

VIA LATGALICA

HUMANITĀRO ZINĀTŅU ŽURNĀLS

2008

I

Rēzeknes Augstskolas

Letonikas institūts

Rēzekne University College

Institute of Letonica

Via Latgalica

Humanitāro zinātņu žurnāls

Journal of the Humanities

2008

Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls, 1 (2008). Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
2008.196 lpp.

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Pavel Štoll, Univerzita Karlova, Česká Republika
Normunds Kamergrauzis, Uppsala universitet, Sverige
Nicole Nau, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska
Romualdas Apanavičius, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Henrihs Soms, Daugavpils universitāte, Latvija

Via Latgalica ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Via Latgalica is a fully refereed journal with international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees being accepted for publication.

Žurnāls izdots ar Izglītības un zinātnes ministrijas atbalstu

Redaktore *Ilga Šuplinska*
Korektore *Sandra Laizāne*
Tulkotāja *Iveta Ratinīka*
Angļu valodas konsultants *Heiko F. Marten*
Maketētājs *Māris Justs*
Foto *Māris Justs*

Redakcijas adrese / Editorial address

Letonikas institūts
Rēzeknes Augstskola
Atbrīvošanas aleja 115
Rēzekne, LV 4600, Latvia
rali@ru.lv

ISSN 1691-5569

© Rēzeknes Augstskola, 2008

Informācijas pārpilnības gadsimtā jauna izdevuma radīšana vienmēr ir saistīta ar zināmu risku jo, no vienas puses, tas var palikt nepamanīts līdzīgu izdevumu klāstā, neatrodot savu adresātu, no otras puses, publicēšanās iespēju ir tik daudz, ka tas vienkārši var neatrast arī savu autoru. Tai pašā laikā jauns izdevums ļauj radīt jaunas robežas, akcentus kādai jau esošai vai vismaz topošai tradīcijai, tādējādi radot pārliecību, ka savs autors un daļēji arī adresāts tai jau ir.

***Via Latgalica** ir iecerēts kā regulārs humanitāro zinātņu izdevums, kas, pirmkārt, tiecas apkopot pētījumus par Latgales reģiona izpētes jautājumiem literatūrzinātnē, folkloristikā, valodniecībā, kultūras vēsturē, vēsturē, kulturoloģijā. Rādot Latgales attīstības un sapratnes ceļus, iezīmēt tā perspektīvu kopējā baltu, Eiropas un pasaules pētniecības kontekstā.*

*Pirmais **Via Latgalica** numurs apkopo Rēzeknes Augstskolas pētnieku skatījumus folkloras (Angelika Juško-Štekele, Inga Belasova, Jana Skrivļa-Čevere), literāra teksta recepcijā un izpratnē (Ilga Šuplinska, Laura Avotiņa), vēstures un kulturoloģijas faktu analīzē (Vladislavs Malahovskis, Kārlis Počs, Deniss Hanovs), akadēmiskās un lietišķās valodniecības aktuālajās tēmās (Sanita Lazdiņa, Līga Bernāne). Taču nākamie krājuma numuri vairāk tiks orientēti uz kādu konkrētu humanitāro zinātņu, tāpēc publicēt savus pētījumus tiek aicināti kā pētnieki no sadarbības augstskolām ārzemēs, tā arī kolēģi tepat Latvijā.*

***Via Latgalica** paredz arī praktiskas ievirzes pētījumu (arhīva studijas, lauka pētījumi, ekspedīciju materiāli u.c.) publicēšanu, tāpēc sadarbībai tiek aicināti muzeju, bibliotēku, skolu darbinieki. Pirmajā numurā tiek piedāvāts ieskats Rēzeknes Augstskolas Letonikas institūta lauka pētījumos Krāslavas rajona Indras pagastā (2007) un Ludzas rajona vairākos pagastos (2005–2007).*

Sadaļā „Hronika” šoreiz apkopoti spilgtākie notikumi Rēzeknes Augstskolas humanitāro zinātņu sfērā: publicētās grāmatas, konferences, pētnieku sasniegumi. Esošās sadaļas var tikt papildinātas ar grāmatu recenzijām, atceres dienu aprakstiem, taču to noteiks katra numura specifika.

***Via Latgalica** dos iespēju publicēt savus pirmos plašākos pētījumus labākajiem humanitāro zinātņu programmu studentiem, jaunajiem zinātniekiem.*

Pateicoties par radošo sadarbību gan krājuma ekspertiem, gan rakstu autoriem un cerot uz tradīcijas sīkstumu –

Ilga Šuplinska

SATURS

RAKSTI

Angelika Juško-Štekele.	<i>Laiimes izpratne latgaliešu pasakās</i>	6
Inga Belasova.	<i>Latgaliešu anekdošu par dzīvniekiem uzbūves īpatnības dzīvnieku eposa kontekstā</i>	20
Jana Skrivļa-Čevere.	<i>Vilkacis latgaliešu folklorā</i>	37
Vladislavs Malahovskis.	<i>Stāvoklis Latgales laukos agrārās reformas sākumposmā (1920–1922)</i>	46
Deniss Hanovs.	<i>Aristokrāts pārtop par galminieku... Eiropas aristokrātiskās kultūras iezīmes 17. gadsimtā</i>	62
Kārlis Počs.	<i>Ieskats latviešu un franču kultūras sakaru vēsturē līdz Otrajam pasaules karam</i>	75
Līga Bernāne.	<i>Latgaliešu valodas pareizrakstības jautājumu risinājums presē 20. gadsimta pirmajā pusē</i>	91
Sanita Lazdiņa.	<i>Latviešu valodas kā otrās valodas apguves jautājumi lietiskās valodniecības attīstības kontekstā</i>	103
Laura Avotiņa.	<i>Mītiskais laiks un telpa Ulda Bērziņa dzejā</i>	118
Ilga Šuplinska.	<i>Personvārda funkcionalitāte jaunākajā latviešu dzejā</i> ..	130

ARHĪVI, DOKUMENTI, LIECĪBAS

Antra Kļavinska.	<i>Etnolingvistiskā situācija Krāslavas rajona Indras pagastā</i>	144
Mirdza Lendiņa.	<i>Kultūrvīdi veidojošie faktori Indrā pagājušā gadsimta 20.–30. gados</i>	151
Olga Krēgere.	<i>Indras traktieris vēsturiskā skatījumā 20. gadsimta 30. gados</i>	163
Iveta Dukaļska.	<i>„Īsona gradzēs” – sociālo aspektu izpausmes maskošānos rituālos Latgalē</i>	174
HRONIKA	.....	182

IN MEMORIAM

Olga Senkāne.	<i>Anastasija Stikāne (23.02.1927.–22.01.2008)</i>	185
Kārlis Počs.	<i>Jāzeps Brolišs (13.10.1928.–18.04.2008.)</i>	186
Olga Senkāne.	<i>Aloizs Strods (20.06.1924.–31.10.2008.)</i>	187

AUTORI

.....	.....	188
IZDOŠANAS PRINCIPI	.....	191

CONTENTS

ARTICLES

Angelika Juško-Štekele.	<i>The Notion of Happiness in Latgalian Fairy Tales...</i>	6
Inga Belasova.	<i>Features of the Structure of Latgalian Animal Anecdotes in the Context of Animal Epics</i>	20
Jana Skrivļa-Čevere.	<i>The Werewolf in Latgalian Folklore</i>	37
Vladislavs Malahovskis.	<i>The Situation in the Latgalian Countryside at the Beginning of the Agrarian Reform in the 1920s</i>	46
Deniss Hanovs.	<i>The Aristocrat becomes a Courtier... Features of European Aristocratic Culture in the 17th Century</i>	62
Kārlis Počs.	<i>A View on the History of Latvian-French Cultural Relations before World War II</i>	75
Līga Bernāne.	<i>Solutions for Latgalian Orthography Problems in the Press in the First Half of the 20th Century</i>	91
Sanita Lazdiņa.	<i>Problems of Mastering Latvian as a Second Language in the Context of the Development of Applied Linguistics</i>	103
Laura Avotiņa.	<i>Mythical Time and Space in the Poetry of Uldis Bērziņš</i>	118
Ilga Šuplinska.	<i>Functions of Personal Names in Latest Latvian Poetry</i>	130

ARCHIVES, DOCUMENTS, TESTAMENTS

Antra Kļavinska.	<i>The Ethnolinguistic Situation in Indra Municipality in the Rural Part of Krāslava Region</i>	144
Mirdza Lendiņa.	<i>Factors in Cultural Environment Building in Indra in the 1920–30s</i>	151
Olga Krēgere.	<i>Taverns in Indra in the 1930s from a Historical Point of View</i>	163
Iveta Dukaļska.	<i>“Īsona gradzēs” – the Expression of Social Aspects in Masking Rituals in Latgale</i>	174

CHRONICLES	182
-------------------------	-----

IN MEMORIAM

Olga Senkāne.	<i>Anastasija Stikāne (23.02.1927.–22.01.2008)</i>	185
Kārlis Počs.	<i>Jāzeps Brolišs (13.10.1928.–18.04.2008.)</i>	186
Olga Senkāne.	<i>Aloizs Strods (20.06.1924.–31.10.2008.)</i>	187

AUTHORS	189
----------------------	-----

PUBLISHING PRINCIPLES AND

GUIDELINES FOR SUBMISSIONS	193
---	-----

LAIMES IZPRATNE LATGALIEŠU PASAKĀS

Raksta mērķis – raksturot laimes izpratni latgaliešu pasakās. Analīzei izmantotas simts latgaliešu pasakas, kurās ar lingvokulturoloģisko pieeju skatīta laimes apzīmējumu semantika un pragmatika, analizēti dažāda apjoma laimes satura un izskata raksturojumi. Laime latgaliešu pasakās tiek saprasta gan kā veiksmē, gan kā liktenis, gan arī kā augstāko dzīves labumu meklējumi. Laimes interpretācijas verbālais konteksts, laimes antropomorfizācija un demitolģizācija liecina par latgaliešu aktīvo pozīciju attieksmē pret laimi. Laimes saturisko vērtību klāstā galvenā loma tiek ierādīta sociālajai labklājībai un ģimenes laimei. Kristietības ietekmē pasakās ieskanas arī filozofiskas laimes un bagātības, laimes un citu garīgo vērtību attieksmju intermēdijas.

THE NOTION OF HAPPINESS IN LATGALIAN FAIRY TALES

Happiness as an ethical category and as one of the most universal dimensions of human world views has been recognized as one of the most important concepts in the specification of ethnic culture within the paradigm of humanities. The objective of this paper is therefore to reveal the notion of happiness in Latgalian fairy tales. For this purpose, one hundred Latgalian fairy tales were selected in which the word 'happiness' was used in different forms and combinations. Taking into consideration the specifics of a folklore text, a linguo-culturological approach was used to determine the notion of happiness in Latgalian folklore, and to observe the concept of happiness in folklore texts in the discourses of language and culture and of language and ethnic mentality (Мацлова 2001: 28). This concept is interpreted in this paper as a body of collective knowledge, which expresses itself through language and which shows the specifics of an ethnic culture (Боркачев 2002: 22). Three components are distinguished in the structure of the concept – a notional, a figurative, and an axiological component. Of these, the notional component is considered to be the most important one by the majority of researchers (Капачук 1999: 39). It is disclosed in the semantics of the language of folklore when studying the lexemes that happiness is connected with, in the analysis of semantic and pragmatic aspects of the word 'happiness', regarding word combinations where happiness is described specifically along the most typical components, and from a contrastive view which allows to identify happiness in comparison to unhappiness. Contextual semantics of the notion of happiness reveals one of the most common theories of the notion of happiness – happiness as luck or as a coincidence of favorable circumstances. A lucky situation can in Latgalian fairy tales also be defined according to the importance of the task which has to be accomplished by a hero and when it is particularly difficult or even impossible to fulfil. In such cases, happiness is denoted with the use of adjectives and as an accomplishment, thereby changing the emphasis from chance to the lucky hero. In the end of the fairy tales, the adverb 'laimeigi' ('happily') or the adjective 'laimeigs/-a' ('happy') appears most often in combination with the word 'dzeivuoja' ('lived'), thereby suggesting that there is a special awareness of the word combination „happy life” in Latgalian consciousness. Final formulas of fairy tales relating to the basic elements of happiness distinguish social well-being from the well-being of a family. In addition, fragments of other

values contribute to elements of happiness in the final formulas, for example, life/health, harmony, and even loneliness. Under the influence of Christianity, wealth loses importance as a subject of happiness, and its place is taken by the combination of poverty and happiness. A perspective of action of the characters regarding happiness in fairy tales is also created by verbs, which allow to divide characters into three groups: those who look for happiness for themselves, those who give happiness to others, and those who try to deprive others of happiness. Traditionally, protagonists of fairy tales fall into the first group. Their actions are described by using the verbs 'to look for', 'to get', 'to meet', 'to catch', or 'to inquire', which all imply an active behaviour. In the second group there are so called magic helpers, whose actions are characterized by the verbs 'to wish', 'to make', 'to give', 'to promise', or 'to enchant'. In the third group there are the antagonists of a hero who are best described with the word 'to envy'. Verbs as a characterization of an attitude towards happiness attest an active position of the characters in the Latgalian fairy tales. Even when happiness is predetermined, the characters do not remain static but actively participate in securing happiness.

According to the logic of mythological thinking, happiness is made understandable and organized in recognizable artistic images and positioned in the local environment in equivalence to humans. Two of the most popular artistic techniques of substantiating happiness are anthropomorphization and objectification, which evolve along demythologization. There are two ways of interpreting happiness as an anthropomorphic image. First, the characterization of happiness emphasizes elements symbolizing prosperity and wealth: happiness is dressed in gold and silver (12.A.735.), it appears as a corpulent woman (11.A.735.) or a beautiful girl whose wreath shines like the sun (7.), etc. The second technique is to describe the appearance of happiness in correspondence to the hero's psychological notion of happiness – when a hero is unhappy, happiness is a black old maid (7.), pale or exhausted (15.A.735.567.). Typical of a hero's attitude towards happiness are persistence and even superiority. Additional features in the anthropomorphic image of happiness are revealed in those fairy tales where happiness tries its strength against the personifications of other moral values, such as wisdom (8.A.736.). In the end of these fairy tales, wisdom has to admit that wisdom without happiness is not possible. Equally great significance of both moral values (also in reversed priority) is revealed in the paroemiatic folk foundation: *Laima bez gudreibas ir caurojs maiss.* (LSD, 1940 2971) (Happiness without wisdom is like a sack full of holes). An objectification of happiness appears in fairy tales where the idea of happiness is immanently part of the idea of money as a source and a content of happiness. In these fairy tales money can appear to people in the form of a wolf, a bird, a midge, etc. Such an interpretation of happiness was probably determined by the human belief in happiness and the possibility of finding it. Happiness can appear in different unexpected ways, and humans shall only be prepared to recognize it and grasp it.

The analyzed material of fairy tales shows how the Latgalians see, understand and evaluate happiness. To sum up the conclusions made in the paper, it shall be noted that happiness is one of the highest moral values of the Latgalians. It is interpreted as both luck and destiny. The Latgalians are active regarding happiness – they look for happiness and they find it. If necessary, they remind happiness of their existence and are not afraid of changing their lives. Regarding the content of values of happiness, the most important parts are well-being (different ways of wealth/prosperity) and family happiness (with a spouse or parents). However, under the influence of Christianity, fairy tales introduced also philosophical contemplation about the problem – whether happiness really is about wealth, whether a poor person can be happy, and whether happiness is possible in this world at all. Folklore does not give the one and only correct answer to what happiness is. Folklore shows where happiness could possibly be and how one can obtain it. Specific aspects of the interpretation of happiness in Latgalian folklore can also be found in other genres of folklore, for instance in folk songs and brahilogisms. It is very well possible that other ethnic groups emphasize

different aspects in the interpretation of happiness which should be studied separately. However, as studies of the concept of happiness point out, due to the influence of globalization ethnic differences in the interpretation of happiness could be evened out (Veenhoven 1995: 5).

Ievads

Laime kā ētikas kategorija un viena no universālākajām cilvēka pasaules skatījuma dimensijām izsenis saistījusi zinātnieku un mākslinieku prātus. No laimes kā likteņa labvēlības vai svētlaimes izpratnes antīkajā zinātnē tā nonākusi līdz sarežģīta filozofiska, psiholoģiska fenomena statusam mūsdienās. Kā izpētes objekts tā piesaistījusi dažādu zinātņu interesi, rosinājusi veidot jaunas un piemērot esošās teorijas un metodes laimes interpretācijā. Tā, piemēram, Krievijā laime tiek analizēta lingvokulturoloģijas diskursā (Воркачев 2002), atzīstot to par nacionālās mentalitātes pamatvienību, savukārt Eiropas zinātniekus cita starpā saista laimes kā socioloģiskas un psiholoģiskas kategorijas analīze. Piemēram, Roterdamas Erasma universitātes profesors Rūts Venhovens (*Ruut Veenhoven*) kopš 2001. gada vada aptverošu laimes izpētes programmu, kuras ietvaros tiek izdots laimes studijām veltīts žurnāls (*Journal of Happiness Studies*) un veidota pasaules mēroga laimes izpratnes datu bāze (*World Database of Happiness* (http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_nat/nat_fp.php)), kur iespējams atrast statistiku arī par latviešu laimes izpratni. Zinātnieki laimes izpratnes pētniecībā mēdz izmantot arī dažādus avotus – daiļliteratūru, zinātniskus traktātus, aptaujas u.tml. Savdabīgu laimes interpretāciju, apvienojot individuālos un kolektīvos priekšstatus, piedāvā arī folkloras teksti, kur laimes izpratne, atklājoties caur konkrētās tautas valodu, nes šīs tautas mentalitātes kodus. Rakstā netiek aplūkotas dažādas laimes definīcijas. Par izejas pozīciju laimes izpratnei tiek izmantota poļu zinātnieka Vladislava Tatarkeviča teorija par četrām galvenajām laimes izpratnēm: laimi kā likteni (fortūnu, veiksmi, labvēlīgu apstākļu sagādīšanos); laimi kā dzīves labumu apgūšanu, meklējot augstākos labumus, vērtības, laimes objektīvo pamatu; laimi kā intensīvu lielu prieku, kā subjektīvu izjūtu, patīkamu pārdzīvojumu un, beidzot, laimi kā apmierinātību ar dzīvi kopumā, kā dzīves pilnības izjūtu (Татаркевич 1981: 321). Arī latviešu literārās valodas vārdnīcā laimes skaidrojumā parādās divi varianti. Pirmkārt, laime tiek skaidrota kā „psihisks (emocionāls) stāvoklis, ko izraisa saskaņa starp cilvēka vēlēšanos, mērķiem, darbību un īstenību, darbības rezultātiem (LLVV¹, IV, 572), otrkārt – kā „ļoti labvēlīgs apstākļu kopums, kas parasti sagādās nejauši; arī veiksmē” (LLVV, IV, 573).

---

¹ Šeit un turpmāk ar saīsinājumu LLVV apzīmēta Latviešu literārās valodas vārdnīca.

Pētījuma mērķis un metodoloģija

Raksta mērķis ir atklāt laimes izpratni latgaliešu pasakās. Kā jau tika minēts iepriekš, folklorā ir specifisks avots laimes studijās, jo pretendē uz zināmu objektivitāti salīdzinājumā ar citiem iespējamiem avotiem. Būdam kolektīva daiļrade, folklorā neizslēdz arī individuālos aizsākumus, kas ir aktuāli arī dažādu laimes izpratnes līmeņu korelācijā. Arī iepriekš minētajos pētījumos visbiežāk tiek izdalīti divi laimes izpratnes līmeņi – individuālais un nacionālais (Veenhoven 2001: 15). Individuālā laimes izpratnes līmeņa izpētē visbiežāk tiek izmantotas dažādas aptaujas, kuras apkopojot pētnieki nonāk pie kāda vidējā nacionālo laimes izpratni raksturojoša rādītāja. Folklorā vairāk aktualizējas kolektīvais (respektīvi, etniskais) skatījums, tādējādi arī laimes izpratne folklorā pārsvarā atklājas tipiski nacionālajā līmenī. „Laiemes teorijā” zinātnieki mēdz izdalīt trīs galvenās pieejas: salīdzinošo (*Compharison-theory*), folklorisko (*Folklore-theory*) un dzīves kvalitātes izvērtējuma (*Livability theory*) (Veenhoven 1995: 1–2). Folkloriskā teorija pamatojas laimes kolektīvajā izpratnē. Visbiežāk laime tiek traktēta kā kolektīvā rakstura (respektīvi, etnomentālītātes) elements, kas sakņojas ne tik daudz reālajā dzīvē, cik tradīcijā (Veenhoven, 1995: 2). Pasakas kā vēstītājas folkloras žanrs piedāvā plašu, sižetiski izvērstu materiālu, kur pētniecībai saistoši ir gan dažādi laimes apzīmējumi, gan dažāda apjoma laimes satura un izskata raksturojumi, gan arī laimes iegūšanas formulas un scenāriji. Analīzei izmantotie latgaliešu pasaku teksti pierakstīti pārsvarā 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā un satur ilgākā laika periodā veidojušos vispārīnātus, tautas mākslinieciskajā tradīcijā nostiprinājušos priekšstatus par laimi. Ņemot vērā folkloras tekstu specifiku, laimes izpratnei latgaliešu folklorā izmantota lingvokulturoloģiskā pieeja, skatot laimes konceptu folkloras tekstos valodas un kultūras, valodas un etniskās mentalitātes attieksmju diskursā (Маслова 2001: 28). Koncepts šajā rakstā tiek traktēts kā kolektīvo zināšanu vienība, kas rod izpausmi valodā un kam piemīt etniskās kultūras specifika (Воркачев 2002: 22). Koncepta struktūrā tiek izdalīti trīs komponenti – jēdzieniskais, tēlainais un aksioloģiskais. Par nozīmīgāko vairums pētnieku atzīst jēdzienisko komponentu (Карасик 1999: 39), kas atklājas folkloras valodas semantikā, skatot leksēmas, ar kurām tiek apzīmēta laime, vārda ‘laime’ semantiskos un pragmatiskos aspektus, vārdu savienojumus, kuros laime tiek minēta blakus tipiskākajiem to papildus raksturojošajiem komponentiem, un pretstatus, kas laimi ļauj identificēt, nošķirot to no nelaimes.

Laiemes izpratnes kontekstuālā semantika

Laiemes izpratnes analīzei tika atlasītas simts latgaliešu pasakas, kurās dažādās formās un kombinācijās bija minēts vārds ‘laime’. Visbiežāk laimes stāvokļu apzīmējumiem

izmantotas adverbu (*laimeigi*), adjektīvu (*laimeigs*, *laimeiga*) un substantīvu (gan sugas vārda (*laime*), gan īpašvārda (*Laime*)) formas, kuru interpretācijai ir būtiski skatīt arī attiecīgās vārdšķiras izvietojumu pasakas kompozicionālajā uzbūvē. Ja substantīvu un adjektīvu semantika pamatā sakrīt ar tradicionālajām laimes izpratnes nozīmēm, tad adverbā nozīme atklājas divējādi. Pirmkārt, pasakas beigās finālajā formulā adverbs *laimeigi* veida apstākļa funkcijā paskaidro verbu *dzeivuoja* un sniedz informāciju par laimes saturu. Savukārt pasakas darbības attīstības posmā vārds '*laimeigi*' paskaidro citus darbības vārdus un kontekstuāli apzīmē laimei tuvus, bet ne ekvivalentus psiholoģiskos stāvokļus. Visbiežāk ar *laimeigi* tiek apzīmēts kāds veiksmīgi izdevies pasākums, piemēram: *Vīnam dālam daguoja tū uz saldatim službā, jis nūguoja i laimeigi atslužēja*² (14. A. 326³); *Ēnglis jū laimeigi puornasja par jjurom*. (17. A. 725) Visos šajos gadījumos *laimeigi* tiek lietots kā sinonīms vārdam 'veiksmīgi', ko nepārprotami apliecina arī vārdu savienojums '*laimeigi guoja*' (*Dzeivuoja vīns boguots cylvāks, kam vysur laimeigi guoja, bet nabeja jis ļūti centeigs vai struodeigs* (9. A. 752)), kas kontekstā uztverams kā sinonīms darbības vārdam 'veicās'. Visumā šāds vārda *laimeigi* lietojums atbilst vienai no izplatītākajām laimes kā veiksmes teorijām. Amerikāņu profesors Džonatans Haidts (*Jonathan Haidt*) norāda, ka šāda laimes interpretācija ir viena no senākajām, ko apliecina arī vārda *laime* etimoloģija indoeiropiešu valodās. Piemēram, angļu valodā vārds *happiness* esot radies no vārda *hap*, kas viduslaiku angļu valodā esot apzīmējis 'iespēju', 'veiksmīgu gadījumu' un to, kas vispārīgi notiek – '*to happen*' (Haidt 2006: 34). Arī viens no vārda *laimīgs* skaidrojumiem LLVV norāda, ka *laimīgs* ir „tāds, kas saistīts ar ko vēlamu, patīkamu (piemēram, par gadījumu, notikumu); arī veiksmīgs (LLVV, IV, 575).

Latgaliešu pasakās laimes kā veiksmes interpretācija tradicionāli sastopama pasakas darbības attīstības posmā, kas ir svarīgi pasakas sižeta dinamikas saglabāšanai. Ja varonis *laimīgi* (respektīvi – veiksmīgi) neaizietu, nepārlidotu, nenodienētu, nebūtu iespējama tālāka pasakas sižeta attīstība. Veiksmīgais gadījums latgaliešu pasakās var būt arī precizēts saskaņā ar varoņa veicamo uzdevumu nozīmīgumu kā sevišķi grūts, neiespējams darbs. Šādā situācijā laime parādās adjektīva formā kā izdošanās, akcentu pārnesot no veiksmīga gadījuma uz veiksmīgu varoni, kas pasakas tekstā tiek apzīmēts kā *laimeigs cylvāks*. Piemēram: *Kas te vidā tūt un tū padora, kas te dorams, tis ir laimeigs cylvāks* (6. A. 503. 502); *Tī styprinīks dreizi sasyta vysu tū kēneņa karaspāku un atjuoj otkon laimeigs un prīceigs pi kēneņa* (16. A. 650); *Dabraucis pi tuos vītas, kur beja saceits, īrauga pulku ļaužu, bet te kai skrīn*

² Citētajos pasaku fragmentos šeit un turpmāk saglabāta P. Šmita krājuma „Latviešu pasakas un teikas” ortogrāfija.

³ Šeit un turpmāk atsauce norādīts pasakas numurs P. Šmita krājumā „Latviešu pasakas un teikas”

zyrgs, tai vysys sameida. Tad vuorguļa dāls brauc laimeigs atpakaļ (A. 710. 361) un citi piemēri.

Laires saturiskie aspekti pasaku nobeiguma formulās

Pasaku beigās adverbs *laimeigi* vai adjektīvs *laimeigs/-a* visbiežāk vienojas ar vārdu *dzeivuoja* un nes informāciju par to, kas īsti tautas apziņā tiek saprasts ar vārdu savienojumu „laimīga dzīve”. Būtisks ir fakts, ka minētie „laimīgas dzīves” raksturojumi dažādās formās un locījumos ietilpst t.s. finālajās formulās, kas, pēc rumāņu folklorista Nikolaja Rošjanu (*Nikolae Rosijanu*) domām, ir gan no pasakas sižeta specifikas, gan no teicēja vēlmes pārliecināt klausītājus par stāstītā patiesumu atkarīgi tradicionāli sintaktiski veidojumi (Рошияну 1974: 55). Analizējot nobeiguma formulas „dzīvoja laimīgi” lietojumu dažādos Latvijas novados, latviešu folkloriste Daina Zemzare norāda, ka latgaliešu pasakās šī formula lietota 90 pasakās (Vidzemē – 91, Kurzemē – 34, Zemgalē – 67 pasakās). Turklāt latgaliešu pasakās populārākā ir verba *dzīvot* pagātnes forma, kas minēta 57 pasakās (Vidzemē – 19, Kurzemē – 23, Zemgalē – 23 pasakās) (Zemzare 1940, 4–5). Laimīgās dzīves saturiskie aspekti latgaliešu pasakās atklājas divējādi: ar paskaidrojošo vārdu palīdzību un ar iepriekšēju izvērstāku laimīgas dzīves priekšnoteikumu raksturojumu. Populārākais paskaidrojošais vārds latgaliešu pasakās ir *bagāti*: *suoka dzeivuoit laimeigi un boguoti* 13. A. 361.), *visi treis dāli dzeivuoja tagad boguoti un laimeigi* (24. A. 707. 675.), *tei labuo sīvītja dzeivuoja laimeigi un boguoti*. (6. A. 750) Šāds bagātas dzīves akcents pasaku nobeiguma formulās izskaidrojams arī ar pasakas ārpusteksta faktoriem. Klasiskās folkloras radītāji aplūkotajā laika periodā pārsvarā bija zemnieki, kuru ekonomiskā rocība pēc 1861. gada dzimtbūšanas atcelšanas Latgalē nebija liela. Tāpēc turība/bagātība, kunga, ķēniņa mantas iegūšana tiek atzīta par vienu no augstākajiem iespējamajiem labumiem. Arī pasaku vispārējā struktūra ilūstrē varoņu ideālu piepildījumu no nabadzības, kas tiek akcentēta ievada formulā paskaidrojumā, uz bagātību nobeiguma formulā. Kā otru Latgalei tipisku laimīgu dzīvi paskaidrojošo vārdu D. Zemzare min arī vārdu *saderīgi*: *Tai viņi palyka dzeivuoit laimīgi un sadarīgi leidz pašai nuovei*. (14. A. 314.) Atsevišķos pasaku tekstos sastopami arī tādi paskaidrojošie vārdi kā *mierīgi*, *labi* un *priecīgi*: *bēdeigais Pleucs mīreigi un laimeigi nūdzeivuoja sovu myužu, jo nabeja vairs kam jū traucēt* (13. A. 1539.); *itei saimja pec ituo dzeivoj cīši labi un laimeigi* (3); *jī dzeivoj uz šuo pasaulā laimeigi un priceigi*. (6) Tādā veidā paskaidrojošie vārdi iezīmē laimīgas dzīves semantisko lauku, kur noteicošais komponents ir bagātība, kam seko tādas vērtības kā saderība, miers, prieks un vispārīgs labums.

Līdzīga semantika vērojama arī laimīgās dzīves priekšnoteikumu raksturojumā, kas pasakas tekstā parasti ievada finālo formulā. Laires priekšnosacījumu grupā visbiežāk

minētas precības: *nūtaisēja boguotas kuožas un suoka dzeivuoit laimeigi* (6. A. 513); *tur abi apsaprecējos un dzeivūja laimeigi* (6. A. 503. 502. 314.); *laimeigi nūdoncuoja garys kuožys* (10. A. 900.) u.tml. Kāzas, laulātā drauga iegūšana kā varoņa veikuma rezultāts ir tipisks nobeigums brīnumu pasakām. Jo sarežģītāki bijuši pārbaudījumi, jo lielāka beigās laime. Precību motīvam nobeiguma formulās vērojama tendence apvienoties ar citiem (visbiežāk – sociālajiem) motīviem. Viens no populārākajiem savienojumiem ir pārbaudījumu rezultātā iegūtais laulātais draugs un bagātība/turība: *Vaicoj pēc Juoņa, ar kuru pēcuok salauloj sovu meitu, atdūd jam pus kēnests i jī dzeivoj laimīgi.* (4. A. 559.) Sociālā labklājība kā viens no laimes faktoriem kļūst arī par separātu vērtību laimes stāvokļa apziņai pasakās. Pasaku nobeiguma formulās tas izskatās šādi: *Kēņiņš (..) kūkaram par atļeidzeibu deve pus kēņina valsteibos.* *Kūkars nu dzeivova laimeigi* (12. A. 650 C); *Duraceņam tāvs īdeve pošas lobuokuos ustobas, lobuokūs zyrgus, vysu kū lobuokū, kai gudrajim bruolim, i jis dzeivova laimeigi* (5. A. 551. 301.); *Palyka kolps par muižas kungu un dzeivoi laimīgs* (7. A. 1539.); *Klimka pajem vysu kunga montu un dzeivoj laimīgi* (19. A. 1525. A. 1535) u.c. piemēri.

Nereti sociālā labklājība pasakas nobeiguma formulās tiek detalizēta līdz konkrētām pārticības reālījām: būt laimīgam nozīmē iegūt pilnu klēti maizes (21. A. 75.), trīs simti rubļu (4. A. 1537.), pusi kunga naudas (5. A. 1641.) u.tml. Latgaliešu pasakās varonis iegūtajā sociālajā labklājībā var dalīties ne tikai ar laulāto draugu, bet arī ar vecākiem: *Tagad tāvs pīguoja pi juo kluot un prasēja pīdūšonys. Dāls jam pīdjavja un pajāmja jū pi sevis. Un jī dzeivuoja laimeigi tamā pilī.* (17. A. 725.) *Styprinīks pajēmja pusi kēnests nu kēneņa, atvedja sovu muoti atraiti un nyu dzeivoj laimeigi.* (16. A. 650. C.)

Cieņas pilna attieksme pret vecākiem ir viens no katoļticības ietekmētiem mentalitātes rādītājiem. Pasakās izskan ideja, ka arī iegūtai laimei, lai cik tā skaista, nav vērtības, ja varonis tajā nevar dalīties ar saviem vecākiem. Vienā no pasakām ar papardes zieda palīdzību varonis iegūst šādu laimi: *Tajā acumierklī jis atrodās nazkaidā lelā pilī; kur beja daudz kolpu un kolpyuņu. Tod kolpi apgērbja jū zalta apgērbā un atnesja jam vysaidus gordus ēdīņus un dzērīnus.* (9) Atgriezies no savas sapņu pils, puisēns uzzina, ka viņa vecāki pa to laiku nomiruši bada nāvē. *Muna laime nava eista laime,* skan pasakas beigu atziņa. Fragmentāri laimes saturu finālajās formulās veido arī citas vērtības, piemēram, dzīvība/veselība (*Zemņīks palyka dzeivs un vēl tagan dzeivoj laimeigs un vasals* (8. A. 674.); *Tai muzykantam naišyta ar reikstem, jis nūbrauce tuoļuok laimeigs un dzeivoj da šai boltai dīnai* (11. A. 592.)), satiecība (*Pops jū [kalpu – A. Juško-Štekele] mīlīgi sajēmja un tagad nūžāluoja, ka agruok najēdzīgi mūcījis. Tai jī obēji laimīgi nūdzeivuoja leidz myuža golam* (13. A. 650.)), pat vientulība (*Tai buorinīte dzeivuoja vīna paša laimīgi* (4. A. 480. 844.)).

Neskatoties uz to, ka pasaku finālās formulas par galvenajiem laimes satura elementiem uzrāda sociālo un ģimenes labklājību, sastopami teksti, kur laimes un bagātības attieksmes cilvēka vērtību prizmā tiek pārskatītas, apgalvojot, ka bagātība (nauda) nav laimes etalons. Šī atziņa var parādīties gan pasaku sižeta risinājumā, gan specifiskā nobeigumā, gan arī atsevišķās nabadzīga, bet laimīga cilvēka formulās. Tā kādā pasakā nabaga kurpnieks, kas ar savu ģimeni, neskatoties uz trūkumu, dzīvo laimīgi, priecīgi un satiecīgi, iegūstot no kunga naudu kā dāvanu, zaudē sirdsmieru. Beigās viņš atdod naudu kungam atpakaļ, teikdams: „*Ak, nadūd, Dīveņ, leluokas bādas pasaulē nazynu, kam ir, kai tik tam, kam puoruok daudzi monta.*” (15. A. 36) Šāda vērtību gradācija, iespējams, ir jaunāka parādība pasakas vispārējā vērtību sistēmā. To pierāda izmaiņas pasakas tradicionālajā struktūrā (nav tradicionālo ievada un nobeiguma formulu) un atsevišķi saturiski elementi, kas liek domāt par kristietības ietekmēm, proti, Dieva vārda pieminējums, akcentējot nabadzību kā kristietības dogmu. Šo pieņēmumu apstiprina arī pasakas, kur moralizējošā veidā tiek interpretēta kristietībā sakņotā atziņa par laicīgās mantas bezvērtību pretstatā garīgajām vērtībām. Sižetiski tas izpaužas divējādi: pirmkārt, kad varonis iegūst bagātību sev, bet dažādu apstākļu ietekmē pārvērtē tās nozīmi un atsakās no naudas, otrkārt, kad varonis iegūst naudu citiem (piemēram, vecākiem), bet pats vienalga dodas meklēt laimi. Tā vienā no pasakām jaunākais brālis, ieguvis zeltu, nopērk muižu, bet pēc pieciem gadiem, ieklausoties vecākā brāļa atziņā: *Redzi, bruoļ, vysy laiceigais monts izniks! Tu esi boguots, bet Dīvs vysvarīgs un padora vysu, kū tik gryb!*, atdod visu savu mantu nabagiem un dodas ar vecāko brāli *pa pasauli laimis maklātu.* (13. A. 736.) Otrs scenārijs parādās pasakā par Īkstīti, kas, ieguvis naudu vecākiem, pats dodas laimes meklējumos: *Veči nailgi padzeivuoja un nūmyra, bet dāls šūboltīn meklej pasaulī laimes.* (19. A. 650. A.) Abu pasaku nobeigumi ļauj secināt, ka laime nav naudā un bagātībā, tomēr atšķirībā no tradicionālajiem pasaku nobeigumiem šajās pasakās laimes saturs paliek neskaidrs.

Bagātības un nabadzības attieksmes laimes satura izvērtējumā hipotētiski pieļauj, ka, atsakoties no viena komponenta (bagātības), par laimes satura izteicēju paliek otrs (nabadzība). Šādu pieņēmumu apstiprina arī pasaka, kuras sižets ir vērsts uz nabadzīga, bet laimīga cilvēka meklējumiem, kura drēbēm piemīt spēja atdzīvināt mirušos. Nabadzības glorifikācija šeit sasniedz pat zināmu apoteozi, jo izrādās, ka laimīgajam nabadzīgajam cilvēkam nav pat krekla. Viņš atdzīvina mirušo ķēniņa meitu ar krekla lupatu strēmēlēm. Pasakas teksts liecina, ka nabadzīgais cilvēks jūtas absolūti laimīgs, tomēr beigu apgalvojums – *kaidis jis beja: vai pats Dīvs, vai valns* (A. 844.) – liecina, ka šī fenomena izcelsme cilvēkiem nav īsti skaidra. Krievu filozofs Nikolajs Berdjajevs (*Николай Бердяев*) apgalvo, ka patiesi pozitīva nabadzības interpretācija, nabadzība kā īstena svētlaieme parādās

tikai kristietībā. Tāpēc arī nabadzības kā vērtības interpretācija pasakā, aptverot divus pretējos vērtību polus (vai Dievs, vai velns), uzskatāma par kristietības ietekmētu laimes kā nabadzības, nabadzības kā laimes apstiprinājumu.

Laimes izpratnes verbālais konteksts

Personāžu rīcības pozīciju attieksmē pret laimi pasakās rāda verbi, kas ļauj pasakas personāžus iedalīt trijās grupās: tādos, kas meklē laimi sev, tādos, kas sniedz laimi citiem, un tādos, kas cenšas to citiem atņemt. Pirmajā grupā tradicionāli ietilpst personāži, kas krievu folklorista Vladimira Propa (*Владимир Пропп*) klasifikācijā veic varoņa funkcijas (Пропп 1998: 22). Latgaliešu pasakās tādi varoņi ir *stypriņiks* (19. A. 650. A.), *veceits* (34. A. 301. A.), *puika* (A. 466.), *puiss* (17. A. 477. 1159. 301.), *Juoņs* (A. 559.), *buorins* (15. A. 563, 676) un vēl daudzi citi. Viņu rīcību attieksmē pret laimi visbiežāk raksturo verbi *meklēt, dabūt, satikt, saķert, vaicāt*, kas visi paredz aktīvu darbību. Populārākais no vārdiem ir darbības vārds *meklēt*. Laimes interpretācijai verba *meklēt* analīze palīdz noskaidrot vairākus jautājumus, kas varētu tikt skatīti detalizētāk, bet šī raksta ietvaros tiks tikai ieskicēti, proti – kas, kā un uz kuriem dodas meklēt laimi.

Kā jau tika minēts iepriekš, laimes meklētājs parasti ir pasakas galvenais varonis, kas, pēc pasakas likumiem, iemieso tautas ideālos priekšstatus un centienus. Ja varonis dodas meklēt laimi, tas ir arī folkloras radītājas tautas mentālais ideāla meklējumu ceļš. Aplūkotajās pasakās laimi parasti dodas meklēt vīrietis, tikai divās pasakās laimes meklējumos piedalās sieviete – vienā pasakā kā māte (6. A. 590.), otrā – kā māsa. (9. A. 478. 313.) Došanās meklēt laimi parasti tiek raksturota ar dažādām verba *iet* formām: *aizguoja* (6. A.1650), *iškys* (17. A. 477. 1159. 301.), ar verba *staigāt* formām: *staiguojis* (3. A. 1645.), *staiguodams* (34. A. 301. A.), ar verba *laisties* (ar nozīmi ‘ātri doties, virzīties (piemēram, ejot, skrienot kur, kādā virzienā’ (LLVV, IV, 581)) formām – *laidās* (3. A. 1650), *laižas*. (8. A. 785) Divās pasakās, kur sižeta shēmā ietilpst t.s. brīnumaino līdzekļu iegūšana (vienā variantā septiņjūdžu vīzes, otrā – buciņa) sastopamas verba *skriet* formas: *aizskrēja meklēt laimi* (A. 331.), *pajam veizes i skrīn laimes maklātu*. (9. A. 478. 313.) Visi minētie verbi satur orientāciju uz virzienu – varoņi iet, laižas, skrien uz kaut kuriem, staigā kaut kur laimes meklējumos. Visbiežāk sastopamā lokālā formula satur priekšstatus par laimes iespējamo atrašanos kaut kur pasaulē: *laidās pasaulī meklēt laimi* (6. A. 590.), *iškys pa pasauli laimis maklātu* (5. A. 1650.), *staiguodams pa pasauli, meklēja laimi* (34. A. 3901. A.) u.tml. Sastopami arī vairāk konkrēti laimes meklēšanas telpiskie segmenti – *aizguoja tuoli mežā meklēt sev laimi* (2. A. 466.), vai vairāk vispārīgi – *atstuoju muoju i laižas ceļā laimis maklātu*.

(8. A. 785.) Dažās pasakās laimes meklēšanas telpa vispār nav konkretizēta: *staigulojis maktādams laimes*. (34. A. 302. A.)

Laimes meklēšanas telpiskā konkretizācija pasakas māksliniecisko telpu sadala divās daļās: telpā, kur varonis atrodas izejas pozīcijā un kur nav laimes, un telpā, uz kuru varonis dodas meklēt laimi. Pirmā no šīm telpām ir vairāk psiholoģiska un imanenti atklājas pasakas ievada formulu paskaidrojošajā daļā, kur akcents nav likts tik daudz uz konkrētām telpas reālijām, cik uz varoņu sociālajām problēmām, piemēram: *Vīnu reizi dzeivuoja muote un dāls. Viņim beja moza muožiņa, bet viņi tur nagribēja dzeivuoit*. (6. A. 590.) Šāds telpas dalījums raksturīgs varoņa izaugsmes ceļam un parasti vainagojas panākumiem. Tikai retu reizi varonim neizdodas laimi atrast. Tam ir sociāli (*Bruoļs laikam vēl tagad vys meklej sev laimi un nivīns nazyna, vai sameklēs, jo jis ir nabogs* (A. 331.)) vai morāli iemesli (netiklis, kas melo, neatrod laimi (8. A. 785.)). Neapmierinātība ar situāciju „šeit un tagad” var būt tik liela, ka varonis gadījumā, ja laimi neatrod, gatavs pat šķirties no dzīves: *Jo es naatrasšu laimes, tod par pus godu tšu pa mežim, lai kas mani nūsyt*. (15. A. 563, 676.)

Otras personāžu grupas – to, kas dod laimi citiem – rīcību attieksmē pret laimi raksturo darbības vārdi *likt*, *dot*, *(no)vēlēt*, *solīt*, *(pa)burt*. V. Propa personāžu klasifikācijā tie ir t.s. brīnumainie palīgi, kuru pamatfunkcija – lemt varoņa likteni. Latgaliešu pasakās šādi personāži visbiežāk ir Dievs un Laima (laimes) vai citi mitoloģiski personāži: „*Kaidu laimi likt jaunpīdzimušam puisānam?*” *vaicoj engels* (3. A. 652.); *Zivtiņa sūlej buorinītei myužtgu laimi* (9. A. 478. 313.); *Pundurīši teicja: "Radzam, ka jyus vīns ūtru mīļuojit, tuopēc gribam jums īdūt laimi, palicīt obi te un dzeivuojit ar mums!"* (6); *Ubags nūsaklauseja, kaidu laimi Laime nuveleja bārnām* (31. A.); *Atguoja laimes un prosa vīna nu ūtras: „Kaidu laimi liksim bārnām?”* (14. A. 930. 891.); *Atvedja rogonu pabūrt, kas dālam sagaidāms*. (4. A. 531. 550.) Laimes likšanas (došanas) motīvs latgaliešu pasakās sakrīt ar laimes kā likteņa, fortūnas teoriju. To pamato arī vārda *liktenis* etimoloģija. Kā norāda Konstantīns Karulis, „*liktenis* atvasināts no verba *likt* ‘noteikt, lemt’”. Saskaņā ar priekšstatiem par iepriekšējo nolemtību, katrs gadījums, notikums senajam cilvēkam likās iepriekš „likts”. Tā arī *liktenis* sākotnēji nozīmējis ‘(iepriekš) liktais, lemtais.’” (Karulis 1992: 536) Liktā (lemtā) laime tradicionāli piepildās, neskatoties ne uz kādiem šķēršļiem. To apliecina arī pasaku nobeiguma formulas: *kū Dīvs lyka, tuo Dīva vuordu navarēja puorgrīzt boguotyjs. Kai Dīvs nūsprīdja, tai i nūtyka*. (17. A. 930. 461.)

Beidzot, trešā personāžu grupa – tie, kas tīko varonim atņemt laimi. Viņu rīcību attieksmē pret laimi raksturo darbības vārds *skaut*. Pēc personāžu funkcijām varoņa laimes skaudēji parasti ir t.s. antagonisti, kas mēģina kavēt varoni viņa attīstības ceļā: bagātie brāļi, pamāte, māsas u.tml.: *Boguotais bruolis jau suoka skaut naboga laimi* (19. A. 613.);

Vacuokuos muosas suoka skaust jaunuokuos muosas laimi. (10. A. 425 A.) Lieki piebilst, ka saskaņā ar likteņa predestinācijas ideju skauģu tīkojumi parasti paliek bez panākumiem. Dažviet antivaroņi paliek lemti mūžīgai skaudībai, nostiprinot viņu kā skauģu statusu pasakas finālajā formulā: *Pamulkīts pa šai dīnai dzeivoj laimīgs, bet bruoļi skauž juo laimi.* (11. A. 402.)

Tādējādi verbi kā attieksmes pret laimi raksturotāji apliecina latgaliešu pasaku personāžu aktīvo pozīciju. Arī tad, kad laime ir iepriekšnoteikta, varoņi nav statiski, bet aktīvi piedalās laimes nodrošināšanā.

Laimes antropomorfizācija un priekšmetizācija

Saskaņā ar pasakas mākslinieciskajām īpatnībām laime pasakās nav tikai abstrakts psihisks (emocionāls) stāvoklis. Jau iepriekš redzējām, ka saturiski tā tiek konkretizēta līdz sīkām detaļām. Laimes meklējumi nav tikai eksistenciāli saņņojumi par labāku dzīvi. Atbilstoši mitoloģiskās domāšanas loģikai laime tiek padarīta saprotama un dislocēta lokālā vidē līdzvērtīgi cilvēkam, ietērpjot to atpazīstamos mākslinieciskos tēlos. Divi populārākie mākslinieciskie paņēmieni laimes konkretizēšanai ir antropomorfizācija un priekšmetizācija.

Antropomorfizācija (s. gr. *anthropos* – ‘cilvēks’, *morphē* – ‘veids, tēls’) ir fundamentāla mitoloģiskās domāšanas iezīme, kas paralēli demitoloģizācijai (s. gr. *mythos* – ‘mīts, teiksma’) ir svarīgs priekšnoteikums pasakas kā žanra atītītībā (Мелетинский 1983: 43). Tradicionāli antropomorfizācija izpaužas kā cilvēciska veidola piešķiršana lietām, priekšmetiem, vispārīgām reālijām, demitoloģizācija – kā mīta elementu un pazīmju zaudēšana. Laime latgaliešu pasakās vienlaicīgi tiek antropomorfizēta un demitoloģizēta, ko uzskatāmi parāda laimes vizuālais un funkcionālais raksturojums. Sevišķi uzskatāmi minētie procesi parādās pasakās, kur laime mērojas spēkiem ar citām morālām vērtībām (piemēram, gudrību) vai savu saturisko un funkcionālo pretstatu – nelaimi (*nalaime/bāda/biedeiba*). Viens no motīviem, kas satur laimes antropomorfisku raksturojumu, ir laimes meklēšana. Šajos sižetos laimes cilvēciskošana padara laimes meklējumus vairāk konkrētus – varonis zina, kas jāmeklē un var uzrunāt laimi kā sev līdzvērtīgu. Tā, piemēram, kādā pasakā nabagā brāļa laime ir *boguota [...] guļ zam lozdu kryuma, zaltūs un sudobrūs īsavylkuse.* (12. A. 735.) Arī šajās pasakās sižeta pamatā ir laimes kā likteņa izpratne. Laime cilvēkam nepiemīt vispārīgi, bet kādā konkrētā jomā. Tā minētajā pasakā nabagā brāļa laime iesaka viņam mainīt nodarbošanos: *Es struoduot nagribu! Brauc tu uz pilsātu un suoc tierguotīs, es tev paleidzeišu naudu skaitīt.* Nabagais brālis paklausa un ātri vien kļūst turīgs, bet bagātais brālis, kam ir laime zemkopja darbos, gribēdams iegūt brāļa laimi, zaudē savējo: *Par vīnu godu boguotais bruoļs palyka par nabogu.* (12. A. 735.)

Laires kā antropomorfiska tēla atainojumā vērojami divi paņēmiens: pirmkārt, laimes raksturojumā tiek uzsvērti pārticību, turību simbolizējoši elementi: laime ģērbjas zeltā, sudrabā (12. A. 735.), viņa ir resna sieviete (11. A. 735.) vai arī skaista meitene, kurai vainags spīd kā saule (7) u.tml. Otrs paņēmiens ir laimes izskata atbilstība varoņa psiholoģiskajai laimes apziņai – kad varonis jūtas nelaimīgs, laime ir melna, veca meita (7), bāla, novārgusi. (15. A. 735. 567.) Varoņa attieksme pret antropomorfizēto laimi ilustrē demitoloģizācijas izpausmes – laime nav kaut kas sakrāls, pielūdzams, dievība vai tml. Varoņa attieksmē pret laimi parādās uzstājība un pat pārākums. Piemēram, lai pamodinātu laimi, varonis iekniebj viņai sānos un saka: *Klausīs, tu tak esi muna Laime, kuo tu te guli? Ej man paliedzi!* (15. A. 735. 567.) Kādā no pasakām varonis pat sit sievieti, kuru iedomājas esam par savu laimi: *Reizi nabogs guoja mēklēt sovas laimes. Īdams pa ceļu, jis satyka rasnu sīvīti, suoka jū sist un vaicuoja: "Voi tu naesi muna laime?"* (11. A. 735.) Papildus iezīmes laimes antropomorfiskajā tēlā atklājas pasakās, kur laime mērojas spēkiem ar citām personificētām morālajām vērtībām, proti – gudrību. (8. A. 736.) Laires un gudrības derībā atklājas viena no mūžsenām problēmām – kas cilvēkam ir svarīgāks – būt gudram vai būt laimīgam. Pasakas sižets veidots kā gudrības apgalvojuma – *Jo cylvāks byus gudrs, jis dzeivuos bez laimes* – pārbaude. Muļķītis kļūst gudrs, iegūst turību, rīkojas pēc prāta likumiem un gandrīz tiek notiesāts uz nāvi. Pasakas beigās gudrībai nākas atzīt, ka gudrība bez laimes nav iespējama. Abu morālo vērtību vienlīdz liela nozīme (gan apgrieztā prioritārā secībā) atklājas arī tautas parēmiju fondā: *Laima bez gudreibas ir caurojs maiss.* (LSD⁴, 1940, 2971)

Tādējādi arī antropomorfizētais un demitoloģizētais laimes tēls raksturo latgaliešu aktīvo attieksmi pret laimi. Kā tas bija redzams laimes verbālā konteksta raksturojumā, tā arī šeit blakus atziņai par laimes meklēšanas nepieciešamību parādās rosinājums nesamierināties ar nelabvēlīgu situāciju un meklēt jaunus risinājumus.

Laires priekšmetizācija parādās pasakās, kur laimes ideja imanenti ietverta priekšstats par naudu kā laimes avotu un saturu. Nauda šajās pasakās cilvēkam var parādīties visdažādākajos veidos: vilka (*Otkon atskrēja vylks un runoj gonam: „Tu lels muļķis, navarēji apturēt vylku un pajemt lelū kotlu ar zalta naudu!” Pasacijis itūs vuordus, vylks pazuda un gons vairuok nikur nikuo naredzēja, bet vysu dīnu dūmoja, ka jam beja laime pajemt kotlu ar zalta naudu, bet jis nikai navarēja saprast sajemt tū lelū laimi..* (22)), pīles (*Nabogs tyuleņ sagyva tū peili, pajēmja ūlas un īt uz sātu ļustīgs, sagyvis Laimi* (16. A. 735. 567.)), buciņas (*Muižinīks braucja uz sātu, īduovynuoja meitai buciņu, teikdams: "Te byus tovs talismans!"* (A. 331.)) u.c. veidos. Šādu laimes interpretāciju, iespējams,

⁴ Ar saīsinājumu LSD apzīmēts Latviešu sakāmvārdu datorfonds.

noteikusi cilvēka ticība laimei, tās iegūšanas iespējai. Laime var parādīties dažādos negaidītos veidos, cilvēkam tikai jābūt gatavam to atpazīt un iegūt.

Nobeigums

Latgaliešu etnomentālītātes pētnieks filozofs Pēteris Zeile ar mentalitāti saprot etnosa dzīves uztveri, izjūtu, domāšanas īpatnības (Zeile 2007: 1). Arī laimes interpretācijai ir sava vieta tautas dzīves uztverē. Aplūkotois pasaku materiāls rāda, kā laimi redz, saprot un vērtē latgalieši. Apkopojot rakstā gūtās atziņas, jāatzīst, ka laime latgaliešiem ir viena no augstākajām morālajām vērtībām. Tā tiek saprasta gan kā veiksmē, gan arī kā liktenis. Latgalieši attiekmē pret laimi ir aktīvi – viņi laimi meklē un atrod. Ja nepieciešams, viņi atgādina laimei par savu esamību un nebaidās mainīt dzīvi. Laimes saturisko vērtību klāstā galvenā loma tiek ierādīta sociālajai labklājībai (bagātībai/turībai dažādās izpausmēs) un ģimenes laimei (ar laulāto draugu/vecākiem). Tomēr kristietības ietekmē pasākās ieskanas arī filozofiskas pārdomas par tēmu – vai laime tiešām ir bagātībā, vai nabags var būt laimīgs, vai laime uz šīs zemes vispār ir iespējama. Folklorā nedod vienīgo pareizo atbildi uz jautājumu – kas ir laime. Folklorā rāda, kur laime varētu būt un kā to iegūt. Latgaliešu folklorā specifiski laimes interpretācijas aspekti varētu būt skatāmi arī citos folkloras žanros – piemēram, tautasdziesmās vai brahiloģismos. Iespējams arī, ka citiem etnosiem ir atšķirīgi akcenti laimes interpretācijā, tas būtu pētāms atsevišķi, tomēr, kā uzsver laimes pētnieki, globalizācijas procesu ietekmē etniskās atšķirības laimes interpretācijā varētu arī izlīdzināties (Veenhoven 1995: 5).

LITERATŪRAS SARAKSTS

- Haidt, Jonathan (2006). *The Happiness Hypothesis: Putting Ancient Wisdom to the Test of Modern Science*. London: Random House.
- Latviešu sakāmvārdu datorfonds. (LSD) <http://valoda.aijab.lv/folkloras/sakamvardi/>
- Overview of Happiness Surveys in Latvia. *World Database of Happiness*.
http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_nat/nat_fp.php
- Šmits, Pēteris (1925–1937). *Latviešu pasakas un teikas*. 15 sēj. <http://valoda.aijab.lv/folkloras/pasakas/>
- Veenhoven, Ruut (2001). *What we know about happiness?* <http://publishing.eur.nl/ir/repub/asset/8778/2001a-full.pdf>
- Veenhoven, Ruut, Ehrhardt, Joop (1995). The cross-cultural pattern of happiness. Test of predictions implied in three theories of happiness. *Social Indicators Research*. Vol. 34. p. 33–68.
- Veenhoven, Ruut (2005). Is life getting better? How long and happily people live in modern society. *European Psychologist*. Vol. 10. p. 330–343.
- Zeile, Pēteris (2007). *Latgaliešu etnomentālītāte un kultūra*. <http://lakuga.lv/lg/news/article?id=1573>
- Zemzare, Daina (1940). Beigu formulas latviešu pasākās.
<http://www.liis.lv/folkloras/folkloristika/publik/FBR/zemzare01.htm>
- Бердяев, Николай (2007). *О назначении человека. Опыт парадоксальной этики*. MaLib.ru.
http://malib.ru/berdyaev_ethics/
- Воркачев, Сергей (2002). *Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического сознания*. Краснодар: Изд-во КубГТУ.
- Карасик, Владимир (1999). Оценочные доминанты в языковой картине мира. *Единство системного и функционального анализа языковых единиц*. Белгород. 39–40.
- Маслова, Валентина (2001). *Лингвокультурология*. Москва: Наследие.

Мелетинский, Елизар (1983). Возникновение и ранние формы словесного искусства. *История всемирной литературы*: Т. 1. Москва: Наука. 23–52.

Пропп, Владимир (1998). *Морфология волшебной сказки*. Москва: Лабиринт.

Рошину, Николае (1974). *Традиционные формулы сказки*. Москва: Наука.

Татаркевич, Владислав (1981). *О счастье и совершенстве человека*. Москва: Прогресс.

LATGALIEŠU ANEKDOŠU PAR DZĪVNIEKIEM UZBŪVES ĪPATNĪBAS DZĪVNIEKU EPOSA KONTEKSTĀ

Raksta mērķis – atklāt latgaliešu anekdošu par dzīvniekiem galvenās uzbūves īpatnības dzīvnieku eposa kontekstā. Hipotētiski var pieļaut, ka saskaņā ar folkloras fundamentālajām un universālajām pamatlikumībām, latgaliešu anekdotes par dzīvniekiem ir internacionāli zoomorfo anekdošu etniskais variants. Pielietojot salīdzinošo metodi, top skaidrs, ka gan latgaliešu, gan latviešu zoomorfo anekdošu uzbūves specifika būtiski saistās ar visa dzīvnieku eposa kontekstu, bet jo īpaši ar pasakām, jo, apvienojoties dažām no krievu zinātnieka V. Proppa izdalītajām pasaku funkcijām, izveidojas tipiskākie zoomorfo anekdošu motīvi, kas saskatāmi visdažādāko tautību folkloriskajās un literārajās tradīcijās. Savukārt strukturālā metode ļauj saskatīt anekdotes žanrisko likumsakarību izpausmes un to uzbūves īpatnības, kā arī ataino kompozicionālo elementu mijiedarbi.

FEATURES OF THE STRUCTURE OF LATGALIAN ANIMAL ANECDOTES IN THE CONTEXT OF ANIMAL EPICS

The objective of the paper is to reveal the main structural features of Latgalian animal anecdotes in the context of animal epics. According to the fundamental and universal laws of folklore it can hypothetically be assumed that Latgalian animal anecdotes are an ethnic version of international zoomorphic anecdotes. When analyzing the structure of the zoomorphic anecdotes, it is essential to consider them in the context of the whole animal epic, which allows to acknowledge typological similarities and coherence in the creation of the animal images and the most typical motives. A comparative analysis illustrates that the structural features of both Latgalian and Latvian zoomorphic anecdotes are vitally associated with the whole context of animal epics, and especially with fairy tales. Some of the functions of fairy tales, as outlined by the Russian scientist V. Propp, band together, thereby forming the most typical motives of zoomorphic anecdotes, which can be found in the folklore and the literary traditions of different nations. Therefore it is possible to conclude that the Latgalian animal anecdotes preserve all those structural features of the zoomorphic anecdotes which are common for animal anecdotes in general, irrespective of the area where an anecdote is told, the nationality of a narrator or the topic.

A structural analysis of the anecdotes shows the manifestation of regularities of the genre of anecdotes and its structural features, as well as a mutual interaction of the peculiarities of composition in the context of animal epics in general.

A fundamental analysis of the structure of an anecdote implies identifying a motive, whose successful scientific interpretation reveals the interconnection of the structure of the fairy tales and the anecdotes. The understanding of a motive is based on the dichotomic comprehension as practiced in folklore studies, whose founder – the American folklorist

A. Dandes – based it on the theory of fairy tales functions as elaborated by the Russian folklorist V. Propp. According to A. Dandes' theory, the understanding of a motive in narrative folklore virtually merges with the understanding of the function in the morphology of fairy tales, which allows the comparison of any motive in an anecdote with the corresponding function in a fairy tale. V. Propp distinguishes 31 functions in fairy tales: eight of them have to do with the introduction (set off, prohibition, violation of the prohibition, deception, revelation of a secret, telling a secret, help, sabotage), three have to do with the nodus (mediation, initiation of counteraction, sending away or reproach), eleven have to do with the main part of the message (the first function of the sender, the hero's response, acquisition of a magical asset, a movement of the hero, a fight, a distinctive action of a hero, victory, prevention of a shortfall, return, chase, rescue), and finally, the last nine functions (the return fails to be recognized, grudge of a false hero, a difficult task, its solution, exposure, transfiguration, punishment, wedding, reign) (Ипonn 1998).

Naturally, due to their compact structure, anecdotes cannot include all the functions mentioned by V. Propp. However, when banding together, several of the most typical motives of the Latgalian zoomorphic anecdotes become dominant (for example, motives of competition, truth, seeming departure, etc.), which can be found also in fairy tales about animals and other genres of animal epics. In these, every motive can be identified not on its own, but in inseparable connection with a particular message, because one motive can have different roles within different ideas. Besides, several types of artistic ideas can be distinguished in animal anecdotes as models of various life situations.

Laconism in an anecdote often depends on the inclusion of a narrated element in it. Therefore, dialogues, monologues and narrated texts carry a very important meaning in an anecdote. These brilliantly reveal the most characteristic peculiarities of the genre – a short, concentrated dialogue, monologue or message elaborated to the minimum reveals personal characteristics and social realias attributed to the animals, which in reality characterize people and their mutual relations.

Whereas a fairy tale's plot contains more elaborated elements, anecdotes consist of separate compositional elements (only dialogue or monologue, or any expressive figure of repetition, etc.). Also, whereas in fairy tales the number of the plot elements is mainly constant, in the Latgalian animal anecdotes they can be variable and incomplete. As far as the compositional peculiarities of anecdotes are concerned, we can also talk about elements of verbal and nonverbal communication, which in particular cases can become a prerequisite for the creation of a comic pathos.

A particular part assigns the following structure to the compositional models of the Latgalian and Latvian animal anecdotes:

- components of fairy tale motives, i.e. images, compositional stages, as well as types of texts and models included into the motives,
- models of structures of the anecdotes – combinations of message elements and positions of verbal and nonverbal communication.

Taking into consideration that the Latgalian animal anecdotes in terms of an understanding of the motives and the organization of the structural elements show little or no difference from the Latvian anecdotes – their structure is virtually identical to the Latvian zoomorphic anecdotes – it is safe to consider the Latgalian animal anecdotes as an ethnic version of international zoomorphic anecdotes.

Anekdotē (s. gr. *anekdoton* – 'neizdots, publicēšanai nenozīmīgs vai nevēlams') tradicionāli tiek definēta kā "īss, parasti mutvārdu stāstījums par komisku notikumu, kam ir negaidīts un asprātīgs nobeigums". (Valeinis 1982: 149) Latgaliešu anekdotēs ir unikāla

kultūras vērtība, kā arī mūsdienās populārākais vēstītājas folkloras žanrs, kurš sniedz daudzveidīgu informāciju par sabiedrības ētiskajām un estētiskajām vērtībām, aktuālajiem sociālajiem jautājumiem un sadzīves reāliju izpausmēm.

Ar terminu „dzīvnieku eposs” tradicionāli tiek apzīmēti dažādi (gan mutvārdu, gan rakstītie) episkie sacerējumi, kuru galvenie personāži ir dzīvnieki. Tādējādi dzīvnieku eposa izpratnē iekļaujas gan antīkais komiskais eposs “Peļu un varžu karš”, gan Ēzopa, Žaka de Lafontēna, Ivana Krilova fabulas, gan arī folkloras sacerējumi, galvenokārt pasakas par dzīvniekiem un arī zoomorfās anekdotes. Pastāv uzskats, ka visus šos žanrus vieno ne tikai tradicionāli dzīvnieku tēli, bet arī pamatā līdzīgas kompozicionālās uzbūves īpatnības, ko nosaka iespējamais personāžu darbības loks, ierastās uzvedības īpatnības un alegoriskais raksturs. Latgaliešu zoomorfo anekdošu uzbūves analīzē ir būtiski tās skatīt visa dzīvnieku eposa (bet jo sevišķi pasaku) kontekstā, kas ļauj konstatēt tipoloģisku līdzību un sakarības dzīvnieku tēlu un tipiskāko motīvu veidojumā visdažādāko tautību folkloriskajās un literārajās tradīcijās.

Pirms analizēt anekdošu un pasaku uzbūves īpatnību kopsakarības, neliels ieskats izmantotajā metodoloģijā. Strukturāla anekdošu analīze ļauj saskatīt anekdotes žanrisko likumsakarību izpausmes un to uzbūves īpatnības, kā arī uzskatāmi ataino, kā savstarpēji mijiedarbojas kompozicionālās īpatnības dzīvnieku eposa kontekstā kopumā. Analizējot anekdotes salīdzinošā aspektā, var noskaidrot, ka latgaliešu zoomorfās anekdotes saglabā tās anekdošu uzbūves īpatnības, kas raksturīgas visām anekdotēm par dzīvniekiem kopumā neatkarīgi no anekdotes stāstīšanas areāla, stāstnieka nacionālās piederības vai tematikas. Fundamentāla anekdošu uzbūves analīzē ir motīva izpratne, kuras zinātniskā interpretācija veiksmīgi atklāj arī pasakas un anekdotes uzbūves kopsakarības. Motīva izpratne pamatojas uz folkloristikā praktizēto dihotomisko motīva izpratni, kuras pamatlicējs amerikāņu folklorists Alans Dandess (Alan Dandes) tās izstrādni pamatojis uz krievu folklorista Vladimira Propa (Владимир Яковлевич Пропп) izveidoto pasaku funkciju izpratni. Pēc A. Dandesa teorijas, naratīvajā folklorā motīva izpratne faktiski sakrīt ar funkcijas izpratni pasakas morfoloģijā, ļaujot jebkuru motīvu anekdotē salīdzināt ar atbilstošu funkciju pasakā. V. Props pasakās izdala 31 funkciju: astoņas no tām saistītas ar ievadu (aizceļošana, aizliegums, aizlieguma pārkāpums, apmānīšana, noslēpuma izzināšana, noslēpuma izstāstīšana, palīdzība, kaitniecība), trīs saistītas ar sarežģītumu (starpniecība, pretdarbības sākums, aizsūtīšana jeb aizraidīšana), vienpadsmit attiecas uz vēstījuma pamatdaļu (dāvinātāja pirmā funkcija, varoņa reakcija, brīnumainā līdzekļa iegūšana, varoņa pārvietošanās, cīņa, varoņa iezīmēšana, uzvara, iztrūkuma novēršana, atgriešanās, pakaļdzīšanās, izglābšanās) un, beidzot, noslēguma deviņas funkcijas (atgriešanās, esot neatpazītam, viltus varoņa pretenzijas,

grūts uzdevums, tā atrisinājums, atmaskošana, transfigurācija, sods, kāzas, valdīšana) (Iponn 1998). Protams, anekdotes sava kompaktā rakstura dēļ sižetā nevar iekļaut visas V. Propa minētās funkcijas, toties, tās apvienojot, var noteikt dominējošos un tipiskākos latgaliešu zoomorfo anekdošu motīvus (piem., sacensību, tiesas, šķietamās aiziešanas motīvs u. c.), kas vērojami arī pasakās par dzīvniekiem un citos dzīvnieku eposa žanros.

Sacensību motīvs labi saskatāms amizantajā pasakā par to, kā divi eži "skrējās" ar zaķi, nostādami katrs savā grāvja galā (Arājs 1964: 16), vai arī bērnu lokā plaši pazīstamajā anekdotē par viltīgo vēzi, kas "noskrēja" lapsu, pieķerdamies tai pie astes.¹ Abi šie teksti ir tipiski piemēri visā pasaulē izplatītajam sacensību motīvam vēstītājā folklorā. Laikam nav nevienas tautas, kuras folklorā nevarētu atrast pasaku, fabulu vai anekdoti ar šādu motīvu. Tas ir sastopams dzīvnieku, sadzīves, daļēji brīnumpasakās un anekdotēs par dzīvniekiem.

Tēlu, motīvu daudzveidība un anekdošu un pasaku kompozicionālās īpatnības, kaut arī saistītas, zināmā mērā tomēr ir autonomas. Tā, piemēram, var variēties dzīvnieki, kas piedalās sacensībās, vai vide, kurā tās notiek, stāstījuma risinājumam un tā idejai paliekot nemainīgiem. Personāžu (sacensību dalībnieku) un sacensību noteikumu ziņā līdzīgi teksti ne vienmēr ir līdzīgi pēc savas idejas, kas dažkārt reducējas uz sentenci, ka prāts (viltība) svarīgāks par spēku (ātrumu), citos turpretim var būt pavisam cita – „neatlaidība allaž uzvar”, „iedomība neļauj gūt panākumus” un tamlīdzīgi. Par pierādījumu tam var noderēt pasaka „Ezis un zaķis” (Arājs 1964: 23) un anekdote par viltīgo *bomzi*, kurš iemācīja vilku runāt (RA BFPC, I. Belasova, B164/92). Izdalāms arī veids, kādā vājākais pieveic savu stipro pretinieku, un šim veidam atbilstošais darbības risinājums var būt dažāds, saglabājoties teksta pamatidejai. Par to ir iespējams pārliecināties, salīdzinot pasaku „Kā brālītis trusītis un brālītis bruņurupucis skrieties gāja” (Kurmītis 1971: 45) ar anekdoti par lapsu un vēzi². Kā vienā, tā otrā gadījumā tiek pierādīts, ka viltība ir pārāka par spēku, bet pati viltība tiek likta lietā dažādi: pasakā – vājais dzīvnieks izmanto savu ārējo līdzību ar ciltsbrāļiem, izvietojot tos gar visu ceļu no starta līdz pat finišam, bet anekdotē vēzis izmanto savas pretinieces fizisko spēku, nemanot pieķerdamies tai pie astes.

Der atgādināt, ka sacensību motīva elements, proti, pieķeršanās astei, var būt atainots ne tikai sacensību motīva ietvaros. Tā, piemēram, vēzi (krabi), kas pieķēries lapsas astei, var sastapt pasakā „Kaķis un Krabis” (Kurmītis 1971: 36) un pasakā „Zirgs, Vērsis, Gailis, Runcis un Vēzis” (Kurmītis 1971: 39), kas sižetiski līdzinās pasakai „Brēmenes muzikanti”

¹ Atsaucoties uz I. Belasovas bakalaura darbu „Anekdošu par dzīvniekiem žanriskais raksturojums” pielikumu, kas atrodas Rēzeknes Augstskolas Baltu filoloģijas pētnieciskajā centrā, šeit un turpmāk tiks norādīts RA BFPC, I. Belasova, B164 un attiecīgās vienības numurs.

² Atsaucoties uz interneta resursu, norādīts interneta portāls <http://www.activ.lv/anekdotes.php?id=4&no=0> All-Viss vienmēr šeit! Resurss aprakstīts 2005. gada 16. janvārī, 4. lpp.

(tajā vēzis pieķeras pie astes vērsim tikai tāpēc, lai kopā ar draugiem apceļotu pasauli, nevis lai ar kādu sacenstos). Šie piemēri pierāda folkloras tekstu dažādu motīvu relatīvo neatkarību.

Gan pasakās, gan anekdotēs fiziski vājā puse uzvaras sasniegšanai izmanto ne tikai ārējo līdzību ar ciltsbrāļiem vai pretinieka spēku. Dažkārt varoņi ķeras arī pie citām viltībām, piemēram, liek lietā burvestības (kas vairāk raksturīgi brīnumpasakām, nevis anekdotēm). Taču, lai cik dažādi būtu triki, pie kuriem ķeras personāži, pasaku un anekdošu ideja un tās raksturs principā nemainās.

Daļa tekstu ataino prātu (viltību) pārāku par spēku (ātrumu), citi parāda pretējo: stiprākais katrā ziņā pieveiks vājāko, kas redzams pasakā „Plekste” (Kurmītis 1971: 22), kur līdaka, būdama fiziski spēcīgāka, pieveic pleksti – mazāk spēcīgu pretinieku, un anekdotē par ziloni un odu (RA BFPC, I. Belasova, B164/13), kur tieši tādu pašu iemeslu dēļ tiek uzveikts ods. Nereti ir arī tādi teksti, kur neuzvar neviens vai uzvar katrs savā veidā, vai arī pasakas un anekdotes, no kurām skaidri neizriet, kurš sacensību dalībnieks guvis virsroku. Tie parasti beidzas ar aicinājumu recipientiem pašiem atbildēt uz izvirzīto jautājumu. Toties latgaliešu anekdotēs par dzīvniekiem šāds teksta modelis, proti, nav acīmredzams, kurš kļūs par uzvarētāju, ir ļoti reti sastopams.

Iejasu tipu teksti – kad uzvar stiprākais, kad neuzvar neviens vai kad uzvarētājs paliek nezināms – nepastāv tikai kā izņēmums. Tie ir bieža parādība folklorā, tomēr pārsvarā uzvar vai nu teorētiski stiprākais (likumsakarīgā ideja), vai nu teorētiski vājākais (inversā ideja). Raksturīgi, ka visi (vai gandrīz visi) mākslinieciskās idejas varianti sastopami ne tikai folkloras tekstos, bet arī pazīstamu autoru literāro pasaku kopojumos, piemēram, brāļu Grimmu pasakās (Бр. Гримм 1957). Visi minētie mākslinieciskās idejas tipi praktiski ir līdzvērtīgi, proti, nevienu no tiem nevar uzskatīt par pareizāku nekā citus vai kā dominējošo, jo lielākā daļa tekstu par sacensībām ir daudzveidīgo dzīves situāciju modeļi.

Jāatzīst, ka tāda idejas tipu sistēma attiecas ne tikai uz sacensību motīvu, bet arī uz citiem, piemēram, uz pasakām, fābulām un anekdotēm par tiesām. Līdzās daudzām gudrām un taisnīgām tiesām pasakās pastāv arī tikpat daudz muļķīgu tiesu anekdotēs par dzīvniekiem:

Tiesā zaķis tiesājas ar lapsu. Tiesnesis jautā lapsai:

- Ar ko tu neesi apmierināts?

- Lapsa ir palikusi baigā neviža. Katru nakti aizeju uz virtuves izlietni pačurāt, bet tur tāda trauku kaudze ...

(RA BFPC, I. Belasova, B164/100)

Piemērā redzams, kāds absurds ir atainots apsūdzībā. Tā ir muļķīga, toties tieši tas, kas anekdotes specifikai nepieciešams, jo šeit darbojas pašatmaskojošais moments – zaķis,

gribēdams parādīt, cik nevīžīga ir lapsa, nevilšus atklāj, cik nevīžīgs ir viņš pats. Ir skaidrs, ka, izmantojot dzīvnieku personāžus, tiek atainotas cilvēku sadzīvīskās reālijas.

Aktuāls ir arī šķietamās aiziešanas motīvs, kas visbiežāk izpaužas tādējādi, ka galvenais personāžs izliekas aizejam, bet patiesībā paslēpjas kaut kur tuvumā, ļauj notikumiem izvērsties un tad vispiemērotākajā brīdī iznāk no slēptuves, un atrisina konfliktu (paķer vajadzīgo mantu, pieķer noziedznieku un tamlīdzīgi). Šī motīva ietvaros salīdzinot mītu (Kūns 1959: 54), brīnumpasaku (Arājs 1964: 31), dzīvnieku pasaku (Arājs 1964: 53) un anekdoti par dzīvniekiem (RA BFPC, I. Belasova, B164/17), ir vērojamas būtiskas atšķirības starp šiem tekstiem.

Afrikāņu kauri tautas mītā tiek paskaidrots, kāpēc burvestību dievam Osaninam ziedo bruņurupučus. Kādreiz Osanins pieķēra bruņurupuci, kas bija ielavījies svešā sakņu dārzā un ar savu dīvaino dziesmu atbaidīja visus, kas tuvojās, to vidū arī dārza saimnieku un dievus, kas viņam palīdzēja. Osanins paziņoja, ka dodas uz mājām, un, paslēpies krūmājā, gaidīja, kamēr bruņurupucis iznāks no sava patvēruma.

Brīnumpasakā stāstīts, kā varonis ar tādu pašu paņēmienu iegūst brīnumjauku sievu. Šis atgadījums kalpo par sākuma epizodi vēstījumam, kas tālāk risinās pēc V. Propa aprakstītās klasiskās pasaku shēmas (Ипонин 1998).

Dzīvnieku pasaka stāsta par to, kā brālītis trusītis izglāba savu lapsas noķerto draugu – brālīti bruņurupuci. Trusītis pateica lapsai, ka, iedams garām viņas laukiem, redzēja cilvēkus, kuri postīja viņas arbūzus. Piebildis, ka iet projām kārtot savas darīšanas, trusītis paslēpās briksņos netālu no lapsas mājas. Kad lapsa aizjoņoja projām, trusītis iegāja tās mājā un atbrīvoja bruņurupuci. Līdzīgs sižets ir izmantots anekdotē par odu un mušu (RA BFPC, I. Belasova, B164/17), kur ods pārmāca ēdelīgo mušu, likdams lietā izgudrotās viltības.

Aprakstīto piemēru salīdzinājums rāda, ka tie, saglabājoties pamatmotīvam, ar kuru varonis gūst panākumus, tomēr ir atšķirīgi, jo ataino dažādas lietas un arī to ideja ir atšķirīga. Iespējams, tas izskaidrojams ar to, ka šķietamās aiziešanas motīvs neveido visu sižetu, bet tikai tā sastāvdaļu, kamēr sacensību vai tiesas motīvs veido visu vai gandrīz visu sižetu. Taču šāds izskaidrojums nešķiet pārliecinošs, jo pastāv arī motīvi, kas neaptver visu sižetu, bet tomēr pilnīgi vai gandrīz pilnīgi nosaka darbības attīstību un kalpo par pamatu teksta idejai, piemēram, „pieķeršanās astei”, kas bieži izmantota sacensību motīvā: vājš, bet gudrs dzīvnieks pieķeras pie stiprākā pretinieka astes un tādējādi pieveic to skriešanās sacensībās.

Nākamais iespējamais skaidrojums ir tāds, ka abi motīvi (sacensību un šķietamās aiziešanas) nav līdzvērtīgi pēc savas iekšējās „kvalitātes” un „pieķeršanās astei” ir sižetiski spēcīgāka nekā paslēšanās vai tiesāšanās. Taču arī tā nav, jo, piemēram, jau minētajā pasakā

”Zirgs, Vērsis, Gailis, Runcis un Vēzis” *vēža pieķeršanās pie vēša astes* motīvam ir tikai palīgfunkcija, un tas nekādi neietekmē darbības norisi (Пермяков 1970: 97).

Iespējams, ka pareizā atbilde meklējama apstākļi, par kuru rakstīts krievu folklorista Grigorija Permjakova (Григорий Львович Пермяков) grāmatā „От поговорки до сказки” (Пермяков 1970). Proti – ikviens folkloras teksta motīvs būtu skatāms ne pats par sevi, bet gan nesaraucamā kopsakarā ar konkrēto vēstījuma plānu, jo vienam un tam pašam motīvam var būt atšķirīga loma dažādu ideju ietvaros. Piemēram, divu brīnumpasakas funkciju (*aizlieguma pārkāpuma* un tam sekojošās *nelaimes*) apvienojums idejas ziņā var nozīmēt situāciju – noziegumam seko sods. Ļoti iespējams, ka šīs funkcijas var kalpot par attiecīgajā sabiedrībā reāli pastāvošu vai kādreiz pastāvējušu aizliegumu (tabu) aprakstu un brīdinājumu no to pārkāpšanas. Šāda situācija ir atainota kādā Ziemeļamerikas indiāņu pasakā „Heizona ezers un raudošā Lilija” (Arājs 1971: 167), kuras varonis pārvērties lilijā, tāpēc ka nobaudījis aizliegtu zivi. Tipiskas situācijas ir bieža parādība arī anekdotēs. Piemēram, kad gailis pieķer cāli smēķējam, viņš piedraud to nosūdzēt, uz ko cālis atbild, ka nekas neizdosies, jo viņš ir no inkubatora.

Var apgalvot, ka konkrēta motīva nozīme atkarīga vairāk no tā lomas kopīgajā vēstījuma sistēmā nekā no paša motīva.

Sīzets pasakās un anekdotēs sastāv no atsevišķiem kompozicionāliem elementiem. Pasakās to skaits lielākoties ir pastāvīgs, taču anekdotēs par dzīvniekiem tas var būt mainīgs un nepilnīgs, kas skaidrojams ar anekdošu kodolīgās formas specifiku.

Par pamatu ņemot sacensību motīvu, ir iespējams izdalīt šādus kompozīcijas posmus pasakās un daļēji arī anekdotēs par dzīvniekiem (Пронин 1998: 32):

- 1) orientēšanās laikā un telpā,
- 2) dalībnieku raksturojums,
- 3) sacensību atkārtojums,
- 4) etioloģiskais moments.

Visi šie elementi gan pasakās, gan anekdotēs sakārtoti noteiktā secībā: vispirms tiek pavēstīts kur un kad stāstītais noticis (orientēšana), tad tiek aprakstīti sacensību dalībnieki (nereti šis elements tiek apvienots ar nākamo), seko piecas sīzetu veidojošas darbības:

- 1) personāžu (sāncenšu) tikšanās,
- 2) noruna par sacensībām,
- 3) sagatavošanās cīņai,
- 4) cīņas gaita,
- 5) viena sāncenša uzvara,

tad sacensību atkārtojums (parasti notiek pēc uzvarēto personāžu ierosinājuma) un vēl trīs posmi:

- 1) apbalvojuma pasniegšana,
- 2) uzvarētā personāža sodīšana,
- 3) etioloģiskais moments.

Apkopotā veidā kompozīcijas posmus un sižetu veidojošas darbības sk. 1. tabulā.

Tāpat kā pasakām, arī anekdotēm par sacensību, “šķietamās aiziešanas”, pārpratuma, tiesas un citiem motīviem ir savs īpašs personāžu komplekts ar precīzi noteiktu funkciju loku. Tāpēc pasaku žanriskā specifika neizslēdz laikā un telpā sazarotāku, plašāka materiāla un apjoma ietvērumu. Turpretī anekdote nekādā gadījumā nav lielas tēmas konspekts, tā ir tikai šādas tēmas pieteikums ar savu specifisko mikro pasauli. Lai cik sarežģīta dažkārt būtu pasakas kompozicionālā struktūra, tomēr pamatos pasaka (tāpat kā anekdote) ir vienas galvenās idejas nesēja.

Anekdotes stilistikās variācijas būtībā ir neierobežotas, viena parādība vai fakts var tikt savdabīgi interpretēta no viena vai otra stāstnieka viedokļa. Pats galvenais, lai anekdotē par dzīvniekiem būtu viena noteikta dominante, kas apvieno un satur visu anekdoti kopā. Anekdotes sacerētāja redzes viedoklis, īpaša viņa domu orientācija kļūst par anekdotes struktūras centru un nosaka faktu atlasu un atveidojumu. Fabula anekdotē ir elementāri vienkārša, un sižeta uzbūve atgādina nelielu noslēgtu apli, kuru nevar ne izplest, ne sašaurināt, jo anekdote pati par sevi ir tendēta uz kodolīgumu. Svarīgi nevis tiekies plašumā, bet dziļumā, caur šķietami sīko, mazo atklāt lielo, nozīmīgo, galveno. Šeit slēpjas anekdotes emocionālā iedarbība un patiesi demokrātiskais raksturs. Tātad var runāt par anekdotes lakonismu kā par vienu no kompozīcijas īpatnībām, kas ietver sevī izvērstu vai ekonomisku anekdotes sižetu. Nedrīkst aizmirst arī par anekdotes vēstītājīpatnībām, kā dialogs, monologs un vēstītāja teksts.

Izcilā krievu rakstnieka Antona Čehova populārais aforisms „*Īsums – talanta māksla*” nozīmē dzelžainu vārdu ekonomiju. Lakonisms ir anekdotes žanra pazīme, bet tas nekādā gadījumā nav jāuztver kā idejas sašaurinājums. Īsums ir specifiska domas, tēla un situācijas sakausējuma forma, kas saasina attēlojumu un paaugstina emocionālo efektivitāti. Līdz ar to, raugoties uz anekdotēm no sižeta kompozicionālo īpatnību viedokļa, ir izdalāmas anekdotes ar izvērsto un ekonomisko sižetu, kur pēdējais ietver tikai tos elementus, bez kuriem anekdote kā tāda pastāvēt nevar, t.i., sarežģītumu un atrisinājumu (sk. 2. tabulu).

Aplūkojot šajā tabulā iekļauto materiālu, var secināt, ka neatkarīgi no sižeta kompozīcijas elementu daudzuma anekdotē smieklu kvalitāte un kvantitāte nemainās. Svarīga ir pati anekdotes ideja.

Anekdotēs lakonisms bieži vien ir atkarīgs no vēstītājelementu iekļāvuma tajā. Tāpēc ļoti būtiska nozīme anekdotēs veidojumā ir dialogam. Tam ir pastiprināta mākslinieciskā slodze, jo dialogs anekdotē kļūst par nozīmīgu tēlu savstarpējo attiecību un rīcības motivētāju. Tēlu dialogi nerisinās tukšgaitā, bet noteikti kaut ko atklāj vai ietver. Atšķirībā no monologiem dialogi virza darbību, kam ir būtiska nozīme anekdotēs žanra specifiskā. Tādējādi dialogs tiek uzskatīts par sižeta kompozīcijas pamatelementu, nereti – pat par vienīgo tēlu raksturotāju. Tomēr var tikt izdalīti vairāki anekdotēs struktūras modeļi, kur ne vienmēr dominēs dialogs. Viens no šo struktūras modeļu komponentiem ir arī iespraudums, kas anekdotēs var tikt saistoši iekļauts tekstā vai arī iekavās, apzīmējot īsu situācijas skaidrojumu vai varoņa noskaņojumu konkrētajā brīdī, piemēram, *skumji, iedomīgi, pakasot aiz auss, atbalstoties gar žoga malu* u. tml. Iespējams izšķirt šādus anekdotēs struktūras modeļus:

1. Dialogs ± iespraudums, piemēram:

dialogs + iespraudums	dialogs
<p><i>Zaķis:</i> – <i>Dzeguze, dzeguze, cik man atlicis dzīvot?</i> – <i>Ku...</i> <i>Zaķis neizpratnē:</i> – <i>Kāpēc tik ma...</i> (RA BFPC, I. Belasova, B164/48)</p>	<p>– <i>Ko saka savannas iemītnieks [lauva – I. B.], atradis džipā divus medniekus?</i> – <i>Skat, ceļojošais restorāns!</i> (RA BFPC, I. Belasova, B164/4)</p>

Pirmajā anekdotē iespraustais vārds spilgtāk atklāj zaķa dvēseles stāvokli. Otrajā gadījumā ir skaidri redzams, ka, piemēram, tāds iespraudums kā *labsajūtā* vai *apmierināts saka* varētu papildināt lauvas teikto, toties tas nav tik būtiski, jo anekdotēs stāstītājs var pats izvēlēties intonāciju, ar kādu pasniegt šo frāzi – viltīgi un noslēpumaini, priecīgi un sajūsmināti, ieinteresēti u. tml.

2. Monologs ± iespraudums, piemēram:

monologs + iespraudums	monologs
<i>Sēž cērmes vādarā. Te viņa pōrsabeidusēs ziņoj:</i> – <i>Glōbsimēs, mōseņas, špetnō tablete nōk. Jyus kai gribiet, es jau ar pyrmū plūstu evakuēšūs...</i> (Lōcs 1999: 133)	<i>Guļ Brežņevs Jyurmalā: paīt gūs, sōc laizeit pādys. Brežņevam sōc pādys kiteit un jys soka:</i> – <i>Navāg, navāg, Arvid Janovič! Itys jau par daudz...</i> (Lōcs 1999: 115)

Iepriekš minētajos piemēros notiek domu apmaiņa, tas ir, iekšēja saruna, bet šo piemēru specifika slēpjās varoņu komiskajā domāšanā. Lai radītu komisku gaisotni, izrādās, nav obligāti ietērt anekdotes ideju dialoga formā, jo šim nolūkam lieti noder arī monologs ar iespraudumu vai bez tā.

3. Vēstītāja teksts ± iespraudums, piemēram:

vēstītāja teksts + iespraudums	vēstītāja teksts
<i>Sēž makšķernieks un pičko. Nekādas copes, visi tārpi izbeigušies, maize izbarota, labuma nekāda. <u>Absolūtā bezcerībā</u> makšķernieks uzraksta zīmīti „червяк жирный” un uzliek to uz āķa. Momentā sākas baigā cope. Savu tiesu nogaidījis, lai piekož, velk ārā. Tur uz āķa cita zīmīte – „рыба афигенная”.</i> (RA BFPC, I. Belasova, B164/133)	<i>Austrāliešu orangutans nopirka jaunu bumerangu, bet nekādi nevarēja izmest ārā veco...</i> (RA BFPC, I. Belasova, B164/14)

Abos piemēros notikums tiek skatīts it kā no malas un atstāstīts no vēstītāja redzes viedokļa. Redzams, ka iespraudums pirmajā piemērā vienmērīgi saplūst ar vēstītāja tekstu, pierādot to, ka šāda tipa elementu sakausējuma forma ir diezgan bieža parādība anekdotēs par dzīvniekiem.

4. Dialogs + vēstītāja teksts ± iespraudums, piemēram:

dialogs + vēstītāja teksts + iespraudums	dialogs + vēstītāja teksts
<p><i>Zvejoj upes krostā krokodils. Te nu iudiņa pasarōda gūvs golva i prosa:</i></p> <p>– <i>Ite tys krosts voi itys?</i></p> <p>– <i>Itys, itys, – atbild krokodils, <u>mōneidams</u> gūvi krostā.</i></p> <p>– <i>Ai, maņ vīnolga, es jau taida pīdzāruse...</i></p> <p>(Lōcs 1999: 133)</p>	<p><i>Vīnreiz aizbrauču pi vīna pazeistamō latgalīša. Tikkū jis attaisēja ustobys durovys, kai ōrā kai komuļs izavēlēš mozs, sirdeigs suneits un sōka rīt. Jis jam uzblōve:</i></p> <p>– <i>Tuzik, zamolči!</i></p> <p>... <i>Es jam prosu: „Par kū tu suni krīvyski kamandavoj?”</i></p> <p>– <i>Ē-ē-ē, maņ sīva krīvīte...</i></p> <p>(Lōcs 1999: 116)</p>

Šajā gadījumā vēstījuma teksts ir nepieciešams situācijas īsam aprakstam, bet iespraudums, tāpat kā daudzos citos gadījumos, raksturo situāciju kopumā, kā arī atspoguļo varoņa nolūkus.

5. Monologs + vēstītāja teksts ± iespraudums, piemēram:

monologs + vēstītāja teksts + iespraudums	monologs + vēstītāja teksts
<p><i>Makšķernieks atbrauc līdz upei un secina, ka aizmirsis paņemt ēsmu. Tajā pašā brīdī viņš pamana, ka garām lien čūska, kas noķerusi tārpiņu. Makšķernieks noķer čūsku, atņem tārpiņu, bet jūtas nedaudz vainīgs par to, ka atstājis čūsku bez pusdienām. Ko darīt? Viņš ieļej čūskai kā kompensāciju rīklē alu un pats dodas makšķerēt. Apmēram pēc stundas vīrs jūt, ka kaut kas lien uz augšu pa bikšu staru. Paskatījies uz leju un <u>izmīsis</u> nodomā:</i></p> <p>– <i>Nu nevar būt, ka tā atkal ir tā pati čūska...</i></p> <p>(RA BFPC, I. Belasova, B164/130)</p>	<p><i>Īt začēits pa meža stygu. Skotōs, nazkas guļ uz stygas. Začēits dadur mēli pagarsēt:</i></p> <p>– <i>Fui, syuds! Labi, ka naīkōpu!</i></p> <p>(Lōcs 1999: 131)</p>

Monologi un iespraudums pirmajā piemērā veic vēstījuma papildfunkciju, taču nevar tikt izslēgts variants, ka monologs tiek aizstāts ar vēstītāja tekstu, bet iespraudums vispār izņemts no tā, tādējādi pārtopot par anekdoti, kura sastāv tikai un vienīgi no vēstījuma.

6. Dialogs + monologs + vēstītāja teksts ± iespraudums, piemēram:

dialogs + monologs+ vēstītāja teksts + iespraudums	dialogs + monologs + vēstītāja teksts
<p><i>Vīnu dīnu lauva sasauca vysus zvērus un soka:</i> – Grybu, lai jysu pa nakti izrūkot lelu dīki, tik lelu, ka naradzātu ūtrō krosta.</p> <p><i>Atīt reits. Lauva redz – priškā lels dīkis; apmīrynōts staigoj un soka:</i> – Grybu dīka molā lelu tūrni, nu tik lelu, lai tam gola naradz. Labi. Reitā atsamūstās un redz tūrni bez gola, bez molas. Lauva tagad soka zvērim:</p> <p>– Tagad jysim jōkōp tūrni un kurs pyrmais nūlēks nu tō dīkī, tys dabōs vīnas nakts tīseibas ar munu sīvu.</p> <p><i>Niko dareit. Zvēri kōp. Lauva gaida dīnu, ūtru. Te redz – kreit lōcs.</i> – Laimeigais, dūmoj lauva.</p> <p><i>Bet lōcs, izleidis nu iudiņa, steidzeigi kōp atpakaļ tūrni dūmōdams:</i> – Nu dabois gon tys pa koklu, kas mani nūgryude!</p> <p style="text-align: right;">(Lōcs 1999: 131)</p>	<p><i>Vista atved cālēnu pie ārsta – neiropatologa.</i> <i>Ārsts uzreiz ķeras pie saviem tiešajiem pienākumiem un jautā:</i> – Cālīt, vai tu zini, cik kaķītim ir ķepiņu? – Četras. – Bet cik kaķītim austiņu? – Divas. – Bet vai kaķītim ir arī astūte? <i>Cālēns, nodomā:</i> – Vai šis idiots nekad nav redzējis kaķus?</p> <p style="text-align: right;">(RA BFPC, I. Belasova, B164/105)</p>

Šādas anekdotes ir samērā reti sastopamas, jo, lai nesarežģītu komunikācijas procesu, optimāli tiek kombinēti divi no anekdotes struktūras modeļu elementiem.

Jau iepriekš apskatītajos piemēros nereta parādība ir iespraudumi. Ņemot vērā to, ka:

- dažviet tiek doti norādījumi anekdotes stāstītājam un recipientam, kā ir jāreaģē uz zināmu situāciju vai notikumu noteiktā anekdotes vietā (intonācija), piemēram:
Augsti pret sauli, spōrnus vycynodams, lidynojās ērglis. Pēški jys salīk spōrnus un kreit zemē. Pēc tam, spōrnus izlaidis, nūsasāst pošas augstōkōs klints golā un pamona, ka natōli nu jō pret klinti ropās čyuska. Ērglis breinōdamīs vaicoj:

- Kai ta tu, rōpuļ, varēji tikt tik augši?
- Ar leisšonu, tikai ar leisšonu...

(Lōcs 1999: 135)

- bieži tiek pielietoti neverbālās komunikācijas elementi – mīmika un žesti, piemēram:

Zaķis ar zaķu māti skatās skriešanas sacensības. Zaķu māte saviebdamās saka:

– Varu saderēt, ka uzvarēs tas ar sarkano šalli.

Zaķis, ar pirkstu piesizdams deniņiem, saka:

– Tu ko? Tā taču viņa mēle!

(RA BFPC, I. Belasova, B164/19)

Var secināt, ka anekdotes veidotājs vai stāstītājs neuzticas recipienta uztveres “pareizībai”, tāpēc savā stāstījumā nav spējīgs atturēties no šāda veida iespraudumiem, kas uztvērējam labāk palīdz izprast stāstītāja domu gājumu un izteiksmīgāk atainot notiekošo. Divos iepriekš minētajos piemēros ir redzams, ka rakstiskajā formā iespraudums var būt ietverts iekavās, kas jo īpaši izceļ tā nozīmi anekdotē, vai arī tā var būt kā anekdotes teksta sastāvdaļa, kura netiek pat atdalīta ar pieturzīmēm. Pētot anekdotes par dzīvniekiem, ir fiksēti vairāki neverbālās komunikācijas elementi: intonācijas, mīmika un žesti.

Intonācijas, kuras nereti komisku raksturu iegūst tajos gadījumos, kad tās ir pretrunā ar to, ko saka personāžs, proti, gaidītās reakcijas vietā anekdotes tēls lieto absolūti pretēju gaidītajai intonāciju. Toties izplatītāki ir tie intonācijas varianti, kas vienkārši papildina kopējo situācijas atainojumu, piemēram:

Īt divi skudru zāni. Verās – priškā gūvs. Jemās jū slavēt: kaida loba, kaida trekna. Bet gūvs jem un nūmat grauli jīm vērsā.

Zāni, izleiduši ōrā nu čupas, apvainoti runoj:

– Taidus brašus puišus apkrōve! Napateiceigō!

Pamōceiba: nalīlej styprōkō – nanūvērtēs!

(Lōcs 1999: 131)

Intonācijas var iedalīt divās grupās, taču tas ir nosacīts iedalījums, jo kontekstā krasi šķirt vienu no otras ir gandrīz neiespējami; otrā grupa var atainot arī tēla noskaņojumu:

1) intonācijas, kas norāda uz tēla noskaņojumu – *aizdomīgi, ar šausmām, aukstasinīgi, caur asarām, dūsmīgi, gandarīti, garlaicīgi, iedvesmoti, izbīlī, kaislīgi, kautrīgi, lepni, maigi, murminot, nepatīkami, pārsteigts, optimistiski, pamācoši, pārliecinoši, pārmetoši, raudot, saspringti, satraukti, skarbi, smejojies, svinīgi, uzbudināti, uzstājīgi, vaļsirdīgi, nenomierinājies, vēsi, vienaldzīgi, zinoši u.tml.;*

2) intonācijas, kas atveido runas veidu. Tās identificējamās kā personāža reakcija uz kādu notikumu, rīcību, padomu utt., piemēram, *čukstot, bailīgi, dzīvi, iekļiedzoties, iepīkstoties, klusi, ķīķinot, lēni, sausi, skaļi, steidzīgi, stostoties, svilpjot, žāvājoties u.tml.*

Mīmika šķiet vizuāli komiska, bet ne mazāk svarīgs ir jau pieminētais sarunvalodas stila lietojums, aprakstot kādu mīmikas variantu, piemēram:

Manāmi iereibis zaķis iet pa pludmali. Skatās – gliemežvāks, paceļ un pieliek pie auss. Pēc brītiņa izbrīnīti blisinot acis saka:

– Kā ej d...t?

(RA BFPC, I. Belasova, B164/22)

Ja “*blisinot acis*” vietā būtu teikts *izbrīnīti mirkšķinot acis* vai tamlīdzīgi, komisma efekts nebūtu tik produktīvs kā aplūkotajā piemērā.

Žesti un citi neverbālās komunikācijas signāli. Tie tāpat kā dialogi veicina darbību, katram anekdotē iekļautajam žestam piemīt zināms zemteksts, kas var atainot attieksmi pret kādu personāžu, notikumu u.tml. (piem., *metoties apkampienos*) vai liek nojaust tēla turpmāko darbību (piem., *pagriezdams muguru*).

Latgaliešu zoomorfo anekdošu uzbūves specifika būtiski saistās ar visa dzīvnieku eposa, bet jo sevišķi ar pasaku kontekstu, kas ļauj konstatēt tipoloģisku līdzību un sakarības starp dzīvnieku tēliem. Anekdotēm ir zināma saikne ar V. Propa pasaku funkcijām, jo, apvienojoties dažām no tām, tās kļūst par dominējošiem un tipiskākajiem zoomorfo anekdošu motīviem, kuri ir sastopami visdažādāko tautību folkloriskajās un literārajās tradīcijās, tādējādi var secināt, ka latgaliešu anekdotes par dzīvniekiem ir internacionālu zoomorfo anekdošu etniskais variants. Tās saglabā visas tās zoomorfo anekdošu uzbūves īpatnības, kas raksturīgas anekdotēm par dzīvniekiem kopumā neatkarīgi no anekdotes stāstīšanas areāla, stāstnieka nacionālās piederības vai tematikas.

Ikviens zoomorfo anekdošu motīvs ir skatāms ne pats par sevi, bet gan nesaraujamā kopsakarā ar konkrēto vēstījuma plānu, jo vienam un tam pašam motīvam var būt atšķirīga loma dažādu ideju ietvaros, turklāt latgaliešu anekdotēs par dzīvniekiem ir izšķirami vairāki mākslinieciskās idejas tipi – daudzveidīgo dzīves situāciju modeļi.

Anekdotes lakonisms bieži vien ir atkarīgs no vēstītāja elementu iekļāvuma tajā, tāpēc ļoti būtiska nozīme anekdotes veidojumā ir dialogam, monologam un vēstītāja tekstam, kas spilgti atklāj visam žanram raksturīgās īpatnības – caur īsu, koncentrētu dialogu vai monologu un minimāli izvērstu vēstījumu atklājas dzīvniekiem piedēvētās rakstura īpašības un sadzīviskās reālijas, ar kurām patiesībā tiek raksturoti cilvēki un to savstarpējās attiecības.

Ja pasaka iekļauj izvērstākus sižeta elementus, tad anekdotes savas kodolīgās formas dēļ to atļauties nevar. Sižets pasakās un anekdotēs sastāv no atsevišķiem kompozicionāliem elementiem, bet, ja pasakās to skaits lielākoties ir pastāvīgs, tad latgaliešu anekdotēs par dzīvniekiem tas var būt mainīgs un nepilnīgs. Anekdotes kompozicionālo īpatnību sakarā var

runāt arī par verbālās un neverbālās komunikācijas elementiem, kas atsevišķos gadījumos var kļūt pat par komiskā patosa izveides priekšnosacījumu.

LITERATŪRAS SARAKSTS

Anekdotēs. <http://www.activ.lv/anekdots.php?id=4&no=0>

Arājs, Kārlis (sak.). (1964). *Pasakas par dzīvniekiem: latviešu tautas pasakas: izlase.* Rīga: LPSR ZA izdevniecība.

Arājs, Kārlis (sak.). (1969). *Vjetnamiešu pasakas un teikas.* Rīga: Zinātne.

Kurmītis, Ivars (sast.). (1971). *Dažādu tautu pasakas, mīti un varoņteikas.* Rīga: Liesma.

Kūns, Nikolajs (1959). *Sengrieķu mīti un varoņteikas.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Lebuss, Rolands (2001). *Dzīvnieki mītiskās pasaules redzējumā. Medības. Makšķerēšana. Daba.* Nr.3. 34–35.

Lōcs, Pīters, Širins, Leons, Igauņs Gunārs (sak.). (1999). *Dzeivē kai anekdotē, anekdotē kai dzeivē: anekdošu krājums.* Rēzekne: Rēzeknes tipogrāfeja.

Sanka Leonardas (1993). *Lietuvių tautosaka.* Kaunas: Šviesa.

Valeinis, Vitolds (1982). *Literatūras teorija.* Rīga: Zvaigzne.

Братья Гримм (1957). *Сказки.* Минск.

Всевидающий глаз. Легенды североамериканских индейцев (1964). Москва: Прогресс.

Пермяков, Григорий (1970). *От поговорки до сказки.* Москва: Наука.

Пропп, Владимир (1998). *Морфология "волшебной" сказки.* Москва: Лабиринт.

Руднев, Вадим (1990). *Прагматика анекдота. Даугава.* Nr. 6. 92–100.

Силантьев, Игорь. *Дихотомическая теория мотива.*

www.philosophy.ncs.ru/journals/humscience/4_98/09_SILAN.htm.

1. tabula *Anekdotēs un pasakas kompozīcija*Table 1: *The composition of an anecdote and a fairy tale*

Nr. p. k.	Arhitektūra	Sīžeta kompozicionālais posms	Sīžeta kompozīciju veidojošā darbība	Pasakā (Vjetnamešu pasakas un teikas 1969: 22)	Anekdotē (RA BFPC, I. Belasova, B164/50)
1.	<i>Ekspozīcija</i>	Orientēšanās laikā un telpā		Tas notika senos laikos, kad slava par Zirga skrējēja spēku, izturību un veiklajām kājām bija izskanējusi pa visu pasauli	Nav/retos gadījumos
		Dalībnieku raksturojums		Ir	Nav/retos gadījumos
2.	Sarežģījums		Personāžu tikšanās	Ir	Ir
3.	Konflikta kāpinājums		Noruna par sacensību	Ir	Ir
			Sagatavošanās cīņai	Ir	Ir
			Cīņas gaita	Ir	Ir
4.	Kulminācija		Viena sāncensu uzvara	Ir	Ir
5.	Atslābums	Apbalvojuma pasniegšana		Zirga apēšana	Nav
6.	Atslābums	Pieveiktā personāža sodīšana		Zirga apēšana	Nav
7.	Atrisinājums	Etioloģiskais moments		Kopš tā brīža gliemeži nepazīst nogurumu	Nav/retos gadījumos, piem., (...) Tagad ir saprātams, kāpēc vylks kauc uz mēnesi taidos pat naktīs: navarādams tū izsaceit vārdus, naboga kustūneits kauc i kauc, saukdams uz randeni vilciņi... (Lōcs, Širins, Igaunš 1999: 118)

2. tabula *Anekdotēs sižeta izvērsuma iespējas*

Table 2: *Possibilities of scanning anecdote plots*

Sižeta kompozīcijas elements	Izvērsta sižeta piemērs	Ekonomiska sižeta piemērs
Ekspozīcija	Lidmašīna, kura pārvadā dzīvniekus, virs okeāna zaudē vadību un sāk lēnām nolaisties.	—
Sarežģījums	Pilots mikrofonā paziņo: – Tie dzīvnieki, kuri prot peldēt, ieņemiet vietas pie kreisā borta, tos, kuri neprot – pie labā.	– Kam ir lielākais plaušu tyļpums?
Attīstības kāpinājums	Lidmašīnu sāk nežēlīgi kratīt. Zvēri sastinguši blenž viens uz otru. Kas būs?!	—
Atslābums	Pēc brīža lidmašīna lēni nosēžas uz ūdens, pilots paziņo:	—
Kulminācija	– Kreisā borta dzīvnieki, peldiet uz tālumā redzamo salu. Bet labā borta pasažieriem...	—
Atrisinājums vai atrisinājums + kulminācija	Pateicamies par to, ka izvēlējāties lidojumam mūsu kompānijas lidmašīnu un visu labu! (RA BFPC, I. Belasova, B164/102)	– Tam, kas pyuss buļlam dybynā tik ilgi, cikam jam rogi izataisnōsīs! (Lōcs, Šīrins, Igaunš 1999: 133)

VILKACIS LATGALIEŠU FOLKLORĀ

Raksta „Vilkacis latgaliešu folklorā” mērķis ir atklāt šī salīdzinoši maz pētītā mitoloģiskā tēla lietojumu, raksturojuma iezīmes latgaliešu folklorā. Līdz šim autore ir vairāk skatījusi vilkača atainojuma iezīmes latviešu folklorā, arī salīdzinājumā ar lietuviešu folkloru.

Latgale pati par sevi ir atšķirīgākais Latvijas novads gan valodas, gan kultūras un to mijiedarbes ar citu tautu kultūrām ziņā, tāpēc šajā rakstā ar semiotiskās un salīdzinošās metodes ir mēģināts atklāt, ar ko vilkača tēls, teiku, kurās tas minēts,

uzbūve, izmantotie izteiksmes līdzekļi atšķiras no pārējā Latvijas teritorijā pierakstītajām teikām.

THE WEREWOLF IN LATGALIAN FOLKLORE

Latgale is the essentially most different and most peculiar Latvian region from the perspectives of language and culture and their interaction with the cultures of other nations. Hence, this article attempts to reveal how the images of werewolves in Latgalian folklore and the means of their expression used in traditional tales differ from the rest territory of Latvia. The aim of the article is to understand the use of this relatively little studied mythical image and the features of their characters in Latgalian folklore. Previously, the author studied the features of werewolf depictions in Latvian folklore in general, and also compared it to Lithuanian folklore.

The main source used in the research are five tales of werewolves, which can be found in an electronic version of Pēteris Šmits' collected fairy tales and tales on <http://valoda.ailab.lv/folkloras/pasakas/saturs.htm>, recorded in the dialect of the Eastern part of Latvia. Different dictionaries and encyclopedias, for example the „Interpretative Dictionary of the Latvian Language” („Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca”) (<http://www.ailab.lv/Vardnica/>), the „Dictionary of Latvian Etymology” („Latviešu etimoloģijas vārdnīca”), the „Encyclopedia of Mythology” („Mitoloģijas enciklopēdija”), and the „Dictionary of Foreign Words” („Svešvārdu vārdnīca”) were used to describe the symbolical and etymological meaning of a werewolf image.

The main methods used in the paper are semiotic and comparative. The semiotic method is used to explain the symbolical meaning of the werewolf image and the semantics of the word. The comparative method is used to compare the comprehension and interpretation of the werewolf image in the tales written in the Latvian and Latgalian languages, as well as to compare the structure of these tales and the use of artistic means of expression.

As the result of the research, it is possible to conclude that the Latgalian tales of werewolves show features that both agree with and differ from tales of other regions. However, the means of expression in the Latgalian tales of werewolves are rather different from texts written in other regions.

One of the major differences is the language which the tales are written in, as well as emotionally expressive elements in the colloquial speech of the narrators, such as the lexis of the region, dialectisms, similes, hyperbolization, and russicisms.

Just like in the majority of tales from other regions, special introduction and conclusion formulas are used. The introduction formula takes the listeners into the world of fairy tales and magic, and the conclusion formula brings them back into reality. In addition, the use of particular toponyms to gain the effect of credibility is quite common.

The motive of shapeshifting wedding guests in a number of Latgalian tales is more characteristic and more common in Lithuanian folklore, but not in the folklore of other Latvian regions. Only in one of the analyzed tales a person turns into a werewolf of his own free will. What's more, he is not a Latgalian, which subtextually implies dislike and prejudices against an alien, which is relatively typical of Latgalian folklore in general. Also, a special shapeshifting formula – a curse – is found in one tale only.

Few techniques are mentioned for retrieving human form – jumping over another shot werewolf's skin, eating a piece of bread given by a human, or cross-cutting a wolf's skin. Among these methods the bread technique is the most common also in the tales from other Latvian regions. Also, it should be noted that the word „werewolf” is mentioned in one tale only and an expressive description of a werewolf's appearance is missing. This probably means that this character was not very popular in Latgalian folklore, which is also proved by the small quantity of these texts.

Only one tale is narrated by a man, whereas male narrators are predominant in the other regions. In addition, in some Latgalian tales there are relatively distinguished features of patriarchy, relationships between the rich and the poor, and a peculiar sense of humor for this region and its means of expression.

Having conducted the research of the tales of werewolves it is quite safe to assert that the narrator's place of residence and the region that he/she comes from has a relatively essential meaning in the choice of folkloristic motives. The social and cultural environment, the language, and mutual relations are those preconditions that form a person's weltanschauung, perception of life and basic values. With their special mentality, emotionally colorful means of expression and an exciting, different language, the Latgalian tales are for sure distinctive from the other ones and are very important for Baltic folklore in general.

Vilkacis ir viens no mitoloģijas zemākā, konkrētāk sestā līmeņa (ТокреВ 1998: 158) personāžiem, kuram nepiemīt dievišķs statuss un kas mūsdienu kultūrā bieži tiek asociēts ar ļaunumu. Latviešu folklorā vilkacis tomēr nav viennozīmīgi negatīvs tēls, tajā atklājas cilvēka kā sociālas būtnes un cilvēka kā bioloģiska radījuma ar tam piemītošajiem dzīvnieciskajiem instinktiem sintēze, kuras pirmsākumi meklējami totēmismā un cilvēka vēlmē identificēties ar totēmu, tādējādi tuvinoties dievišķajam. Tā kā vilkacis ikdienā ir cilvēks un vilka veidolā saglabā cilvēka dvēseli, tas savā ziņā atrodas tuvāk cilvēkiem kā augstākos līmeņus pārstāvošās dievības un mitoloģiskie personāži.

Vēloties definēt, kas tad īsti ir vilkacis, pārskatot dažādas vārdnīcas un enciklopēdijas, šķiet, visizsmeļošākā un precīzākā definīcija rodama “Mitoloģijas enciklopēdijā”: “*Vilkacis, vilkatis, vilkateks* (dialektā *kadars*), latviešu mitoloģijā ar īpašām maģiskām izdarībām par vilku pārvērties viena vai otra dzimuma cilvēks.” (Akmentiņš 1994: 225) Būtiska ir piezīme, ka vilkacis var būt gan vīriešu, gan sieviešu dzimuma, jo ikdienā biežāk lietotās vīriešu dzimtes formas dēļ tas vairāk asociējas ar vīrišķo.

Vilkatisma kā cilvēka pārvēršanās par dzīvnieku motīvs sastopams daudzu pasaules tautu folklorā un mitoloģijā. Latviešu teikās vilkacis viennozīmīgi ir cilvēks, kas pārvērties par vilku, ko izsaka jau pati šīs mitoloģiskās būtnes vārda sakne *vilk-*. Skatot vārda *vilkacis* (latgaliski *vylkacs*, *vylkats*, *vylkate*) etimoloģiju, tas ir radies no vārda *vilks*, kam savukārt pamatā ir indoeiropiešu **ulku^u -os* ‘vilks’ no saknes **uel* – ar nozīmi ‘raut, laupīt; plēst, ievainot, nonāvēt’ (Karulis 1992: 530). Salīdzinājumam – lietuviešu valodā vilkača vārdus pēc cilmes var iedalīt divās grupās, ko savā grāmatā “Mitinēs lietuvių sakmių būtybės” (Vēlius 1977: 269) sīkāk iztirzājis lietuviešu folklorists Norberts Veļus. Pirmajai grupai pieder tādi vārdi kā *vilkakis*, *vilkakys*, *vilkakas*, *vilkotakis*, *vilkatas*, *vilkakas*. Šie apzīmējumi īpaši izplatīti Aukštaitijas rietumu daļā un Žemaitijā un ir cēlušies no baltiskas cilmes vārdu salikteņa **vilka – tākas*, **vilka – takā* un apzīmē subjektu, kurš tek (skrien) par vilku, vilka izskatā. Otrajā grupā ietilpst tādi vārdi kā *vilkalokas*, *vilkalotas*, *vilkolakis*, *vilkolakas*, *vilkalatas*, *vilkalakis*. Šīs grupas vārdi īpaši izplatīti Austrumu Aukštaitijā un tiem ir kopēja cilme ar poļu *wilkolak* un baltkrievu *воўколак*, ar ko tiek apzīmēts subjekts ar vilka vilnu (salīdzinājumam, serbu un horvātu valodā vārds *dlaka* nozīmē ‘vilna, mati’). Latviešu valodā sastopami tikai pirmās (baltu cilmes) grupas vārdi, arī Latgalē, kas bijusi gan poļu, gan krievu un lietuviešu pakļautībā, nav sastopami otrās grupas vārdi, šī fakta iemeslus būtu vērts papētīt sīkāk.

Citu tautu mitoloģijā un folklorā cilvēks var iegūt arī lāča, lapsas u.c. dzīvnieku veidolu. Protams, arī latviešu folklorā ir atrodami samērā plaši izplatītie brīnumpasaku teksti par to, kā cilvēks (biežāk bērns) pārvēršas par kādu dzīvnieku, padzerot no šī konkrētā dzīvnieka pēdas, taču šajā rakstā tiks pētītas tieši teikas kā “folkloras sacerējums prozā par kādu vēsturisku notikumu, vietu vai personu” (Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca <http://www.ailab.lv>), proti, viens no ticamākajiem un ar realitāti ciešāk saistītajiem vēstītājas folkloras žanriem.

Īpaši izcelt vien vajadzētu latgaliski pierakstīto brīnumpasaku, ko Pēteris Šmits iedalījis pie “īstajām pasakām” (4. 61. 4)¹, par brālīti, kurš pārvēršas par vilku, padzēries no vilka pēdas, jo citu tautu pasakās parasti tiek iegūts ne plēsoņas – kazlēna, auna u.tml. izskats, kas ir sods par ziņkārību, neadekvātu uzvedību, turklāt pasakas beigās lielākoties tiek atgūts sākotnējais – cilvēka izskats. Šajā latgaliski pierakstītajā pasakā brālītis, pārvērties par vilku, saplosa māsiņu, tādējādi izdarot vienu no smagākajiem noziegumiem un līdz ar to arī pats tiek sodīts ar nāvi.

¹ Šeit – 1. skaitlis – daļa, 2. – variantu kopa, 3. – variants. Citātu no teikām par vilkačiem atsaucēs – 1. skaitlis – daļa, 2. – nodaļa, 3. – variantu kopa, 4. – variants.

No 108 teikām, kas atrodamas P. Šmita apkopotā pasaku un teiku elektroniskajā versijā <http://valoda.ailab.lv/folkloras/pasakas/saturs.htm>, kas izmantota kā šī raksta pamatavots, tikai piecas ir pierakstītas augšzemnieku dialektā (15. 2.1. 54; 5. 2. 3. 11; 15. 2. 3. 18; 15. 2. 4. 12; 15. 2. 4. 18; 15. 2. 4. 19), viena malēniski (15. 2. 4. 12), divās teikās spilgti atklājas lībiskais dialekts (15. 2. 1. 27 un 15. 2. 2. 2), bet vēl piecās ir jūtamas šī dialekta iezīmes. (15. 2. 1. 22; 15. 2. 1. 51; 15. 2. 2. 1; 15. 2. 3. 13; 15. 2. 4. 9) Pārējie 95 teksti ir pierakstīti vidus dialektā.

Tomēr, kaut arī apjoms nav liels, ir vērts pētīt tieši latgaliski pierakstītās teikas šī novada diezgan krasi atšķirīgās valodas un kultūras un to mijiedarbes ar citu tautu kultūrām dēļ. No formālās puses viena no lielākajām atšķirībām ir pati valoda, kas vairāk atšķiras no vidus un lībiskā dialekta, kuri savstarpēji ir līdzīgāki, gan skaņu lietojumā, gan intonācijās, tāpat arī Latgalē īpaši jūtama dažādu tautu, nacionalitāšu pārstāvju (krievu, baltkrievu, poļu, lietuviešu u.c.) kultūru un valodas saskarsme un savstarpējā ietekme, kas nav tik izteikta vidus un lībiskajā dialektā (praktiski nav rusicismu, mazāk dialektismu u.c.).

Skatot pārvēršanās un pārvēršanas motīvus, no piecām augšzemnieku dialektā pierakstītajām teikām tikai vienā cilvēks pats labprātīgi pārvēršas par vilkaci, turklāt tas nav latgalietis, bet citas tautas – svešā – pārstāvis, šai gadījumā krievs. Pārējās četrās teikās cilvēki tiek burvju pārvērsti vai nolādēti. Divās teikās vērojams arī citos novados diezgan bieži izplatītais kāzinieku pārvēršanas par vilkačiem motīvs. (15. 2. 3. 6. 12) Šis motīvs par kāzinieku pārvēršanu ļoti izplatīts un populārs ir arī Lietuvā. Kāzas, kā zināms, ir viens no pārejas rituāliem, kad meita top par sievu un puisis par vīru, un pārejas posmos vienmēr aktualizējas labā un jaunā cīņa, dažādām maģiskām darbībām piemīt lielāks spēks. Pārejas rituālā iesaistīto cilvēku pārvēršanos par vilkačiem var skaidrot kā hiperbolizētu izskata, statusa maiņu.

Īpaša pārvēršanas formula – nolādējums – rodams tikai vienā teikā, kurā ubags nolād kāziniekus par to, ka tie nesauc viņu pie galda, bet dzen mežā pie vilkiem: *Ja jyus mani pi vilkim syutit, tad paši paliksit par vyllim* (15. 2. 3. 11). Te var vērot seno latviešu pasaules uzskatu ciešu sasaistāmību ar austrumu filozofiju, konkrētāk, karmas likumu – ko citiem vēlēsi, tas pašam notiks.

Atsevišķi izdalāma teika, kas pierakstīta Līksnas pagastā, kurai nav ekvivalenta citos dialektos pierakstītajās teikās. Tajā stāstīts par mednieku, kurš ciemiņiem par naktsmāju došanu liek stāstīt pasakas. Kāds kareivis viņam tik ticami izstāsta, kā viņi abi pārvēršas par vilkačiem, saplosa paša saimnieka mājdzīvniekus un pēc tam bēg no medniekiem, ka saimnieks, lēkdams pāri nošautā vilkača ādai, nolec no cepļa un salauž sievai ratiņu. Tā kā vilkači šajā teikā darbojas kā pasakas tēli, tad var izteikt pieņēmumu, ka teicējs ir netieši

paudis savu uzskatu par to, ka vilkači ir izdomātas, nereālas būtnes. Jāuzsver, ka šī ir vienīgā latgaliski pierakstītā teika, kuras teicējs ir vīrietis, līdz ar to neticēšanu vilkaču reālai eksistencei, iespējams, var saistīt ar teicēja dzimumu, proti, pasakām un brīnumiem tic vien sievietes un bērni. Tāpat jāpiemin, ka kopumā no 108 teikām par vilkačiem tikai 23 ir stāstījušas sievietes, atlikušie 85 folkloras teksti (vairāk kā 80%) ir vīriešu stāstīti. Latgalē, kā redzams, tomēr arī šajās teikās dominē sieviešu teicēju tendence. Iespējams, tieši tāpēc latgaliešu folklorā vilkacim nav piedēvētas tik krasi negatīvas īpašības kā atsevišķās citu novadu teikās, vilkači savu pamatvajadzību apmierināšanai mēdz plosīt mājdzīvniekus, taču neuzbrūk cilvēkiem. To varētu skaidrot arī tādējādi, ka tikai vienā teikā cilvēks pats labprātīgi pārvēršas par vilkaci, pārējās cilvēki tiek pārvērsti, paši neizvēloties dzīvniecisko veidolu, līdz ar to, var apgalvot, viņi vairāk saglabā cilvēcisko būtību.

Latgaliešu teikās piedāvāti dažādi cilvēka veidola atgūšanas paņēmieni – lecot pāri cita nošauta vilkača ādai, apēdot cilvēka dotu maizes gabaliņu, pāršķēržot vilka ādu. No šiem paņēmieniem citu dialektu teikās biežāk rodams un arī Kārļa Strauberga pierakstītajos buramvārdos minēts variants par maizi kā atburšanas līdzekli. Maize ir no miltiem cepts pārtikas produkts, kas nav sastopams dabā un kas raksturīgs tikai cilvēkiem. Līdz ar to var secināt, ka cilvēka veidolu var atgūt, ēdot cilvēka pārtiku – identificējoties ar cilvēku, bet, pārtiekot no dzīvnieka (vilka) pārtikas, cilvēka izskatu neatgūt.

Vilka ādas pāršķēršanu var skaidrot kā simbolisku “apgērba” nomaiņu. Teikās par vilkačiem (samērā bieži lietuviešu teikās, mazāk latviešu tekstos) sastopams motīvs, ka par vilkaci kļūst, ja pirtī kailam cilvēkam kāds uzmet vilka vai cita dzīvnieka ādu, piemēram, latviešu teika: *Vienreiz par vilkaci bijis cilvēks stāstījis savam glābējam šā. Viņam plikam pirtī viens vilkacis (burvis) uzmetis virsū savu kažoku, no kā viņš tūliņ pārvērties par vilkaci. Vilkači. kas otra pārvērsti, cilvēkiem pašiem ļauna nedarījuši. Izsalkuma dēļ tiem vajadzējis šo to paņemt.* (15. 2. 3. 4) Latgaliski pierakstītajā teikā redzams atgriezenisks motīvs – par cilvēku kļūst, no ādas atbrīvojoties. Šis pārvēršanas motīvs īpaši spilgti norāda uz to, ka tautas izpratnē vilkacis ir vilks tikai ārēji, iekšēji tas paliek cilvēks, jo vairākās teikās cilvēks vilka veidolā saglabā cilvēciskās īpašības un spējas, saprātu, dvēseli. Tā piemēram: *vylks pasacel iz pakaļes kuojom un ruoda ar priķšas lāpu, lai jam puoškērž uodu* (15. 2. 4. 19) vai *jai [vylkatei – J. S.-Č.] osoras kai pupas tai i veļās par purnu.* (15. 2. 4. 8)

Lēkšana kā tāda cilvēka veidola atgūšanai sastopama vairākās variācijās, biežāk gan kā lēkšana pāri grāvim – simboliskai robežšķirtnei. Arī lēkšanu pāri cita nošauta vilkača ādai var skaidrot kā robežas pārkāpšanu, pārkāpšanu vilkača būtībai gan tiešā, gan pārnestā nozīmē. Lēkšana būtībā ir cilvēkam neikdienišķs, neraksturīgs pārvietošanās veids, kas

sastopams arī citos maģiskajos rituālos, piemēram, lēkšana pāri ugunskuram vasaras saulgriežu naktī u.c.

Skatot pašu teiku uzbūvi, trim latgaliešu teikām par vilkaci ir īpašas ievadformulas: *seņ, seņ tys beja* (15. 2. 3. 11); *seņuok* (15. 2. 1. 54; 15. 2. 4. 18), kas atbilst vidus dialekta *agrāk* vai *reiz sensenos laikos* un ļauj katram klausītājam/lasītājam pašam iztēloties iespējamo teikas darbības norises laiku, vairāk gan asociējot to ar mītisko laiku un telpu. Divas teikas sākas nevis ar īpašu ievadformulu, bet ar vārdu *vīns* (15. 2. 3. 18; 15. 2. 4. 19) ar nozīmi ‘kāds’, kas tāpat norāda uz notikuma laika, vietas un personas nenoteiktību, nekonkrētumu, ļaujot recipientam pašam iztēloties kādu personu un notikuma vietu.

Visām augšzemieņu dialektā pierakstītajām teikām ir specifiskas nobeigumformulas: *nu tuo laika* (15. 2. 1. 54; 15. 2. 3. 18); *bet krūdzinīks ar vysu sovu saimi vēl tagad skraida mežā, jo medinīki nav jūs nūsuovuši.* (15. 2. 3. 11) Nedaudz komiska ir piebilde: *Seņuok jau brīsmīgi beja: par kū jēmja, par tū i puortaisīja.* (15. 2. 4. 19) It kā izriet secinājums, ka par vilkačiem pārvērsties un tikt pārvērsti varēja tikai *seņuok*, proti, mūsdienās tā vairs nenotiek. Atsevišķi jāpiemin nobeigumformula: *Es pate vēl tū meitu redzēju, juos veiru pazeistu* (15. 2. 4. 18), kas rada neapšaubāmu teiktā ticamības efektu. Ticamību teicēja stāstītajam pastiprina arī konkrētu vietvārdu iesaiste tekstā – Kozuļņu cīms (15. 2. 1. 54), Atašīne (15. 2. 4. 18), kā arī vēsturisku reāliju minēšana, kas norāda uz teikas notikumu aptuveno norisināšanās laiku, piemēram: *karaveirs, kurs beja nūdinējis 25 godus* (15. 2. 3. 18) – tik ilgs dienests bija raksturīgs cara laikos u.c.

Ar ievadformulu klausītājs tiek ievests pasaku, brīnumu pasaulē, ar nobeigumformulu atkal „atgriezts” realitātē. Latgaliešiem šī rituālā darbība – nošķirt abas dažādās pasaules – acīmredzot ir bijusi īpaši svarīga, sevišķi atgriešana realitātē (nobeigumformulas ir visām teikām un spilgtākas, ievadformulas – mazāk ekspresīvas).

Teicēja valodu tāpat dzīvāku un saistošāku dara emocionāli ekspresīvie sarunvalodas elementi: *Cik vīn gribi!* (15. 2. 3. 18); *atsasāst uz kryuts* [medībās – J. S.-Č.] (15. 2. 1. 51); *nu prīcas sumynuoja jam rūkas* (5, 3. 4. 18), novada leksika: *apsaplēst* – ‘apsegties’ – *apsaplēš ar pologu* (15. 2. 1. 54); *sola* – ‘sādža’ – *solas prīškā* (15. 2. 3. 18), arī rusicismi: *dzerauņe* – ‘ciemats’ – *krīvu dzerauņē* (15. 2. 1. 54), *lāpa* – ‘ķepa’ – *ar prīškas lāpu* (15. 2. 4. 19), *budka* – ‘būda’ – *aiz budkas tup vylkate.* (15. 2. 4. 18)

No mākslinieciskajiem izteiksmes līdzekļiem kā spilgtākie minami salīdzinājumi: *osoras kai pupas* (15. 2. 4. 18), hiperbolizācija: *nu tuo laika Kozuļņu cīma ļaudis nav redzējuši nivīna vylka* (15. 2. 1. 54), personifikācija: *vylks pasacel uz pakaļes kojom* (15. 2. 4. 19) *jai [vylkatei – J. S.-Č.] osoras kai pupas tai i veļās par purnu* (15. 2. 4. 18), kas

ir svarīgi, atklājot vilkača saistību ar cilvēku, cilvēciskuma saglabāšanu arī dzīvnieka veidolā u.c.

Tā kā Latgale allaž bijusi visnabadzīgākais Latvijas reģions, teikās aktuālas ir arī bagāto un nabago attiecības, precīzāk, ideja, ka labs nabagais var tikt atalgots un kļūt bagāts, savukārt ļauns bagātais var zaudēt savus īpašumus un mantu. Tā, piemēram, *būdnīks apduovynuoja saimnīku nu golvas leidz kuojom* (15. 2. 4. 12), jo tas viņu atbrīvoja no vilkačos skriešanas. Tas ir ikviena nabadzīgā zemnieka sapnis – būt bagātam, būt saimniekam. Taču rodamas arī latgaliešu mentalitātei, kā arī folkloras tekstiem vispār netipiskas idejas – ubags, pārvērtis visus par vilkiem: *laimīgs īguoja otkon krūgā un palyka tur dzeivuoit krūdzinīka vītā par kungu*. (15. 2. 3. 11) Folklorā priecāšanās par cita nelaimi nav pieskaitāma pozitīvi vērtējamajām īpašībām un noteikti nav raksturīga “labajiem tēliem”, par kādu varētu tikt uzskatīts arī šis ubags, izlasot viņa izskata aprakstu, *vacs, sierms vecīts ar garu boltu buordu*, kas asociējas ar tradicionālo folkloriskā Dieviņa aprakstu.

Atsevišķās teikās samērā izteikti jūtamas patriarhālisma iezīmes, kad sievietei tiek uzskatīta par mazākvērtīgu, nelīdzvērtīgu vīrietim: *Vylkate nūmat uodu un cylvāka prīškā nūstuoja skaista meita*. (15. 24. 18) Patriarhālisms kā sadzīves modelis ir samērā raksturīgs katoļticīgajiem (Latgale kā zināms ir katoliskākais Latvijas novads) un kristiešiem vispār, jo Bībelē īpaši uzsvērtā vīrieša kā saimnieka, ģimenes sargātāja un aprūpētāja nozīme, sievietei atstājot vien otršķirīgu lomu. Tāpat jāpiemin gan tikai vienā teikā spēcīgi jūtāmā nepatika, aizspriedumi pret svešo, šai gadījumā – cittautiešiem (konkrētāk – krieviem), kas ir samērā raksturīga iezīme latgaliešu folklorā: *Seņuok krīvi pazataisīja par vysvysaidim* (15. 2. 1. 54), respektīvi – burvji, raganas, “ļauņie” ir nelatgalieši. Svešvārdā to dēvē par ksenofobiju jeb dziļu nepatiku pret ārzemniekiem, svešiniekiem (Baldunčiks 1999: 410).

Latgaliešiem ir raksturīga sava īpatnēja humora izjūta vai, precīzāk, izteiksmes veids, kas liek pasmaidīt: *sēdēja obeji [puisis un meita – J. S.-Č.] pi gunskura un par šū tū runuoja* (15. 2. 4. 18); jau iepriekšminētais: *Seņuok jau brīsmīgi beja: par kū jēmja, par tū i puortaisīja* (15. 2. 1. 54) un teikā par mednieku, kuram kareivis, pasaku stāstot, iestāsta, ka viņš ir vilkacis, un, lai tas atgūtu cilvēka izskatu, liek lēkt pāri savai ādai *saimnīks nyu ar vysu spāku lāc por uodu puori. Viņš uzlāc sovai sīvai viersā, kura pi cepļa vērpa, un salauž ratiņu*. (15. 2. 3. 18) Naivums, ar kādu teicējs raugās uz pasauli, spēcīgi jūtāmā māņticība, vizuālā glezna, kas rodas, iztēlojoties teikas fragmentu par lekšanu no krāsns un stāstītāja nenoteiktība – *šū tū* – ir tie elementi, kas rada komisma efektu.

Latgaliskajās teikās par vilkačiem sastopami arī alogīsmi, piemēram, vilkate baidījiesies, ka to varētu saplosīt kāds plēsīgs zvērs. (15. 2. 4. 18) Vilks, kā zināms, pats pieder plēsoņu kārtai, tāpēc šādas bailes ir šķietami nepamatotas, taču tās var tikt skaidrotas ar jau

iepriekš minēto cilvēka būtības saglabāšanu, esot dzīvnieka veidolā, kas, iespējams, liek neapzināties, ka patiesībā vizuāli pats esi plēsoņa. Kā jau tika iepriekš minēts, vilkača vārds etimoloģiski cēlies no indoeiropiešu **ulku^u –os* ‘vilks’ ar nozīmi ‘raut, laupīt; plēst, ievainot, nonāvēt’ (Karulis 1992: 530), kas precīzi ataino vilka plēsoņas dabu. Vienas saknes vārdiem (tātad arī *vilkam* un *vilkacim*) vienmēr ir vismaz viena vienojoša pazīme. Aktualizējot šos vārdus vienojošās iezīmes, tiek akcentēta vilkača dzīvnieciskā un līdz ar to negatīvā nozīme, kas latgaliski pierakstītajās teikās, kā jau tika iepriekš apgalvots, nav dominējoša.

Tāpat uzsverams, ka pats vārds ‘vilkacis’ (te sieviešu dzimtē – vylkate) ir minēts tikai vienā teikā (15. 2. 4. 18), pārējās teicējs vien norādījis, ka cilvēki pārvērtušies (palykuši) par vilkiem. Tāpat arī latgaliešu teikās nav spilgta vilkača izskata apraksta, īpašu šīs būtnes pazīmju – *lels vylks* (15. 2. 1. 54), *lāns vylks* (15. 2. 4. 19), spēja raudāt (15. 2. 4. 18) un pacelties uz pakaļkājām. (15. 2. 4. 19) Pēdējās divas pazīmes norāda uz vilkača saistību ar cilvēku, cilvēciskuma saglabāšanu arī dzīvnieka veidolā, vilka lielākie izmēri, iespējams, skaidrojami ar to, ka parasti vilku tēviņš sver ap 50 kg, tātad mazāk kā vidēji sver pieaudzis cilvēks, kas pārvēršoties, visticamāk, saglabā savu ķermeņa masu. Vilka lēnums, iespējams, skaidrojams ar cilvēkam neierasto fizisko slodzi, uzņemtās pārtikas daudzuma samazināšanos. Vilkača vizualizācijas trūkumu var skaidrot divējādi: vai nu ar to, ka šis personāžs nav bijis īpaši izplatīts latgaliešu folklorā, vai arī ar to, ka palikšana par vilku ir bijusi tik ierasta un it kā pašsaprotama, ka neprasa sīkākus paskaidrojumus un šī tēla raksturojumu. Domājams, ticamāks ir pirmais variants, ko apstiprina arī latgalisko teiku par vilkačiem nelielais apjoms.

Salīdzinājumam, citu novadu teikās un K. Strauberga grāmatā “Latviešu buŗamie vārdi” samērā bieži uzsvars likts, piemēram, uz vilkača acu aprakstu – tās var būt gan “kā uguns ogles” (Straubergs 1941: 521) (šajā variantā *vilkacim* ir arī sarkana aste) vai arī palikt tādas pašas kā *vilkacim*, tādējādi ļaujot atpazīt radnieku vai kaimiņu, piemēram, teikā par meiteni, kurai ir divi līgavaiņi – abi vilkači. Nespēdami rast kompromisu, puisi nolemj cīnīties (vilkača veidolā). Meitene pēc acīm atpazīst sev tuvāko puisi, nosauc viņu vārdā, tas pārvēršas par cilvēku un otrs vilkacis saplosa abus. (15. 2. 1. 18) Teikās rodami arī varianti, ka *vilkacim* cilvēka veidolā paliek aste (15. 2. 1. 25), K. Straubergs apgalvo, ka „sievietēm esot krūtis redzamas (ar spalvām apaugušas)” (Straubergs 1941: 517) u.c.

Noslēgumā var secināt, ka latgaliskajās teikās par vilkačiem rodamas gan ar citiem novadiem kopīgas, gan atšķirīgas iezīmes. Viena no lielākajām atšķirībām ir pati valoda (dialekts), kurā teikas pierakstītas, tāpat arī izmantotie emocionāli ekspresīvie sarunvalodas elementi, novada leksika, salīdzinājumi, hiperbolizācija, rusicismi.

Tāpat kā vairumā citu novadu teiku izmantotas īpašas ievada un nobeigumformulas, konkrētu vietvārdu iesaiste tekstā ticamības efekta palielināšanai, bet vairākās latgaliešu

teikās minētais kāzinieku pārvēršanas par vilkiem motīvs raksturīgāks, biežāk sastopams lietuviešu folklorā, ne citu novadu latviešu folklorā. Tikai vienā teikā cilvēks pats labprātīgi pārvēršas par vilkaci, turklāt tas ir nelatgalietis, kas zemtekstuāli norāda uz nepatiku, aizspriedumiem pret svešo. Tāpat arī īpaša pārvēršanas formula – nolādējums – rodams tikai vienā teikā. Minēti vairāki cilvēka veidola atgūšanas paņēmieni – lecot pāri cita nošauta vilkača ādai, apēdot cilvēka dotu maizes gabaliņu, pāršķēržot vilka ādu. No šiem paņēmieniem arī citu Latvijas novadu teikās raksturīgākais ir maizes apēšana. Tāpat jāpiemin, ka pats vārds ‘vilkacis’ minēts tikai vienā teikā un nav rodams spilgts vilkača izskata apraksts. Tikai vienas latgaliešu teikas teicējs ir vīrietis, kamēr citos novados pierakstītajām teikām dominē teicēji vīrieši, tāpat atsevišķās latgaliešu teikās samērā spēcīgi jūtamas patriarhālisma iezīmes, apskatītas bagāto un nabago attiecības, jāpiemin arī šī novada iedzīvotāju īpatnējā humora izjūta, izteiksmes veids.

Apkopojot var secināt, ka augšzemnieku dialektā pierakstītās teikas par vilkačiem, tajās izmantotie izteiksmes līdzekļi diezgan krasi atšķiras no citos novados pierakstītajiem tekstiem.

Izpētot latgaliešu teikas par vilkačiem, var diezgan droši apgalvot, ka folklorisko motīvu izvēlē samērā būtiska nozīme ir teicēja dzīvesvietai, novadam, no kura viņš nāk, jo sociālie un kultūras apstākļi, valoda, savstarpējās attiecības ir tie priekšnosacījumi, kas veido ikviena cilvēka pasauleskatījumu, dzīves uztveri un pamatvērtības. Ar savu īpašo mentalitāti, emocionāli ekspresīvo izteiksmes veidu un saistošo, atšķirīgo valodu latgaliski pierakstītās teikas noteikti ir izceļamas pārējo vidū un ieņem nozīmīgu vietu baltu folklorā kopumā.

LITERATŪRAS SARAKSTS

- Akmentiņš, Roberts; Katajs, Edgars; Kokare, Elza u.c. (red.). (1994). *Mitoloģijas enciklopēdija*: 2. sējums. Rīga: Latvijas enciklopēdija.
- Baldunčiks, Juris (red.). (1999). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava.
- Karulis, Konstantīns. (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca II: P – Ž*. Rīga: Avots.
- Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca. <http://www.ailab.lv/Vardnica/>. Resurss aprakstīts 20.11.2008.
- Straubergs, Kārlis. (1941). *Latviešu bučamie vārdi II. Lettische Segenformeln. Formules magiques des Lettons. Kaitēšana un dziedināšana*. Rīga: Latviešu Folkloras krātuve.
- Šmits, Pēteris. *Pasakas un teikas*. <http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/saturs.htm>. Resurss aprakstīts 20.11.2008.
- Vēlius, Norbertas. (1977). *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: Laimės. Laumės. Aitvarai. Kaukai. Raganos. Burtininkai. Viltakiai*. Vilnius: Vaga.
- Токарев, Сергей А. (ред.). (1998). *Мифы народов мира II*. Москва: Большая Российская Энциклопедия.

STĀVOKLIS LATGALES LAUKOS AGRĀRĀS REFORMAS SĀKUMPOSMĀ (1920–1922)

Raksta mērķis – noskaidrot faktoru kopumu, kas sarežģīja un apgrūtināja agrārās reformas sākumu Latgalē. Rakstā atspoguļots sarežģītais stāvoklis Latgales laukos, uzsākot agrāro reformu 20. gadsimta 20. gadu sākumā. Sagatavojot un realizējot agrāro reformu Latgalē, bija jāņem vērā vēsturiskais „mantojums” no Latgales atrašanās Polijas–Lietuvas valsts un Krievijas impērijas sastāvā: sādžu šņoru saimniekošanas sistēma, vispārējs zemes trūkums, vāji izglītots un konservatīvs zemkopja tips. Stāvokli zemes piešķiršanā sarežģīja arī neskaidrā īpašumu piederība, kā arī īpašuma dokumentu trūkums.

THE SITUATION IN THE LATGALIAN COUNTRYSIDE AT THE BEGINNING OF THE AGRARIAN REFORM IN THE 1920s

During the first independence of the Latvian Republic, the radical agrarian reform between 1920 and 1937 was the most important attempt to solve the agrarian problem. At the core of the reform was the nationalization of the estates, the buildings, the interior inventory and the cattle, and the distribution of the land which had become property of the National Land Fund (NLF) among landless peasants and small farmers.

The objective of the paper is to identify the different factors that cumbered the beginning of the agrarian reform in Latgale and made it more complicated.

In Latgale there was a big problem to abandon the system of land management under collective responsibility, which slowed down the personal initiative of the farmers and therefore constrained the introduction of more progressive methods of land cultivation and management. In Latgale, as a long-term administrative part of the guberniya of Vitebsk, archaic methods of management similar to those in Russia prevailed. After the formation of the Latvian state, when the region of Latgale joined the better developed regions of Vidzeme, Kurzeme and Zemgale, the agrarian underdevelopment of Latgale became particularly obvious. Therefore, eliminating this gap in the agrarian development became one of the most important tasks on the way to an economically and politically stable state. Although the Latvian law on the Agrarian reform was meant to apply to the whole territory of Latvia, the agrarian reform in Latgale needed to react to peculiarities that demanded additional measures.

While preparing and implementing the agrarian reform in Latgale, it was necessary to consider the historical „heritage” from the times when Latgale was part of the Polish-Lithuanian state and the Russian Empire:

- *A non-efficient system of management which was based on rural management expertise;*

- *An artificially created shortage of land among the Latgalian, i.e. Catholic farmers, since there were restrictions for them in land purchasing;*
- *Poorly educated and conservative farmers.*

Since 1917, the situation of the Latgalian farmers became worse because of unlawful activities by different armies such as the requisition of cattle and looting.

Because of the continuing existence of the Soviet regime until January, 1920, the registration of landless peasants and the land assignment started later in Latgale than in other regions.

When the land assignment in Latgale started, at first the data that the land surveyors and regional managers of the National Land Fund had gathered on site had to be processed. The precise area under the administration of the National Land Fund was not known, nor was the area of the land which was used for agricultural purposes. There were no maps of the major part of the estate and village lands in Latgale. As long as Latgale used to be the part of the Guberniya of Vitebsk, there was no data about Latgale. Many archives of the agrarian commission were destroyed by the communists in 1919, and during World War I parts of them had already been taken to Russia.

There was no organized land register in Latgale. From a legal point of view, the land was registered under the name of one owner, but in reality many heirs often cultivated the land together. In addition, there were some legally registered shared land properties in Latgale.

There were not many landless peasants in Latgale, but there were indeed many small farmers who had obtained the right to acquire additional land. The quantity of the land of the National Fund in Latgale did not correspond to the large number of land claims. In Latgale, about 60% of the small farmers had a right to claim land.

Since the procedure of land assignment was therefore much more difficult in Latgale than in other Latvian regions, the special instruction № 25 was drafted for Latgale in addition to the law on the agrarian reform. This instruction regulated the principles of land assignment from the National Fund in the region. The instruction provided for greater privileges for land claims put forward by locals.

Although there were a lot of difficulties and problems during the preparation of the agrarian reform and the land assignment in Latgale, it finally proved to be a great achievement for the solution of the agrarian problems in Latvia in general.

Ievads

Latvijas Republikas pirmās neatkarības laikā svarīgākais pasākums agrārā jautājuma risināšanā bija radikāla agrārā reforma (1920–1937). Latvijas agrārās reformas būtība bija muižu zemju, ēku, inventāra un lopu atsavināšana un zemes, ko ieskaitīja Valsts zemes fondā (VZF), sadale¹ bezzemniekiem un sīkzemniekiem.

Reformas nepieciešamību diktēja tālaika sociālpolitiskā un arī ekonomiskā situācija. 1920. gada janvārī ar Latgales atbrīvošanu no lieliniekiem jaunajai Latvijas valstij bija steidzami jānostiprina politiskā un saimnieciskā neatkarība, ko kara izpostītajā valstī nebija viegli izdarīt. Valstij bija jālikvidē vai vismaz jāvājina cēloņi, kas izsauca sociālo neapmierinātību un revolucionāro noskaņojumu lauku un zināmā mērā arī pilsētu iedzīvotāju vidū. Valsts bija izveidota, bet tās pamatiedzīvotāji – latvieši vēl nebija tās saimnieki. Tāpēc bija jānostiprina tautā vismaz pārlicība, ka tik tiešām ir notikusi tautas atbrīvošana no

¹ Zemi iedalīja par simbolisku samaksu – vidēji 10–20 lati par 1 hektāru. Šī cena bija 20–27 reizes zemāka kā reālā zemes tirgus cena. Piešķirtā zeme bija jāzāpērk 41 gada laikā.

svešzemju kundzības politiskā un saimnieciskā jomā, ka tauta tiešām ir savas valsts un zemes saimiece. Taču lielie zemes īpašumi, gandrīz puse – 48% (Latgalē pat 54%), atradās vācu, poļu, krievu, apmēram 1300 muižnieku dzimtu rokās, bet zemnieku zemes veidoja tikai 39% no visiem zemju īpašumiem.²

Arī demogrāfiskā situācija Latvijas laukos prasīja spert radikālus soļus agrāro lietu kārtošanā, jo līdz ar Pirmajā pasaules kara laikā sagrautās rūpniecības (faktiski lielo rūpniecības uzņēmumu evakuāciju uz Krieviju), strauji pieauga lauksaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju īpatsvars. Ja pirms Pirmā pasaules kara Latvijā lauksaimniecībā bija nodarbināti apmēram puse iedzīvotāju, tad 20. gadu sākumā viņi veidoja apmēram 80% (Latgalē – pat 85%) no visiem iedzīvotājiem.³ Minēto problēmu risināšanu varēja veikt ar radikāliem pārkārtojumiem agrārajā jomā, veicot agrāro reformu, vienlaikus likvidējot muižnieku zemes īpašumus.

Šīs problēmas bija raksturīgas visai Latvijai, bet konkrētā raksta mērķis – noskaidrot faktoru kopumu, kas sarežģīja un apgrūtināja agrārās reformas sākumu Latgalē, jo Latgalē bija daudz citu specifisku faktoru, kas kavēja šīs reformas iedibināšanu: likvidēt šeit izveidojušos sādžu šņoru zemju saimniekošanas sistēmu ar kolektīvo atbildību, kas bremsēja zemnieku personisko iniciatīvu, līdz ar to kavēja pāriešanu uz progresīvākām zemes apstrādāšanas un saimniekošanas metodēm. Esot Vitebskas guberņas sastāvā, Latgalē valdīja arhaiskas saimniekošanas metodes⁴, līdzīgas kā Krievijā. Bet pēc Latvijas valsts izveidošanās, kad Latgales novads tika pievienots saimnieciski vairāk attīstītākajiem Vidzemes, Kurzemes un Zemgales novadiem, Latgales agrārā atpalicība kļuva īpaši saredzama. Tādējādi Latgales agrārās atpalicības pārvarēšana bija viens no svarīgākajiem pasākumiem ceļā uz saimnieciski un politiski stabilu valsti. Lai gan Latvijā *Agrārās reformas likumu* attiecināja uz visu teritoriju, tomēr Latgalē agrārajai reformai bija savas īpatnības, kas prasīja papildus pasākumu veikšanu:

- Latgalē agrārā iekārta vairāk līdzinājās Krievijas (dominējošā sādžu sistēma), nekā Vidzemes un Kurzemes agrārajai iekārtai, kur pastāvēja viensētu saimniecības;
- Latgalē bija zemes trūkums;
- Latgalē bija maz bezzemnieku, toties ļoti daudz sīkzemnieku, kuriem piederēja pārāk mazas saimniecības, lai apgādātu ģimeni ar iztikas līdzekļiem.

---

² *Latviešu konversācijas vārdnīca*: 1. sēj. Rīga: A. Gulbja grāmatu apg., 1927., 1928. 98. sl.

³ Mednis, A. *Agrarais jautājums un zemes reformas Latvijā*. Rīga: Latvju kultūra, 1924. 67. lpp.

⁴ Runa ir ne tikai par sadrumstaloto sādžu šņoru zemi, bet arī par Latgalē dominējošo trīslauku sistēmu. Katra saimnieka zeme bija sadalīta trīs daļās: ziemāji, vasarāji un papuve. Tādējādi nebija atsevišķa lauka saņņaugiem. Pārējos Latvijas novados bija izplatīta četrlauku, pieclauku un sešlauku sistēma.

Vēsturiski izveidojušās agrārās īpatnības

Uzsākot un realizējot agrāro reformu Latgalē, bija jāņem vērā te vēsturiski izveidojušās īpatnības. Administratīvi Latgale no pārējās Latvijas tika nošķirta poļu–zviedru kara rezultātā (1600–1629), kad pēc Altmarkas pamiera noslēgšanas tā palika Polijas–Lietuvas valsts atkarībā. Varšavas seimā 1667. gadā izskatīja jautājumu par Latgales (Inflantijas) piederību Polijai vai Lietuvai. Šo jautājumu atrisināja tā, ka Latgali atzina par abu valstu kopējo īpašumu.⁵ Muižniecība Latgalē veidojās pamatā no bijušajām Livonijas ordeņa amatpersonām un Polijas–Lietuvas dižciltīgajiem. Ja 17. gadsimtā Latgalē bija satopami protestantiski muižnieki, tad 18. gadsimtā polonizācijas un rekatolizācijas rezultātā, te visa muižniecība jau bija poliska un katoliska. Latgales vēstures pētnieks Tadeušs Puisāns rakstīja, ka tikai muižnieku uzvārdi vēlākajām paaudzēm liecināja par viņu patieso izcelsmi: Manteifeļi, Borhi, Plāteri, Hilzeni u.c.⁶ Latgale bija sadalīta starp 60 muižnieku dzimtām. Saskaņā ar Sigismunda II Augusta privilēģijām visas zemes, kas nebija valsts (karaļa) īpašumā, bija muižnieku īpašums.⁷ Latgalē bija spēkā *Lietuvas statuts* – Lietuvas dižkunigaitijas likumu kopums, ko bija apstiprinājis Polijas karalis. *Statuts* deva Latgales muižniekiem tādas pašas tiesības pār zemniekiem kā poļu šlahtiču kārtai, paredzot stingru sodu tiem zemniekiem, kuri nepakļaujas muižniekiem.⁸ Lai gan muižniekiem bija tiesiskā un ekonomiskā vara pār zemniekiem, tomēr *Lietuvas statuts* ierobežoja dzimtbūšanu un muižnieku patvaļīgu varu pār zemniekiem.⁹

Poļu valdīšanas laikos, lielā mērā pateicoties jezuītu un dominikāņu mūku aktivitātēm 17. un 18. gadsimtā, Latgalē nostiprinājās katolicisms. 17. gadsimta otrajā pusē te apmetās arī krievi – vecticībnieki, kuri pēc 1654. gada patriarha Nikona ortodoksālās Baznīcas reformēšanas bēga no vajāšanām. Latgales muižniecība šos bēgļus labprāt pieņēma kā dzimtļaudis un nometināja tukšajās, kara laika izkauto, aizbēgušo vai saņemto gūstā vietējo zemnieku sētās.¹⁰ Tā kā uz šejieni tika izsūtītas īpašas dzinēju komandas („pogonščiki”), lai izdzītu vecticībniekus atpakaļ uz Iekškrīvijū, tad daļa no vecticībniekiem apmetās mežos un mūklājos, uzmeklēja tur sausākas vietas dzīvošanai.¹¹

1772. gadā Polijas dalīšanas rezultātā Latgales teritorija tika pievienota Krievijas impērijai un ietilpa Pleskavas, bet no 1802. gada – Vitebskas guberņā. Līdz ar to Latgale bija lielākas administratīvas vienības sastāvdaļa, precīzāk, nomale. Kurzeme un Vidzeme

⁵ *Latviešu konversācijas vārdnīca (LKV)*: 10. sēj. Rīga: A. Gulbja grāmatu apg., 1934. 20171. sl.

⁶ Puisāns, T. *Latgale. Vēsturiskas skices*. Toronto, 1988. 141. lpp.

⁷ Dunsdorfs, E. *Skaistā Latgale. Latgales vēsturiskās kartes*. Melburna: K. Zariņa fonds, 1991. 42. lpp.

⁸ Boruks, A. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. Jelgava: LLU, 2003. 198. lpp.

⁹ Turpat, 323. lpp.

¹⁰ Turpat, 199. lpp.

¹¹ Svenne, O. *Vecā un Jaunā Latgale un viņas īpatnības*. Rīga: Progress, 1923. 10. lpp.

pastāvēja kā atsevišķas guberņas ar speciālām Baltijas provinču tiesībām, bet Latgalē valdīja Krievijas likumi. Daudzi Krievijas valdības likumi un rīkojumi, kas bija izdoti Vitebskas guberņas zemniekiem, tika attiecināti arī uz Latgales zemniekiem.¹² Krievijas impērija nāca ar jaunu administratīvu iekārtu, pārvaldes aparātu un ierēdņiem, krievu muižniekiem. Zemnieku tiesiskais stāvoklis pasliktinājās, jo *Lietuvas statuts* zaudēja spēku, bet carienes Katrīnas II valdīšanas laikā dzimtbūšana sasniedza savu augstāko pakāpi un Krievijas muižniecība nereti zemniekus uzlūkoja kā savus vergus. Tā kā Latgalē agrārie apstākļi sāka pielīdzināties Iekškrīevijas apstākļiem, tad te ieviesās prakse pārdot zemniekus bez zemes, gruntsnomu aizstāja ar kļaušām, kas vairs nebija normētas. Turklāt poļu šļahtieči praktizēja to, ka muižas ar visiem zemniekiem ieķīlāja kreditoriem. Kreditoram līdz parāda atmaksai bija noteikšana pār zemniekiem un muižas ienākumiem. Tā kā kreditoriem bija īslaicīgas ekonomiskas intereses, tad viņi paaugstināja nodevas un kļaušas un neieguldīja līdzekļus muižas saimniecības nostiprināšanai.¹³

Pēc pirmās nesekmīgās poļu sacelšanās (1830–1831) pret Krievijas kundzību, cars Nikolajs I mēģināja sagraut poļu šļahtieču ekonomisko varu. Lai noskaņotu arī zemniekus pret poļu muižniecību, Krievijas varas iestādes nedaudz uzlaboja Latgales zemnieku stāvokli: muižnieki nevarēja atņemt un pievienot muižai to zemi, ko zemnieks bija lietojis vismaz sešus gadus, tika normētas kļaušas un nodevas atkarībā no zemes platības un labuma.¹⁴ Turklāt kolonizācijas nolūkos Latgalē sāka izmitināt iebraucējus no Iekškrīevijas, kuri šeit apmetās uz dzīvi pat veselām sādžām. Latgalē tika sekmēta Krievijas saimniecisko tradīciju izplatīšanās, tāda kā sādžu saimniekošana. Sādžā visas saimniecības ēkas atradās atsevišķi no lauku zemes. Katram zemniekam no kopējās zemes izdalīja atsevišķus zemes gabalus – šņores. Turklāt mantinieku starpā apmaiņas, pārdošanas un dalīšanas rezultātā šņores sadrumstalojās un vairojās. Tādējādi vienam sādžas saimniekam piederēja vidēji 20–80 šņores, kuras bieži bija dažu metru platumā. Bieži viena saimnieka šņores bija izkaisītas visos laukos un gabalos starp cita saimnieka šņorēm.

Pēc 1863.–1864. gada kārtējās poļu sacelšanās, kurā piedalījās arī Latgales poļu muižnieki, cariskās Krievijas valdība sāka vēl vairāk ierobežot poļu muižniekus. 1864. gada gadā tika izdoti virkne rīkojumu un noteikumu, kas aizliedza piedalīties muižu pirkšanā un izsolē poļiem un ebrejiem. Tajā pašā laikā Aleksandrs II izdeva pavēli par atvieglojumu piešķiršanu krievu tautības zemniekiem, kurus nometināja Ziemeļrietumu apgabalā (tajā

---

¹² Brežgo, B. *Latgolas zemnieki krievu dzimtbūšanas laikos*. Viļaka: J. Cybuļska izd., 1940. 40. lpp.

¹³ Boruks, A. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. 323. lpp.

¹⁴ Turpat, 324. lpp.

ietilpa arī Latgales teritorija), atbrīvojot viņus uz trim gadiem no zemes nomas, naudas nodevām un klaušām.¹⁵

Poļu sacelšanās sekas skāra Latgales katoļticīgos zemniekus, jo par polisku tika uzskatīta arī katoļu Baznīca. Latgales politiķis un sabiedriskais darbinieks Francis Kemps rakstīja, ka, lai iegūtu papildus zemi, katoļticīgam pircējam bija jāpierāda, ka viņš nav cēlies no poļiem. Latgales zemnieks katolis, bet tādi bija visi latgalieši, nedrīkstēja iegūt nekustamo īpašumu bez gubernatora atļaujas. Zemes pirkšanas atļaujas izsniedza reti, pēc sīku un pamatīgu ziņu ievākšanas caur vietējo policiju un žandarmēriju¹⁶, kur noskaidroja, vai zemes pircējs ir politiski uzticams un vai nav propoliski noskaņots.¹⁷ Šo situāciju izmantoja turīgākie Vidzemes zemnieki (protestanti), gan pareizticīgie krievi, it īpaši tie, kuri dzīvoja Latgales pierobežā, lai iegādātos zemi Latgalē.

Tā kā 19. gadsimta 80. gados sākās vispārēja pārkrievošanas politika, tad Latgalē sekmēja krievu zemnieku iepludināšanu. Tādēļ 1882. gadā izveidoja Zemnieku zemes banku. Bankas uzdevums bija palīdzēt zemniekiem iegūt īpašumā zemi, aizdevumus izsniedzot pret ķīlu.¹⁸ Turklāt bankām bija tiesības iepirkt arī muižas, sadalīt tās atsevišķos zemes gabalos un tālāk pārdot zemniekiem. Tādējādi zemes īpašumus Latgalē sāka iegādāties krievu zemnieki, kā arī pilsētnieki – tirgotāji, ierēdņi, ar noteikumu, ja viņi nebija poļi un katoļi.

Iedzīvotāju skaita pieaugums un zemnieku zemes sadrumstalotība starp ģimenes locekļiem Latgales zemnieku stāvokli padarīja ļoti smagu, jo mazās saimniecības nespēja nodrošināt iztiku. No šī stāvokļa zemnieki paši sāka meklēt izeju. Tā izrādījās izceļošana un iešana peļņā. Latgales zemnieku izceļošana uz citiem Krievijas apgabaliem sākās 19. gadsimta 70. gados. Iecienīta bija Pēterburga, kur izceļotāji atrada darbu strauji augošajos rūpniecības uzņēmumos. To sekmēja arī ērtā satiksme, kad 1860. gadā izbūvēja Pēterburgas – Varšavas dzelzceļa līniju, kura šķērsoja arī Latgales teritoriju. Zemnieku aiziešanai no sava pagasta uz pastāvīgu dzīvi citā apgabalā bija vajadzīga vietējo zemnieku piekrišana. Arī jaunajā dzīves vietā bija nepieciešama turienes zemnieku piekrišana. Tāpēc 70. un 80. gados no Latgales uz dažādiem Krievijas apgabaliem izceļoja tikai ap 80 zemnieku ģimenes.¹⁹

1889. gada 13. jūlijā tika izdots likums par izceļošānu. Zemnieku izceļošana (pamatā uz Sibīrijas brīvajām zemēm) bija plānota nelielā apjomā, bet nevis kā masveidīgs pasākums. 1894. gadā Vitebskas guberņas zemnieku vidū izplatījās baumas, ka Sibīrijā ir daudz brīvas zemes. Vēsturnieks Boļeslavs Brežgo rakstīja, ka, lai gan visos pagastos bija izlikti

¹⁵ Brežgo, B. *Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas* (1861–1914). Rīga: LVI, 1954. 67., 68. lpp.

¹⁶ Kemps, F. *Latgales likteņi*. Rīga: Avots, 1991. 76., 86. lpp.

¹⁷ Brežgo, B. *Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas* (1861–1914). 68. lpp.

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Turpat, 112. lpp.

paziņojumi, ka patvaļīga izceļošana uz Sibīriju ir aizliegta un pārcēlušies zemnieki tiks atgādāti atpakaļ, zemnieki klusām pārdeva savu mantu un pa vairākām ģimenēm ar atlikušo iedzīvi devās uz tuvējām dzelzceļa stacijām.²⁰ Tikai 1905. gada nemieri piespieda Krievijas varas iestādes mainīt zemnieku pārvietošanas politiku. 1906. gadā 10. martā izdots nolikums paredzēja materiālu pabalstu izceļotājiem un bezmaksas dzelzceļa pārvadājumu pakalpojumus. Valdība sāka organizēt un popularizēt iedzīvotāju izceļošanu. Tā, piemēram, 1907. gadā no Vitebskas guberņas izceļoja apmēram 22 478 cilvēki.²¹ Zemnieku izceļošanas pasākumi tomēr nesamazināja zemes trūkumu Latgalē, jo dzimstība te bija lielāka nekā izceļotāju skaits.

No „krievu laikiem” mantojumā nāca arī latgaliešu zemais izglītības līmenis. Pēc pirmās poļu sacelšanās 1830.–1831. gadā Krievijas vietējās administrācijas iestādēs valdīja uzskats, ka Latgalē ikviens katolis būtībā ir polis un valstij neuzticams. Tādējādi Krievijas varas iestādes Latgalē likvidēja visas katoļu Baznīcai pakļautās skolas, aizliedza katoļu garīdzniekiem mācīt bērnus vai organizēt mācības mājās. Toties organizēja laicīgās skolas, kur mācību priekšmetus pasniedza krievu valodā.²² Pēc otrās poļu sacelšanās, kas notika 1863. gadā, realizējot pārkrievošanas politiku, sekoja aizliegums iespiest Latgalē grāmatas latīņu burtiem (no 1865. gada). Tā dēvētais „drukas aizliegums” bija spēkā 39 gadus – līdz 1904. gadam. Drukas aizlieguma gados Latgalē Krievijas varas iestādes sāka izplatīt grāmatas latviešu valodā, bet krievu burtiem – kirilicā. Tas bija nopietns pārbaudījums latgaliešu valodas un kultūras saglabāšanā.

Latgalē pastāvēja tradīcija, kas prasīja, lai visi katoļu bērni pirms iešanas pie komūnijas²³ prastu lasīt no lūgšanas grāmatas. Jāatzīmē, ka tā pamatā bija tikai šī latgalieša lasīšanas prasme – izlasīt jau zināmas lūgšanas, bet rakstīt un rēķināt prata tikai retais. Latgales katoļu bērniem nebija motivācijas mācīties tālāk, jo viņiem kā katoļiem jebkurš ierēdņa un inteliģenta darbs tika aizliegts.²⁴ Izņēmums bija mācīties par priesteri, kaut arī tam vajadzēja īpašu gubernatora atļauju.

Latgalē izveidojās raibs iedzīvotāju etniskais sastāvs, īpaši jāatzīmē poļu, krievu un ebreju ietekme. Atrodoties Vitebskas guberņā, latgalieši veidoja apmēram 18% no guberņas iedzīvotāju skaita, t. i., bija minoritāte starp citām minoritātēm.²⁵ Kā tika pieminēts iepriekš, krievu tautības pareizticīgie zemnieki Latgalē baudīja lielas privilēģijas. Arī Vidzemes latvieši te bija privilēģētā stāvoklī. Viņi Latgalē varēja ieņemt visus amatus, kādus pieļāva viņu

²⁰ Brežgo, B. *Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas* (1861–1914). 114. lpp.

²¹ Turpat, 115. lpp.

²² Strods, H. *Latvijas Katoļu baznīcas vēsture (1075–1995)*. Rīga: V/u Poligrāfists, 1996. 195., 200. lpp.

²³ *Svētā Komūnija* – viens no septiņiem sakramentiem noteikts katoļu Baznīcas kanonos.

²⁴ Strods, H. *Latvijas katoļu Baznīcas vēsture (1075–1995)*. 299. lpp.

²⁵ Puisāns, T. *Latgale. Vēsturiskas skices*. Toronto, 1988. 47. lpp.

izglītība. F. Kemps rakstīja, ka latgaliešu zemnieku masas šos tautas brāļus gan cienīja, apbrīvoja viņu saimnieciskās spējas un pat tos apskauda.²⁶ To pašu varēja attiecināt arī uz ebrejiem. Aleksandrs I 1805. gada 9. februārī izdeva rīkojumu, ar kuru Rietumu guberņās – Polijā, Lietuvā un Baltkrievijā (līdz ar to arī Latgalē), ebreji dabūja atļauju dzīvot un nodarboties ar lauksaimniecību sādžās un muižās. Ar to cerēja veicināt lauksaimniecības uzplaukumu, jo ebreji ar savu uzņēmību būtu kā pozitīvs piemērs „tumšajiem” zemniekiem. Pedagoģis Oto Svenne rakstīja, ka rezultāts bija citāds, jo ebreji vismazāk domāja par zemes apstrādāšanu, bet „vairāk par bodēm, krogiem, degvīna spiešanu un dažāda veida augļošanu un spekulāciju”.²⁷ Tāpēc pēc 1863. gada poļu sacelšanās sākās ebreju izraidīšana no sādžām.

Latgaliešu mentalitāte veidojās zem pastāvīgas citu tautu virskundzības un iespaīda, kuru rokās atradās administratīvā vai ekonomiskā vara vai arī abas kopā. Dzīve starp cittautiešiem, bet, galvenais, administratīvā un ekonomiskā atkarība no viņiem, veidoja mentalitāti, kam raksturīga neticība saviem spēkiem un prasme sadzīvot ar dažādām tautībām. O. Svenne rakstīja, ka Latgales zemniecības „audzinātāji” līdz Latvijas valsts izveidošanai ir bijuši muižnieki, kuri no zemnieka prasīja darbu un padevību, krievu ierēdņi, kas ņēma kukuļus, un visbeidzot ebreji, turēdami aizdevumu un procentu tīklos lielāko daļu no Latgales zemniekiem.²⁸

Citu Latgalē dzīvojošo tautu sociālais un ekonomiskais pārkums lielākajā daļā latgaliešu radīja mazvērtības kompleksu un neticību saviem spēkiem. Tā rezultātā, kā atzīmēja 20. gadsimta 20. gadu saimniecības jautājumu speciālists Aleksandrs Mednis, Latgalē izveidojās tāds zemnieka tips, kurš labklājību gaidīja no laika klimatiskajiem apstākļiem un likteņa labvēlības.²⁹

Tā kā Latgalē bija liela dzimstība, tad te zemnieku vidū izveidojās vispārējs zemes trūkums. Nespēdami nodrošināt iztiku savā saimniecībā, latgalieši devās darba un iztikas meklējumos uz Iekškrieviju, kā arī, pēc Latvijas valsts izveidošanās, uz Vidzemes un Kurzemes turīgākajām saimniecībām. Zemes daudzums uz katru saimniecību 1920. gadā Latgalē vidēji bija tikai 11 hektāri. 60% no visām saimniecībām te bija sīkzemnieku saimniecības ar vidējo platību 20 pūrvietas (apmēram 7 hektāri).³⁰

²⁶ Kemps, F. *Latgales likteņi*. 134., 135. lpp.

²⁷ Svenne, O. *Vecā un Jaunā Latgale un viņas īpatnības*. 14. lpp.

²⁸ Svenne, O. *Vecā un Jaunā Latgale un viņas īpatnības*. 30. lpp.

²⁹ Mednis, A. *Agrarais jautājums un zemes reformas Latvijā*. Rīga: Latvju kultūra, 1924. 90. lpp.

³⁰ Markaus, V. *Agrārās reformas gaita Latvijā (1919-1922)*. Rīga: A. Gulbja apg., 1922. 339. lpp.

Pirmā pasaules kara, brīvības cīņu seku radītās grūtības un zemes piešķiršanas specifika

Veicot agrāro reformu Latgalē, bez iepriekšējā apakšnodaļā minētajām vēsturiskajām Latgales īpatnībām, bija jāņem vērā arī konkrētas grūtības, ko te radīja Pirmā pasaules kara, vācu un lielinieku okupācijas sekas.

1920. gadā Latvijā lauksaimniecības stāvoklis bija ļoti smags. Kara un brīvības cīņu seku rezultātā samazinājās iedzīvotāju skaits no 2,55 miljoniem 1914. gadā līdz 1,60 miljoniem 1920. gadā, t.sk. lauku iedzīvotāju skaits no 1,60 miljoniem līdz 1,22 miljoniem. Bija izveidojusies nelabvēlīga iedzīvotāju sastāva struktūra, jo daudzi darbaspējīgi vīrieši bija krituši karā.

Salīdzinoši ar citiem Latvijas novadiem Latgales lauki Pirmā pasaules kara un Brīvības cīņu laikā bija mazāk cietuši. Latvijā karadarbība norisinājās 499 pagastos, bet no tiem Latgalē 40 pagastos. Kara gados Latvijā bija pilnīgi nopostītas ap 20 000 lauku saimniecību.³¹ Pēc žurnāla „Economists” datiem, Latgalē Brīvības cīņu laikā bija nopostītas 16 084 ēkas, kas veidoja 5,2% no nopostīto ēku kopskaita Latvijā. 44 672 ēkas jeb 4,5% Latgalē bija daļēji nopostītas.³²

Karadarbības rezultātā samazinājās aramzemes platības. 1920. gadā Latvijā veica pirmo tautas skaitīšanu, ievācot ziņas arī par zemes platību. Par Latgali ziņas bija tikai aptuvenas, jo Latgale tikai 1920. gada janvārī tika atbrīvota no lieliniekiem un vēl nebija nokārtots robežas jautājums ar Padomju Krieviju. Tomēr skaitīšanas dati deva vispārēju pārskatu par situāciju laukos. Latgalē aramzemes samazinājums bija 2,5–4 reizes mazāks (apmēram par 60 000 hektāriem)³³ kā citos Latvijas novados, jo te nenotika plaša karadarbība, līdz ar to bija mazāk saraktu tranšeju u.tml.

Toties Latgales laukos bija nelabvēlīga ekonomiskā situācija, ko radīja dažādu armiju klātbūtne, kā arī robežas tuvums ar Padomju Krieviju:

1. Jau kopš 1917. gada Latgalē dažādas armijas veica lopu un labības rekvizīcijas. Smags stāvoklis bija frontes tuvumā, kur lopus rekvizēja „pēc vajadzības”, bet frontes aizmugurē rekvizēto lopu skaits nepārsniedza pusi – 40–50%.³⁴ Periodā no 1917. līdz 1920. gadam Latgalē tika rekvizēti apmēram 35% lopu. Sevišķi smaga situācija bija ar zirgiem, no kuriem labākos atkāpjoties bija paņēmuši līdzīgi lielinieki. Laikraksts „Latgalīts”

³¹ *Latvijas agrārā reforma*. Rīga: Zemkopības min. izd., 1930. 659., 723. lpp.

³² Nopostītās ēkas Latvijā. *Economists*. 1921. Nr.4.

³³ Boruks, A. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. 421. lpp.

³⁴ Skroders, A. Lūpkupības stowuklis Rezeknes apriņķī. *Latgalīts*. 1920. Nr. 14.

rakstīja, ka Latgalē trūka ne tikai zirgu, bet arī vaislas vēršu. Pēc laikraksta aprēķiniem 1920. gada pavasarī Latgalē uz 100 govīm bija tikai 1 bullis.³⁵

Vācu karaspēka okupācijas laikā Latgalē 1918. gadā pārtiku un lopbarību rekvizēja par zemām cenām. Pagastos izveidoja uzskaites komisiju, kas izlēma, cik un ko var rekvizēt no katras saimniecības. Katram zemniekam atstāja apmēram 3 pudī³⁶ labības. Vācu karavīri nereti pārtiku atņēma arī patvaļīgi. Dažviet Latgalē bija izveidojušās pat bruņotas zemnieku partizānu grupas, kuras veica uzbrukumus rekvizīcijas komisijām.³⁷

1918. gada novembrī, vācu armijai atstājot Latgali, to „nomainīja” Sarkanā armija. Atšķirībā no pārējās Latvijas, kur padomju vara pastāvēja apmēram sešus mēnešus, Latgalē komunisti saimniekoja visu 1919. gadu. Pētera Stučkas padomju valdības laikā muižās ar zemes platību virs 300 pūrvietām³⁸ [apmēram 120 hektāri – V.M.] ierīkoja padomju saimniecības, bet mazajās muižās – nomas saimniecības. Individuālo saimniecību īpašniekus pasludināja par valsts rentniekiem un ar viņiem tika noslēgts līgums uz vienu gadu, kas radīja nedrošību par to, vai līgums tiks pagarināts. Padomju varas laikā labības un lopu rekvizīcijas turpinājās. Īpaša kontrole bija zemnieku labības krājumiem. Par labības slēpšanu draudēja represijas, ko veica kara komandantūras. Latgales vēstures pētnieks Josifs Šteimans atzīmē, ka zemniekus piespieda pilsētām piegādāt tādu pārtikas apjomu, kas nebija pa spēkam sīksaimniecību īpašniekiem un rentniekiem.³⁹ Tā kā visvairāk trūka zirgu, tad padomju varas iestādes ieviesa „proporcionālu zirgu sadali” – vienu zirgu uz sešiem hektāriem zemes.

Nelikumīgas labības un lopu rekvizīcijas, tiesa, mazākos apmēros, turpināja arī poļu un igauņu karaspēks, kas palīdzēja Latvijas armijai Latgales atbrīvošanā no lieliniekiem. Poļu karavīri par atsavināto īpašumu bieži atstāja kvītis bez karaspēka daļu nosaukumiem un parakstiem. Nereti tika atņemta arī sēklas labība, arī lopi. Visvairāk no poļu karavīru patvaļas cieta Višķu, Izabelinas, Izvaltas, Krāslavas un Dagdas apkaimes zemnieki.⁴⁰ Daži poļu karavīri izdarīja bruņotu grupu laupīšanas.⁴¹ 1919. gada 1. oktobrī Latgales valsts zemju inspektors ziņoja, ka arī igauņu karaspēks Balvu rajonā patvaļīgi paņēma ražu, aizveda nopļauto sienu un malku no jau valsts pārziņā pārņemtās Balvu muižas. Ziņojumā inspektors lūdza ārlietu ministru „spert attiecīgos soļus”.⁴² Bija gadījumi, kad nelikumīgu pārtikas un

³⁵ Skroders, A. Lūpkupības stowuklis Rezeknes apriņķī. *Latgalīts*. 1920. Nr. 14.

³⁶ *Pudis* – veca smaguma mērvienība. *Viens puds* – 16,3 kilogrami.

³⁷ Klešņiks, V. E. *Ciblas novads* (2. grāmata). Rēzekne: LKCI, 2004. 24. lpp.

³⁸ *Pūrvietā* – veca laukuma mērvienība apm. 0,4 hektāri.

³⁹ Šteimans, J. *Latgale (1914–1920)*. Rēzekne: LKCI, 2005. 39. lpp.

⁴⁰ Jēkabsons, Ē. *Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā*. Rīga: LU akad. apgāds, 2007. 113. lpp.

⁴¹ Turpat, 114. lpp.

⁴² Zemkopības Ministrijas Latgales agrārkomisijas protokoli, budžets, sarakstīšanās. LVVA, 1677.f., 21. apr., 340.l. 62.l.

zirgu atņemšanu praktizēja arī Latvijas armija. 1921. gada 14. jūnija Satversmes Sapulces sēdē komisija, kas bija veikusi pārbaudi Latgalē, ziņoja par Latvijas armijas izdarītajām nelikumībām (pamatā laupīšanas un zirgu atņemšana), kuru lietas bija nodotas prokuratūrai.⁴³ Kopumā komisijas rīcībā no Latgales bija 93 sūdzības, t. sk. arī par 1. Latgales partizānu pulka kareivjiem un virsniekiem.⁴⁴

2. Latgales lauku iedzīvotāju stāvokli pasliktināja tas, ka šeit pirmās nepieciešamības preces bija par 50–100% dārgākas nekā pārējā Latvijā. Tā kā robeža ar Padomju Krieviju vēl tikai veidojās, pie robežas aktīvi darbojās spekulanti. No Padomju Krievijas nelegāli iveda linus, vilnu, zvērādas u. c. preces apmaiņā pret cukuru, sērkokoņiem un sāli. Galvenais cēlonis dārdzībai nebija preču deficīts, bet gan iespēja negodīgiem tirgotājiem uzkrāt preces veikalu noliktavās un kontrabandas ceļā pārdot uz Padomju Krieviju.⁴⁵ Latgalē bija izveidojušies pat fiktīvi kooperatīvi, kas nodarbojās ar Padomju Krievijā pieprasītu preču: sāls, cukura un petrolejas pārdošanu par spekulatīvām cenām.⁴⁶ Lai novērstu šo preču aizplūšanu uz Padomju Krieviju, no kā vislielāko labumu guva pārpircēji (spekulanti), 1920. gadā tika izdots valdības rīkojums par aizliegumu privātpersonām ievest Latgalē no Vidzemes dzīvus lopus, gaļu – vairāk par 40 mārciņām⁴⁷, sviestu – vairāk par 5 un sāli – vairāk par 10 mārciņām.⁴⁸ Par rīkojuma pārkāpšanu draudēja cietumsods līdz 6 mēnešiem vai naudas sods 10 000 rubļi.⁴⁹

3. Pēc lielnieku padzīšanas 1920. gada janvārī Latgalē izveidojās smaga kriminogēnā situācija, it īpaši pierobežu apgabalos ar Padomju Krieviju. Latgales zemnieki tika aicināti nebūvēt mājas pie lielceļiem, jo tās noziedznieki apdraudēja visvairāk.⁵⁰ Bruņotas bandas, kuru sastāvā lielākā daļa bija pārbēdzēji no Padomju Krievijas, praktizēja dažāda veida laupīšanas. Sevišķi zaga un pat atklāti nolaupīja zirgus. Ciblas novada vēstures pētnieks Edmunds Klešņiks raksta, ka Ludzas apriņķa Eversmuižas pagastā 1920. gada vasarā bija nozagti 10 zirgi.⁵¹ Zirgu zagšanu parasti praktizēja pie baznīcām un pagastu valdēm.

Kopumā jāatzīst, ka 1920. gadā Padomju Krievijas robežas tuvums pasliktināja Latgales zemnieku stāvokli, kas jau bija visai dramatisks pēc daudzo armiju rekvizīcijām. Latgalē bija lauksaimniecisko preču deficīts, tādējādi tās bija daudz dārgākas kā pārējos novados.

⁴³ Latvijas Republikas Satversmes Sapulces stenogrammas (LRSSS). 3. ses., 1195. lpp.

⁴⁴ Turpat, 1194., 1196., 1197. lpp.

⁴⁵ Latgolas apgodošana. *Latgolas Words*. 1920. Nr. 67.

⁴⁶ LRSSS. 2. ses., 1433 lpp.

⁴⁷ *Mārciņa* – veca smaguma mērvienība. Viena mārciņa 0,41 kilograms.

⁴⁸ *Valdības Vēstnesis*. 1920. Nr. 106.

⁴⁹ *Valdības Vēstnesis*. 1920. Nr. 113.

⁵⁰ Solu daleišona. *Latgolas Words*. 1921. Nr. 41.

⁵¹ Klešņiks, V. E. *Ciblas novads* (2. grāmata). 34. lpp.

Uzsākot agrāro reformu Latgalē, bija jāņem vērā arī vairāki apstākļi, kas apgrūtināja zemes piešķiršanu:

1. Latgalē vēlāk kā pārējā Latvijā uzsāka bezzemnieku un sīkzemnieku reģistrāciju un zemes ierīcības darbus. Pārējā Latvijā bezzemnieku reģistrāciju un zemes ierīcību saskaņā ar Pagaidu valdības 1919. gada 3. aprīļa rīkojumu uzsāka 1919. gada pavasarī un vasarā.⁵² Savukārt Latgalē zemes ierīcības darbus uzsāka 1920. gada pavasarī pēc sniega nokušanas, jo lielinieki no šejienes tika padzīti tikai 1920. gada janvārī. Vidzemē un Kurzemē līdz agrārās reformas sākumam bija (kaut ar nelielām neprecizitātēm) zināms bezzemnieku skaits, sociālais, ģimenes un mantiskais stāvoklis.⁵³ Latgalē puslīdz drošas ziņas bija ievāktas tikai par Ludzas apriņķi, kur 1920. gadā no visiem 6684 reģistrētajiem zemes pieprasītājiem bezzemnieku bija maz – 992 jeb 14, 8% no visiem pieprasītājiem.⁵⁴

2. Uzsākot zemes piešķiršanu Latgalē, bija jāsamierinās ar tām ziņām, ko bija savākuši uz vietām mērnieki un valsts zemju rajonu pārziņi. Nebija precīzi zināma Valsts fonda zemju platība, kā arī lauksaimnieciski izmantojamās zemes daudzums. Latgalē nebija plānu arī uz lielāko daļu muižu un sādžu šņu zemēm. Tā kā Latgale agrāk ietilpa Vitebskas guberņā, tad nebija datu tikai par Latgali. Daudzus agrāro komisiju arhīvus bija iznīcinājuši komunisti 1919. gadā, turklāt Pirmā pasaules kara laikā daļa no tiem tika izvesti arī uz Krieviju. Nebija precīzi zināms, cik Latgales zemnieki izgājuši viensētās, cik dzīvo sādžās. Daļai sādžu nebija zemes dokumentu pat pagājušā gadsimta 20. gadu beigās. Tā, piemēram, mērnieks A. Videmanis 1928. gada ziņojumā par Jerzovkas sādžu Ludzas apriņķī norādīja: „Par sādžas zemi nekādu dokumentu un plānu ne pie viena saimnieka nav”.⁵⁵ Tāpēc zemju robežas starp atsevišķiem saimniekiem šajā sādžā noteica pēc 1871. gada plāniem.⁵⁶ Daudzi sādžu saimnieki iesniegumos nevarēja precīzi norādīt zemes dokumentu pazušanas laiku un veidu. Parasti rakstīja: „Dokumenti pazuda caur kara apstākļiem”⁵⁷ u.tml. Tādā veidā vairākus gadus šādu sādžu saimnieku zemes bija reģistrētas uz mutisku ziņojumu pamata.⁵⁸ Savukārt tiem saimniekiem, kuriem bija zemju plāni un dokumenti, tie maz ko varēja līdzēt, jo juridiski saimnieku skaits uz šo zemi parasti bija vairākas reizes mazāks, nekā tas bija praksē. Tā,

⁵² *Sarakstīšanās ar pilsētu un meestu zemes ierīcības komitejam (1920–1922)*. LVVA, 5207.f., 3. apr., 3652. l., 1. l.

⁵³ *Latvijas bessemneeku reģistrācijas rezultāti*. Rīga: Valsts Statistikas pārvalde, 1920. 20., 21. lpp.

⁵⁴ Skujenieks, M. *Latvijas zeme un iedzīvotāji*. Rīga: Valsts statistikas pārvalde, 1922. 336. lpp.

⁵⁵ *Akts par Ludzas apriņķa Pildas pagasta Jerzovkas sādžas zemes sadalīšanu viensētās*. LVVA, 1679.f., 169. apr., 546.l., 19. l.

⁵⁶ Turpat, 32. l.

⁵⁷ *Письменное производство по делу о составлении землеустроительного проекта крестьян собственников Витебской губернии Двинского уезда деревни Авжгуляны (1907–1929)*. LVVA, 1679. f., 170. apr., 5. l., 94. l.

⁵⁸ *Daugavpils apriņķa ZIK akts nr. 243 par Vīpes (Ungurmuižas) pagasta Aparnieku māju sadalīšanu viensētās (1921–1932)*. LVVA, 1679. f., 170. apr., 39.l., 3.l.

piemēram, Ludzas apriņķa Ciblas pagasta Kubulovas sādžā pēc dokumentiem bija reģistrēti 16 saimnieki, bet praksē kopā ar visiem radniekiem viņu skaits sasniedza 41.⁵⁹ Tādējādi nereti gadījumos, ja arī bija saglabājušies vecie zemes ierīcības plāni, tad tos tāpat vajadzēja sastādīt no jauna, jo sādžu saimnieki reāli bija veikuši izmaiņas zemes platībās.⁶⁰

Daudzi zemnieki bija sapirkuši zemes gabalus no 1917. līdz 1920. gadam, taču dokumenti nebija juridiski pareizi noformēti, par darījumu nereti liecināja parastas zīmītes.⁶¹ Turklāt 1920. gadā vēl nebija zināms, kad tiks atgriezti Vitebskas guberņas Zemes ierīcības arhīvi. 1919. gada pavasarī gan tika pārvesta neliela daļa Vitebskas guberņas arhīvu dokumentu – pamatā juridiskie dokumenti un zemju plāni. Uzsākot agrāro reformu, nebija dokumentu no zemnieku un muižnieku agrārbankām un vecākā notāra arhīviem. Tautas skaitīšana bija paredzēta 1920. gada maijā, bet zemes arhīvi no Padomju Krievijas tika atgūti tikai 1923. gadā. 1923. gadā no Maskavas pārvestajos Latgales zemes arhīvos ietilpa 1816 zemes plāni, 91 robežu zīmējums, 66 plānu novilkumi, 1612 zemju robežu grāmatas u. c. dokumenti.⁶²

Runājot par zemes īpašumu piederību Latgalē, bija jāņem vērā arī teritoriālās izmaiņas, jo pēc 1920. gada 11. augusta miera līguma ar Krieviju noslēgšanas Latvijai tika pievienoti daži apgabali Ziemeļaustrumos. Tādējādi Latgales agrākā platība palielinājās par 14,4%.⁶³

3. Agrārā reforma Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē pamatā paredzēja tikai Valsts fonda zemes sadalīšanu bezzemniekiem un sīkzemniekiem, jo zemnieku saimniecības te pamatā jau bija ierīkotas. Latgalē situācija bija daudz sarežģītāka – pilnīgi juridiski un faktiski ierīkotu zemnieku saimniecību te bija ļoti maz. Latgalē dominēja sādžu saimniekošanas iekārta, kur viena saimnieka zeme neatradās vienā gabalā, bet izkaisīta vairākos laukos, pie kam katrā laukā bija vairāki zemes gabali. Sādžu saimnieki pamatā bija sīkzemnieki ar vidējo zemes platību 5–10 hektāri.⁶⁴ Tādējādi agrārās reformas sākumā kā vienu no galvenajiem uzdevumiem Latgalē izvirzīja apgādāt ar Valsts fonda zemi pēc iespējas vairāk sādžu sīksaimniecības, piešķirot piegriezumus gan atsevišķiem no sādžas izdalītiem saimniekiem, gan vēl viensētās nesadalīto sādžu sīkzemniekiem.⁶⁵

⁵⁹ *Ludzas apriņķa Ciblas pagasta Kubulovas sādžas zemes ierīcības projekts (1929–1939)*. LVVA, 1679.f., 169. apr., 731.l., 2.l.

⁶⁰ *Jaunlatgales apriņķa Baltinavas pagasta Kuzņecovas sādžas zemes sadalīšana viensētās (1898–1935)*. LVVA, 1679.f., 171. apr., 463.l., 3.l.

⁶¹ *Latgalīts*. 1921. Nr. 18.

⁶² *Latgolas zemes archiwi pōrwasti*. *Latgalīts*. 1923. Nr. 29.

⁶³ *Latvijas agrārā reforma. Agrārās reformas darbu noslēgums*. Rīga: Zemkopības min. izd., 1938. 631. lpp.

⁶⁴ Turpat, 353. lpp.

⁶⁵ Markaus, V. *Agrārās reformas gaita Latvijā (1919–1922)*. Rīga: A. Gulbja apg., 1922. 339. lpp.

4. Latgalē izplatīta parādība bija servitūtu⁶⁶ tiesības uz muižu zemēm. Tās pamatā izmantoja sādžu zemnieki kā ganīšanas servitūtu tiesības. Tādējādi, pārņemot Valsts zemes fondā muižu zemes un tās sadalot, bija jārēķinās ar zemnieku „likumīgajām” (daudzos gadījumos tam nebija nekāda dokumentāla pamatojuma) ganību tiesībām uz šīm zemēm. Pirms Valsts fonda zemju dalīšanas Latgalē bija jānoskaidro, kuru muižu zemes bija apgrūtinātas ar ganīšanas servitūtu tiesībām un kuru sādžu zemniekiem bija šīs tiesības.⁶⁷

5. Arī jau Krievijas impērijas laikā no sādžām izdalītās 17,2% viensētu nevarēja uzskatīt par pilnīgi ierīkotām, jo lielākajā daļā no tām (¾) zemes platība nepārsniedza 10 hektārus.⁶⁸ Tādējādi lielākā daļa no viensētu īpašniekiem bija sīkzemnieki ar tiesībām uz papildus zemi. Šo viensētu sīksaimniecību izveidē nevar vainot tikai Krievijas varas iestādes, jo viensētu zeme bija nelikumīgi sadrumstalota saimnieka ģimenes locekļu (mantinieku) starpā. Bez tam Latgalē pastāvēja arī juridiski noformēti zemes kopīpašumi. Tā, piemēram, divi brāļi noformēja saimniecību kā savu kopīpašumu. Situācijā, kad viens no brāļiem bija miris, viņa tiesības uz zemi mantoja bērni. Mirušā brāļa bērni varēja arī nedzīvot saimniecībā, bet reālajam zemes apsaimniekotājam bez šo radnieku piekrišanas nebija pilnīgas rīcības brīvības, piemēram, pārdot zemi u.tml. Un zemes apsaimniekotājs nebija arī ieinteresēts attīstīt savu saimniecību, jo nebija garantijas, ka uz viņa „darba augļiem” nepretendēs likumīgie mirušā brāļa mantinieki. Tādos gadījumos zemes apsaimniekotāji parasti rakstīja lūgumus par viņu saimniecības izdalīšanu „piespiedu kārtā”.⁶⁹ Bet aprīņķu zemes ierīcības komitejas, pamatojoties uz zemes noformēšanas dokumentiem, tādus lūgumus bija spiestas noraidīt, ja pret to iebilda pārējie zemes mantinieki.⁷⁰

6. Valsts fonda zemju daudzums Latgalē neatbilda lielajam zemju pieprasītāju skaitam. Latgalē ap 60% sīkzemnieku bija tiesīgi pieprasīt zemi. Sādžu zemnieki nereti atstāja savas šņoru zemes, uz kurām īpašuma tiesības tik un tā nebija juridiski noformētas, saviem tuvākajiem radniekiem (parasti brāļiem) un saskaņā ar *Agrārās reformas likuma* 35. pantu stājās zemes pieprasītāju rindās 5. kategorijā – zemes pieprasītāji bez inventāra. Šo zemes pieprasītāju vairākums iesniedza pieprasījumus uz to Valsts fonda zemes vienību, kurā bija vislabākā zeme un kuru piešķīra pirmām kārtām. Zemes ierīcības daļas speciālisti atzina, ka Latgalē tādā veidā katram zemes pieprasītājam bija aprēķins vairākas reizes izmēģināt „savu laimīgo roku” papildus un arī labākas zemes iegūšanā. Tādējādi tika nolemts Latgalē zemes piešķiršanas darbus veikt nevis atsevišķi pēc Valsts zemes fonda vienībām, bet pēc pagastiem.

⁶⁶ Servitūts – tiesība ar zināmiem ierobežojumiem lietot cita īpašumu.

⁶⁷ *Latvijas agrārā reforma*. 353. lpp.

⁶⁸ Turpat, 358. lpp.

⁶⁹ CZIK izejošie raksti. LVVA, 6763.f., 1. apr., 51. l., 154. l.

⁷⁰ Turpat, 163. l.

Visā pagastā vienlaicīgi bija jānoskaidro visi zemes pieprasījumi un Valsts zemes fonda platība, tad jāsaprupē zemes pieprasījumi pēc fonda vienībām un jāveic zemes piešķiršana.⁷¹ Tā kā tas bija sarežģīts uzdevums un prasīja noteiktas zināšanas un pieredzi, pie pagastu zemes ierīcības komitejām vajadzēja piekomandēt tehnisko darbu vadītājus, speciālistus no Centrālās Zemes ierīcības komitejas (CZIK) un apriņķu Zemes ierīcības komitejām.

Secinājumi

Sagatavojot un realizējot agrāro reformu Latgalē, bija jāņem vērā vēsturiskais „mantojums” no Latgales atrašanās Polijas–Lietuvas valsts un Krievijas impērijas sastāvā:

- neefektīva saimniekošanas sistēma, kas izpaudās kā sādžu saimniekošanas veids;
- mākslīgi radīts zemes trūkums latgaliešu zemnieku katoļu vidū, jo viņi bija ierobežoti zemes iepirkšanā;
- vāji izglītots un konservatīvs zemkopja tips.

Kopš 1917. gada Latgales zemnieku stāvokli pasliktināja dažādu armiju nelikumīgās labības un lopu rekvizīcijas, kā arī laupīšanas. Padomju varas ilgās pastāvēšanas dēļ (līdz 1920. gada janvārim) Latgalē vēlāk kā citos novados sākās bezzemnieku reģistrācija un zemes piešķiršanas darbi.

Latgalē, uzsākot zemes piešķiršanu, bija jāapmierinās ar tām ziņām, ko bija savākuši uz vietām mērnieki un valsts zemju rajonu pārziņi. Nebija precīzi zināma Valsts fonda zemju platība, kā arī lauksaimnieciski izmantojamās zemes daudzums. Latgalē nebija plānu arī uz lielāko daļu muižu un sādžu šņoru zemēm. Tā kā Latgale agrāk ietilpa Vitebskas guberņā, tad nebija datu tieši par Latgali. Daudzus agrāro komisiju arhīvus bija iznīcinājuši komunisti 1919. gadā, turklāt Pirmā pasaules kara laikā daļa no tiem tika izvesti arī uz Krieviju.

Latgalē nebija sakārtota zemes īpašumu piederība. Juridiski zeme bija noformēta uz vienu īpašnieku, bet praksē nereti uz zemes saimniekoja vairāki mantinieki. Bez tam Latgalē pastāvēja arī juridiski noformēti zemes kopīpašumi.

Latgalē bija maz bezzemnieku, bet daudz sīkzemnieku ar tiesībām saņemt papildus zemi. Valsts fonda zemju daudzums Latgalē neatbilda lielajam zemju pieprasītāju skaitam: Latgalē ap 60% sīkzemnieku bija tiesīgi pieprasīt zemi.

Tā kā zemes piešķiršana Latgalē bija daudz sarežģītāka nekā citos Latvijas novados, tad blakus *Agrārās reformas likumam* Latgalei tika izstrādāta speciāla instrukcija Nr. 25, kura

---

⁷¹ Markaus, V. *Agrārās reformas gaita Latvijā (1919–1922)*. Rīga: A. Gulbja apg., 1922. 340. lpp.

reglamentēja Valsts fonda zemju piešķiršanas principus šajā novadā. Instrukcija lielākas priekšrocības paredzēja vietējiem zemes pieprasītājiem.

Lai gan Latgalē, sagatavojot agrāro reformu un uzsākot zemes piešķiršanu, bija daudz grūtību un problēmu, tomēr tas bija liels sasniegums, lai sakārtotu zemes īpašumu piederību valstī kopumā.

AVOTI

- Akts par Ludzas apriņķa Pildas pagasta Jerzovkas sādžas zemes sadalīšanu viensētās.* LVVA, 1679.f., 169. apr., 546.l.
- CZIK izejošie raksti.* LVVA, 6763.f., 1. apr., 51. l.
- Daugavpils apriņķa ZIK akts nr. 243 par Vīpes (Ungurmuīžas) pagasta Aparnieku māju sadalīšanu viensētās (1921–1932).* LVVA, 1679. f., 170. apr., 39.l., 3.l.
- Ekonomists.* 1921. Nr. 4.
- Jaunlatgales apriņķa Baltinavas pagasta Kuzņecovas sādžas zemes sadalīšana viensētās (1898–1935).* LVVA, 1679.f., 171. apr., 463.l., 3.l.
- Latgalīts.* 1920. Nr.12., Nr. 14.
- Latgalīts.* 1921. Nr. 18.
- Latgalīts.* 1923. Nr. 29
- Latgolas Wōrds.* 1920. Nr. 42., Nr. 63., Nr. 67.
- Latgolas Wōrds.* 1921. Nr. 41.
- Latvijas agrārā reforma (1930).* Rīga: Zemkopības min. izdevums.
- Latvijas agrārā reforma. Agrārās reformas darbu noslēgums (1938).* Rīga: Zemkopības min. izdevums.
- Latvijas Republikas Satversmes Sapulces stenogrammas (LRSSS).* 2., 3. sesija.
- Ludzas apriņķa Ciblas pagasta Kubulovas sādžas zemes ierīcības projekts (1929–1939).* LVVA, 1679.f., 169. apr., 731.l.
- Sarakstīšanās ar pilsētu un meestu zemes ierīcības komitejam (1920–1922).* LVVA, 5207.f., 3. apr., 3652. l.
- Latvijas bessemneeku reģistrācijas rezultāti (1920).* Rīga: Valsts Statistikas pārvalde.
- Skujenieks, Marģers (1922). Latvijas zeme un iedzīvotāji.* Rīga: Valsts statistikas pārvalde.
- Zemkopības Ministrijas Latgales agrārkomisijas protokoli, budžets, sarakstīšanās.* LVVA, 1677.f., 21. apr., 340.l.
- Valdības Vēstnesis.* 1920. Nr. 106., Nr. 113.
- Письменное производство по делу о составлении землеустроительного проекта крестьян собственников Витебской губернии Двинского уезда деревни Авжгуляны (1907–1929).* LVVA, 1679. f., 170. apr., 5. l.

LITERATŪRAS SARAKSTS

- Boruks, Arturs (2003). *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā.* Jelgava: LLU.
- Brežgo, Boļeslavs (1940). *Latgolas zemnieki krīvu dzimtbūšanas laikūs.* Viļaka: J. Cybulska izdevniecība.
- Brežgo, Boļeslavs (1954). *Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas (1861–1914).* Rīga: LVI.
- Bukšs, Miķelis (1976). *Latgaļu atmūda: idejas un ceļņas.* Mīnhene: Latgaļu izdevniecība.
- Bukšs, Miķelis (1954). *Skices un dokumenti nu Latvijas topšonas laikim.* Mīnhene: V. Lōča izdevniecība.
- Dunsdorfs, Edgars (1991). *Skaistā Latgale. Latgales vēsturiskās kartes.* Melburna: K. Zariņa fonds.
- Jēkabsons, Ēriks (2007). *Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā.* Rīga: LU akadēmiskais apgāds.
- Kemps, Francis (1991). *Latgales likteņi.* Rīga: Avots.
- Klešņiks, Edmunds (2004). *Ciblas novads (2. grāmata).* Rēzekne: LKC izdevniecība.
- Latviešu konversācijas vārdnīca.* 1. sēj. (1927–1928). Rīga: A.Gulbja apgāds.
- Latviešu konversācijas vārdnīca.* 10. sēj. (1934). Rīga: A.Gulbja apgāds.
- Markaus, V. (1922). *Agrārās reformas gaita Latvijā (1919–1922).* Rīga: A. Gulbja apgāds.
- Mednis, Aleksandrs (1924). *Agrarais jautājums un zemes reformas Latvijā.* Rīga: Latvju kultura.
- Puisāns, Tadeušs (1988). *Latgale. Vēsturiskās skices.* Toronto.
- Strods, Henrihs (1996). *Latvijas Katoļu baznīcas vēsture (1075–1995).* Rīga: V/Poligrāfists.
- Svenne, Oto (1923). *Vecā un Jaunā Latgale un viņas īpatnības.* Rīga: Progress.
- Šteimans, Josifs (2005). *Latgale (1914–1920).* Rēzekne: LKC izdevniecība.

ARISTOKRĀTS PĀRTOP PAR GALMINIEKU...

EIROPAS ARISTOKRĀTISKĀS KULTŪRAS IEZĪMES 17. GADSIMTĀ

Raksta mērķis ir apkopot un konstatēt Eiropas aristokrātiskās kultūras pamatiezīmes, kopīgās un atšķirīgās kultūrprakses, kas izkristalizējās un tika īstenotas dažādās Eiropas kontinenta valstu galmu sabiedrībās laika posmā no 17. gs. otrās puses līdz 18. gs. sākumam. Vienlaicīgi ar aristokrātijas kultūras tradīcijām konkrētā reģiona aristokrātija minētajā laika posmā bija ekonomiskā, politiskā un kultūras elite, kas veidoja absolūtisma laika Eiropas kopīgu, pārnacionālu galma kultūru, kuras pamatiezīmes ir galms kā varas manifestēšanas, laika pavadīšanas, rituāla un publicitātes, mākslas un politikas centrs.

Raksta ietvaros autors analizē minētās transformācijas, izmantojot vācu izcelsmes kultūrvēsturnieka un galma kultūras pētnieka Norberta Eliasa teoriju par galmu kā sociālo tīklu, vērtību un normu „figurāciju” jeb kopumu, kas iezīmē sociālās piederības robežas un izslēgšanas mehānismus. Līdzās N. Eliasa darbiem raksts balstās Mihaila Jampoļska, Pītera Bērka un citu pētnieku atzinumos.

THE ARISTOCRAT BECOMES A COURTIER... FEATURES OF EUROPEAN ARISTOCRATIC CULTURE IN THE 17th CENTURY

As John Adamson outlined in his voluminous comparative analysis of European court culture, „in the period between 1500 and 1750 a „Versailles model” of a court as a self-sufficient, situated in a free space, architectonically harmonious city-residency remote from the capital city, where the king’s household and administration was located, was an exception.” The Versailles conception and „model” both architectonically and in terms of practical functioning of the court was spread and secured in the 18th century, developing into a model of absolutism which was imitated to different extents. The spectrum of the adoption of the court of Louis XIV by material and intellectual culture reached from the grand ensembles of palaces of Carskoye Selo in Peterhof, Russia, Drottningholm in Sweden and Sanssouci in Germany to several small residences of the German princes’ realms in Weimar, Hanover, and elsewhere in Europe.

Analyzing the works of several researchers about the transformation of the French aristocracy into court society, a common conclusion is the assurance of the symbolic autocratic power by Louis XIV to the detriment of the economic and political independence of the aristocracy. In this context, A. de Tocqueville points at the forfeiture of the power of the French aristocracy and its influence and a simultaneous self-isolation of the group, which he defines as a „caste with ideas, habits and barriers that they created in the nation.” Modern research, when revisiting the methods of the research on the aristocracy and when expanding the choice of sources, is still occupied with the problem defined in the beginning of the 19th century by A. de Tocqueville: The aristocracy lost its power and influence, and by the end of the 18th century also its economic basis for its dominance in French society. John Levron defines courtiers as functional mediators between the governor and society, calling them a

„screen”.¹ In turn, Ellery Schalk stated that in the time of Louis XIV the aristocracy was going through an elite identity crisis, when alongside the old aristocracy involved in military professions (*noblesse d'épée*), the governor allowed a new, so-called administrative aristocracy (*noblesse de robe*) to hold major positions and titles of honour.

Along with the transformation of the traditional aristocratic hierarchy formed in the early Middle Ages, which John Lough described as an anachronism already back in the 17th century, also the status of governor and its symbolic place in the aristocratic hierarchy changed. It shall be noted that it is the question of a governor's role in the political culture of absolutism by which the ideas of many researches can be distinguished. Norbert Elias thinks that an absolute monarch was a head of a family, which included the whole state and thereby turned into a governor's „household”. Timothy Blanning, on the other hand, thinks that the court culture of Louis XIV was the expression of the governor's insecurity and fears. This is a view which the researcher seems to derive from the traumatic experience of the Fronde (the aristocrats' uprising against the mother of Louis XIV, regent Anna of Austria), which the culturologist K. Hofmane interpreted from a psychoanalytical point of view and defined Louis XIV as a conqueror of chaos and a despotic governor. In the wide spectrum of opinions, it is not the governor's political principles which are postulated as a unifying element, but scenarios of the representation of power, their aims and various tools that are combined in the concept of court culture. N. Elias names symbolic activities in the court etiquette as the manifestation of power relations, whereas M. Yampolsky identifies a symbolic withdrawal of a governor's body from the „circulation in society”, when a governor starts to represent himself, thereby alienating himself from society. George Gooch in this way reprimanded Louis XV as he thought this development would deprive the royal representation from the sacred. In turn, Jonathan Dewald in his famous work „European Aristocracy” noted that Louis XIV was not the first to use the phenomenon of the court for securing the personal authority of a governor, and refers to the courts during the late period of the Italian Renaissance as predecessors of French court culture.

What role did the monarch's closest „viewers” – the courtiers – play in this? K. Hofmane by means of comparison with the ancient Greek mythical monster Gorgon comes to conclusion that the court had to provide prey for the Gorgon (the king), who is both scared and fascinated by the terrific sight (of power and glory). The perception of the court as a collective observer implies the presence of the observed and worshiped object, the king. The public life of Louis XIV, which was subjected to the complicated etiquette, provided for the hierarchical access to the king's public body. Let's remember the „Memoirs” of Duc de Saint-Simon that gives a detailed description of the symbolic privileges granted to the courtiers, which along the material gifts (pensions, concessions and land plots) were tools for the formation of the identity and the status of a new aristocrat/courtier – along with the right to touch the king's belongings, his attire, etc.

The basis for securing the structure of the court's hierarchy was provided by the governor's body along the lines mentioned above, which according to the understanding of representation by M. Yampolsky was withdrawn from society and placed within the borders of the ensemble of the Versailles palace. There, by means of several tools, including dramatic works of art, the governor's body was separated from its symbolic content and hidden behind the algorithms of ritualized activities. Blanning also speaks about a practice of hiding from the surrounding environment, thereby defining court culture as a hiding-place that a governor created around himself. It was possible to look at a governor and thereby be observed by him not only on particular festivals, when a governor was available mostly for court society, but also in different works of visual art, for example, on triumphal arches, in engravings, or during horse-racings.

¹ Levron J. Louis XIV Courtiers... – P. 140.

Ievads – aristokrātijas kultūra Latvijā un Latgalē – neuzrakstītas vēstures liecības

Šī raksta tēma ir Eiropas aristokrātijas kultūras tradīcijas, shēmas un to saturā veidotās identitātes, kas izplatījās 17.–19. gs. Eiropas valstu elitēs. Jēdziens *aristokrāts* mūsdienu Latvijas kultūrā pastāv kā izteikti svešs – saturiski, hronoloģiski un politiski *citādā* grupas kopīgais apzīmējums. Mūsdienu Latvijas socioloģijā nepastāv pētījumi, kas ir veltīti Latvijā dzīvojošo aristokrātu vai to pēcnācēju profesionālai darbībai, sociālajam statusam, izglītības līmenim vai ietekmei politiskā procesā. Tai pašā laikā aristokrātijas jēdziens ir saistīts ar 19. gs. latviešu un vēlāk arī latgaliešu nacionālajām kustībām, kuru saturā ir atrodami arī vairāki paneiropeskā rakstura elementi, piemēram, *citādā* vai *svešinieka* konstruēšana, kas ir raksturīga Eiropas kultūras telpai. 19. gs. t.s. pirmās atmodas laikā latviešu intelektuālā un mazākā mērā ekonomiskā elite veidoja latviešu nacionālās identitātes saturu, attīstīja nacionālo diskursu tā laika medijos – laikrakstos, biedrībās un veicināja kolektīvas identitātes veidošanos masu aktivitātēs – dziesmu un deju svētku, izstāžu, teātra izrāžu laikā.²

Nacionālā kustība kā jaunās kopienas (nācijas) veidošanas process iekļauj sevī arī politiskās sacensības un latentā konflikta elementus. Baltijas guberņu nacionālās kustības periodā 19. gs. otrajā pusē latviešu nacionālajai elitei par *citādo* kalpoja vietējā vācu aristokrātija, kuras negatīvu tēlu lielā mērā sagatavoja vēl 18. gs. beigās vietējie vācu izcelsmes Apgaismības filozofijas pārstāvji, no kuriem Garlībs Merķelis kļuva par simbolisku latviešu kopienas aizstāvi un kura darbos, it sevišķi sacerējumā „Latvieši”, tika veidots izteikti despotiskā, aprobežota un vardarbīga aristokrāta tēls.

Pārmantojot šo negatīvo tēlu, 19. gs. latviešu nacionālā elite laikrakstu debatēs turpināja attīstīt tādu pašu tipāžu, vienlaicīgi veidojot gan etniski, gan sociāli svešas grupas tēlu. 20. gs. vēsture vairākās Eiropas valstīs ievērojami ierobežoja aristokrātijas ietekmi un dažās valstīs, piemēram, Austrijā pat simboliski atcēla titulus.

Mūsdienu Latvijā pastāv dažādu etnisko grupu pilsoniskās apvienības – biedrības, kas kopj un daļēji arī konstruē savu aristokrātisko identitāti, piemēram, 1993. gadā dibināta krievu *Rīgas Muižnieku biedrība (Рижское Дворянское собрание)*, kuras pārstāvji piedalās arī Krievijas Muižnieku biedrības darbībā,³ un arī 1992. gadā dibināta vācbaltiešu kultūras

² Detalizētāk nacionālās identitātes veidošanas kolektīvu pasākumu funkcijas sk. Hanovs D. *Pilsonības nācija: Baltijas Vēstnesis. 1868–1906*. Rīga: ELPA, 2003.

³ Intervija ar biedrības priekšsēdētāju Viktoru Gedeonovu: Gedeonovs Viktors. Tiešais mantinieks: [saruna ar Latvijas Muižnieku sapulces priekšn. V. Gedeonovu] / pierakst. Jevgeņija Podberzina // Rīgas Balss. 1999. 16. dec. 18. lpp. Informācija par Krievijas muižnieku sapulci sk.: <http://www.nobility.ru/> (skatīts 2.12.2008.)

biedrība *Domus Rigensis*, kas apvieno gan dižciltīgus, gan „vienkāršus” vācbaltiešu pēcnācējus un kuras aktīvākā dalībiece ir baronese Babete fon Zasa (Sass).⁴

Latviešu kultūrā aristokrātija pieder t.s. „sirmajai pagātnei” – periodam pirms vācu iebrukuma un kristianizācijas politikas sākumam, kad dažādu reģionālu valstisko veidojumu valdnieki (ķēniņi) ir uzskatāmi par Agrīno Viduslaiku valdniekiem, kuru imaginārus tēlus K. Ulmaņa laikā ievietoja Rīgas pilī. Andreja Pumpura eposs „Lāčplēsis” (1888) ir vēl viens literārs avots, kas vēsta par ķēniņu paražām un tradīcijām, bet, būdams daiļdarbs, nevis zinātniskā pētījuma rezultāts, tas var pretendēt tikai uz vispārinātā latviešu aristokrātijas tēla veidošanu⁵. Tādējādi mūsdienu Latvijas kultūrā nacionālā aristokrātija atšķirībā no citām Austrumeiropas valstīm (Polija, Ungārija, Krievija utt.) nepastāv. Latgales reģiona īpašais vēsturiskais liktenis ienesa reģionā citas etniskās grupas aristokrātijas ietekmi – poļu šlahtas (*szlachta* – poļu valodā – ‘aristokrātija’) kultūra, arhitektūra un dzīves stils, kas ir fragmentāri saglabājies līdz mūsdienām.⁶

Tiešo saikņu un ietekmes trūkums veido unikālu situāciju – Latvijas kultūrā pastāv vairāku etniski dažādu aristokrātiju kultūras mantojums un ietekme uz latviešu un latgaliešu kultūrām, bet vienlaicīgi nepastāv nacionālās aristokrātijas mantojums. Tādējādi topošās Latvijas teritorijā dažādos gadsimtos un reģionāli atšķirīgajā kontekstā pastāvēja citu Rietumeiropas valstu aristokrātiju kultūras paradigmas, kas transformējās un tika veidotas kā dažādu ietekmju un elementu uzslāņojumi, konflikti, sintēzes un transformācijas rezultāti. Par šādām kopīgām Eiropas aristokrātijas kultūru īpašībām tiks runāts nākamajā sadaļā.

Aristokrāts un galminieks – transformācijas 17. gadsimtā

Marķīze de Savinjē (*Sevigne*) vēstulē de Grinjana kundzei (*Grignan*), kas ir rakstīta 1671. gada 26. aprīlī, tikai dažās rindās pieminēja pasauleslavenā konditora un Kondē prinča šefpavāra Fransuā Vatela (*Vatel*) pašnāvību.⁷ Lielākā uzmanība vēstulē tika veltīta karaļa Luija XIV vizītei prinča rezidencē Šantijī pilī (*Chantilly*), kur valdnieku un viņa galmu

⁴ Skat. <http://www.mencendorfanams.com/index-lv.php?id=domus-rigensis-lv> (skatīts 1.12.2008.)

⁵ 2008. gada 11. novembrī Latvijas Universitātē notika konference par godu eposa 120. gadskārtai, kurā tika detalizēti apspriestas arī latviešu sociālās identitātes eposa ietvaros.

⁶ Aktuālākie pētījumi par aristokrātijas kultūru: Urbach K. (ed.) *European Aristocracies and the radical right. 1918.–1939.* Oxford University Press: Oxford, 2007.; Puskar A. *Noble Strategies for Maintaining Power: Reflections on the Life of a Hungarian Aristocrat.* In: Osmond J., Cimdina A. (ed.). *Power and Culture. Identity, Ideology, Representation.* Pisa: Pisa University, 2007. p. 13–26.

⁷ Madame de Sevigne. *Selected Letters.* London: Penguin Books, 1982. p. 98.

sagaidīja Kondē rīkotās izklaides, svētki, dzīres, medības, uguņošana, kāršu spēles vairāku dienu garumā.⁸

Vairāki komentāri un novērojumi, ko 17. gs. galma dāma piefiksējusi savās vēstulēs ģimenes locekļiem un draugiem, ilustrē jaunu pavērsienu aristokrātiskās kultūras procesos, kas izkristalizējās Francijā 17. gs. otrajā pusē, precīzāk, 17. gs. 60. gadu beigās, kad tika uzbūvēta karaļa Luija XIV galvenā rezidence – Versaļas pils komplekss un galms no ilgstošas „kļaiņošanas”⁹ starp dažādām piepilsētas rezidencēm pārcēlās uz Versaļas miestīņu, kas 17. gs. sākumā bija Luija XIII medību rezidence. Izmaiņas norisinājās ne tikai valdnieka un viņa galma attiecībās, bet skāra arī monarhijas un aristokrātiskās kultūras telpas un laika izpratni. Kā atzīmēja savā apjomīgajā Eiropas galma kultūras salīdzinošajā analizē Džons Adamsons (*Adamson*), „periodā starp 1500. gadu un 1750. gadu galma „Versaļas modelis” kā pašpietiekama, brīvā telpā novietota, arhitektoniski harmoniska no galvaspilsētas attālināta pilsēta-rezidence, kurā atradās gan karaļa saimniecība, gan administrācija, bija izņēmums.”¹⁰ Versaļas koncepcija un „paraugs” gan arhitektoniski, gan galma funkcionēšanas ziņā izplatījās un nostiprinājās 18. gadsimtā, kļūstot par bieži un dažādos „apmēros” kopētu absolūtisma modeli. Luija XIV galma materiālās un intelektuālās kultūras pārņemšanas spektrs sniedzās no grandiozajiem pils ansambļiem Carskoje Selo, Pēterhofā Krievijā, Drotningholmas Zviedrijā un Sansusi Vācijā līdz vairākām mazajām Vācijas fīrstu valstu rezidencēm Veimārā, Hannoverē un citur Eiropā.

Arhitektūra, māksla un literatūra, opera un svētku ceremoniāls, ko Eiropas valdošās elites gandrīz simt piecdesmit gadu garumā līdz Franču revolūcijai 1789. gadā pārņēma no Francijas, ir definējamas pēc Pītera Bērka (*Burke*) domām kā multimedāls varas glorifikācijas piemērs.¹¹ Pētot Luija XIV tēla veidošanu, P. Bērks definēja Moljēra lugas un Žana Batista Lullī operas kā „multimedālus notikumus”, kuru saturā tika iekļautas uzrunas un slavinājumi (panegiriki) valdniekam, izmantojot alegorisku tēlu darbības, to simbolisku nozīmi slavināšanas veidošanā.¹²

Kritiski distancējoties no galma mākslas politiskā uzdevuma apstiprināt valdnieka vēlmes, nedrīkst aizmirst par galma kultūras politisko uzdevumu, proti, nepieciešamību pārveidot feodālo eliti par jaunu kolektīvu fenomenu – galmu, kurā valsts elite pārtop par pirmajiem valdnieka padotajiem, kas ekonomiski un diskursīvi ir atkarīgi no centralizētas

⁸ Madame de Sevigne. *Selected Letters*. London: Penguin Books, 1982. p. 98. Sk. arī vēstuli 1671. gada 24. aprīlī. p. 97.

⁹ Levron J. *Louis XIV Courtiers*. In: Hatton R. (ed.) *Louis XIV and Absolutism*. Plymouth: Macmillan Press, 1976. p. 131.

¹⁰ Adamson J. (ed.) *The Princely Courts of Europe 1500–1750*. London: Seven Dials, 1999. p. 11.

¹¹ Burke P. *The Fabrication of Louis XIV*. London: Yale University Press, 1992. p. 17.

¹² Turpat.

varas. Jau 19. gs. sākumā aristokrāta pārtapšana par dižciltīgu galminieku tika padarīta par būtisku cēloni revolūciju izcelsmei un *ancien regime* sabrukumam.¹³ Tā franču aristokrāts un viens no pirmajiem Eiropas revolūciju analītiķiem A. de Tokvils, konstatēja, ka „franču aristokrātija jau sen bija zaudējusi jebkuru ietekmi pār sabiedrības funkcionēšanu.”¹⁴ Salīdzinot ar Lielbritānijas aristokrātijas ietekmi politikā, A. de Tokvils konstatēja primāru atšķirību starp abu valstu elitēm – britu aristokrātija vairākās jomās un politikas līmeņos bija iesaistīta administratīvajos, tiesas un parlamentāras varas līmeņos, tādējādi saglabājot ietekmi un varu pār sabiedrību, vienlaicīgi šīs ietekmes ārējie simboli bija mazāk pamanāmi.¹⁵

Analizējot vairāku pētnieku darbus par franču aristokrātijas transformēšanos galma sabiedrībā, par kopīgu atzinumu var uzskatīt Luija XIV simboliskās autokrātiskās varas nostiprināšanos uz aristokrātijas saimnieciskās patstāvības un politiskās neatkarības rēķina. Tā A. de Tokvils norāda uz franču aristokrātijas varas un ietekmes zaudējumiem un vienlaicīgu pašizolēšanos grupā, ko viņš definē kā „kastu ar idejām, paradumiem un barjerām, ko tā veidoja nācijā.”¹⁶ Savukārt mūsdienu pētnieki, revidējot aristokrātijas pētniecības metodes un paplašinot avotu klāstu, tomēr paliek pie A. de Tokvila 19. gs. sākumā definētās problēmas – aristokrātija zaudēja varu, ietekmi un, tuvojoties 18. gs. beigām, – arī ekonomisko pamatu dominantei Francijas sabiedrībā. Tā Džons Levrons (*Levron*) definē galminiekus kā funkcionālus starpniekus starp valdnieku un sabiedrību, nosaucot viņus par „ekrānu” (*screen*).¹⁷ Savukārt Elerija Šalka (*Schalk*) konstatēja, ka Luija XIV valdīšanas laikā aristokrātija piedzīvoja krasu elites identitātes krīzi, kad vienlaikus ar veco, militārajos amatos iesaistīto aristokrātiju (*noblesse del'epée*) valdnieks ļāva jaunajai t.s. administratīvajai aristokrātijai (*noblesse de robe*) ieņemt augstus amatus un iegūt svarīgus titulus.¹⁸

Vienlaicīgi ar tradicionālās, agrīnajos viduslaikos izveidojušās aristokrātiskās hierarhijas transformāciju, ko Džons Lafs (*Lough*) aprakstīja kā anahronismu jau 17. gs.¹⁹, mainījās arī paša valdnieka statuss un simboliskā vieta aristokrātiskajā hierarhijā. Jāatzīmē, ka tieši jautājumā par valdnieka lomu absolūtisma politiskajā kultūrā vairāku pētnieku domas krasi atšķiras. Tā N. Eliass uzskata kā absolūtais monarhs bija ģimenes galva, tā sastāvā

¹³ Šajā rakstā jēdziens *ancien regime* (fr.) tiek lietots kā vispārpieņemts jēdziens aristokrātijas pētniecībā, kas apzīmē Eiropas aristokrātijas politisko dominanti, kas ievērojami saruka, sākot ar Franču revolūciju. Šis jēdziens apzīmē ne tikai laika periodu līdz 1789. gadam, bet arī aristokrātijas dominanti kultūrā, mākslā, kā arī posmu pirms 19. gs. buržuāzijas jeb trešās kārtas ietekmes palielināšanās.

¹⁴ Tocqueville A.de. *On the State of Society in France before the Revolution in 1789 and on the Causes which led to that Event*. London: John Murray, 1856. p. 49.

¹⁵ Turpat, p. 54.

¹⁶ Turpat, p. 151.

¹⁷ Levron J. *Louis XIV Courtiers...*p. 140.

¹⁸ Schalk E. *From Valor to Pedigree. Ideas of Nobility in France in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Princeton: Princeton University Press, 1986. p. 173.

¹⁹ Lough J. *An Introduction to the 17th century France*. Longmans, 1961.

ietilpa visa valsts, tādējādi pārtopot par valdnieka „mājsaimniecību”,²⁰ bet Timotijs Blenings (*Blanning*) uzskata, ka Luija XIV galma kultūra bija valdnieka nedrošības un baiļu izpausme²¹, ko pētnieks, šķiet, atvasina no *frondas* (aristokrātu sacelšanās pret Luija XIV māti, reģenti Austrijas Annu) traumatiskās pieredzes, ko, savukārt, kulturoloģe Katrīna Hofmane transformējusi psihoanalītiskā pieejā, definējot Luiju XIV kā haosa uzvarētāju un despotisku valdnieku.²² Plašajā viedokļu spektrā kā vienojošais elements tiek postulēti nevis valdnieka politikas principi, bet varas reprezentācijas scenāriji, to mērķi un daudzveidīgie līdzekļi, kas tiek apvienoti galma kultūras jēdzienā. N. Eliass izvirza simboliskas darbības galma etiķetē par varas attiecību izpausmēm,²³ bet M. Jampoļskis analizē simbolisko valdnieka ķermeņa izņemšanu no „sabiedrības aprites”, kad valdnieks sāk reprezentēt sevi, attālinoties no sabiedrības,²⁴ ko Džordžs Gūčs (*Gooch*) pārmeta Luijam XV, kas, pēc pētnieka domām, desakralizēja karalisko reprezentāciju.²⁵ Savukārt Džonatans Devalds (*Dewald*) savā slavenajā darbā „Eiropas aristokrātija” atzīmē, ka Luijs XIV nebija pirmais, kas izmantoja galma fenomenu valdnieka personīgās autoritātes nostiprināšanai, un norāda uz vēlīnās itāļu Renesanses galmiem kā franču galma kultūras priekštečiem.²⁶

Apkopojot šos dažādos atzinumus, jāsecina, ka pētnieciskajā tradīcijā pastāv vienprātība par galma kultūru kā valdnieka un sabiedrības komunikācijas kanāliem un scenārijiem, kas transformēja gan karali, gan viņa galmu, veidojot rituālā fiksētu hierarhiju un vienpersoniskas varas gribas manifestēšanos. Minēto sarakstu būtu jāpapildina ar tēzi par galma aristokrātijas kultūras telpas izmaiņām – 17.–19. gs. tapa un attīstījās paneiropiskā galma aristokrātijas kultūras telpa un saturs, kurā reprezentatīvā funkcija bija dominējošā, tādējādi pārņemot monarha reprezentatīvās funkcijas attiecībā uz citām sociālām grupām. Reprezentēt varu, kārtu, kultūru, izcelsmi vai varu (šeit drīzāk jālieto franču jēdziens *grandeur* – ‘diženumu’) – tādi bija galma kultūras uzdevumi, kas vienoja konkrētus indivīdus, to dzimtas un galma hierarhisko struktūru kopumā.

Minētie uzdevumi tika īstenoti jaunajā kultūras telpā – galma kultūras ietvaros, kas, salīdzinot ar 16. gs., kļuva mazāk militarizēta, tajā lielāku lomu spēlēja izglītība un

²⁰ Элиас Н. *Придворное общество. Исследования по социологии короля и придворной аристократии*. Москва: Языки славянской культуры, 2002. стр. 56.

²¹ Blanning T.C.W. *The Culture of Power and the Power of Culture. Old Regime in Europe 1660–1789*. Oxford: Oxford University Press, 2002. p. 32.

²² Hoffmann K. *Society of Pleasure. Interdisciplinary Readings in Pleasure and Power during the Reign of Louis XIV*. Macmillan, 1997. p. 24.

²³ Элиас Н. *Придворное общество...* стр. 105.

²⁴ Ямпольский М. *Возвращение Левиофана. Политическая теология, репрезентация власти и конец старого режима*. Москва: Новое литературное обозрение, 2004. стр. 114.

²⁵ Gooch G.P. *Louis XV. The Monarchy in Decline*. London: Longmans, Green, 1956. p. 244.

²⁶ Dewald J. *The European Nobility 1400–1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. p. 122.

izsmalcinātības fenomens, kā arī mākslas žanri kā galminieka identitātes mediji. Turpmākajā tekstā tiks analizēti minētie divi galma kultūras elementi – galminieka dzīves stils un galma māksla.

Prasības amatam – kas ir sagaidāms no galminieka?

Vairāki 17. gs. aristokrātijas pētnieki atzīmē, ka 17. gs. ir pārmaiņu laiks Eiropas tradicionālajā aristokrātiskajā kultūrā, meklējot izmaiņu cēloņus gan sabiedrības militarizācijas mazināšanā, gan valsts pārvaldes un administrēšanas profesionalizācijā, kas stimulēja elites pievēršanos izglītībai un audzināšanai.²⁷

Vēl viens impulss galminieka transformācijām ir saskatāms Dienvideiropas galma kultūras transfertā uz Ziemeļiem, tajā skaitā arī uz Franciju. Matrimoniālās un militāras politikas ietvaros itāļu galma kultūra izplatījās Francijā un citviet Eiropā, arī Anglijā.²⁸ Ar Francijas galma kultūras nostiprināšanos par jaunu kanonu tās izplatījās citur Eiropā un pat atgriezās atpakaļ Itālijā kā aristokrātijai vienojoša kultūra.²⁹

17. gadsimtā franču aristokrātijā līdzīgi citu Eiropas valstu elitēm ar entuziasmu tulkoja, publicēja un izmantoja pamācības par galminieka dzīves stilu, kas nāca no Itālijas kā populāra lasāmviela. Kā populārākais un līdz mūsdienām gandrīz vienīgais regulāri publicētais darbs galminieka izglītošanā ir minama „Galminieka grāmata”, ko 1528. gadā sarakstīja Urbino hercoga galminieks Baltazars Kastiljone (*Castiglione*). Šajā un vairākās citās līdzīga satura grāmatās galminieks ir elegants, izsmalcināts, apdāvināts, daiļrunīgs, nedaudz vieglprātīgs, intelektuāli, fiziski un emocionāli veikls indivīds.³⁰ Analizējot galminieka funkcijas un to pildīšanai nepieciešamās dotības un prasmes, krievu pētniece Marija Nekļudova izvirza par dominantu *spēli*, par kuru pārvēršas kādreizējie turnīri.³¹ *Spēles* jēdziens ir atrodams arī citu pētnieku analītiskajos darbos par 17. gs. galma kultūru, kad teātris un operas uzvedumi, bet pirms tam ilgāku laiku balets ar paša Luija XIV līdzdalību, bija spēles kultūras attīstības paraugi. Katrīna Hofmane definēja Versaļu kā baudas pasauli un pili, kurā svētki un spēle bija klātesoši nepārtrauktajos galma svētkos un ceremonijās.³² Balets un opera, kas ilga vairākas stundas un kurās galminiekus nomainīja profesionāli solisti, bija

²⁷ Sk. piemēram: Lukowsky J. *The European Nobility in the Eighteenth Century*. London: Palgrave, Macmillan, 2003. p. 58.

²⁸ Brewer J. *The Pleasures of the Imagination. English Culture in the 18th century*. Harper Collins Publishers, 1997. p. 4.

²⁹ Donati C. The Italian Nobilities in the 17th and 18th century. In: Scott H.M. (ed.) *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Vol.1. *Western Europe*. Longman, 1995. p. 239.

³⁰ Castiglione B. *The Book of Courtier*. London: Norton, 2002. p. 106, 111, 116 ff.

³¹ Неклюдова М. *Искусство частной жизни. Век Людовика XIV*. Москва: ОГИ, 2008. стр. 39.

³² Hoffmann K. *Society of Pleasure...* p. 25.

plašas svētku „programmas” elementi, kas atspoguļoja monarha politisko „vēstījumu” galmam un sabiedrībai kopumā. Kā atzīmējusi baroka teātra pētniece Anna Buličeva, galma teātris demonstrēja absolūtisma politisko kosmogoniju – alegoriskie tēli un to mijiedarbība ar monarhu-dejotāju ir 17. gs. masu politikas piemērs, ņemot vērā, ka par masu pārtapa galminieki, kas savukārt tika atdalīti no pārējas sabiedrības.³³

Kāda loma tika atvēlēta monarha tuvākajiem „skatītājiem” – galminiekiem? K. Hofmane, izmantojot salīdzinājumu ar sengrieķu mītisko briesmoni Gorgonas medūzu, uzskata, ka galmam jāklūst par medūzas (karaļa) upuri, kas vienlaicīgi baidās un ir fascinēts no briesmīgā (varas un slavas) skata.³⁴ Galms kā kolektīvais skatītājs paredz apskatāmā un pielūgtā objekta/karaļa klātesamību. Luija XIV publiskā dzīve, ko fiksēja sarežģīta etiķete, paredzēja hierarhizētu piekļuvi publiskajam karaļa ķermenim. Atcerēsimies hercoga de Sen-Simona „Memuārus”, kuros detalizēti aprakstītas galminiekiem dāvātās simboliskas privilēģijas, kas blakus materiālajām dāvanām (pensijām, koncesijām un zemes gabaliem) bija jaunā aristokrāta/galminieka identitātes un statusa veidošanas instruments – tiesības pieskarties karaļa interjera priekšmetiem, viņa drēbēm utt.³⁵

Par pamatu galma hierarhijas struktūras nodrošināšanai kalpoja jau minētais valdnieka ķermenis, kas, pēc M. Jampoļska definējuma, tika izņemts no sabiedrības un novietots Versaļas pils ansambļa robežās, kurās ar vairāku līdzekļu palīdzību, to starpā dramatiskās mākslas darbiem, valdnieka ķermenis tika atdalīts no tā simboliskā satura un paslēpts aiz ritualizētas darbības algoritmiem. Par paslēpšanos no apkārtējās vides runā arī T. C. V. Blenings, definējot galma kultūru kā patvērumu, ko valdnieks veidoja ap savu personu.³⁶ Skatīties uz valdnieku un līdz ar to tikt valdnieka novērotam varēja ne tikai atsevišķajos svētkos, kad valdnieks bija pieejams lielākoties tikai galma sabiedrībai, bet arī dažādos vizuālo mākslu darbos, piemēram, triumfa arkās, gravīrās, zirgu sacensībās.³⁷

Šaurākā telpā galminieku lomas tika reducētas uz ietekmīgāku un mazāku satelītu darbībām, veidojot hierarhiju atkarībā no tā, kādā attālumā konkrētais galminieks atradās no valdnieka ķermeņa. Hercoga Sen-Simona pazīstamais apraksts, kurā karaļa gulētiešanas ceremonija pārvēršas par hierarhijas un valdnieka labas gribas apliecinājumu, ir pārāk bieži citēts, lai sniegtu ilustrāciju paša karaļa domām par galma rituālā nepārtraukti uzturēto

³³ Булычева А. *Сады Армиды. Музыкальный театр французского барокко*. Москва: Аграф, 2004. стр. 167.

³⁴ Hoffmann K. *Society of Pleasure...* p. 28.

³⁵ Šeit un turpmāk hercoga de Sen-Simona memuāru teksts citēts rēc: Сен-Симон. *Мемуары. Полные и дополненные воспоминания герцога де Сен-Симона о веке Людовика XIV и Регентстве*. Москва: Прогресс, 1991.

³⁶ Blanning T.C.W. *The Culture of Power...* p. 32.

³⁷ Burke P. *The Fabrication of Louis XIV...* p. 78.

hierarhijas principu. Izmantošu citu fragmentu no Sen-Simona Versaļas galma dzīves ainavām – gadījumu ar galma dāmu de Torsī, kas, pēc karaļa domām, rupji pārkāpa etiķeti, apsēžoties uz ķebliša tuvāk Orleānas hercogienei nekā hercogiene de Dīrasa (*Duras*), kas nokavēja pusdienu laiku un ieradās vēlāk: „Jenāca karalis un apsēdās pie galda. Visi klātesošie arī sāka ieņemt vietas pie galda, kad karalis, kas paskatījās uz Orleānas hercogienes pusi, kļuva izbrīnīts, ar ko ļoti samulsināja de Torsī madāmu, kas gandrīz ar spēku mēģināja piespiest hercogieni de Dīrasu ieņemt viņai domāto vietu...”³⁸ Vēlāk pēc vakariņām karalis paziņoja savai favorītei de Mentenonas kundzei, ka no dusmām par šādu pārkāpumu nemaz nevarēja neko ēst.³⁹ Skaidrs, ka karaļa dusmas kļuva plaši zināmas un tirazētas galma informācijas aprītē. Šāds un vairāki citi piemēri liecina par mūsdienu lasītājam kurioziem gadījumiem un galminieku „pārkāpumiem”, bet, kā analizējot karaļa dienas ciklu atzīmē P. Bērks, karaļa darbības „tika piepildītas ar simboliskajām nozīmēm tāpēc, ka tās publiski īstenoja aktieris, kura personība bija sakrāla”.⁴⁰

Mūsu rīcībā ir paša Luija XIV memuāri, kas gan ir lielā mērā viens no valdnieka tēla konstruēšanas līdzekļiem, kas tapa kā kolektīvs darbs, tomēr sniedz vērtīgu informāciju par to, kas drīkstēja ietilpt karaļa atmiņās, kādiem akcentiem, domām bija jābūt sakrālā valdnieka politiskajā testamentā, kas bija adresēts karaļa dēlam. Memuāru pirmajā sējumā valdnieks, stāstot par karu pret Holandi, sniedz padomus topošajam valdniekam ar mērķi palīdzēt viņam uzturēt valdnieka tēla sakrālo dabu – „nav ne mazāko šaubu, ka mums jābūt īpaši uzmanīgiem pret to pārkāpumu, kas veido galveno ietvaru pozīcijai, ko mēs ieņemam. Visam, kas šo pārkāpumu izceļ un saglabā, jābūt mums ļoti svarīgam.”⁴¹

Luijs XIV vai viņa tēla līdzautori, kuru vidū bija gan Kolbērs, gan Pelisons, brīdināja dēlu uzmanīties no galminieku ietekmes, kas, viņuprāt, ir domāta tikai karaļa vājību izmatošanai un materiālu labumu iegūšanai. Viņu iztēlē galminieki gaida brīdi, kad var uzbrukt karalim, sajūtot viņa vājumu.⁴² Vairākus gadu desmitus pēc Luija nāves viņa pēcteča Luija XVI galma ceremoniāls turpinājās bez izmaiņām – karaliene vēl joprojām publiski, bet vienlaikus strikti atlasīta publikas priekšā veidoja savu rīta tualeti.⁴³

Valdnieka atmiņas daļēji apstiprina jau minēto priekšstatu par karali, kas paslēpās aiz rituāla, taču sniedz nepietiekamu informāciju par pašu „patvēruma” vietu, proti, mākslas

³⁸ Сен-Симон... стр. 254.

³⁹ Turpat, стр. 255.

⁴⁰ Burke P. *The Fabrication of Louis XIV ...* p. 90.

⁴¹ *Memoirs of Louis XIV written by himself and addressed to his son*. Vol.1. London: Longman, Hurst, Rees and Orme, 1806. p. 78.

⁴² Turpat, p. 73.

⁴³ Campan de. *The Private Life of Marie Antoinette. A Confidante's Account*. New York: 1500 books, 2003. p. 82.

darbiem, operām, baletiem un galma svētkiem, kas kalpoja par valdnieka masku vai arī aizsardzības līdzekli pret galma ietekmi un vienlaicīgi galma pakļaušanu individuālai varai.

Kā viens no efektīvākiem līdzekļiem galminieka identitātes veidošanā kalpoja ne tikai spēles un svētku ilūzijas potenciāls, bet arī konkrēti mākslas darbi, proti, *drama in musica* – 17. gs. Francijā operas mākslas sākumposmā izveidojies žanrs, kas vēlāk pārtapa par franču baroka operu. Galma komponists, itāļu izcelsmes virtuozs un baletu autors Žans Batists Lulī (1632–1687) vairāku lirisku un traģisku operu sižetos, kuros tika izmantota sengrieķu mitoloģija un Eiropas viduslaiku literatūra, ieskaitot plaši pazīstamās *chancon de geste* (dziesma par varoņdarbiem) par Rolandu (opera uzvesta Versaļā 1685. gadā), ciešā sadarbībā ar Moljēru veidoja karaļa tēlu, iekļaujot antīkajos tēlos sava laika notikumus un transformējot karaļa tēlu, piešķirot valdniekam Rolanda vai Perseja īpašības, transformējot alegoriskajā valodā slavinājumu valdniekam. Galminieku funkcija šajā kompleksajā 17. gs. politiskajā „mārketingā” tika reducēta uz jaunās sabiedrības un plašākā nozīmē – universa sakārtošanas liecinieka un apliecinātāja – lomas izpildīšanu. Atrasties galmā kā idealizētā sakārtošanas struktūrā – nozīmēja pārvērsties par Luija XIV tēla konstruēšanas elementiem un rīkiem, kas šajā procesā transformējās no politiskās elites par politiskā teātra skatītājiem un statistiem.

Luija XIV garajā valdīšanas laikā virkne dažādu instrumentu monarha glorifikācijai tika izmantota bez pašu galminieku līdzdalības – attēli, gravīras, portreti un citi vizuālie līdzekļi lielākoties parāda valdnieku nesasniedzama pārkuma radītā vientulībā vai arī karaļa ģimenes lokā, kurā valdnieka dominante ir patriarha varas nostiprināta. Luija XIV tēla veidošanas novatoriskais raksturs, kas, manuprāt, dominē vairāku gadu desmitu pētnieciskajā tradīcijā ir vēl viens jautājums, kas padara Luija XIV biogrāfijas izpēti par atvērtu jauniem atzinumiem – P. Bērks, noslēdzot valdnieka tēla konstruēšanas procesa analīzi, norāda uz vēsturiskiem avotiem un pēctečiem Luija XIV glorifikācijas procesā.⁴⁴

Līdzīgs mēģinājums iekļaut Luija XIV politiku valdnieka tēla veidošanā plašā vēsturiskajā retrospekcijā ir jāveic arī valdnieka galma vēsturē, formulējot jautājumus par galminieka tēla veidošanos – vai galmā eksistēja bijušo lepno feodāļu ēnas, vai tomēr valdnieka apoteozes aculiecinieki veidoja galma kultūras saturu, kas varēja pretendēt uz noteiktu daļu autonomijas un attālināšanos no oficiālās tēla politikas.

T. Blenings uzskata, ka priekšstats par galminieku, kas „mīt savā zelta būrī” ir kļūdainš.⁴⁵ Ne tikai 18. gs. – Luija XVI laikā, kad pēc vispārēja atzinuma aristokrātija attālinājās no galma, nokļūstot opozīcijā pret Luija XIV mantinieku desakralizētā monarha tēlu, bet pētnieki jau

⁴⁴ Burke P.... p. 197.

⁴⁵ Blanning T.C.W.... p. 41.

17. gs. konstatē privātu salonu veidošanos aristokrātiskajā kultūrā.⁴⁶ Ņemot vērā minētos jautājumus un plašo avotu klāstu, kurā aristokrātiskā kultūra atrod telpu ārpus galma, būtu nepieciešams revidēt tradicionālo, iespējams vēl joprojām republikāniskās absolūtisma kritikas nosacītu politiskās kultūras vēstures klišeju. No vienas puses, avoti ziņo par galminieku histērijām un nedrošību monarha nāves gadījumā, kad bija strauji jāizlemj, pie kādas „nometnes” piederēt, kā tas ir bijis Luija XV nāves brīdī, kā ziņo de Kampana,⁴⁷ bet, no otras puses, īsajā posmā, kad valdnieka radītā pasaule sabruka līdz ar viņa fizisko nāvi, galminieki veidoja simbolisku atreibību. Sen-Simons, būdams Luija XIV valdīšanas laika hronists un kritiķis, šādi aprakstīja galma uzvedību: „Šo nāvi nevar nosaukt par svētā nāvi. Svētajiem nevar būt šāds cilvēku loks. Iekārojot karali un viņa guļamistabu, viņi [galminieki – D.H.] ielaida tur tikai tos, kas bija viņiem izdevīgi.”⁴⁸

Galma loma un ietekme, kā arī publiskais tēls, kas ietekmē arī valdnieka tēlu, 17. gs. balstījās ilgi kritizētā un novārtā atstātā atsevišķu personību vēsturē. Daudzslāņainais politiskais diskurss, kas veidoja sakrālu monarha tēlu, vienlaicīgi izolējot viņu no sabiedrības, transformēja monarhijas varas principus, ietekmēja galma kultūru – alegoriju valodu, masveida (kaut arī aristokrātisko) pasākumu saturu un uzvedumu īpatnības, palielinot verbālās un simboliskās kultūras nozīmi politiskās domāšanas attīstībā. Tēls un antitēls 18. gs. beigās ietekmēja monarhijas ilgtspēju, un šajā procesā galminieka loma liecināja par to, ka absolūtisma krīze, kas strauji attīstījās 18. gs. 80. gadu otrās puses Francijā, veidojās vairāku gadu desmitus iepriekš, laikā, kad Versaļa liecināja par monarhijas diženuma posmu – svētki, rituāls un hierarhiskā ceremonija bija monarha tēla stiprināšanas līdzekļi, kas efektīvi darbojās ciešā mijiedarbībā ar valdnieka gatavību, kompetenci un spēju nodrošināt sava tēla noturību. Spilgtākais pārrāvuma un galma kultūras krīzes piemērs ir vairāku Francijas dižciltīgu ģimeņu pārstāvju lēmums nostāties parlamentārisma un revolūcijas pusē un veidot opozīciju desakralizētā monarha aizvien augošai bezspēcībai. „Trīsdesmitu” grupas vidū, kas pirms revolūcijas sākuma atbalstīja liberālāko deputātu deleģēšanu jaunsasauktajiem Ģenerālstatiem, bija vairāku ģimeņu pārstāvji, kas nebija iekļuvuši karalienei pietuvināto personu lokā.⁴⁹ Ņemot vērā N. Elia priekšstatus par to, ka galma hierarhizētā ceremoniāla struktūras ignorēšana, kas ir Marijas Antuanetes Žana Žaka Ruso radītā tēla stilizētās vienkāršības piemērs, var konstatēt, ka galma sabiedrība, kuras pamats – statusa atšķirību

⁴⁶ Неклюдова М. *Искусство частной жизни...* стр. 35.

⁴⁷ Campan de. *The Private Life of Marie Antoinette. A Confidante's Account.* New York: 1500 books, 2003. p. 60.

⁴⁸ Сен-Симон...2 том... стр. 310.

⁴⁹ Price M. *The Court Nobility and the Origins of the French Revolution.* In: Simms B., Scott H. *Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century.* Cambridge: Cambridge University Press, 2007. p. 271.

simboliska manifestācija – prasīja no galma kultūras centra (valdnieka) ievērot hierarhiskās sistēmas nostiprinātās atšķirības, kuru neievērošana deva stimulu jaunajai aristokrātu-galminieku opozīcijai 18. gs. beigās.

LITERATŪRAS SARAKSTS

- Adamson, J. (ed.). (1999). *The Princely Courts of Europe 1500–1750*. London: Seven Dials.
- Banning, T. C. W. (2002). *The Culture of Power and the Power of Culture. Old Regime in Europe 1660–1789*. Oxford: Oxford University Press.
- Brewer, J. (1997). *The Pleasures of the Imagination. English Culture in the 18th Century*. Harper Collins Publishers.
- Burke, P. (1992). *The Fabrication of Louis XIV*. London: Yale University Press.
- Campan, de. (2003). *The Private Life of Marie Antoinette. A Confidante's Account*. New York: 1500 books.
- Castiglione B. (2002.). *The Book of Courtier*. London: Norton.
- Dewald, J. (1996). *The European Nobility 1400–1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Donati, C. (1995). The Italian Nobilities in the 17th and 18th century. *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Vol.1. Western Europe. Ed. Scott H.M. Longman.
- Gooch, G. P. (1956). *Louis XV. The Monarchy in Decline*. London: Longmans, Green.
- Hoffmann, K. (1997). *Society of Pleasure. Interdisciplinary Readings in Pleasure and Power during the Reign of Louis XIV*. Plymouth: Macmillan.
- Levron, J. (1976). Louis XIV Courtiers. *Louis XIV and Absolutism*. Ed. Hatton R. Plymouth: Macmillan Press.
- Lough, J. (1961). *An Introduction to the 17th century France*. London: Longmans.
- Memoirs of Louis XIV written by himself and addressed to his son*. Vol.1. London: Longman, Hurst, Rees and Orme, 1806.
- Lukowsky, J. (2003). *The European Nobility in the Eighteenth Century*. London: Palgrave, Macmillan.
- Madame, de Sevigne (1982). *Selected Letters*. London: Penguin Books.
- Price, M. (2007). The Court Nobility and the Origins of the French Revolution. Simms B., Scott H. *Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tocqueville, de A. (1856). *On the State of Society in France before the Revolution in 1789 and on the Causes which led to that Event*. London: John Murray.
- Schalk, E. (1986). *From Valor to Pedigree. Ideas of Nobility in France in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Princeton: Princeton University Press.
- Неклюдова М. (2008). *Искусство частной жизни. Век Людовика XIV*. Москва: ОГИ.
- Элиас Н. (2002). *Придворное общество. Исследования по социологии короля и придворной аристократии*. Москва: Языки славянской культуры.
- Ямпольский М. (2004). *Возвращение Левиофана. Политическая теология, репрезентация власти и конец старого режима*. Москва: Новое литературное обозрение.

IESKATS LATVIEŠU UN FRANČU KULTŪRAS SAKARU VĒSTURĒ LĪDZ OTRAJAM PASAULES KARAM

Raksta mērķis – noskaidrot latviešu franču kultūras sakaru vietu un lomu latviešu kultūras attīstībā līdz Otrajam pasaules karam. Apskatīta šo sakaru attīstība un īpatnības divos periodos – līdz Latvijas valsts dzimšanai un tās pastāvēšanas laikā līdz padomju okupācijai 1940. gadā, kā arī to loma latviešu kultūras attīstībā. Pētījumā izmantota retrospektīvā un vēsturiski ģenētiskā metode. Secinājums: latviešu un franču kultūras sakari bija nozīmīgs faktors latviešu kultūras attīstībā, īpaši tēlotājmākslā un literatūrā.

A VIEW ON THE HISTORY OF LATVIAN-FRENCH CULTURAL RELATIONS BEFORE WORLD WAR II

Because of the geographic location of the Latvian and the French nations and of different trends in the development of their histories contacts between them were established relatively late. This in turn slowed down the development of their cultural relations. In this development, we can distinguish two stages: before the formation of the Latvian state (from the second half of the 19th century until 1918), and during the Latvian state until the Soviet occupation (1920–1940).

The objective of this paper is to determine the place and the role of the Latvian-French cultural relations in the development of the Latvian culture before World War II. For this purpose, archive materials, memoirs, reference materials and available studies were used. For the main part of the research, the retrospective and historico-genetic methods were mostly used. The descriptive method was mainly used for sorting the material before the main analysis.

The analysis of the material revealed that the first contacts of the Latvians with French culture were recorded in the second half of the 19th century via fine arts and French literature translated into Latvian. By the end of the century, these relations became more intense, only to decrease again a little in the beginning of the 20th century, especially in the field of translations of the French belles-lettres. The events of 1905 strengthened Latvian political emigration to France. The emigrants became acquainted with French culture directly, and part of them added French culture to their previous knowledge. The outcome of World War I and the revolution in Russia then shaped the ground for the formation of the Latvian state. This dramatically changed the nature and the intensity of the Latvian-French cultural relations. To the early trends in the cooperation, the sphere of education was added, with French schools in Latvia and Latvian students in France. In the sphere of culture, relations in theater, music and arts were established.

It should be noted that also an official introduction of the French into Latvian art began at that time. As a matter of fact, such an introduction had already been started by Karlis Huns,

Voldemars Matvejs, and Vilhelms Purvītis, who successfully participated in the Paris art exhibitions before the formation of the Latvian state.

In the period of the Latvian state, artists would arrange their personal exhibitions in France, and general shows supported by the state would be arranged. The most notable of them were the following:

- *In 1928, the Latvian Ministry of Education supported the participation of all Latvian artists' unions in the exhibition dedicated to the 10th anniversary of the state. General shows were organized in Warsaw, Budapest, Copenhagen, Paris, London, etc. (Jaunākās Ziņas, 1928: Nr. 262, 266);*
- *in the summer of 1935, an exhibition of folk art from the Baltic states, including textiles, clothes, paintings, sculptures, and ceramics was opened in Paris;*
- *the largest exhibition of Latvian artists in Paris took place from January 27 to February 28, 1939, with presidents of both states being in charge of its organization.*

It can be concluded that the Latvian-French cultural relations were an important factor in the development of Latvian culture, especially in the spheres of fine arts and literature until the Soviet occupation.

Latviešu un franču tautu attālā ģeogrāfiskā izvietojuma un atšķirīgo vēsturiskās attīstības likteņu dēļ samērā vēlu radās interese vienai tautai par otru. Atsevišķas ziņas par Baltiju no jūras braucējiem vai kāda sūtņa ziņojums par latviešiem neizraisīja tālāku rīcību un sekas. Arī 1643. gadā Kurzemes hercoga tirdzniecības līgums ar Franciju bija nozīmīgs hercogistei, bet ar samērā īslaicīgu darbību (Meuvret 1934: 119).

18. gs. beigās Jelgavas pilī uzturējās Francijas giljotinētā karaļa Luija XVI brālis Luijs XVIII. Viņš tur ar savu svītu 49 cilvēku sastāvā uzturējās no 1798. gada marta līdz 1801. gada janvārim (Johansons 1954: 168–182; Tomašuns 1993: 50). Šie notikumi piesaistīja daļu franču uzmanības, bet tos aizēnoja Napoleona kari. Tāpēc arī šie kontakti vēl nebija sākums kultūras sakaru attīstībai tieši ar latviešiem. Pēc tam franču informācijas laukā par Latviju ir it kā pārrāvums un franči saņem ziņas par Baltiju un latviešiem ar 20. gadsimta sākumu.

Franču interese par latviešiem parādījās līdz ar pārmaiņām Krievijā pēc 1917. gada februāra revolūcijas. Kā pirmā plašākā publikācija jāmin Emila Dumerga (*Doumergue*) „Latvieši: Baltijas provinces un prūšu pangermānisms Krievijā”. Autors samērā īsi pārstāsta latviešu tautas vēsturi, atzīmē dzimtbūšanas atceļšanu, kritizē baltvāciešu praktizēto politiku Baltijā. Vairāk raksta par nacionālo atmodu, par Latviešu biedrības lomu tajā, apskata 1905. gada notikumus. Nozīmīga apakšnodaļa šī raksta kontekstā ir „Intelektuālā dzīve” (*La vie intellectuelle*), kurā raksta par Krišjāni Baronu, par latviešu tautasdziesmu vākšanu, iepazīstina lasītājus ar vairāku tautasdziesmu tulkojumu franču valodā. Par latviešu literatūras senākā posma sākumu uzskata 1585. gadu [šajā gadā ir iznākusi pirmā atrastā grāmata „Catechismus Catholicorum” – K. P.]. Sīkāk tiek atspoguļota franču autoru darbu tulkošana latviski. Liela uzmanība tiek pievērsta izglītībai, skolām, iedzīvotāju lasītprasmes augstajam līmenim, kas neatpaliekot no Holandes (Dumergs 1917: 84–108). Protams, aprakstīti Pirmā

pasauls kara notikumi, latviešu strēlnieku bataljonu cīņas, iedzīvotāju evakuācija no Kurzemes. Un, beidzot, ka latvieši prasot kulturālu un ekonomisku autonomiju brīvā Krievijā. Tā bija plašākā informācija par latviešiem, īpaši to vēsturi un kultūru, sevišķi akcentējot latviešu izglītības līmeni un norādot, ka Latvijā esot vairāk kā 2000 augstskolu absolventu.

Latviešu pieteiktās pretenzijas uz patstāvīgu valsti prasīja plašāku informāciju tieši par tiem, tāpēc 1919. gadā parādās otra E. Dumerga brošūra Arī Latvijas Ārlietu ministrijas informācijas departaments 1922. gadā izdeva īsu T. Zeiferta apskatu franču valodā par latviešu vēsturi. 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā parādījās vairāku franču autoru darbi gan par Baltijas valstīm kopā, gan atsevišķi, t.sk. Latviju. Tie bija Rīgas Franču liceja dibinātāja M. Segrestes, kā arī D. Pernika, A. Šambona, A. Monforta, I. Moreina, R. Po (*Paux*), I.-R. Medana un citu darbi (sk. literatūras sarakstu). Gandrīz visos šajos apcerējumos īsāk vai plašāk tika izgaismota latviešu un citu Baltijas tautu vēsture, ekonomika, skarta arī kultūras dzīve. Tādējādi francūži no šīm publikācijām ieguva priekšstatu par jauno valsti pie Baltijas jūras, par latviešu tautu un pamatpriekšstatus par tās kultūru.

Savukārt latviešu autori jautājumu par franču kultūru, literatūru un mākslu galvenokārt ir skāruši vispārēja rakstura darbos par mākslu, literatūru vai atsevišķām radošajām personībām. Izņēmums ir Georga Briežkalna pētījums par Latvijas Universitātes un franču zinātnieku sakariem XX gadsimta 20.–30. gados (Briežkalns 2006: 72–92).

Autora piedāvātais ieskats latviešu un franču kultūras sakaros, sākot ar 19. gs. otro pusi līdz Otrajam pasaules karam, balstīts galvenokārt uz minēto autoru darbiem, apcerēm par mākslu un literatūru, arhīvu materiāliem, atmiņām un uzziņu literatūru.

Latvieši plašākas ziņas par Franciju, tās kultūru ieguva, lasot latviski tulkoto franču literatūru jau nacionālās atmodas periodā. Pirmie tulkojumi parādījās kopš 1868. gada, kad tika pārtulkoti Viktora Igo romāna „Nožēlojamie” fragmenti (Gāliņš, Karulis u.c. 1977: 198). 1871. gadā latviski parādījās Ģ. Barjera joku luga „Pie klavierēm”, ko bija tulkojis J. F. Ballods (Ārons 1902: 10), 1877. gadā Dimanuara (*Dumanior*) un Keraniona luga „Divas atraitnes” (Ārons 1902: 28), 1880. gadā – Žila Verna „Ceļš ap zemi 80 dienās” (Ārons 1902: 223). Astoņdesmito gadu otrajā pusē jau gandrīz ik gadus iznāca kāda franču rakstnieka darba tulkojums: 1886. gadā presē Alfonsa Dodē (*Daudet*) „Kčēniņa dēla nāve” (Ārons 1902: 27). 1887. gadā iznāca jau veseli trīs darbi: Alfonsa Dodē „Lauvu mednieks” (Misiņš 1937: 362), J. Bajāra (*Bayard*) „Svētuļu valgos” (Ārons 1902: 8), Gabriela Ferri (Louis de Bellemore) „Mežu Klejjons” (izdeva *Tautas bibliotēka*) (Misiņš 1937: 373), 1889. gadā – Onē Žorža „Grāfiene Zāra” (Misiņš 1937: 429).

19. gs. 90. gados sākās īsti franču grāmatu „plūdi” – ik gadus iznāca 2–6 latviski tulkoti franču rakstnieku darbi gan atsevišķās grāmatās, gan preses izdevumos, t.sk. Žila

Verna, Viktora Igo, Onorē de Balzaka, Pjēra Beranžē, Gija de Mopasāna, Emīla Zolā, Fransuāna Renē de Šatobriāna, Prospēra Merimē un citu darbi (Misiņš 1937: 391– 618). Acīmredzot šādu intensīvu franču autoru darbu tulkošanu veicināja tas, ka Latvijas grāmatu tirgotājiem bija senas un plašas tirdzniecības saites ar Vāciju un Franciju. Tikko grāmata bija iznākusi Parīzē vai Berlīnē, to jau pēc dažām dienām varēja lasīt arī Rīgā (Blūma 2003: 169).

20. gadsimta sākumā franču rakstnieku darbi sāka retāk parādīties, tomēr jāatzīmē Aleksandra Dimā (tēva) „Monte Kristo”, „Trīs musketieri”, Artura Arnū „Kritušie Komunāri”, Žila Verna u.c. (Misiņš 1937: 345–369) franču literatūras klasiķu darbu tulkojumi.

Šajā laika periodā Latvijā parādījās pietiekami labi literatūras tulki no franču valodas, lai gan dažbrīd bija arī teksta pārstāstījumi. Jāpiezīmē, ka ne visos gadījumos tika uzrādīti tulkus vārdi un uzvārdi, dažos gadījumos tika minēti viņu literārie pseidonīmi. Vieni no pirmajiem fiksētajiem tulkotājiem ir jāatzīmē Pērkoņtēvs (Paegļu Mārtiņš), V. Bērzs, Vaidelaitis (Straumes Jānis). Visvairāk ir tulkojuši Āronu Matīss, Lejas-Krūmiņš, Jēkabs Janševskis (Jēkabs Janovskis), R. Kārklīņš, J. Straume, Paegļu Mārtiņš, Valdis (Voldemārs Zālītis), Vilis Dērmanis, A. Vinters, A. Melnalksnis, P. Bernats, arī Augusts Deglavs, Rainis, Aspazija u.c. (Ārons 1902: 251–269).

Jāatzīmē Linarda Laicena tulkojumi, kas parādījās preses izdevumos – 1906., 1907. gada žurnāla „Latvija” literārajos pielikumos. Viņš ir tulkojis Žila Lemetra, Oktava Mirbo (Mirbeau) stāstus un G. Mopasāna romānu „Montriola”, tāpat Voltēra (Marī Fransuā) stāstu „Mikromegs”, kā arī Voltēra „Kandids jeb optimisms” un M. Prevo „Spogulis”. Taču viņš, tāpat kā viens otrs no iepriekš minētajiem tulkiem, tulkoja no vācu vai krievu valodas, jo franču valodu nav pratis (Gudriķe 1965: 174; arī L. Laicena mazmeitas Annas Laicenas stāstījums autoram).

Pavisam līdz Latvijas valsts izveidošanās laikam no franču valodas latviski ir tulkojuši vairāk nekā 40 tulkotāji (Misiņš 1937: 231–273).

Bez literatūras latviešu kultūras dzīvi ietekmēja arī franču glezniecība, īpaši 19. gadsimta beigu modernie virzieni, ko apguva vai no kuriem ietekmējās vairākums latviešu gleznotāju. Kā pirmo varētu minēt Ansi Legzdiņu (1855–1914), kurš ap 1900. gadu apceļojis Rietumeiropu, t.sk. Itāliju, Angliju, Franciju, daudzus savus darbus pārdevis Nicā. Pēc 1905. gada revolūcijas devies atkal ārzemju ceļojumā, šoreiz uz Antverpeni, no kurienes nav atgriezies. Viņa gleznu sižets saistīts ar mitoloģiju: „Veco latviešu upurēšana dieviem”, „Dievs Pērkons”. Ir gleznojis arī ainavas (Cielava 1986: 20).

Tiešāka un nopietnāka latviešu mākslinieku saikne ar franču tēlotāju mākslu sākās ar Kārli Teodoru Hūnu (1830–1877) – Madlienas ērgelnieka un draudzes skolotāja dēlu.

Muižnieka Vulfa pabalstīts, K. Hūns devās uz Pēterburgu, kur 1850. gadā iestājās litogrāfa Papes darbnīcā, bet pēc diviem gadiem iestājās Mākslas akadēmijā, kur viņa skolotāji bija P. Basins, itālietis T. Brunī, kuri pārstāvēja akadēmiskā romantisma strāvu. 1861. gadā K. Hūns par gleznu „Sofijas Vitauta meitas un Vasilija Tumšā kāzas” ieguva mākslinieka grādu. 1863. gadā Mākslas akadēmija viņu uz 6 gadiem aizsūtīja uz ārzemēm. Viņš apmeklēja Leipcigu, Prāgu, Drēzdeni un Minheni, bet apmetās uz dzīvi Parīzē. Te viņš pieslējās romantisma ievadītajam melodramatiskajam vēsturisko skatu gleznošanas virzienam, ko bija iedibinājis Pols Delarošs (*Delaroche*) un turpināja viņa skolnieks Tomā Kutirs. K. Hūns Parīzē darināja metus gleznām „Edīte – Gulbja kakls atrod sava iemīļotā Harolda līķi”, tāpat „Kārlis IX apciemo Kolinji”. Tālāk divas gleznas, kas plašāk pazīstamas: „Bērtuļa nakts priekšvakarā” un „Bērtuļa nakts aina”. Pirmā glezna tika uzstādīta Parīzes salonā un par to K. Hūns 1868. gadā Pēterburgā ieguva akadēmiķa grādu, bet par otru – pēc diviem gadiem ieguva profesora vietu. Ir ziņas, ka šī laikā viņš ir pasniedzis Napoleona III sievai Eiženijai akvareļa glezniecības stundas. No Parīzes K. Hūns devās uz Holandi, Beļģiju, Londonu un Spāniju. Holandiešu meistarū ietekme jūtama viņa gleznā „Galdnieka darbnīca”. 1870. gadā viņš dzīvoja Normandijā un Briselē. Tur darināts viņa darbs „Bruņnieka galva”. K. Hūns Krievijā piedalījās t.s. *peredvižniku* izstādēs. Otrajā izstādē bija arī trīs viņa darbi, kuri pabija arī Rīgā. Viņš ar panākumiem piedalījās starptautiskajās izstādēs Vīnē, Parīzē, Pēterburgā. Viņš mira 1877. gadā ar ātro kakla diloni 47 gadu vecumā (Lapiņš 1953: 138) K. Hūns ir priekšgājējs citiem latviešu gleznotājiem uz meistarības kalngaliem.

Viņa sekotāju vidū jāatzīmē Jūlijs Feders (1838–1909), kurš mācījās Pēterburgas Mākslas akadēmijā, kad tur modē bija romantiskā ainavu glezniecība. Viņš papildināja savas zināšanas un iemaņas Vācijā, vēlāk nokļuva franču reālista Gistava Kurbē ietekmē un pievērsās reālismam. 19. gs. 70. gadi bija J. Federa meistarības augstāko sasniegumu laiks, kad viņa ainavas kļuva tonāli bagātākas. Pēc izstādes Londonā 1874. gadā viņu ievēlēja par Anglijas Mākslas akadēmija locekli (Eglītis 1956: 156).

Zināmu ietekmi franču gleznotāju skola atstāja uz vienu no populārākajiem gleznotājiem Jāni Rozentālu (1865–1916). Viņš mācījās Rīgā, Pēterburgā, 1898. gadā kopā ar Valtera un Kuindži audzēkņiem apceļoja Rietumeiropu, t.sk. Franciju un Itāliju. Pēc tam viņš sāka gleznot impresionistu manierē, izmantojot skaldītās krāsas. Viņa tehnika kļuva plašāka, krāsas dzidrākas, kas atspoguļojās gleznās „Gaidās”, „Meitene pie akas”, „Bērzi” u.c. (Skulme, Lapiņš 1954: 154–159). Franču impresionistu skola ietekmēja Jāni Valteru (1869–1932), tāpat Vilhelmu Purvīti (1872–1945), Voldemāru Matveju (1877–1914), Frederiku Fībigu (1885–1953) u.c. Jāatzīmē, ka F. Fībigs pēc īsas uzturēšanās Pēterburgā 1907. gadā

aizbrauca uz Parīzi, kur dzīvoja vēl 30. gados. Viņš ietekmējās no franču impresionistu un naturālistu skolas (Millersone 1991: 3).

20. gs. sākumā vairāki latviešu mākslinieki Rīgā atvēra savas studijas, no 1904. gada darbu sāka Rīgas Mākslas skola, ko vadīja V. Purvītis. Mākslas dzīvei kļūstot aktīvākai, radās neapmierinātība ar impresionisma virzienu. Šajā laikā Rīgā ieradās Jāzeps Grosvalds (1891–1920), kurš Parīzē bija nostrādājis no 1910. gada līdz 1914. gadam, kur to bija saistījusi Pola Sezana (1839–1906) māksla. Viņš ar draugiem izveidoja šauru mākslinieku apvienību „Zaļā puķe”, kura ar līdzīgām citām grupām „stāvēja” impresionisma pozīcijās. Paša J. Grosvalda, kā arī viņa draugu Jēkaba Kazāka (1895–1920) un Romāna Sutas (1896–1944) vācu ekspresionisma meti bija savijušies ar franču t.s. „mežonu” fovistu jaunajiem glezniecības līdzekļiem. Atgriezies dzimtenē, viņš gribēja kopā ar biedriem doties uz laukiem un tur nodibināt slēgtu gleznotāju koloniju, radīt liela stila darbus, „kuros izskanētu latviešu zemnieka īpatnējais dzīves un darba ritms”. Bet pasaules karš iznīcināja šos sapņus. Viņš nokļūst armijā, 1917. gadā viņš ir franču frontē, tad angļu ekspedīcijas korpusa sastāvā nonāk Mezopotāmijā, Persijā un Kaukāzā. Šo seno kultūras zemju krāsainības ietekmē viņš atrod savu personīgo stilu, kurš atklājas viņa turpmākajos darbos. Kara beigās viņš ir Parīzē Latvijas Valsts diplomātiskā dienestā un nevar pilnībā nodoties mākslai. Diemžēl t.s. spāņu gripa, kas plosījās visā pasaulē, izdzēsa arī J. Grosvalda dzīvību. 1924./1925. gadā tika sarīkota J. Grosvalda atstāto darbu izstāde (Cielava 1986: 360–381).

Laikā pirms Pirmā pasaules kara Francijā mācījās vairāki latviešu mākslinieki. Žiljēna akadēmijā ap 1913.–1914. gadu mācījās Ansis Cīrulis. 1914. gadā viņš ar saviem darbiem piedalījās t.s. Neatkarīgo izstādē un Pavasara salonā. Savukārt Privātā akadēmijā pie Žana Pola papildināja savas zināšanas Ģederts Eliass (1887–1975) (Cielēns 1998: 82).

Mākslas speciālisti uzskata, ka gandrīz visi latviešu gleznotāji arī Latvijas brīvvalsts periodā ir vairāk vai mazāk ietekmējušies no franču glezniecības, izņemot Kārli Miesnieku.

Jāatzīmē, ka Francijā zināšanas un prasmes ieguva ne vien mākslinieki, bet arī žurnālisti skolotāji, valodnieki, arī mediķi. Kā piemēru var minēt vēlāko žurnālisti Ivandi Kaiju (Tonija Lūkina, dzim. *Millerr*), kura 1910. gadā aizbrauca uz Parīzi studēt Sorbonā Žurnālistikas skolā. Viņa pārvaldījusi krievu, franču, angļu, itāļu, latīņu valodu, nodarbojusies ar tulkošanu un rakstījusi par sieviešu problēmām žurnālos. Tāpat Angelika Gailīte, kura 20. gadu pirmajā pusē strādāja par vēstures un latviešu valodas skolotāju Franču licejā. 1934. gadā viņa apceļojusi Franciju un uzrakstījusi grāmatu par Franciju (Gailīte 1962: 130).

Pēc 1905. gada revolūcijas Francijā, vairīdamies no represijām, nonāca arī zināms skaits latviešu revolucionāru. Viņi tur apguva valodu, studēja Francijas augstskolās un

mācījās citās skolās, kā arī, protams, rakstīja rakstus revolucionārai presei. Tur nonāca arī F. Cielēns un viņa sieva Maija, kura studēja Grenoblē franču valodu. Viņa tur ieguva tiesības pasniegt franču valodu Francijas koloniju vidusskolās, t.sk. arī Krievijas vidusskolās. Arī vēlākais Latvijas diplomāts Ludvigs Sēja bija ieguvis Francijā tiesības mācīt franču valodu Krievijā, ko arī izmantoja, mācīdams franču valodu Dubultu vidusskolā (Cielēns 1998: 65–66).

Latviešu politiskie emigranti te iepazinās ar franču kultūru, sākot ar arhitektūru, muzejiem, īpaši mākslas, tāpat teātriem, ar ikdienas cilvēku uzvedību un, beidzot, ar franču politisko dzīvi un parlamenta darbību. Daži no viņiem apmeklēja lekcijas Sorbonā kā brīvklausītāji (Cielēns 1998: 85–87).

1913. gadā Parīzē bija izveidojusies 40 cilvēku liela latviešu kolonija. Bija nodibināta latviešu biedrība ar bibliotēku un lasītavu, ko vadīja 1905. gada revolūcijas dalībnieks Grāvītis. Pastāvēja latviešu sociāldemokrātu partijas nodaļa ar savām aktivitātēm. Te bija arī boļševiku pārstāvji, kā Jānis Bērziņš, Roberts Pelše u.c. Sākoties karam, lielākā daļa no šīs kolonijas pārvācās uz Šveici (Berni) vai Angliju (Londonu). Kā raksta F. Cielēns, Šveicē 1915. gadā viņš esot izstrādājis Latvijas politiskās autonomijas Satversmes projekta tēzes, ko boļševiki neatbalstījuši. Šāda projekta nepieciešamību F. Cielēns motivēja ar to, ka tobrīd Vācija reāli apdraudējusi Latviju un visu Baltiju, cenšoties nostiprināties tajā, tā apdraudot latviešu tālāko likteni. Un otrs iemesls – nevarēja tikai cerēt uz cara žēlastību, kurš par latviešu lojalitāti varētu dot kādas reformas Baltijai, ierobežojot vācu muižniecības priekšrocības. Projekts paredzēja visu latviešu apdzīvoto teritoriju, arī Latgales apvienošanu vienā autonomās Latvijas teritorijā. Būtiska prasība bija obligātās valsts valodas [tajā laikā tā ir krievu valoda – K. P.] atcelšana un mātes valodas tiesību nodrošināšana skolās, tiesās, administrācijā un vispārīgi visās atklātās sabiedriskās iestādēs. Tas pavērtu ceļu uz latviešu nācijas konsolidāciju un tālāku kultūras attīstību. Šveicē tika izveidota arī Latviešu komiteja 1916. gadā (Cielēns 1998: 102–107).

Šajā periodā frančiem par latviešiem informāciju sniedza paši latvieši, kuri tajā laikā uzturējās Francijā. Taču bija arī nedaudzi francūži, kuri ieguva informāciju Latvijā, jo bija te iebraukuši vai aizsūtīti uz Latviju kā mācību spēki. Viņi pat brīnījās, ka pastāv tādas mazas tautas kā latvieši un igauņi, kas cīnās par savu valodu un pašpārvaldi. Tāpēc informācija bija dažbrīd ļoti primitīva. Šajā sakarā jāmin valodnieks Marsels Segreste, kurš 1906. gada augustā tika atsūtīts uz Krievijas Baltijas provincēm mācīt franču valodu. Viņš strādāja skolā un sūtīja pārskatus savai valdībai par dzīvi Latvijā. M. Segreste uzturējās Latvijā līdz Pirmajam pasaules karam (Lemanis 1993: 10–18).

Pēc Latvijas valsts izveidošanās abu tautu kultūras sakari kļuva vispusīgāki un intensīvāki. Klāt nāca arī politiskās un ekonomiskās intereses, kuru realizācijā ne reti izmantoja arī kultūras un izglītības pasākumus. 1920. gadā Parīzē izveidojās „Franču-latviešu intelektuālās tuvināšanās komiteja” (*Comité Franco-Letton de rapprochement intellectuel*) draudzības un kultūras sakaru veicināšanai Francijas un Latvijas starpā. Tās vadītāji no Francijas puses bija augstskolu mācību spēki A. Ozērs (*Hauser*) un A. Meijē (*Mielliet*), kā arī Olārs (*Aulars*), Šarls Žids (*Charle Gide*) u.c. No Latvijas puses – sūtnis Francijā Oļģerts Grosvalds, sūtniecības padomnieks Pēteris Sēja. Darba plānā bija paredzēts organizēt kursus, priekšlasījumus, rūpēties par stipendijām latviešiem franču skolās, franču grāmatu ziedojumi Latvijas bibliotēkām un informācijas sniegšana par savu darbu.

Šīs komitejas darbu P. Sēja raksturoja ziņojumā uz Rīgu par Komitejas 1922. g. 1. maija biedru sapulces darbu, kurā Latvijas sūtniecības telpās piedalījušies visi minētie komitejas locekļi un latviešu draugi. O. Grosvalds informējis, ka Latvijas kultūras fonds subsidējot vairākus latviešu māksliniekus, kuri patlaban atrodies Parīzē studiju nolūkos, bet no Latvijas Izglītības ministrijas speciālā uzdevumā uz Parīzi atsūtīti divi delegāti, lai iepazītos ar Francijas arodskolu un tautskolu iekārtu. Daži augsti Latvijas armijas virsnieki piedalījušies franču armijas militārosursos. Profesors Ozērs referējis par komitejas līdzšinējo darbu, atzīmējot, ka Turknienas [Turkonas – K. P.] licejā komiteja palīdzējusi ievietot sešus latviešu audzēkņus, ar kuru sekmēm liceja direkcija, kā arī komiteja varot būt „ļoti mierā”. Ozērs atzinis mēģinājumu par veiksmīgu un izteicies par nepieciešamību atrast līdzekļus, lai nākamajā gadā varētu uz Franciju sūtīt kādu latviešu skolnieku grupu. Viņš informējis, ka Latvijas liceja audzēkņu grupai pagājušajās Ziemassvētku brīvdienās bijusi iespēja uzturēties kādu nedēļu Parīzē, apmeklēt muzejus, teātri utt. Arī Lieldienu brīvdienās skolnieki sava teicamā audzinātāja Paula Jureviča kunga pavadībā apmeklējuši dažas Ziemeļfrancijas pilsētas. Ozērs atzinis, ka sāpīgākais jautājums komitejai esot līdzekļu trūkums. P. Sēja ziņojis, ka komitejai ikkatra skolnieka uzturēšanās Turknienā izmaksājot ap 2 500 franku gadā, nerēķinot ekskursijas utt. Pagājušajā gadā 5 000 franku ziedojusi Francijas Ārlietu ministrija un 2 000 franku Linu tirdzniecības sabiedrība *Lillē*. Divus skolniekus uzturēt solījušies Latvijas valdība, respektīvi, Ārlietu un Izglītības ministrija. Vēl jāgādādot līdzekļi viena skolnieka uzturam un citiem izdevumiem. Lai sagādātu līdzekļus nākamajam gadam, komiteja pēc Ozēra priekšlikuma nolēmusi pēc iespējas drīzāk saziņā ar *Alliance Française* organizēt kādu plašāku priekšlasījumu par Latviju. Tāpat nolēmuši lūgt Francijas valdību neliegt savu pabalstu arī nākamajam gadam, kaut gan budžeta samazinājuma dēļ izredzes neesot lielas. Tāpēc komiteja nolēmusi griezties pie dažām tirdzniecības kamerām Francijā, kā arī aicinājusi komisijas locekļus ziedot līdzekļus. Ozērs ziņojis, ka Strasbūras

tirdzniecības kamera apsolījusi uz nākamā gada rudeni stipendiju viena latvieša studijām Strasbūras Augstākajā komercinstitūtā. Komiteja nolēmusi no savas puses uzrunāt Francijas augstskolas ar lūgumu ziedot grāmatas Latvijas augstskolai Rīgā un veicināt Francijas parlamentāriešu braucienus uz Rīgu (LVVA 191.l.: 27.–29. lp.). Šī diezgan plašā dokumenta atstāstījums visai spilgti liecina par problēmām, kas bija jāpārvar pēckara gados, lai nodrošinātu Latvijas jauniešu izglītošanu Francijas skolās, kā arī franču inteligences gatavību palīdzēt šajā procesā, ziedojot gan savu laiku un arī līdzekļus.

Lai kādi bija konkrēto pasākumu motīvi, kopumā tie paplašināja tautu iespējas iepazīt vienai otru, tās kultūru un ne reti „atklāt” vienam otru. Šajā sakarā jāatzīmē Francijas aktivitātes izglītības jomā jau 20. gadu sākumā. Pirms Latvijas valsts izveidošanās frančus īpaši neinteresēja latviešu izglītošana Francijas skolās, bet, ja kāds vēlējās apgūt franču valodu Francijā, tā bija viņa paša darīšana. 20. gadu sākumā situācija mainījās. Francijas valdība centās aktivizēt franču valodas izplatīšanu Latvijā un veicināja latviešu jauniešu apmācīšanas programmu arī Francijā. Mērķis bija pastiprināt franču kultūras ietekmi šajā tradicionāli vācu kultūras ietekmes zonā.

Jau pieminētais M. Segreste, kurš atstāja Latvijas teritoriju, sākoties Pirmajam pasaules karam, 1920. gadā tika nosūtīts uz Latviju, lai strādātu gan Ārlietu ministrijas uzdevumā, gan Latvijas Universitātē par franču valodas un literatūras docentu, kā arī lai organizētu franču mācību iestādi Latvijā. Sākotnēji Latvijas valdība izturējās ar zināmu atturību pret M. Segrestes aktivitātēm. Latvijas sūtnim Francijā O. Grosvaldam ienāca ziņas, ka Latvijas valdība nedodot atļauju atvērt skolu. O. Grosvalds ziņojumā aizrādīja: „Šī atļauja agrāk no valdības dota un Francijas ārlietu ministrija viņai devusi lielu pabalstu. Man liekas, ka franču-latviešu labo attiecību interesēs šai skolai visādi vajadzētu nākt pretim.” (LVVA 121. l.: 61.lp)

Latvijas valdības nostāja acīmredzot mainījās, un M. Segreste 1921. gada vasarā iznomāja Herdera institūta ēku Elizabetes ielā 29, lika to izremontēt un 1. septembrī atvēra franču liceju. Tā darbību atbalstīja Latviešu-franču tuvināšanās biedrība, līdzekļus deva abu valstu valdības. Līdzekļi nāca arī no skolas naudām. Gandrīz vienlaicīgi radās doma nodibināt Rīgā arī kādu augstāku franču mācību iestādi. Ar 1921. gada septembri darbu uzsāka Franču institūts, kas tika izveidots no 1920./1921. gadā sarīkotajiem kursiem franču literatūrā un vēsturē, kurus bija vadījis pats M. Segreste. Franču institūtu finansēja Francijas valdība. Šim institūtam bija trīs gadu programma. Tas sagatavoja prāvu skaitu franču valodas un literatūras skolotāju Baltijas valstu mācību iestādēm. 20. gados gan Franču licejam, gan institūtam mācības notika Elizabetes ielā 29, bet ar 1930. gadu tas pārcēlās uz telpām Krišjāņa Valdemāra un Aristīda Briāna ielas krustojumā. Te bija uzcelta speciāli Franču licejam

paredzēta ēka, kuras celtniecībai līdzekļus lielākoties deva Francijas valdība. Liceja pārceļšanos uz jaunām telpām M. Segreste nosauca par „franču ietekmes Latvijā simbolu”. (Lemanis 1993: 10–18)

Runājot par M. Segrestes paveikto, jāatzīmē arī 1927. gadā nodibinātā Ārzemju preses asociācija Rīgā. 1930. gadā šī asociācija sāka izdot žurnālu „*La Lettonie*” *Vue par les representants de la Presse étrangère à Riga*. Ievadu pirmajam numuram uzrakstīja M. Segreste, kurš bija šīs asociācijas loceklis. Žurnāls angļu, franču, vācu valodā sniedza informāciju par dzīvi Latvijā.

Franču licejs darbojās no 1921. gada līdz 1941. gadam. Tā direktori bija Marsels Etjēns Segreste (1921–1926), Augusts Leimanis (1926–1940), Jānis Kadilis (1940–1941). Liceja kuratori bija M. E. Segreste (1926–1938) un Raimonds Šmileins (1935–1940). Franču valodu licejā mācīja pasniedzēji no Francijas. Dažādu laiku tajā strādāja 16 pasniedzēji, pārsvarā sievietes. Licejā bija pirmsskola, sešklasīgā pamatskola un četrklasīgā ģimnāzija. Visus priekšmetus, izņemot franču valodu, mācīja pēc Latvijas skolu programmas. 1936./37. mācību gadā licejā bija 297 skolēni un 22 skolotāji (Lemanis 1993: 8–23).

Latvijas skolēni un studenti varēja iegūt izglītību arī Francijā, jo valdība bija atvēlējusi noteiktu vietu skaitu skolniekiem no Latvijas Turkonas (Tourcoing) licejā. Latvijas sūtnis Francijā O. Grosvalds savā 1921. gada 30. jūlija ziņojumā uz Rīgu atzīmēja Franču-latviešu intelektuālās tuvināšanās biedrības priekšsēdētāja prof. Anrī Ozera (*Henri Hauser*) nopelnus šī pasākuma organizēšanā. Viņš esot dabūjis no Ārlietu ministrijas kultūras nodaļas 5000 franku pabalstu šim gadam. „Ceram”, rakstīja O. Grosvalds, „ka nākošā semestra sākumā varēs realizēt latviešu zēnu sūtīšanu uz Francijas liceju, kam būtu ļoti liela nozīme”. (LVVA ,120.l.: 40. lp.) Šī liceja absolventi varēja studēt Lilles Universitātē literatūru, tiesības vai medicīnu. 1921. gadā P. Jureviča vadībā tur ieradās 6 zēni no Latvijas. 1930./31. gadā tur mācījušies 10 audzēkņi no Latvijas. Šo liceju kūrējuši Parīzes Franču koledžas prof. Antuans Meijē, Institūta loceklis prof. A. Ozers (Muevret 1934: 217). Latvijas valdība nodrošināja studijas ierēdņiem Politoloģijas augstskolā, Tulūzas un Grenobles elektrotehniskajos institūtos, bet mākslas un amatniecības skolās – māksliniekiem. Kāds jauns latvietis 1929. gadā kļuva par Vispārējās matemātikas konkursa laureātu (Orcier 2005: 48).

1934. gadā dažādās Francijas skolās un augstskolās mācījās 6 stipendiāti no Latvijas, t.sk. Pedagoģiskajā institūtā (*Ecole Normale*) – 1, Augstākajā Kara skolā (*Ecole Supérieure de Guerre*) – 1 un Šampolionas licejā (*Lycee Champollion*) Grenoblē – 4 audzēkņi (LVVA, 5963.l.: 589. lp.). Interesanti atzīmēt, ka disciplīna licejos bija ļoti stingra un neatļauta liceja atstāšana uz vairākām stundām nozīmēja audzēkņa izslēgšanu, kā tas gadījās ar matemātikas

klases audzēkni Leonīdu Stūri 1936. gada jūlijā, kurš bija atstājis uz 4 stundām liceju bez atļaujas, nevienu par to nebrīdinot. Nelīdzēja Latvijas sūtniecības ievākšanās un viņa vietā nācās nosūtīt Franču liceja audzēkni Ģirtu Bauzi (LVVA, 6587.1.: 7.–11. lp.).

Tādā veidā starpkaru periodā Francijā izglītību dažādās skolās Francijā un ar franču pedagogu piedalīšanos arī Latvijā ieguva vairāki simti cilvēku.

Pēc Latvijas neatkarības iegūšanas franču literatūras tulkošanas darbs turpinājās, taču jau rūpīgāk atlasot autorus un lielāku uzmanību pievēršot autoru jaunajai paaudzei. 20. gadsimta 20.–30. gados un arī 40. gados tulkojumi kļuva profesionālāki, precīzāk tika atveidotas franču rakstnieku izteiksmes īpatnības. Īpaši jāatzīmē Elza Stērste, kura bija mācījusies Pēterpils konservatorijā, studējusi Parīzē Sorbonā filoloģiju (1911–1913) un precējusies ar dzejnieku Edvartu Virzu. Šīs studijas ietekmēja arī viņas daiļradi, kurā kritiķi saskatīja eleganci un francisku grāciju. E. Stērste ir tulkojusi prozu, kā Žozefa Bedjē „Stāsts par Tristānu un Izoldi” (1922), Anatola Fransa „Taīda” (1927) u.c. Pēckara gados lielākie tulkojumi bija Romēna Rolāna „Kolā Brinjons. Rezglis vēl dzīvs” (1946) un Onorē Balzaka „Gorio tēvs” (1949) (Prande 1926: 431).

Kā franču kultūras cildinātājs īpaši minams Edvarts Virza, kam piedroģās pulciņš citu latviešu inteliģentu. E. Virza jau pirms Pirmā pasaules kara nodarbojās ar franču lirikas tulkojumiem, un 1921. gadā iznāca viņa krājums „Franču lirika XIX gadu simtenī”, kam sekoja arī citi franču autoru darbu tulkojumi (Segreste 1930: 129).

Jānis Sudrabkalns ir iztulkojis šādus darbus: Anrī Barbiss „Skaidrība” (1919), A. Franss „Eņģeļu dumpis”, brāļu Edmonda un Žīla Gonkūru romānu „Žermīni Lasertē” (1921), Žana Batista Moljēra „Zoržs Dandēns” un R. Rolāna „Mīlas un nāves spēle” (1925). Andrejs Upīts tulkojis Gustava Flobēra romānu „Salambo” (1924), A. Fransa „Sarkanā liliņa” (1925), Žīla Verna „Jūras dibenā” (1927), „Ap zemeslodi 80 dienās” (1929), „Mazais kapteinis” (1935) u.c.

30. gados sāka iznākt atsevišķu franču autoru kopotie raksti. Vispirms jāatzīmē Gija de Mopasāna „Kopoti raksti” 20 sējumos, ko laikā no 1928. gada līdz 1938. gadam izdeva Raņķa izdevniecība. Atsevišķus darbus tulkojuši Jānis Jaunsudrabiņš, Roberts Kroders, A. Mežsēts, A. Bērziņš, E. Blanks, J. Springīšs un A. Jansons. 1938. gadā tika izdoti A. Dimā (tēva) „Kopoti raksti” 10 sējumos.

Latviski tika tulkoti ne tikai franču prozas darbi, bet arī dzeja. Kopš 19. gs. 80. gadiem periodikā parādījās atsevišķi V. Igo, Silē-Pridona dzejoļi. 20. gs. sākumā tika nopublicētas Alfrēda de Misē, Šarla Bodlēra un Pola Verlēna dzejoļu kopas. Grāmatā ir izdoti viduslaiku franču dzejnieces t.s. Francijas Marijas (*Marie de France*) līroepiskie dzejējumi (1921), ko tulkojis Arnolds Spekke (Zeiferts 1934: 523).

Nevar nepieminēt arī franču autoru lugu tulkojumus latviski starpkaru posmā. Hronoloģiski ņemot, jāmin Fransuā Koppe „Kremonas vijolnieks”. Tā ir viencēliena komēdija, ko tulkojis Jānis Ezeriņš (1922). Margaritas Majot „Mans luteklītis” – komēdija farss, tulkojis Rožkins (1922), izdota Jāņa Rozes apgādā. Oktovs Mirbo „Iemīlējušies” (1923) – joks vienā cēlienā, ko tulkojis J. Ezeriņš. Līdz 1940. gadam tika iztulkotas un izdotas vēl 13 lugas: viena traģēdija, viena drāma un pārējās – komēdijas. 1922. gadā Rīga atzīmēja Ž. B. Moljēra 300 dzimšanas dienu. 30. gadu beigās populāras bija Mariaka un Žana Žirodū lugas. Žils Romēns ar panākumiem viesojās Rīgā 1938. gadā (Orcier 2005: 49).

Novērtēt iepriekš minēto darbu tulkojumu kvalitāti autors kā vēsturnieks neuzņemas. Var vienīgi atsaukties uz Skaidrītes Jaunarājas izteikumiem intervijā ar Daini Bērziņu par 30. gadu tulkotājiem. Viņa uzteic Lizetes Skalbes 30. gadu tulkojumus, turpretī G. de Mopasāna tulkojumi esot galīgi nederīgi. Viņa atzīmē, ka arī Zenta Mauriņa savā laikā kritizējusi šos tulkojumus, aizrādot, ka Austrumu tirgus esot aprakstīts vienā vārdā: „Tur varēja nopirkt visu ko.” Viņa uzskatījusi, ka, ja tā tulko, tad tā esot grāmatas nāve (Bērziņš 1997: 8–9).

Tādā veidā latviešu lasītājam jau ar 19. gs. beigām bija iespēja iepazīties ar plašu franču prozas darbu klāstu, mazāku dzejas darbu un lugu skaitu, protams, dažādas kvalitātes, domātas dažādām gaumēm, kas kopumā īpaši inteliģencei ļāva iegūt priekšstatu gan par franču dažādo literatūru, gan par franču kultūru, dzīvesveidu, domāšanu, politiskajiem uzskatiem.

Pretēja virziena plūsma literatūras laukā varēja sākt iezīmēties ar Latvijas neatkarības iegūšanu. 1920. gada 28. novembrī Latvijas t.s. legācijas [pārstāvniecības – K. P.] vadītājs Parīzē O. Grosvalds ziņoja par Raiņa lugas „Uguns un nakts” gatavošanu izdošanai franču valodā. To esot izskatījis dzejnieks Pols Forts (*Paul Fort*) un sarakstījis ļoti labu ievadu. Taču izdevējs prasot 10 000 frankus un legācija tādas summas bez ministra atļaujas nevarot izdot (LVVA, 15.1.: 23. lp.). Kā redzam no ziņojuma satura, latviešiem pašiem bija jāpopularizē sava literatūra Francijā. Latvijai vēl nebija tāda veida kultūrpolitikas, kādu pazina Eiropas vecās kultūras zemes, sevišķi tās, kurām rūpēja viņu valodas un kultūras izplatība. Tāpēc jāatzīmē tie pasākumi, ko organizēja atsevišķi rakstnieki un tulkotāji.

1926. gada maijā rakstnieks Jūlijs Vecozols organizēja Parīzē „Latvju vakaru”. Tajā piedalījās Rīgas Dailes un Nacionālā teātra aktieri, skolu un augstskolu pasniedzēji (Jaunākās Ziņas 1926: Nr.151). Tāpat ievērtību izpelnījās Aijas Bertrandes franču valodā pārtulkotā E. Virzas poēma „Straumēni”, ko izdeva R. Dunkana akadēmija Parīzē 1939. gadā. Latviešu kultūras propagandā sevišķu rosību izrādīja prof. Dr. phil. Arnolds Spekke, kurš lasīja lekcijas par latviešu kultūra ļoti daudzās Eiropas Universitātēs un akadēmijās, tai skaitā Parīzē.

Kopumā novērtējot latviešu un franču sakarus literatūras jomā, jākonstatē franču prozaiķu ietekme uz latviešu rakstnieku daiļradi (A. Deglava, A. Upīša u.c.), kā arī franču dzejas ietekme uz 20.–30. gadu latviešu dzeju.

Pēc Latvijas valsts izveidošanās 20. gados Rīgā un Latvijā vispār jau veidojās savas mākslinieku apvienības, biedrības un arodbiedrības. Liela nozīme bija ārzemju mākslinieku izstādēm, kuru vidū 1931. gadā bija arī Franču salona gleznotāju izstāde. 1932. gadā pie Valsts Mākslas muzeja tika atvērta Beļģijas mākslas nodaļa, kas mazināja franču mākslas ietekmi. Tomēr arī vēlāka laika gleznotāju Jāņa Liepiņa (1894–1964), Leo Svempa (1897–1975), Anša Cīruļa (1883–1942) u.c. darbos šo ietekmi vēl var saskatīt.

Vienlaicīgi jāatzīmē, ka ar šo laiku sākās oficiālā franču iepazīstināšana ar latviešu mākslu. Faktiski tā jau bija sākusies ar K. Hūnu, V. Matveju, V. Purvīti, kuri ar panākumiem piedalījās Parīzes mākslas izstādēs. Tāpat savus darbus t.s. Neatkarīgo salonā 1913. gadā izstādīja A. Cīrulis, F. Fībigs u.c., tādējādi dodot iespēju frančiem iepazīties arī ar latviešu māksliniekiem, lai gan tie visi toreiz skaitījās Krievijas pilsoņi. Pēc neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanās ievērojama latviešu mākslinieku grupa piedalījās „Mūsdienu mākslas izstādē” Parīzē 1925. gadā, tāpat arī 1930. un 1935. gada izstādēs. 1925. gada starptautiskajā izstādē latviešu mākslinieks scenogrāfs Jānis Muncis ieguva *Grand Prix* (Stranga 2002: 14), bet R. Sutas porcelāna meistarų grupa ieguva divas zelta un vienu bronzas medaļu (Suta 2004: 93–95). 1926. gada pavasarī Parīzē savus darbus demonstrēja tēlnieks Kārlis Zālītis. Franči tos uzņēma atzinīgi un vērtēja K. Zālīti kā avangardistu mākslā (Jaunākās Ziņas 1926: Nr. 132). Savu darbu izstādi 1927. gadā organizēja Ludolfs Liberts (1895–1959). Viņš ar saviem darbiem piedalījās arī Parīzes Rudens salona izstādēs 1929.–1933. gadā. Parīzē dzīvoja arī gleznotājs Rūdolfs Pinnis (Orcier 2005: 48–49).

1928. gadā ar Latvijas Izglītības ministrijas atbalstu valsts 10 gadu jubilejai veltītajā izstādē kopīgi piedalījās visas latviešu mākslinieku apvienības. Kopskates tika sarīkotas Varšavā, Budapeštā, Kopenhāgenā, Parīzē, Londonā u.c. (Jaunākās Ziņas 1928: Nr. 262, 266).

1935. gada vasarā Parīzē tika atklāta Baltijas valstu tautas mākslas izstāde, audumi, tērpi, gleznas, skulptūras, keramika. Tā ilga līdz pat rudenim. Latvija tajā bija pārstāvēta ar cimdiem, jostām, šallēm, galvassegām, dzintara izstrādājumiem no Kurzemes, kokgriezumiem, kārbām u.c. Latviešu saktas bija īpaši ieintrīģējušas frančus (Jaunākās Ziņas, 1935: Nr. 181).

Visplašākā Latvijas mākslinieku izstāde Parīzē notika 1939. gadā no 27. janvāra līdz 28. februārim, kas tika organizēta abu valstu prezidentu aizgādībā. Faktiskais organizētājs bija Francijas Izglītības ministrija. Tajā piedalījās 187 mākslinieki ar 169 gleznām un 18 skulptūrām. Plaši bija pārstāvēti tautas mākslas dažādie virzieni – audumi, keramika, grebumi,

grāmatu apdares. Interesanti atzīmēt, ka tika eksponēti arī Latvijas Valsts muzeja eksponāti, arhīva dokumenti franču valodā, starp tiem 1645. gada līgums starp Kurzemes hercogu Jēkabu un Francijas karali Ludviķi XIV, tā atgādinot par agrākām saitēm starp Franciju un Latvijas teritoriju. Franču prese augstu novērtēja latviešu mākslu – kā vienu no attīstītākajām Eiropā. Žurnāls „Beaux arts” 27. janvāra, 3. un 10. februāra numuros plaši rakstīja par latviešu mākslas izstādi, atzīmējot eksponēto priekšmetu augsto māksliniecisko vērtību. Bija ievietotas Ģ. Eliasa, J. Liepiņa, L. Svempa gleznu reprodukcijas. Tika sniegti diezgan plaši atsevišķu mākslinieku darbu vērtējumi, neizmirstot atgādināt arī franču mākslas ietekmi. Kopumā tika atzīts, ka latviešu māksla saglabā savas nacionālās izteiksmes īpatnības, ka tā piesātināta ar lauku kultūru, dziļi sakņojas dzimtajā zemē, jo latviešu dzīves centrā stāv zemnieks, tāpēc no zemnieku dzīves ņemti daudzi sižeti. Latviešu mākslinieki apzinīgi atturoties no simbolisma, kubistu formālisma, no abstrakcijām un ekspresionisma. Viņi nevienu neatdarinot, bet esot tuvi normandietim Difrenesam, flāmiem Pernekam un M. de Vlaminkam. Līdzīgi kā minētajiem māksliniekiem, arī latviešiem esot tieksme uz reālo, mīlot gleznot platas, sulīgas un greznas lietas. Viņu galvenais nopelns ir sirsnība, kas atšķirībā no dažiem citu valstu gleznotājiem necenšoties iet pēc Pablo Pikaso vai Anrī Matisa darbiem. Viņi nemeklējot sižetus franču vai amerikāņu mākslas veikalos, bet gleznojot to, ko redzot Latvijā, kura esot maza zeme, bet kura tik plašā mērā padarot bagātāku Eiropas mākslu. Tas vēl lieku reizi apliecinot to, ka civilizācija nenozīmē to pašu, ko militāra varenība, liels eksports un pirkšanas spējas. Vai, starp citu, arī Grieķija attiecībā pret Persiju un Romu nav bijusi maza valsts? Mākslinieku darbiem esot raksturīgs svaigums, nedaudz melanholisks ziemeļu romantisma garā. Minētā laikraksta 10. februāra numurā tika vērtēta latviešu tautas māksla un ievietoti attēli. Augsti tika novērtēti keramiķu, audēju un rotkaļu darbi. Latviešu tauta tika raksturota kā mākslinieciski ļoti apdāvināta, kuras zemnieku māksla varot ierosināt jaunas domas arī modernajā dekoratīvajā mākslā (Atbalsis 1939: 326–327).

Līdzīga izstāde tika organizēta Rīgas pilsētas Mākslas muzejā 1939. gada 2. martā, kurā bija 98 Francijas mākslinieku darbi no Mākslas muzeja kolekcijas, kā arī citu ārzemnieku darbi, kuri dzīvoja Francijā, t.sk. Pablo Pikaso, Van Dogena, Marka Šagāla, Vijāra, Bināra u.c. (Orcier 2005: 49).

Apskatītās izstādes, ko latviešu mākslinieki organizēja franču skatītājiem un franču mākslinieki Latvijā, Latvijas brīvvalsts gados visai pārliciecināši liecina par ilgstošo latviešu mākslinieku sakaru ar franču māksliniekiem un to auglīgo ietekmi uz tēlotājmākslas attīstību Latvijā. Lai arī latviešu gleznotāju darbos varēja atrast franču mākslas ietekmi, tomēr latvieši gāja pa savu ceļu, izvēlējās sev tuvus sižetus, tā padarot bagātāku Eiropas kultūru.

Bez minētajiem virzieniem, kuros latvieši no skolniekiem bija kļuvuši par līdzvērtīgiem partneriem, jāmin latviešu koru kultūra, kura tika tālāk izkopta un demonstrēta pasaulē, arī Francijā. Divas reizes Francijā – 1925. un 1939. gadā – viesojās pazīstamais Teodora Reitera koris. 1939. gada martā T. Reitera kora ārzemju turnejas laikā notika koncerts pašā lielākajā Parīzes zālē „Pleijel”, kur parasti notika masu mītiņi. Koncerts izpelnījās lielu klausītāju atzinību (Reiters 1939: Nr.78). Tāpat var runāt par latviešu un franču kultūras sakariem citos mākslas virzienos, kuros latvieši demonstrēja atzīstamus panākumus – teātra, operas, baleta mākslā. Tomēr ciešāka saskare konstatējama tēlotājmākslā un literatūrā, kur vērojama intensīvāka mijiedarbība un augstāki kvantitatīvie rādītāji. Ir jāpiekrīt prof. A. Strangas teiktajam par 30. gadu nogales latviešu mākslu: „Mēs vairs nebijām vienkārši epigoņi, mēs bijām Eiropas mākslas neatņemama un radoša sastāvdaļa”. (Stranga, 2002: 14) Un savu lomu te nospēlēja arī latviešu un franču kultūras sakari.

AVOTI

- Cielēns, Felikss (1961). *No bezvēstures tautas līdz piltiesīgai nācijai*: 1. sēj. Stokholma: Memento.
Jaunākās Ziņas (1926). Nr. 151.
Jaunākās Ziņas (1928). Nr. 250.
Jaunākās Ziņas (1935). Nr. 181.
 Latvijas Valsts vēstures arhīvs 2574. fonds, 4. apraksts, 15. lieta, turpmāk: LVVA, 2574.f., 4. apr. 15. l., 27–29.lp.
 LVVA 2574.f., 4.apr., 120.l., 40.lp.
 LVVA 2574.f., 4.apr., 121. l., 61.lp.
 LVVA 2574.f., 4.apr., 191.l., 27–29. lp.
 LVVA 2574. f. 4.apr., 5963.l., 589. lp.
 LVVA 2574., 4.apr., 6587. l., 7–11. lp.
 Reitera koris atgriežas Dzimtenē (1939). *Jaunākās ziņas*. Nr. 78.16.

LITERATŪRAS SARAKSTS

- Atbalsis. (1939). Franči par latviešu mākslu. *Sējējs*. 1. pusg. 326–327.
 Avotiņa, Austra (2003). Latvijas Republika (1918–1940). *Latvijas kultūras vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC. 254–256.
 Ārons, Matīss (1902). *Latviešu tulkotās beletristikas rādītājs*. Rīga: RLB Zinību komisija.
 Berģis, Jānis (1893–1899). *Latviešu rakstniecības rādītājs: rokas grāmata visiem grāmatu tirgotājiem, bibliotēkām, kolportieriem, skolotājiem un katram, kas ar grāmatām nodarbojās*. 1.– 2. sēj. Jelgava: J.Šablovskis.
 Bērziņš, Dainis (1997). Intervija ar tulkotāju Skaidrīti Jaunarāju. *Grāmatu apskats*. 1997. Nr.2. 6–9.
 Blūma, Daina (2003). Tautas atmodas laikmets (19. gs. vidus – 1918). *Latvijas kultūras vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC, 149–218.
 Brempele, Ārija (1967). *Latvieši un latviski tulkotā daiļliteratūra*. Rīga: Zinātne.
 Briežkalns, Georgs (2006). Latvijas Universitātes un franču zinātnieku sakari XX gadsimta 20.–30. gados. *Zinātnu vēsture un muzejniecība: Latvijas Universitātes raksti*, 693. sējums. Rīga: Latvijas Universitāte, 72–92.
 Chambon, Henry de (1933). *Origines et histoire dela Lettonie: XII*. Lille, Paris: Mercure Universel.
 Cielava, S. (atb. red.). (1986). *Latviešu tēlotāja māksla 1860–1940*. Rīga: Zinātne.
 Doumergue, Émile (1917). *Les Lettons: les provinces Baltiques et le Pangermanisme prussien en Russia*. Paris: Foi et vie.
 Doumergue, Émile (1919). *La Lettonie et la mer Baltique*. Paris: Foi et vie.
 Eglītis Andrejs, Lapiņš Arturs (1956). *Jūlijs Feders: monogrāfija*. Rīga: LVI.
 Gudriķe, Biruta u.c. (1965). *Latviešu literatūras darbinieki: biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
Franču licejs 1921–1940: rakstu krājums (1991). Rīga: Kabata.
 Gailīte, Angelika (1962). *Ceļiniece*. Stokholma: Daugava.

- Gāliņš, Harijs, Karulis Konstantīns u.c. (1977). Viktors Igo latviski. *Karogs*. Nr. 2. 198–199.
- Johansons, Andrejs (1954). *Pakavu dunoņa: esejas*. Stokholma: Daugava.
- Lapiņš, Arturs (1953). *Kārlis Hūns*. Rīga: LVI.
- Lemanis, J. (sast.). (1993). *Franču licejs: 2. grāmata*. Rīga: Kabata.
- Meuvret, J. (1934). *Histoire des Pays Baltiques Lituanie-Lettonie-Estonie-Finlande*. Paris: Librairie Armand Colin.
- Miedan I.-R. (1938). *Comment on fait un état Lettonie*. Avant –propos de H.de Monfort. Paris: Correa cop.
- Millersone, G. (1991). Mākslinieks no Talsiem. *Talsu Vēstis*. 20. jūnijā.
- Misiņš, Jānis (1937). *Latviešu rakstniecības rādītājs*. 1585–1925. 2. sēj. Rīga: Kultūras fonds.
- Monfort, Henri (1933). *Les nouveaux etats de la Baltique: XVI*. Pref. De M.Charles Dupuis. Paris: A. Pedone.
- Moreins, Izaks (1935). *La Lettonie nouvelle: faits et tendances*. Rīga: Livonia.
- Orcier, Pascal (2005). *La Lettonie en Europe: atlas de la Letton*. S.L.: Zvaigzne ABC.
- Pernik, Daniel (1930). *Les relations économiques de la France et de la lettonie*. Toulouse: Imprimerie Regionale.
- Puaux, Rene (1937). *Portrait de la Lettonie: IV*. Paris: Libr. Plon.
- Segreste, Marsel (1930). *La Lettonie*. Preface de Henri Hauser. Paris: Edition Rieder.
- Skulme, Uga, Lapiņš, Arturs (1954). *Jānis Rozentāls*. Rīga: LVI.
- Stranga, Aivars (2002). Latvijas vieta un loma Eiropā. Latvijas nacionālā un eiropiskā identitāte. *Latvija un Francija: sabiedrotie un partneri Eiropā: starptautiskās konferences materiāli*. Rīga: Roberta Šūmaņa fonds. 13–14.
- Suta, Tatjana (2004). *No mazā Velna Bērniņa līdz lidojošai žurnālistei*. Rīga: Jaunā Daugava.
- Tomašuns, Andris (1993). *Jelgavas novads vēstures ainās*. Jelgava: Izglītība.
- Zeiferts, Teidors (1993). *Latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga: Zinātne.
- Zeiferts, Teidors (1934). *Latviešu rakstniecības vēsture: 3 sēj.* Rīga: A. Gulbja apg.

LATGALIEŠU VALODAS PAREIZRAKSTĪBAS JAUTĀJUMU RISINĀJUMS PREŠĒ 20. GADSIMTA PIRMAJĀ PUSĒ

Rakstā apskatītas nozīmīgākās publikācijas par latgaliešu valodas pareizrakstības jautājumiem 20. gadsimta pirmās puses periodiskajos izdevumos, kas rakstīja latgaliešu valodā. Pētījuma mērķis ir veikt publikāciju analīzi ar aprakstošās un salīdzinošās metodes palīdzību, vērtējot tā brīža situāciju valodniecisko aktivitāšu jomā, konstatējot būtiskākās atziņas, kas ietekmēja vēlāko darbu latgaliešu valodas ortogrāfijas un pareizrakstības pilnveidē. Tā kā publikāciju skaits bija visai apjomīgs, tas pierādīja to, ka esošā rakstība valodas lietotājus neapmierināja, jo bija par sarežģītu lietošanā.

SOLUTIONS FOR LATGALIAN ORTHOGRAPHY PROBLEMS IN THE PRESS IN THE FIRST HALF OF THE 20th CENTURY

As soon as the ban on printing was abolished, one particular solution for the question of Latgalian orthography was found. However, it could not satisfy all language users, since it was too complicated and did not solve all orthographic problems. Teachers were not satisfied by the established orthographic rules either, because the reproduction of phonetic forms did not correspond to the forms as used among the people. However, although historic events were dramatic and tough in the first half of the 20th century (war, change of government, foundation and consolidation of an independent state), the work of linguists was not suspended – newspapers featured publications about language problems, orthography conferences were organized, and books on grammar were published.

The amount of publications during that time was quite impressive. Therefore, their review is divided into the following periods:

- 1. From 1908–1918 only two Latgalian printed publications, „Drywa” and „Jaunas Zinias”, existed on a long-term basis. These paid a great deal of attention to the integrity of the language and problems of orthography, and the authors of the articles were concerned with the „pollution” of the language by germanisms and baltisms. There are only a few publications, for example, an article by Ontons Skrinda called „Woludas waicojumā”(literally - „On the Issue of Language”, „Drywa”, 21/1913), which raises concrete questions about spelling and orthography.*
- 2. During the time from 1920, when the political situation in the new Latvian state in the post-war period became stable, until the 1923 orthography conference, discussions of problems of language and orthography became even more ardent, articles became more thorough, and there were less pathetic appeals. The paper reviews articles from the magazine „Zidūnis”, and the newspapers „Latgolas Wōrds” and „Latgalītis”.. Authors of the most important publications of that period are Francis Kemps, Francis*

Trasuns, as well as Piter Strods, who became the most active and progressive promoter and reviewer of the discussion around orthography problems.

3. *From 1923 until 1927 an orthography committee was appointed by the Ministry of Education. Its decisions were binding for all the users up until the end of the 20th century. During that period of time a lot of periodicals were published in Latgalian. Articles on the problems of language and orthography, however, can mainly be found in the newspaper „Latgolas Vārds”, as well as in the magazines „Latgolas Škola” and „Zīdūnis”. The author of the most serious and thorough articles is P. Strods, who at that time became the main promoter of the solution of the orthographic problems. Unfortunately, there are plenty of publications where the authors' personal ambitions are more dominant than the questions regarding the problems of orthography.*

All in all, it can be concluded that all the publications of the first half of the 20th century can be divided into two groups:

1. *those which deal with general questions of the existence of the Latgalian language existence and its development, but do not discuss particular orthography problems, and*
2. *those in which the authors refer to the solution of particular orthography problems and offer concrete suggestions.*

Tūlīt pēc drukas aizlieguma atcelšanas bija atrasts viens noteikts ortogrāfijas risinājums, taču tas visus valodas lietotājus neapmierināja, bija par sarežģītu praktiskai lietošanai. 1907. gadā tika sasaukta ortogrāfijas apspriede, kur lēmumi tika pieņemti balsojot. Tika nolemts divskaņus rakstīt ar patskani *i*, nevis *līdzskani j* kā otru komponentu, piemēram, *maize*; līdzskaņus *č, š, ž* rakstīt ar jumtiņu virs burta; līdzskaņu mikstinājumu apzīmēt ar apostrofu vai lietojot patskani *i* (*skan'* vai *samania*). Palika neatrisināts patskaņu garuma apzīmēšanas jautājums, jo to varēja apzīmēt trejādi ar intonācijas zīmēm: $\backslash$ (*tāws*), $/$ (*dāls*) un $\wedge$ (*dōrzā*). Tieši šajā ortogrāfijas apspriedē tiek atbalstīta tuvināšanas pārnovadniekiem substantīvu un adjektīvu izskaņu rakstībā, resp., atbalstīta tāda rakstība, kurā vārda sakne atbilstu tautā runātajai, bet piedēklis līdzinātos lejaslatviešu lietojumam, piemēram, *baznīca, draudzība*. Tiek lemts arī par daudzu vārda formu rakstību, piemēram:

- vīriešu dzimtes substantīvu daudzskaitļa N. galotnē lietot patskani *i*, nevis *y* (*kolni*, nevis *kolny*),
- vārdu lokot, substantīvu saknes patskani nemainīt (*lyni*, *lynim*, *lynus*),
- šķirt darbības vārdu pagātnes *ā-* un *ē-* celmus.

1908. gadā, pamatojoties uz šīs apspriedes lēmumiem, Pēterburgā iznāk O. Skryndas „Latvišu wolūdas gramatika” krievu valodā. Tā bija pirmā latgaliešu normatīvā gramatika.¹

1907. gadā iedibinātā ortogrāfija neapmierināja arī skolotājus, jo formu atveide bieži

¹ Plašāk par 1907. gada ortogrāfijas apspriedi un tās lēmumu atspoguļojumu O. Skryndas gramatikā var lasīt autores rakstā „Problematiskī un atrysynuotī ortografejis vaicuojumi O. Skryndys gramatikā” (Tāvu zemes kalendars 1999 (1998). Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba.

neatbilda tautā runātajam. Lai arī laiks 20. gs. pirmajā pusē bija ļoti dramatisks un sarežģīts (karš, varu maiņas, brīvvalsts nodibināšana un nostiprināšana), tomēr valodnieciskās aktivitātes turpinājās – laikrakstos parādījās publikācijas par valodas jautājumiem, tika organizētas ortogrāfijas konferences, izdotas gramatikas.

Publikāciju skaits, kuros skarts valodas jautājumu risinājums, bija visai apjomīgs. Raksta pamatā ir pētījums, kurā vērtētas 39 publikācijas presē periodā no 1913. gada līdz 1927. gadam. Kopējais publikāciju skaits ir daudz lielāks. Piemēram, laikrakstā „Drywa” 1913. gadā to skaits bija 3, 1914. gadā – 5, bet 1915. gadā jau 10, savukārt 1916. gadā to jau ir 16; vairākas no tām ir turpinājumos. Žurnālā „Zīdūnis”, kā arī laikrakstā „Latgolas Vārds” aktīvi savus rakstus publicē Pīters Strods. Jāatzīst, ka šim autoram raksturīga ļoti nopietna pieeja pareizrakstības jautājumu risināšanā. Sīkākam ieskatam izmantoti 5 raksti (norādes sk. izmantotās literatūras sarakstā). Ļoti nozīmīgs bija Franča Kempa devums latgaliešu valodas normu pilnveidē, tādēļ rakstā apskatītas 6 autora publikācijas. Daudz ir rakstu, kas latgaliešu valodas pastāvēšanas un attīstības jautājumus skata pedagogijas, valodas politikas vai kādas citas nozares aspektā, šīs publikācijas konkrētajā rakstā netiek vērtētas, tiek skatīti tikai tie raksti, kuros risināti konkrēti ortogrāfijas vai formu pareizrakstības jautājumi, kas 20. gs. publikācijās presē ir nesaraunami saistīti. Tādēļ rakstā izmantoto publikāciju apskats sadalīts pa nosacītiem periodiem, kur svarīgs atskaites punkts ir kārtējā ortogrāfijas apspriede, kas aktivizē sabiedrību (un valodas reformētājus) un liek domāt par pareizrakstības jautājumiem²:

1. 1908.–1918. gads, kad ilglaicīgi pastāvēja tikai divi latgaliešu preses izdevumi „Drywa” un „Jaunas Zinias”, kuros liela vērība tika pievērsta valodas tīrības un pareizrakstības jautājumiem, kur rakstu autorus galvenokārt uztrauca valodas piesārņotība ar ģermānismiem, baltismiem. Ir tikai dažas publikācijas, piemēram, Ontona Skrindas raksts „Woludas waicojumā” (Drywa 1913, Nr. 21), kur rakstīts par konkrētiem pareizrakstības un ortogrāfijas pilnveides jautājumiem.
2. 1920.–1923. gads, kad jaunajā Latvijas valstī pēckara laikā nostabilizējas politiskā situācija, 1923. gadā notika ortogrāfijas apspriede. Diskusija par valodas un ortogrāfijas jautājumiem apskatāmajā laika posmā kļūst arvien plašāka, raksti ir vairāk pārdomāti, izstrādāti detalizētāk, mazāk ir patētisku aicinājumu. Rakstā apskatītas publikācijas, kas atrodamas žurnālā „Zīdūnis”, laikrakstos „Latgolas Words”, „Latgalītis”. Nozīmīgāko šī perioda publikāciju autori ir Francis Kemps, Francis Trasuns, kā arī Pīters Strods.

² Iestrādnes šai tēmai var skatīt autores rakstā „Latgaliešu rakstu valoda: standartforma un izloksnes 20. gadsimta sākuma periodikas diskusijās” (Valodas politika un sociolingvistiskie jautājumi, I. starptautiskās zinātniskās konferences „Reģionālās valodas mūsdienu Eiropā” materiāli (2004). Rēzekne: Rēzeknes Augstskola).

3. 1923.–1927. gads, kad darbu uzsāk Izglītības ministrijas ieceltā ortogrāfijas komisija, kuras pieņemtie lēmumi bija saistoši visiem valodas lietotājiem līdz pat 20. gadsimta beigām. Šai posmā latgaliski tika izdoti daudzi periodiskie izdevumi, tomēr raksti par valodas un ortogrāfijas jautājumiem atrodami galvenokārt avīzē „Latgolas Vārds”, kā arī žurnālos „Latgolas Škola” un „Zīdūnis”. Nopietnu un pārdomātu rakstu autors ir P. Strods, kas šajā laikā kļūst par galveno ortogrāfijas jautājumu risināšanas ierosinātāju. Diemžēl netrūkst arī tādu publikāciju, kurās priekšplānā ir autoru personiskās ambīcijas, nevis pareizrakstības sazarotā problemātika.

Laikā no 1908. līdz 1918. gadam bija divi ilglaicīgi latgaliešu preses izdevumi – „Drywa” (1908–1918), kuras redaktors bija Kazimirs Skrynda, un „Jaunas Zīnias” (1912–1914), kuras redaktori bija Vaclavs Krops, Vladislavs Rubuļš un Pōvuls Laizāns.

Rakstā plašāk ir apskatītas publikācijas, kas atrodamas laikrakstā „Drywa”, kura redakcija 1915. gadā valodas jautājumu atzīst „par takušo breiža waicojumu”. (Latgalits 1915, Nr. 50) Visu valodas problemātikai veltīto rakstu, kas publicēti līdz 1918.gada ortogrāfijas konferencei, moto varētu būt: „Wajag pyuletis par tū, ka (..) runa byutu (..) teira, skaista, daila”. (Reformators 1915, Nr. 48) Laikrakstā „Drywa” ir lasāmi raksti, kur uzmanības centrā ir leksikas izvēles un valodas kultūras jautājumi, bet rakstu autorus galvenokārt uztrauc valodas piesārņotība ar ģermānismiem, baltismiem, mazāku ļaunumu tie saskata slāvu valodas ietekmē. Rakstā „Woludas kupšona” (Drywa 1915, Nr. 10) autors [raksts publicēts bez paraksta – L. B.] kritizē mācītāju runu, uzskatīdams, ka viņi neko nedara savas runas prasmes pilnveidei. Šim uzskatam piekriņ arī kāds cits autors, kurš iesaistās diskusijā, publicēdams rakstu „Wel reizi par woludas kupšonu” (Drywa 1915, Nr. 12). Taču nezināmais autors kritizē arī nepamatoti, piemēram, ka „(..) brismīgi naskaiškai skan leityska golutne *-umi* pim. globotumi”. (Drywa 1915, Nr.12) Šajā gadījumā netiek saskatīta un atzīta senākā vēlējuma izteiksmes forma. Reformators [pēc M. Bukša pseidonīmu skaidrojuma F. Kempa – L. B.] laikraksta „Drywa” 1915. gada 43. numurā, publicēdams rakstu „Skaista, teira runa”, ievada diskusiju par leksikas jautājumiem. Viņš ne vien kritizē esošo tradīciju, kad „myusu jaunajā literatūrā, bet wyswairok padeju laiku gazetōs un laikrokstūs, ir iwasts brismīgs daudzums jaunu, seniok liaudim nazynomu wōrdu” (Reformators 1915, Nr. 48), bet piedāvā iespējamajiem lietotājiem arī savus jaunvārdus, piemēram, *liaudawotis*, nevis *prectis* vai *ženit'sia*. Tā kā gadsimta sākumā latgaliešiem mācītu filologu vēl nebija, tad F. Kempa rakstā „Woludas reforma” izsaka viedokli, uz kuru atsaucoties tiek sasauktas vēlākās (1918., 1921., 1923. gada) ortogrāfijas apspriedes: „Na tikvin woludniki ir kompetenti šimā litā [rakstības pilnveidošanas – L. B.], bet ikkotrs prōtīgs un izgleitots cylvaks, kuram nasas prōts uz gudrošonu, kuram ir dowona uz woludas litom”. (Reformators 1915, Nr. 48) Autors aizstāv

domu, ka latviešiem ir divi lieli „dialekti” ar daudzām izloksnēm un ka kopjamas ir abas rakstu tradīcijas. F. Kempa (ar pseidonīmu Latgalīts) publicē rakstu „Latviši un Latgališi” (Drywa 1915, Nr. 50), uzskatīdams, ka nevar sapludināt abas rakstu tradīcijas, jo tad rastos trešā valoda, kuru īsti nesaprastu neviens, tā būtu mākslīgi veidota. Atzīmējams, ka F. Kempa bija aktīvs sabiedriskās domas virzītājs, arī valodniecisko jautājumu ziņā.

Avīzes „Drywa” 46. numurā domu apmaiņā ar Reformatoru [F. Kempu – L. B.] iesaistās vēl trīs autori (W. Susejs [mācītājs Staņislavs Vaikuļs – L. B.] „Teireit wai jaukt?”, F. Trasuns „Naaicynoti latwyskas woludas reformatori” un –its [raksta autorei pseidonīma atšifrējums nav zināms – L. B.] ar rakstu „Par wolodom”), kas norāda, ka valodas tīrības un pareizrakstības jautājums ir aktuāls. Viens no autoriem (Francis Trasuns) uzskata, ka reformas nav vajadzīgas, izsmej F. Kempu un aizrāda, ka latgaliešiem ir tikai viena literārā valoda – baltiešu dialekts.

Laikraksta „Drywa” redakcija publicē arī O. Skrindas rakstu „Woludas waicojumā” (Drywa 1913, Nr. 21). Viņš raksta par darbības vārdu daudzskaitļa 1. un 2. personas formu lietojumu, jo uzskata, ka formas *werames*, *werates* ir nepareizas, vajagot lietot galotni *-is*, jo tā ir nenoteiksmē – *wertis*, *steigtis*. Šis labojums ir nepareizs. O. Skrinda laikrakstam „Jaunas Zinias” pārmet arī lietvārdu *kačs*, *začs* lietošanu, uzskatot par pareizām tikai formas *kakis*, *zakis*. Var secināt, ka autors neatzīst paralēlformas un grib, lai tiktu lietotas un par pareizām atzītas tās formas, kuras ir paša dzimtajā izloksnē.

Laikraksta „Drywa” 1915. gada 1. numurā publicēts raksts „Latgales kalendars”, kurā tā autors Karaweirs, aizrāda uz nepareizu dzimtes lietojumu lietvārdos, pareizi konstatējot, ka lietvārds *zūss* ir sieviešu dzimtes vārds, tāpēc lietojams vārdu savienojums *nagudrò zūss*, nevis *nagudrs zuss*. Tāpat šai publikācijā tiek labots lietvārdu izskaņu lietojums kalendārā, piemēram, esot jāraksta nevis *liktinš*, bet gan *liktins*. Vēl autors ir pievērsies darbības vārdu formu korekcijai. Taču dara to nekonsekventi, jo labotajās formās *dūsimes*, *wolkojtes* (drukais kļūda, pareizi – *wolkojotes*) atgriezeniskajos darbības vārdos nākotnes daudzskaitļa 1. un 2. personā jābūt galotnēm *-mēs*, *-tēs*, nevis *-mīs*, *-tīs*.

Pirmie raksti par valodas un pareizrakstības problēmām nereti bija tendenciozi un neprecīziem faktiem pārpilni, tomēr tie mudināja domāt par atsevišķu pareizrakstības jautājumu aktualitāti, risinājuma meklējumiem. Var piekrist F. Kempa uzskatam, ka jautājums par valodas reformu netiks „izškerts uz gazetas šaurom lopom. Es tiwin dumoju, ka myusu rakstīnīki un literaturas draugi, izarunojuši eisūs rokstūs, disgon izskaidrojuši pašu darišonu, igribes plašok pastrodot pi woludas dailynošonas.” (Reformators 1915, Nr.48)

1918. gadā Latgolas Školotoju savīneiba sasauca ortogrāfijas konferenci, tika izveidota organizācijas komisija, kurā darbojās K. Skrynda, Nikodems Rancāns, Juris

Pabērzs, Odums Turkopuļs, Staņislavs Kambala, kā arī Valērija Seile. Komisijas galvenais uzdevums – diskutēt par problemātiskajiem jautājumiem ortogrāfijā un formulēt iespējamo strīdīgo jautājumu risinājumus. Kopumā šajā konferencē pieņemtie lēmumi balstījās uz 1907. gadā pieņemtajām atziņām, kā arī tika nolemts, pirmkārt, nelietot patskani *y* pēc līdzskaņiem *š, ž, č, r*, otrkārt, noteikto īpašības vārdu galotnēs apstiprināja līdzskaņa *j* lietošanu (*wacajs*), treškārt, vienādoja darbības vārdu pagātnes *ā-* un *ē-* celmu rakstīšanu, ceturtkārt, darbības vārdu *ē-* celmu rakstībā nolēma ar patskani *i* mīkstināt saknes beigu līdzskani (*wedia*). Visu jautājumu apspriešana izraisīja debates, kuru rezultātā svarīgākie pareizrakstības jautājumi netika atrisināti, daudzi lēmumi bija pārāk sarežģīti to praktiskai izmantošanai, piemēram, joprojām netika atrisināts patskaņu garuma un līdzskaņu mīkstinājuma apzīmēšanas jautājums.³

Tāpēc presē pēc šīs apspriedes atsākās polemika par valodas lietojuma un atsevišķiem rakstības jautājumiem, kļūstot arvien plašāka. Raksti ir vairāk pārdomāti, detalizētāk izstrādāti, tie vairs nav tikai patētisku aicinājumu pārpilni. Raksti par valodu un ortogrāfiju atrodamī žurnālā „Zīdūnis”, laikrakstos „Latgolas Wōrds”, „Latgalīts”. Paralēli tam aktivizējas gramatiku izdošanas darbs, minēšu spilgtākās – Eduarda Kozlovskas „Gramatikas aizdavumi” (1921), Valērijas Seiles „Latvišu woludas sintakse” (1921), Franča Trasuna „Latvišu Voludas gramatika del latgališim” (1921). Tas apliecināja, ka arī skolās sākās intensīvs latgaliešu valodas pareizrakstības jautājumu risinājums, bija nepieciešami mācību līdzekļi. E. Kozlovskas un V. Seiles izdevumi ievēro 1918. gada apspriedē nolemtu, bet F. Trasuns ir „sava ceļa gājējs”, tāpēc viņa gramatikā ir viņa paša ieteikumi.⁴

1920. gadā laikraksta „Latgolas Wōrds” 51. un 52. numurā publicēts Sk. [Skombas, īstajā vārdā – F. Kempa – L. B.] raksts „Latgališu woluda”, kurā autors apcer latgaliešu valodas izcelšanos un attīstību, mēģinot pierādīt, ka tā tomēr ir valoda, nevis kaut kāds „maisejums nu wysaidom swešom woludom.” (Sk. [F. Kempa – L. B.] 1920, Nr. 51)

Konkrētus pareizrakstības jautājumus Francis Kempa nerisina arī rakstā „Woludas lopetojim”, kas publicēts 1921. gadā „Latgolas Wōrda” 10. numurā. Autors kritizē avīzes „Latgalits” valodu, uzsvērdams pārāk izteikto tendenci tuvināties leļzemnieku rakstībai gan formu, gan izteiksmes ziņā. Patiesas rūpes par dzimtās valodas pastāvēšanu izskan šajā F. Kempa kritikā: „Tywynošonu ji saprut tai, ka latgališu runā wajag pamazom izdzest latgališu woludu.” (Kempa 1921, Nr.10)

³ Šīs ortogrāfijas apspriedes lēmumi lasāmi brošūrā *Atskots par latgališu pareizrakstības apspriedes dorbim 23 un 24 Julijā 1918 gods* (1918). Rēzekne: Dorbs un Ziniba.

⁴ Konferences lēmumu un gramatiku struktūras plašāks atspoguļojums skatāms autores rakstā „Valodnieciskie izdevumi pēc 1918. gada ortogrāfijas konferences” (*Latgaliešu valodas, literatūras, kultūrvēstures un pedagoģijas vēstures izpētes problēmas: RA zinātniskās konferences materiāli* (1998). Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

Jāmin, ka F. Kempa raksts ir kā atbilde uz laikrakstā „Latgalīts” 1921. gada 9. numurā ievietoto rakstu, kurā apgalvots, ka „Kemps del polityskim nudumim 1917. gadā ir socis maitot latgališu izluksni, tywynodams ju kriwu woludai, un ka arī Trasuns 1920. godā socis it Kempa padūs.” (Kemps 1921, Nr.10) Arī šajā diskusijā neiztiek bez savstarpējiem apvainojumiem, kas ir raksturīga 20. gadsimta pirmās puses valodniecisko rakstu sastāvdaļa.

1922. gada laikrakstā „Latgolas Wōrds” (Nr. 3) ievietots F. Trasuna raksts „Namaitojit myusu woludas”. Autors pauž savas domas par latgaliešu valodas piesārņošanu ar baltismiem, ģermānismiem, slāvismiem, uzskatot šādu parādību par ļoti nevēlamu.

1922. gadā laikrakstā „Latgolas Wōrds” ievietoti divi raksti, kuros latgaliešu valodai prasītas valsts valodas tiesības. 10. numurā par to iestājas Lemku Aleksandrs [A. Sylovs – L. B.] rakstā „Woluda un tautas kultura”, bet 13. numurā ievietoti „Kristeigu bloka prasejumi”, kurus parakstījuši Francis Trasuns, Odums Turkopuļs, Francis Kempis, Ontons Veļkme u.c. Šādu vispārīgu rakstu nav daudz, tomēr tie pievērsa sabiedrības uzmanību arī valodas jautājumiem.

No valodnieciskā viedokļa krietni interesantāki ir raksti par konkrētiem pareizrakstības un ortogrāfijas jautājumiem. 1921. gada laikrakstā „Latgolas Wōrds” (Nr. 8) publicēta F. Kempa atsauksme „Jauna latgališu gromota” par F. Trasuna hrestomātiju „Školas Dōrzs”. Autors secina, ka hrestomātijas valoda ir „izturata baltišu gorā un konstrukcijōs, tik latgaliskim wordim”. (Kemps 1921, Nr. 8) Tomēr kopējā recenzijas intonācija ir labvēlīga, F. Trasuns tiek pieskaitīts „ortogrāfijas maklatoju” pulkam. Atkārtoti pausta doma, ka baltiešu ortogrāfija nav piemērota latgaliešu valodai. Raksta noslēgumā F. Kempis pauž cerību, ka „ortogrāfija nusaskaidros, nusasgludynos. Paliks tej, kura izarodes prostoka, acim pateikamoka un praktyskoka pi raksteišonas un drukošonas.” (Kemps 1921, Nr. 8)

Lai veicinātu diskusiju par pareizrakstības jautājumiem, 1921. gada laikrakstā „Latgolas Wōrds” (Nr. 35) F. Kempis [ar pseidonīmu Skoborga – L. B.] publicē rakstu „Par latgališu ortogrāfiju”. Tajā pausts uzskats, ka vispilnīgāk izstrādāta esot O. Skrindas ortogrāfija. Autors raksta, ka baltiskas orientācijas politiķi Valerija Seile, Stanislavs Kambala u.c. to mēģinot reformēt tikai politisku mērķu vadīti. F. Kempis uzskata, ka vislabākā ir rakstība „ar teirim, nastreipotim un „nalīpotim” literim. (..) Najedzigas ir lipenias, bet vel najedzeigokas ir guliušos streipos (ā, ū, ē), kuras litoj tikai moceiti veiri sovos dissertacijos par indusu, negru un kafru voludom, bet kuru nalitoj nivina civilizeto tauta.” (Skoborga 1921, Nr. 35) Tā visai sarkastiskā veidā tiek pausts atbalsts skaņu atveidei ar grafēmām bez jebkādām diakritiskām zīmēm.

Pēc 1921. gada ortogrāfijas apspriedes laikrakstā „Latgolas Wōrds” (Nr. 37) publicēts F. Trasuna raksts „Ortografijas Kongress Rezeknē”. Galvenās rakstā paustās atziņas ir šādas:

- 1) gramatikas un ortogrāfijas likumus nevar izstrādāt divās trijās sēdēs,
- 2) pareizrakstības normām jābūt valodnieciski pamatotām, nevis konvenciālām, pieņemtām balsojot,
- 3) kongress „radeja na wineibu, bet wel lelokas jukas myusu raksteibā un školā” (Trasuns 1921, Nr. 37),
- 4) galvenā kongresa nozīme ir skolotāju kopā sanākšana, lai apspriestu dažādus metodiskus jautājumus, taču tam kongress uzmanību nav pievērsis.

Kopumā rakstā pausts negatīvs ortogrāfijas kongresa darbības vērtējums, nesniedzot kardināli jaunas ierosmes rakstības uzlabošanā. Savus priekšlikumus pareizrakstības pilnveidē F. Trasuns iestrādā 1921. gadā izdotajā gramatikā ”Latvišu Voludas Gramatika del latgališim”, kuras rakstīšanas gaitā ir konsultējies ar Jāni Endzelīnu. Gramatikas priekšvārdā autors raksta, ka „leidz šam latgališu raksteiba nabeja nuteikta. Vins raksteja tai, utrys cytaidi. Eipašeibas un darbeibas vordūs jei beja tyvynota baltišu izluksnej. Caur tū poša raksteiba iznocia raiba un latgališim apgryutynoja skaitešonu. Jei nabeja pimarota ni baltišim, ni latgališim.” (Trasuns 1921: 3) Gramatikā F. Trasuns atgriežas pie latgalisko izskaņu rakstības, piemēram, *darbeiba*, *mōsenia*, pie patskaņa *y* lietošanas pēc līdzskaņiem *č, š, r*, piemēram, *rypot*, ir virkne arī citu vērtīgu ierosinājumu. Tai pašā laikā jau iepriekš citētais parāda, ka līdzskaņu mīkstināšanai izmantots līdzskanim sekojošs patskanis *i*.

Citāds šai ziņā ir P. Stroda raksts „Myusu wolūdas litā” žurnāla „Zidunis” 1921. gada 4., 5. numurā un 1922. gada 1., 2. numurā. Autors ne tikai informē par nozīmīgākajiem ortogrāfijas apspriedes lēmumiem, bet dod arī savu paskaidrojumu un izskaidrojumu – visbiežāk no vēsturiskās gramatikas viedokļa (piemēram, nenoteiksmes galotnes beigu līdzskanis izrunā vienmēr tiekot mīkstināts tādēļ, ka „ogrok wysur infinitiwā beigōs ir bejis „i”, pim., *strodoti*, *dzidati*, *nesti*.” (Strods 1922: 98)

Tāpat P. Strods sniedz vairākus jaunus ierosinājumus. Pirmkārt, ierosina visos divskaņos kā otrā komponentu lietot līdzskani *j*, piemēram, *majzej*, *dzejwej*. Pēc autora domām, visos šajos vārdos dzirdama skaņa, kas līdzinās krievu valodā runātam [é], tāpēc ir neprecīzs tās apzīmējums ar *i*. P. Strods uzskata, ka šāda līdzskaņa *j* ieviešana atvieglotu pareizrakstības apguvi skolās. Šāds aplams ierosinājums radies tāpēc, ka P. Strods saskatījis tādu pašu skaņu (analogas formas) arī tādos vārdos kā *dzejnieks*, *orojs*, *runoj*. Kā redzams, šeit netiek šķirtas pozicionālās skaņu pārmaiņas (oi>oj, ei>ej u.c.) no līdzskaņa *j* kā celma pēdējā līdzskaņa. Vēlākajos darbos, piemēram, „Pareizrakstības vōrdneicā” (1933) P. Strods kā divskaņa otro komponentu lieto *i*, piemēram, *maizei*.

Raksta pirmajā daļā, kas publicēta žurnāla „Zidūnis” 1921. gada 4., 5. numurā, P. Strods darbības vārdu īstenības izteiksmes tagadnē un pagātnē pieļauj tikai galotņu *-am*, *-at*

lietošanu, taču raksta otrajā daļā (publicēts „Zīdūnis”, 1922, 1., 2. numurā) autors atkāpjas no šīs paša izteiktās prasības. P. Strods, dodot vairāku darbības vārdu konjugēšanas paraugus, piemēram, *turēt, redzēt*, pierāda, ka 3. konjugācijas 1. grupas darbības vārdu daudzskaitļa 1. personā lietojama galotne *-im*, bet 2. personā *-it*, piemēram, *redzim, redzit*. Tāpat P. Strods pieļauj iespēju, ka varētu tikt lietotas galotnes *-om, -ot* īstenības izteiksmes daudzskaitļa 1. un 2. personas pagātnē, kā arī tagadnē (konkrētas formas, kurās lietojamas šīs galotnes, netiek nosauktas). Šādas neatbilstes starp raksta pirmo un otro daļu izskaidrojamas ar to, ka P. Strods jutās sarūgtināts, ka nav iespējams panākt abu rakstības tradīciju saplūšanu vienā: „...jo wina olga, radzams, ka wacoki brōli nagrib it wolūdas ziniā uz sasaprasšonu, bet grib mums ar spaku uzbozt sowu izlūksni.” (Strods 1921: 46)

Ļoti precīzs ir P. Stroda atgādinājums par vienreizēju atgriezeniskās morfēmas *sa-* lietošanu. Tāpat autors pareizi atzīmē, ka nav skaužams priedēkļa *da-* lietojums, piemēram, *dasarunot, dakligt*. Tai pašā laikā prievārda *da* izmantojumu rakstībā viņš tomēr neatbalsta. Raksts, paralēli 1921. gada ortogrāfijas konferences lēmumu atspoguļojumam, ataino diezgan daudzus jauninājumus, kurus P. Strods vēlētos ieviest pareizrakstībā. Jau ar šo rakstu P. Strods parāda savu ieinteresētību ortogrāfijas jautājumu risināšanā. Viņš darbu turpina, publicēdams vēl vairākus nopietnus valodnieciskus rakstus 1923. gada žurnāls „Zīdūnis” numuros: „Myusu ortogrāfijas lītā”, „Ortogrāfijas lītā”, „Ortografijas konferences lītā”.

Rakstā „Myusu ortogrāfijas lītā” (Strods 1923, Nr. 1, 2) P. Strods pievēršas galvenokārt līdzskaņu mīkstināšanas un divskaņu atveides jautājumu risinājumam. Jau raksta sākumā autors pareizi atzīmē, ka līdzšinējās ortogrāfijas konferences nav spējušas atrisināt līdzskaņu mīkstināšanas problēmu.

Vērtējot 1921. gada pareizrakstības apspriedēs lemto, P. Strods secina, ka „mums naw spējams dybynōt taidu pareizrakstību, kurō warātu galīgi apwīnōt obejas izlūksnes rakstības ziņā. Mums jōizwēļ wīns nu diwejim: wai wysas leidzskāņas meikstynōt ar lipiņom, wai ar „i” paleidzību.” (Strods 1923: 44) Autors domā, ka vēlamāks tomēr ir līdzskaņu mīkstinājums ar komatu zem burta tāpēc, ka, pieņemot likumu, ka „leidzskāņas meikstynojamas ar „i” paleidzību, tad wīna olga palīk divejajds meikstynōšonas veids: pīm.: skōbiu, upiu, slōpiu, zemiū, saucia un kuļ, maļ, duņ, grōb’, tu slēp’.” (Strods 1923, Nr. 1) No citētajiem piemēriem redzams, ka P. Strods nešķir mīkstos un palatalizētos līdzskaņus, līdz ar to arī iznāk, ka tādi līdzskaņi kā *w, t, p, m, dz, c, s, z, d* būtu rakstāmi ar komatu zem burta, jo tie izrunā tiekot mīkstināti. To apstiprina arī rakstam pievienotā piezīme, kurā P. Strods norāda, ka nav varējis nodrukāt savu rakstu tā, kā gribējis, jo tipogrāfijās ir tikai 5 līdzskaņi (*l, n, k, r, g*) „ar lipiņom”, bet „pi cytom leidzskāņom lipiņu wīta lītōju apostrofu”. (Strods 1923, Nr. 1)

Jau šajā rakstā autors atzīst, ka latgaliešu valodā tiek lietots divskanis *iu*, bet rakstībā tas netiek atspoguļots. P. Strods uzsver, ka šo divskani varētu atainot rakstībā tad, ja rakstības normētāji atteiktos no līdzskaņu mīkstināšanas ar patskani *i*. Autors pareizi apgalvo, ka „diwskaņu „iu” byutu jōlītoj tikai pēc leidzskañom „g, n, k”, pīm.: giut, niuļa, šniukt, niu, kiukōt, kiuļs u.c.un pēc „l”, kod wiņa, stōwūt pret šū diwskaņu, teik meiksti izrunojama, pīm.: kliut, šliukt”. (Strods 1923, Nr. 1)

Divskaņu atveides problēmai P. Strods pievēršas arī rakstā „Ortografijas konferences lītā” (Zīdūnis 1923, Nr. 4, 5), kur, izmantojot latgaliešu un latviešu literārās valodas fonēmu salīdzinājumu, pārliecinoši pierāda, ka divskanis *ie* ir lietojams darbības vārdu saknē, ja tas ir savienojumā ar līdzskani *r*, piemēram, *pierkt, iert, miert, biert, mierst, dzierdēt* u.c. Jau toreiz P. Strods pilnīgi pamatoti atzīst, ka latviešu literārajā valodā [„videjō izlūksne” P. Stroda rakstā – L. B.] šai pozīcijā ir patskanis *i*. Raksta autors uzsver arī to, ka divskanis *ie* vārda saknē tiek saglabāts arī, veidojot daļēji lokāmā divdabja formu, piemēram, *pierkdams, dzierdādams*. Tiek secināts, ka šos vārdus nenoteiksmē nedrīkst rakstīt ar patskani *ē*, jo ir virkne darbības vārdu, piemēram, *slēpt, sēt, strēbt, spēlēt*, kuros saknes patskanis *ē*, veidojot daļēji lokāmā divdabja formu, mijas ar *ā*, piemēram, *slāpdams, sādādams, sādams*. Vēl joprojām P. Strods nevar noformulēt metafonijs jēdzienu (tas tiek izdarīts nākamajā autora rakstā „Ortogrāfijas lītā”) un nošķirt tās pazīmes, tomēr likumsakarības jau ir saskatītas. Valodas normēšana ir smags process, tāpēc pamatota ir rakstā konstatētā P. Stroda piebilde Ontonam Dzeņam: „Pōrmatumus darēt gon vīgli, bet atrast volūdas lykumus nav vys tai vīgli, kai Jums līkās.” (Strods 1923, Nr. 4, 5) Kā jau minēts iepriekš, P. Strods valodnieciskajiem jautājumiem pievēršas arvien vairāk, 20. gadu sākumā kļūstot par aktīvāko un progresīvāko pareizrakstības jautājumu apspriešanas rosinātāju un iztīrātāju. Ja 1921. gada ortogrāfijas apspriedē P. Strods bija viens no referentiem, tad 1923. gadā, būdams žurnāla „Zīdūnis” redaktors, viņš ir tas, kurš ieteic, kādi jautājumi būtu apspriežami sasaucāmajā apspriedē. Detalizēts problemātisko rakstības jautājumu saraksts ir ietverts publikācijā ar nosaukumu „Ortografijas lītā” (Zīdūnis 1923, Nr. 3). Pavisam P. Strods ir uzskaitījis 35 sīkākus un plašākus apspriežamos jautājumus. Principiāli svarīgi atkal ir noskaidrot, „vai latgalīšu izlūksnes rakstība dybynojama tikai uz fonētikas pamatim, vai viņas formas nūskaņojamas paralēli videjōs (literatūras) [šādi tika apzīmēta literārā valoda šī perioda presē – L.B.] volūdas ortogrāfijai, tyvynojūt pādejai?” (Strods 1923, Nr. 3)

Arī 1923. gada ortogrāfijas konferencē bija skaidrs, ka latgaliešu pareizrakstībā joprojām nav vajadzīgās vienotības, paši apspriedes dalībnieki neesot varējuši izlemt, vai lietot latgaliskās izskaņas (*darbeiba*) vai rakstībā tuvināties latviešu literārajā valodā esošajam (*darbiba*). Šai apspriedei nebija lielas praktiskas nozīmes, jo tika pieņemti tikai divi

lēmumi – atbalstīta garumzīmes lietošana un parastā *v* rakstība dubultā *w* vietā. Tāpēc jau tūlīt pēc apspriedes laikrakstā „Latgolas Vārds”, žurnālos „Latgolas Škola” un „Zīdūnis” turpinājās publikācijas par pareizrakstības pilnveidi un latgaliešu valodas kopšanas nepieciešamību un virzieniem.

Vairākas nopietnas publikācijas ar vienotu nosaukumu „Myusu ortogrāfijas lītā” atrodamas 1924. gada laikrakstā „Latgolas Vārds” (Nr. 2, 6, 7, 9, 10, 2). To autors ir P. Strods, kura nolūks ir, analizējot dažādus izdevumus latgaliešu valodā, norādīt tajos sastopamās pareizrakstības kļūdas, tādējādi pierādot, ka ortogrāfija vēl ir pilnveidojama. Pirmajā publikāciju kopas rakstā P. Strods paziņo, ka žurnāla „Zīdūnis” rediģēšanu ir uzņēmis Juoņs Turkopuļs, kurš jau savā pirmajā rakstā esot ieviesis jauninājumus. P. Strods analizē šī ievadraksta pareizrakstības principus, atbalstot vairāku publikācijā sastopamo formu lietojumu, t. i., 4. un 5. deklinācijas locījumu formās lietotās galotnes *-ys*, *-is*, tāpat arī *y* lietojumu pēc līdzskaņiem *r*, *ž*, *č*, *š*, pagātnes *ē*-celmu rakstījumu ar galotni *-e* un izskaņu *-eņš*, *-eņa* proponēšanu. P. Strods, izturēdamies pret jauno filologu ar lielu labvēlību, kritizē viņu par pozicionālo skaņu pārmaiņu atspoguļošanu, piemēram, tādu rakstījumus kā *abbere*, *gus*.

Šajā pašā avīzes numurā P. Strods raksta arī par to, ka būtu jāizšķiras, „vai vysas formas rakstīt tai, kai viņas skaņ tautas lyupōs, vai (...) vysas, pēc īspējas, rakstīt tai, kai viņas rokstomas videjō izlūksnē.” (Strods 1924, Nr. 2) Pašam P. Strodam tuvāks ir pirmais risinājums, tāpēc viņš pārmet J. Turkopuļam divskaņu *iu*, *ie* un *uo* nerakstīšanu. P. Strods aicina toreizējo žurnāla „Zīdūnis” redaktoru uz diskusiju par jautājumiem, kuri arī ir svarīgākie šī perioda rakstos – rakstības tuvināšana izrunai, patskaņu un divskaņu rakstība, līdzskaņu mīkstināšanas veidi.

Raksta turpinājumos tiek analizētas pareizrakstības kļūdas tādos izdevumos kā Sīmaņa Svennes „Mozō ābece”, laikrakstu „Latgalīts” un „Jaunō Straume”, žurnāla „Zīdūņš” atsevišķi numuri. Atzinīgi vērtējams tas, ka P. Strods kļūdaini rakstīto formu vietā rāda vēlamās. Līdzīgā veidā viņš skata un vērtē arī Franča Zepa un Staņislava Kambalas gramatikas „Latgolas Vārda” 9., 10. numurā. Tā, piemēram, analizējot S. Kambalas „Latwišu woludas gramatiku” (1921), P. Strods kļūdas skata pa lappusēm, piemēram, labojot nomenu galotņu rakstību (*instrumentālā*, S. Kambalam ir *instrumentālī*), domājot par patskaņu atveidi (*divpadsmytajs*, S. Kambalam ir *divpadsmitajo*). Ne visos gadījumos labojumi ir pareizi.

Samērā daudz rakstu par pareizrakstības jautājumiem tiek publicēti 1927. gadā izveidotās ortogrāfijas komisijas darbības sakarā, taču publikācijām ir vairāk polemisks raksturs, tās ir svarīgas 1929. gadā nodrukāto pareizrakstības nosacījumu sakarā un ir atsevišķa pētījuma vērtas.

Vērtējot 20. gadsimta pirmās puses rakstus presē, var secināt, ka publikācijās netrūkst ne mudinājumu pilnveidot ortogrāfiju, ne arī konservatīvu uzskatu, objektīvu priekšlikumu. Rodas iespaids, ka daudzas vērtīgas ierosmes nerada vajadzīgo atbalstu vai arī palika nesadzirdētas (neizlasītas) samērā daudzo periodisko izdevumu klāstā. Piemēram, 1924. gada laikraksta „Latgolas Vārds” 10. numurā P. Stroda raksts nodrukāts ar visiem viņa ieteikumiem un samērā pareizā rakstībā, bet blakus (tai pašā lappusē) atrodama publikācija, kurā netiek ievērotas pat elementārākās ortogrāfijas prasības.

LITERATŪRAS SARAKSTS

- Breidaks, Antons (1992). P. Stroda īguļdejuums volūdņiceibā. *Bīskapa Pētera Stroda mantojums*. Rīga: Rīgas Romas Katoļu Garīgā semināra izdevums. 81–85.
- Bukšs, Mikeļs (1957). *Latgaļu literatūras vēsture*. Minhene: p/s Latgaļu izdevņiceiba.
- Bukšs, Mikeļs, Placinskis, Jurs (1973). *Latgaļu gramatika un pareizraksteibas vōrdņeica*. Minhene: p/s Latgaļu izdevņiceiba.
- Kemps, Francis (1921). Jauna latgališu gromota. *Latgolas Wōrds*. Nr. 8. 3.
- Kemps, Francis (1921). Woludas lopetojim. *Latgolas Wōrds*. Nr. 10. 4.
- Latgalits [Kemps, Francis]. (1915). Latwiši un latgališi. *Drywa*. Nr. 50. 5–6.
- Reformators [Kemps, Francis]. (1915). Woludas reforma. *Drywa*. Nr. 48. 3–5.
- Sk. [Kemps, Francis]. (1920). Latgališu woluda. *Latgolas Wōrds*. Nr. 51. 4.
- Skoborga [Kemps, Francis]. (1921). Par latgališu ortografeju. *Latgolas Wōrds*. Nr. 35. 4.
- Strods, Pēteris (1921). Myusu wolūdas lītā. *Zidumis*. Nr. 4–5. 97–113.
- Strods, Pēteris (1922). Myusu wolūdas lītā. *Zidumis*. Nr. 1–2. 41–47.
- Strods, Pēteris (1923). Myusu ortografijas lītā. *Zidumis*. Nr. 1. 41–45.
- Strods, Pēteris (1923). Ortografijas lītā. *Zidumis*. Nr. 3. 93–94.
- Strods, Pēteris (1923). Ortografijas konferences lītā. *Zidumis*. Nr. 4–5. 206–208.
- Strods, Pēteris (1924). Myusu ortografijas lītā. *Latgolas Vōrds*. Nr. 2. 2–3.
- Strods, Pēteris (1924). Myusu ortografijas lītā. *Latgolas Vōrds*. Nr. 6. 2.
- Trasuns, Francis (1921). Ortografijas Kongress Rezeknē. *Latgolas Words*. Nr. 37. 1–2.
- Trasuns, Francis (1921). *Latvišu Voludas Gramatika del latgališim*. Rīga: Valters un Rapa.
- Woludas kupšona. *Drywa*. Nr. 10. 4.
- Wel reizi par woludas kupšonu. *Drywa*. Nr. 12. 4.

**LATVIEŠU VALODAS KĀ OTRĀS VALODAS APGUVES
JAUTĀJUMI LIETIŠKĀS VALODNIECĪBAS
ATTĪSTĪBAS KONTEKSTĀ**

Rakstā ir salīdzināta termina „lietišķā valodniecība” izpratne Latvijā, Rietumeiropā, ASV un Krievijā. Salīdzinājums atklāj, ka angļiski runājošajās valstīs lietišķās valodniecības jomas ir ļoti daudzveidīgas: tiek pētīti valodas normēšanas, tulkošanas un mācīšanas jautājumi, tiek pētīta valoda informācijas tehnoloģiju sistēmā. Krievijā lielāka uzmanība pievērsta valodniecības ciešajam sakaram ar informācijas tehnoloģijām, mākslīgo intelektu un loģiku. Latvijā nav vērojama konsekvence otrās valodas apguves jautājumu iekļaušanā lietišķās valodniecības attīstības kontekstā.

Rakstā ir aplūkota arī viena latviešu valodas kā otrās valodas apguves izpētes metode – klases diskursa vērojums un analīze.

**PROBLEMS OF MASTERING LATVIAN
AS A SECOND LANGUAGE IN THE CONTEXT OF THE
DEVELOPMENT OF APPLIED LINGUISTICS**

The objective of the paper is to illuminate the interpretation of the term „Applied Linguistics” in Latvia and abroad (in Western Europe, the USA and Russia), and thereby identifying possibilities and grounds for the research of Latvian as a second language in the context of the development of applied linguistics in Latvia.

Apart from theoretical literature, the author also uses data from observations of classroom discussions, which were obtained in three secondary schools and one elementary school (two schools in Rezekne, one in Rezekne region and one in Balvi). The author of the paper conducted a discourse research of Grade 9 pupils who learn Latvian as a second language (LAT 2). These research data are also important for problems of the development of methodology of applied linguistics in Latvia, because they enable the identification of new data and research methods.

Applied linguistics as a field is based on the research of language and its role in human activities. Modern research of applied linguistics in Western Europe shows that attention is paid to areas such as second language acquisition (SLA), cognition, language policy and planning, lexicography, translation theory, corpus linguistics, etc. In Russia, when defining the areas and functions of applied linguistics, emphasize is put on the close connection of linguistics with information technology, artificial intelligence and logics. Russian linguists link the emergence of applied linguistics to the development of science and technology, which have made it necessary to observe language in action. The term „Applied Linguistics” is

usually opposed to theoretical linguistics, which studies language in a system under a particular condition.

To identify the interpretation of the term „Applied Linguistics” in Latvia, two sources were used for the paper: The „Interpretative Dictionary of Basic Terms of Linguistics” (IDBTL), published in 2007, and the description of the branches and sub-branches of science available on the home page of the Latvian Council of Science (LCS). The comparison of these sources reveals two differences in the definition of „applied linguistics”. IDBTL does not mention sociolinguistics among the areas of applied linguistics. Sociolinguistics is mentioned separately in the dictionary, but there is no link to applied linguistics. The second difference is that IDBTL does not refer to language teaching or learning – neither in the definition of applied linguistics, nor in the description of its areas, whereas it is mentioned in the LCS description of sub-branches. These findings show a lack of consistency in introducing the problem of second language acquisition into the context of the development of applied linguistics.

The second part of the paper gives an insight into the research of the Latvian language as a second language. The research data were obtained through structural observations of class discourse and by analyzing them with the help of check lists and tables.

The data of the class discourse research is important for the research of the actual situation of language acquisition. The task of an applied linguist is to be a mediator between the theory of linguistics and language pedagogy (linguodidactics). Even for studying problems of mastering the Latvian language as a second language, there is still a lack of systemic research which would provide a deeper analysis of the difficulties that LAT2 pupils deal with while learning Latvian, as well as while studying other subjects bilingually or in Latvian. There is an on-going need for class discourse research and for research of a individual language acquisition processes by means of interviews, questionnaires, and pupils’ reports about the accomplishment of some cognitive or linguistic tasks, as well as by other methods.

Ievads

Lietišķās valodniecības kā valodniecības apakšnozares aizsākumi ir meklējami jau samērā sen – kopš 20. gs. 50. gadiem, kad ASV un Lielbritānijā pirmoreiz termins *lietišķā valodniecība* tika lietots, mācot vai mācoties kādu valodu kā otro valodu vai kā svešvalodu; visbiežāk tā bija – angļu valoda. Tātad vēsturiski lietišķā valodniecība ir veidojusies uz angļu valodas kā svešvalodas vai otrās valodas izpētes bāzes. Laika gaitā šīs nozares pētniecības jomas ir paplašinājušās, tomēr tām visām ir raksturīga viena iezīme, kas atklājas jau pašā apakšnozares nosaukumā, – lietišķums jeb valodas izpēte darbībā. Termina *lietišķā valodniecība* būtība atklājas labāk, ja to skata opozīcijā ar jēdzienu *teorētiskā valodniecība*.

Raksta mērķis ir noskaidrot termina *lietišķā valodniecība* izpratni Latvijā un ārpus tās (Rietumeiropā, ASV un Krievijā), atklājot latviešu valodas kā otrās valodas izpētes iestrādes un iespējas lietišķās valodniecības attīstības kontekstā Latvijā.

Bez teorētiskās literatūras studijām par pētījuma avotu ir izmantoti arī klases diskursa vērojumu dati, kas gūti 2006. gadā trīs vidusskolās un vienā pamatskolā (divas skolas Rēzeknē, pa vienai – Rēzeknes rajonā un Balvos). Šie pētījuma dati ir nozīmīgi arī lietišķās valodniecības metodoloģijas jautājumu attīstībā Latvijā, jo atklāj jaunas datu ieguves metodes izmantošanas iespējas. Mācību stundu vērojumi un to analīze otrās valodas apguves

pētniecībā ir visbiežāk izmantotā metode (Seliger, Shohamy 1989). Pētījuma autore ir veikusi 9. klases skolēnu, kas apgūst latviešu valodu kā otro valodu (LAT 2), diskursa izpēti.

Termina *lietišķā valodniecība* definēšana Latvijā un ārpus tās

Lietišķā valodniecība savos pirmsākumos ir attīstījusies angļiski runājošajās zemēs, tāpēc tās definēšanu vēlētos sākt ar plašāku kontekstu – izpratni ārpus Latvijas. Tālāk tiks dots arī mūsdienu krievu valodnieku skatījums un definējums, lai varētu salīdzināt, kura tradīcija vairāk ir jūtama mūsdienu latviešu valodniecībā.

Lietišķā valodniecība ir ļoti plaša valodniecības apakšnozare, tās jautājumu izpēte veicina pilnīgāku izpratni par valodas lomu cilvēku darbībā un līdz ar to sniedz arī nepieciešamās zināšanas ar valodu saistīto lēmumu pieņemšanai klasē, darba vietā, likumu aizsargājošā iestādē vai laboratorijā (Schmitt, Celce-Murcia 2002: viii).

Lietišķā valodniecība izmanto to, ko mēs zinām: a) par valodu, b) par valodas apguvi, c) par tās lietojumu, lai sasniegtu kādu noteiktu mērķi vai atrisinātu kādu problēmu, kas eksistē reālajā pasaulē (Schmitt, Celce-Murcia 2002: viii).

Abās definīcijās ir uzsvērti lietišķās valodniecības pētījumu avoti (valodas lietojums reālās autentiskās darba vietās vai izglītības iestādēs) un pētījumu mērķi – atrisināt ar valodas lietojumu vai mācīšanu saistītas problēmas. Jaunākajos pētījumos, piemēram, *Applied Linguistics. What It Is and the History of the Discipline*

(<http://www.docstoc.com/docs/2185533/APPLIED-LINGUISTICS>), minētas šādas lietišķās valodniecības izpētes jomas:

- otrās valodas apguve,
- valodas pārbaude un novērtēšana,
- kognīcija,
- valodas politika un plānošana,
- leksikogrāfija,
- tulkošana,
- multilingvisms,
- valoda un tehnoloģijas,
- deskriptīvā lingvistika,
- korpuslingvistika.

Minētās jomas atklāj lietišķās valodniecības jautājumu paplašināšanos; kā pirmā joma ir pieteikta otrās valodas apguve (*SLA – Second Language Acquisition*), kas kopš 20. gs. 80. gadu vidus ir kļuvusi par autonomu pētījumu jomu ar izstrādātu teorētisko un metodoloģisko bāzi (Mitchell, Myles 1998: 40).

Nedaudz atšķirīgi lietišķās valodniecības jomas ir pieteiktas austrumu kaimiņu – Krievijas – lingvistiskajos avotos. Krievijā lietišķās valodniecības jomas un funkcijas definētas, uzsverot informācijas tehnoloģiju, mākslīgā intelekta un loģikas ciešo sakaru ar valodniecību. Krievijas valodnieki lietišķās valodniecības rašanos saista ar zinātniski tehniskā progresa attīstību, rodoties nepieciešamībai paskatīties uz valodu darbībā. Kā pretstats ir minēta teorētiskā valodniecība, kas pēta valodu sistēmā, noteiktā stāvoklī (Алефиренко 2005: 231).

Mūsdienu krievu valodniecībā tiek minētas tādas lietišķās valodniecības jomas kā datorlingvistika (īpaši uzsverot automatizēto bibliotēkas fondu izveidi), mašintulkošana, tulkošanas teorija, terminogrāfija, leksikogrāfija, valodu pasniegšanas metodika. Starp jaunākajām jomām, kas attīstījušās pēdējo desmitgažu laikā, tiek uzsvērtas: korpuslingvistika, politiskā lingvistika un neirolingvistiskās programmēšanas lingvistiskie aspekti (Алефиренко 2005, Баранов 2007).

Kā redzams, krievu valodniecībā valodu apguves jautājumi neieņem vadošo vietu, ja runājam par lietišķās valodniecības izpētes jomām. Tiek uzsvērts, ka tradicionāli valodu pasniegšanas metodika iekļaujas lietišķās valodniecības pētījumos, vairāk uzmanības pievēršot *krievu valodas kā svešvalodas mācīšanas jautājumiem* (termins *krievu valoda kā otrā valoda* valstī netiek lietots). Tomēr lielāka uzmanība ir pievērsta valodas un informācijas tehnoloģiju savstarpējam sakaram, tulkošanai, leksikogrāfijai, kā arī lingvistiskajiem aspektiem diskursa izpētē (tiesu jomā, politikā u.c.).

Kā tad termins *lietišķā valodniecība* tiek definēts Latvijā?

Vispirms vēlētos ieskatīties oficiālajā, Latvijas Zinātnes padomes sniegtajā, zinātņu nozaru klasifikatorā (<http://www.lzp.lv/latv/nozares.htm>). Latvijas zinātņu nozaru sistēmā starp tādām valodniecības apakšnozarēm kā vispārīgā valodniecība, baltu valodniecība, latviešu sinhroniskā valodniecība u.c. ir minēta arī *lietišķā valodniecība*. Tā tiek definēta šādi: „Lietišķā valodniecība ir zinātnes apakšnozare, kurā veido teorētisko pamatu praktiskai darbībai valodas lietošanas, mācīšanas un normalizācijas jomā. Lietišķā valodniecība ietver sociolingvistiku, valodas kultūras teoriju (ortoloģija), matemātisko lingvistiku, datorlingvistiku, terminoloģiju.”

Uz valodu attiecinātie atslēgas vārdi *lietošana, mācīšana, normalizācija* atklāj, ka arī Latvijā lietišķā valodniecība tiek izprasta līdzīgi, kā tas tika aplūkots iepriekš Rietumeiropas un Krievijas lingvistu skatījumā. Formulējums *teorētiskā pamata veidošana praktiskai darbībai* ir tuvs atziņai *skatījums uz valodu darbībā* (Алефиренко 2005), tomēr atšķiras pieejas ziņā: pirmais (*teorētiskā pamata veidošana*) ir orientēts vairāk uz deduktīvu pieeju

(hipotēzes pārbaude), kamēr otrais (*skatījums uz valodu darbībā*) – vairāk heuristisks, induktīvs (paredz hipotēzes ģenerēšanu pēc iegūtajiem datiem).

Jauns avots lingvistisko terminu noskaidrošanai ir 2007. gadā izdotā *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Tajā *lietišķās valodniecības* definīcija skan šādi: „Valodniecības apakšnozare, kurā valodas uzbūves un funkcionēšanas teorētiskā pētniecība tiek veikta aktuāla valodas praktiskā lietojuma mērķiem.” Tālāk definīcijā ir precizētas *lietišķās valodniecības* darbības jomas: datorlingvistika, matemātiskā lingvistika, korpuslingvistika, mašintulkošana, praktiskā leksikogrāfija un terminogrāfija, tulkošanas metodoloģija, valodas normēšana (Bušs 2007: 216).

Divas būtiskas atšķirības, kā tiek definēta *lietišķā valodniecība*, vērojamas, salīdzinot Latvijas Zinātnes padomes (LZP) zinātņu nozaru klasifikatorā un *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā* (VPSV) sniegtos raksturojumus. Pirmā atšķirība: VPSV starp *lietišķās valodniecības* jomām nav minēta sociolingvistika. Vārdnīcā tā ir minēta atsevišķi (368.–369. lpp.), bet – nenorādot saistību ar *lietišķo valodniecību*. Otrā atšķirība – VPSV ne pašā *lietišķās valodniecības* definīcijā, ne jomu aprakstā nav minēta valodu mācīšana vai apguve.

No iepriekšminētā izriet, ka otrās valodas apguve uz lietišķo valodniecību šai vārdnīcā (VPSV) netiek attiecināta, lai gan ārpus Latvijas tā (SLA) tiek minēta kā viena no galvenajām izpētes jomām. Turklāt Latvijas kontekstā jau no 20. gs. 90. gadu sākuma ir nostiprinājies termins *latviešu valoda kā otrā valoda* un šai jomā veikti atsevišķi pētījumi. Tālāk rakstā tiks dots ieskats vienā no šādiem pētījumiem.

Diskursa vērojumi kā datu ieguves avots otrās valodas pētniecībā

Termins *diskurss* latviešu valodā tiek lietots samērā nesen, tas ir ienācis ar angļu valodas kā starpniekvalodas palīdzību. Tulkojumos ir iespējams rast dažādas šī jēdziena definīcijas, atšķirību nosaka konteksts, kurā vārds ir ticis lietots. Latvijā ir izdota *Valodas prasmes pārbaudes terminu vārdnīca*, kurā *diskurss* (*discourse*) ir definēts šādi: „(..) runātais vai rakstītais teksts kā valodas saziņas akts.” (Blūma 2004: 16) Formulējums veidots nepārprotami, dekontekstualizējot, līdz ar to atbilst termina skaidrošanas prasībām.

Diskursa vērojumi un analīze kā viena no daudzsološākajām metodēm otrās valodas pētniecībā īpašu nozīmi guva 20. gs. 70. gados (Hatch 1978). Pirmie dati tika vākti dabiskā vidē, autentiskā saziņā, vērojot un fiksējot, kā valodas apguvēji sazinās, kādus izteicienus, frāzes lieto, kā bērni spēj paskaidrot viens otram kādu jēdzienu vai vārdu pat tad, ja viņu lingvistiskais repertuārs ir ļoti ierobežots.

Tikai vēlāk otrās valodas, kā arī svešvalodas apguves pētniecībā sāka izmantot arī klases diskursu, iegūstot datus, lingvistisko korpusu gan no valodas apguvējiem, gan arī no skolotāja. Klases diskurss kā datu ieguves avots, kā arī citas datu ieguves metodes ir aprakstītas vairākos otrās valodas apguvei veltītos izdevumos (Seliger, Shohamy 1989; Ellis 1997, Mitchell, Myles 1998, Cook 2008 u.c.).

LAT 2 klases diskursa vērojumi: metodoloģijas jautājumi

Latviešu valodas kā otrās valodas apguves izpētē pietrūkst empīrisko datu, kas gūti stundu vērojumu laikā, piedaloties klases diskursā. Par valodas apguves procesu ir zināms galvenokārt tikai pašu skolotāju viedoklis, kas ne vienmēr var būt objektīvs, jo skolotājs ir diskursā iesaistītais dalībnieks. Mācību stundu laikā gūtie vērojumi var atklāt, kas būtu uzlabojams un attīstāms turpmāk, paaugstinot skolēnu valodas prasmes līmeni.

Raksta autore klases diskursa izpēti ir veikusi skolu, kas īsteno mazākumtautību izglītības programmas, 9. klasēs. Pētījumā tika iesaistītas 3 vidusskolas un 1 pamatskola: divas skolas Rēzeknē, pa vienai – Rēzeknes rajonā un Balvos.

Skolu atlase notika, ņemot vērā noteiktās vides iedzīvotāju nacionālo sastāvu, proti, Rēzeknē latvieši ir lokālā minoritāte (44% no visiem iedzīvotājiem), tātad sociolingvistiskā vide norāda, ka cittautiešiem ir ierobežotas iespējas lietot latviešu valodu ārpus skolas. Balvos sociolingvistiskā vide ir citāda: latvieši ir 72% no visiem iedzīvotājiem (ziņas par Latvijas iedzīvotāju nacionālo sastāvu uz 01.01.2006. gūtas www.pmlp.gov.lv/images/documents), līdz ar to, iespējams, tā arī ir ietekmējusi skolēnu latviešu valodas kompetenci.

Kopā tika vērotas 17 stundas sešās dažādās 9. klasēs, kuras māca sešas latviešu valodas kā otrās valodas skolotājas. Klasē tika veikti strukturētie vērojumi, bet pēc mācību stundas tika aizpildīta kontroles lapa un tabula. Strukturēto vērojumu pamatā bija kontroles lapas kritēriji un iepriekš saplānotie jautājumi, uz kuriem tika saņemtas atbildes.

Klases diskursa izpēte tika plānota divās fāzēs (*izmēģinājuma fāze un pētījuma fāze*).

Izmēģinājuma fāzei tika izvēlēts sintētiskais ceļš – nestrukturētais vērojums, lai precizētu vērojumu objektus un veidu, kā to darīt (pieraksta struktūru). Tika apmeklētas divas mācību stundas divās 9. klasēs, kurās tika fiksēts gan kontroles lapai nepieciešamais, gan arī vērotas atbildes uz iepriekš izvirzītajiem jautājumiem. Pēc *izmēģinājuma fāzes* uzdevuma veikšanas tika izdarīti šādi secinājumi:

1) klases diskursa izpētē nozīmīgus datus var iegūt, vērojot arī:

- skolēnu uzvedību, žestus, mīmiku (attieksme pret veicamo uzdevumu, neverbālo līdzekļu kā saziņas stratēģijas izmantošana),

- skolotāja un skolēnu sadarbību (verbālā un neverbālā saziņā; skolotāja un skolēnu runātā laika fiksēšana),

2) tā kā skolas administrācija un arī paši skolotāji nevēlējās piekrist stundu filmēšanai, tad pēc izmēģinājuma fāzes radās doma veidot noteiktu tabulu, lai varētu fiksēt plānotos vērojumus,

3) lai nebūtu informācijas zuduma (video filmētais būtu neaizstājams), tika nolemts dienā vērot ne vairāk kā divas mācību stundas, tabulu un kontroles lapu aizpildot tajā pašā dienā, ierakstot visu vēroto un analizēto,

4) vērot 2–3 mācību stundas vienā un tai pašā klasē ar vienu un to pašu skolotāju, lai objektīvi varētu novērtēt gan izmantoto aktivitāšu daudzveidību, sabalansētību un pakāpeniskumu, gan galvenos izmantotos mācību līdzekļus, gan dominējošo pieeju, kas tiek izmantota valodas mācīšanā, gan arī skolēnu prasmi lietot valodu rakstos un mutvārdu saziņā.

Otrajā, *pētījuma fāzē*, tika izvēlēts analītiskais ceļš, proti, klasē tika veikti strukturētie vērojumi, bet pēc mācību stundas tika aizpildīta kontroles lapa un tabula.

Strukturēto vērojumu pamatā bija kontroles lapas kritēriji un iepriekš saplānotie jautājumi, kuriem klasē būtu pievēršama uzmanība.

1. tabula *Kontroles lapas paraugs*

Table 1: *Sample of a check list*

Nr.p.k.	VĒROJAMĀ DARBĪBA	Jā	Nē
1.	Skolotājs stundā strādā ar vienu mācību grāmatu vai mācību līdzekļu komplektu		
2.	Tiek ievērota uzdevumu secība, savstarpējais sakars		
3.	Tiek izmantots gramatikas pielikums		
4.	Skolotājs izprot uzdevumu būtību, mērķi		
5.	Skolēni saprot skolotāja doto uzdevumu formulējumus		
6.	Skolēni tiek iesaistīti metalingvistiskās sarunās		
7.	Stundā pamatā tiek izmantota komunikatīvā pieeja		
8.	Skolēni izsakās brīvi, vārda nezināšanas gadījumā prot izmantot kompensējošas stratēģijas		

LAT 2 klases diskursa vērojumi: kontroles lapu datu ieguve un rezultāti

Dati no visām 17 aizpildītajām kontroles lapām tika ievadīti vienā tabulā, lai veidotos pārskats par visām vērotajām stundām un lai precīzāk būtu saskatāma korelācija starp izvirzītajiem parametriem.

2. tabula *Kontroles lapu dati*

Table 2: *Data of the check lists*

Jā	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1 Skolotājs stundā strādā ar vienu mācību grāmatu vai mācību līdzekļu komplektu.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2 Tiek ievērota uzdevumu secība, savstarpējais sakars.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3 Tiek izmantots gramatikas pielikums.								1									
4 Skolotājs izprot uzdevumu būtību, mērķi.	1	1			1	1	1	1	1	1	1			1	1	1	1
5 Skolēni saprot skolotāja doto uzdevumu formulējumus.	1	1			1	1	1	1	1	1	1			1	1	1	1
6 Skolēni tiek iesaistīti metalingvistiskās sarunās.						1				1	1			1	1	1	1
7 Stundā pamatā tiek izmantota komunikatīvā pieeja.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1			1	1	1	1
8 Skolēni izsakās brīvi, vārda nezināšanas gadījumā prot izmantot kompensējošas stratēģijas.	1	1			1	1	1	1	1	1	1				1	1	1
Nē	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1 Skolotājs stundā strādā ar vienu mācību grāmatu vai mācību līdzekļu komplektu.	1							1	1	1	1	1				1	
2 Tiek ievērota uzdevumu secība, savstarpējais sakars.		1						1	1			1					
3 Tiek izmantots gramatikas pielikums.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4 Skolotājs izprot uzdevumu būtību, mērķi.		1	1	1								1	1				
5 Skolēni saprot skolotāja doto uzdevumu formulējumus.		1	1	1								1	1				
6 Skolēni tiek iesaistīti metalingvistiskās sarunās.	1	1	1	1	1	1	1	1	1			1	1				
7 Stundā pamatā tiek izmantota komunikatīvā pieeja.		1								1		1	1				
8 Skolēni izsakās brīvi, vārda nezināšanas gadījumā prot izmantot kompensējošas stratēģijas.		1	1	1								1	1	1			

Izvērtējot **1. parametru** (sk. 1. tabulu), var secināt, ka LAT 2 stundās skolotājs pārsvarā strādā ar vienu mācību grāmatu vai mācību līdzekļu komplektu (10 stundās no 17). Eksperimentālajā klasē, kurā no 1. klases visi mācību priekšmeti, izņemot dzimto valodu un literatūru, tiek apgūti latviešu valodā, skolotāja izmanto latviešu skolām adresētās latviešu valodas mācību grāmatas.

Aplūkojot **2. parametru** un salīdzinot to ar **1. parametru** (sk. 2. tabulu), atklājas korelācija starp abiem parametriem, proti, ja stundā tiek izmantota viena mācību grāmata vai viens mācību līdzekļu komplekts, tad starp veicamajiem uzdevumiem ir vērojams savstarpējais sakars (10 gadījumos no 13). Tiek ievērots gan tematiskais princips (visi uzdevumi, arī gramatikas, balstīti uz vienu noteiktu sarunvalodas tēmu), gan visu četru prasmju līdzvērtīga attīstīšana, gan pakāpenisks grūtību pakāpes pieaugums.

Ja skolotājs stundā strādā ar dažādām mācību grāmatām, tad vairumā gadījumu (4 stundās no 7) piedāvātie uzdevumi tiek ņemti no cita konteksta un neiekļaujas apgūstamajā tēmā. Tajos, kā rāda vērojumi klasē, parādās leksika, ar kuru iepriekš nav ticis strādāts, līdz ar to skolēni nespēj tik labi koncentrēties uz gramatiskajām formām un to pareizu lietošanu. Tas norāda, ka, strādājot ar vienu izdevumu, stundā vairāk tiek ievērota uzdevumu secība,

pakāpenība, jo mācību līdzekļu autori par to ir domājuši un iestrādājuši vienotā mācību līdzekļu komplekta struktūrā.

Tomēr 3 stundās (no 7) skolotāji, kas izmantoja dažādus mācību līdzekļus, uzdevumus bija atlasījuši, ievērojot iepriekš aprakstītos kritērijus. Tātad arī pats skolotājs mērķtiecīgi un metodiski pamatoti var kombinēt dažādu mācību līdzekļu aktivitātes, ja pirms tam ir iedziļinājies apgūstamajā tematā, izpētījis visus piedāvātos uzdevumus, izpratis to mērķi. Diemžēl vairumā gadījumu uzdevumi no dažādiem mācību līdzekļiem tiek atlasīti pavirši, par pamatkritēriju izraugoties tikai apgūstamās gramatikas tēmu. Tas rada fragmentārismu tēmas apgūvē, nenodrošina apgūstamās leksikas lietojumu dažādās situācijās un visu četru valodas prasmi izmantošanā.

Īpašas grūtības skolēniem radīja uzdevumi ar ļoti atšķirīgu sarežģītības pakāpi. Tas bija vērojams stundās, kurās tika izmantoti mācību līdzekļi, kas adresēti mazākumtautību skolām, bet pārbaudes darbi, testi ņemti no grāmatām, kuru adresāts ir skolēns, kam latviešu valoda ir dzimtā valoda. Piemēram, 9. klases skolēnu līmenim neatbilstošs bija tests par saikļiem, kur jāizvēlas pareizais variants un jāpabeidz rakstīt teikums:

1. *Telefons jeb tālrunis atrodas (..)*
Telefons vai tālrunis (..)
2. *Ir pienācis pavasaris, tā kā drīz sāksies eksāmeni.*
Ir pienācis pavasaris, tā ka (..)
3. *Istabā bija silti, bet laukā valdīja sals.*
Istabā bija silti, un (..)

Pirms šī testa piedāvāšanas stundā tika strādāts ar dažādiem uzdevumiem, kam pamatā izmantota komunikatīvā pieeja, savukārt testa struktūra un saturs ir pretrunā ar komunikatīvās pieejas pamatprincipiem.

Līdz ar to aktuāls kļūst jautājums, vai uzdevumu izmantošana no krājuma, kurš veidots ar citu pieeju, citiem didaktiskajiem principiem un metodēm, ir lietderīga klasē, kuras diskurss balstīts uz citu pieeju.

Vēl aizvien vērojama tendence piedāvāt skolēniem attēlus, pēc kuriem veidot dialogu, bet attēli ir nesaistīti ar stundas tēmu. Pirms uzdevuma izpildes netiek aktivizēta leksika, kas tiks lietota. Līdz ar to, gatavojot dialogu, skolēni nepārtraukti lūdz tulkot kādu vārdu. Šādi attēli pārsvarā ir ņemti no metodikas kursiem vai eksāmenu un olimpiāžu darbiem, tātad vienīgais atlasē kritērijs – pieejamība.

Kopsavilkums par **3. parametru** (sk. 1. tabulu) atklāja, ka tikai 1 stundā no 17 vērotajām ir ticis izmantots 9. klases mācību grāmatas (2004) beigās ievietotais gramatikas pielikums, kurā atrodams svarīgāko mācību gada laikā apgūto gramatikas tēmu kopsavilkums, pārskats tabulu un shēmu veidā. Intervijās ar LAT 2 skolotājiem bija jaušams, ka daži

skolotāji neorientējas, kas ir šai pielikumā, ar kādu mērķi tas ir veidots. Līdz ar to arī skolēniem tiek ierobežota iespēja papildināt vai nostiprināt zināšanas par kādu gramatikas jautājumu. Stundu vērojumi atklāja, ka ieskats *Gramatikas pielikumā* būtu noderīgs arī skolēnu individuālo mājas darbu veikšanā.

4. parametrs bija vērsts uz to, lai noskaidrotu, kā skolotājs izprot mācību grāmatu uzdevumu prasības, mērķi. 12 stundās no 17 bija vērojama skolotāja profesionalitāte uzdevumu būtības izpratnē un atbilstošu prasību izvirzīšanā skolēniem. Tomēr 5 stundās (29% gadījumu) klases diskurss atklāja, ka skolotājs līdz galam neizprot mācību līdzekļos iekļauto uzdevumu mērķi. Dažbrīd bija vērojams, ka ar uzdevumu formulējumiem paši skolotāji pirms mācību stundas ir iepazinušies pavirši, līdz ar to prasības tiek vienkāršotas, vispārinātas, mainot uzdevuma mērķi.

Indikators skolotāju profesionalitātes atklāšanā bija skolēni, kuri jautāja, precizēja, ja nebija līdz galam izpratuši uzdevuma prasības. Tas atklājās, salīdzinot **4.** un **5. parametru**, starp kuriem bija vērojama 100% korelācija (sk. 2. tabulu un 1. attēlu), proti, ja skolotājs pats bija izpratis uzdevuma nolūku, viņš spēja loģiski paskaidrot uzdevuma prasības arī skolēniem, palīdzēt grūtību pārvarēšanā.

Skolēniem grūtības sagādāja neprecīzi formulēti, vispārīgi rakstu uzdevumi, kuriem netika piedāvātas balsta frāzes vai noteikta struktūra, piemēram: *Ko jūs varētu uzrakstīt par datoru? Uzrakstiet uz lapiņām! Kāda ir jūsu attieksme pret to?* Skolotājam pēc šāda uzdevuma piedāvāšanas nācās gari skaidrot, kas ir jāraksta. Rezultātā skolēni saprata, ka var arī nerakstīt, bet pastāstīt par to, kas tiek prasīts. Viņi vienkārši nesaskatīja rakstu darba mērķi. Būtu jāizvērtē no tādu rakstu darbu došanas, kuri reālajā saziņā netiek izmantoti, kuriem grūti pamatot to pragmatisko nolūku.

Ar **6. parametru** tika paredzēts vērot, vai skolēni tiek iesaistīti/iesaistās metalingvistiskās sarunās. 9. klase – tas ir vecumposms, kad skolēniem starp dažādiem citiem diskusiju tematiem būtu jāprot spriest arī par valodu, lai precizētu neskaidrības formu lietojumā, vārdu nozīmju atšķirības un tamlīdzīgus jautājumus.

Stundās varēja vērot arī pašu skolēnu iniciatīvu uzsākt sarunu par valodas jautājumiem; spēja piedalīties metalingvistiskās sarunās atklāja skolēnu lingvistisko un komunikatīvo kompetenci, prasmi mācīties. Metalingvistiskie jautājumi klases diskursā tika iekļauti 7 no 17 mācību stundām (41%).

Skolēni paši uzsāka metalingvistiskas sarunas situācijās, kad nebija par kaut ko pārliecināti, kad vēlējās precizēt. Piemēram, uz tāfeles tika doti teikumi, kuros jāievieto saikļi. Vienā teikumā (...*es būšu izlasījusi grāmatu, es to atdošu.*) skolēns ierakstīja adverbu *kad*. Skolotāja šo variantu noraidīja, jo *kad* nav saiklis, pareizajam variantam bija jābūt *tiklīdz*.

Skolēns gaidīja pamatojumu, kāpēc viņa variants nav pareizs. Nesagaidījis paskaidrojumu, palika neapmierināts, negribēja piedalīties pārējo teikumu apspriešanā. Šai situācijā varēja izvērsties neplānota metalingvistiska saruna par saikļiem un citiem saistītātvārdiem, kas nozīmes ziņā var būt ļoti līdzīgi, bet pieder atšķirīgu vārdšķiru grupām. Stundā bija jārespektē skolēna piedāvātā variativitāte, akcentējot vārdu piederību vārdšķirām un to funkcijas teikumā.

Iepriekš minētā situācija atklāj arī to, ka skolēns, kuram piemīt lingvistiskā kompetence, pārliecinošāk un uzstājīgāk spēj aizstāvēt savu viedokli. Tas apliecina teorētiskajā literatūrā aprakstītās varas attiecības starp skolēnu un skolotāju, proti, labākas valodas zināšanas sekmē augstāku sociālo statusu (Mitchell, Myles 1998: 165).

Arī citu klašu diskursā bija vērojamas situācijas, kad skolēns uzdevumā ieraksta citu vārdu, nekā ir plānojusi skolotāja:

Ziņojot, ka *Latvijas izlase ir uzvarējusi, viņš sāka skaļi dziedāt.*

Plānotais variants bija: **Uzzinot**, ka ...

Šai gadījumā skolēns mēģināja pierādīt, ka skaļi dziedāt iespējams arī informācijas nodošanas laikā, viņš minēja reālu notikumu, kad tā ir bijis.

Neizvērsta kādā citā stundā palika saruna par vietniekvārdu *viņš* un *tas* lietojumu, runājot par datoru. Skolotāja rosināja atcerēties, ka „*viņš* lieto, runājot tikai par dzīvu cilvēku”. Deskriptīvā pieeja, saruna par to, kā tad ikdienā šie vietniekvārdi tiek lietoti, netika piedāvāta, lai gan bija iespējams izvērst sarunu par valodas formālo un neformālo reģistru, atšķirīgu valodas lietojumu atkarībā no situācijas.

Tādā veidā klases diskurss var kļūt par mākslīgu valodas lietojuma vidi, kas kontrastē ar diskursu, kurā skolēni piedalās ārpus skolas. Īpašas valodas lietojuma grūtības rodas tiem pusaudžiem, kuriem iespēja lietot latviešu valodu ārpus skolas ir ierobežota. Viņi nespēj variēt savu lingvistisko repertuāru, lietot dažādus valodas stilus atšķirīgās runas situācijās.

Neelastīga, preskriptīva attieksme pret gramatikas vai leksikas uzdevumiem, neizvēršot skolotāja un skolēnu kopīgās sarunas par citu vārdu un formu iespējamību, nerosina skolēnus domāt, neattīsta viņos valodas izjūtu, prasmi lietot kontekstā iederīgāko, nevis plānoto vārdu vai tā formu.

Metalingvistiskajām sarunām ir nozīme, ja skolotājs apzinās to mērķi – kāpēc viņš ir plānojis runāt par valodas teorijas jautājumiem. Īpaša nozīme otrās valodas apguvē ir neplānotajām sarunām, kuras rodas, skolēniem pildot dažādus valodas uzdevumus. Skolotājam nav jāizvairās no paskaidrojumiem, no skolēnu pieredzes aktivizēšanas, viņam ir jābūt lingvistiski sagatavotam, lai atklātu valodas stilistisko daudzveidību, vārdu un formu polisēmiju.

7. parametrs ļāva izvērtēt, vai LAT 2 stundās pamatā tiek izmantota komunikatīvā pieeja. 13 stundās no 17, tas ir, 77% gadījumu, klases diskurss ir balstīts uz komunikatīvās pieejas pamatprincipiem.

No pārējām 4 stundām vienā bija vērojams formālās pieejas izmantojums (eksperimentālajā klasē, kurā no 1. klases visi mācību priekšmeti tiek apgūti latviešu valodā), bet trijās stundās komunikatīvās un formālās pieejas kombinējums, proti, kamēr tika strādāts ar tekstu, leksiku, izmantota 2004. gada mācību grāmata, tikmēr dominēja komunikatīvā pieeja. Savukārt gramatikas mācīšanās un nostiprināšanās šajās trīs stundās tika izmantoti pašu skolotāju gatavotie vai citos mācību materiālos sameklētie uzdevumi, kuri tika balstīti uz formālās pieejas izmantošanu.

Eksperimentālajā klasē, kur skolotāja valodas stundās pārsvarā strādā ar formālo pieeju, ir redzams, ka tiek izmantoti arī atbilstoši mācību līdzekļi (latviešu mācībvalodas skolām adresētās grāmatas un uzdevumu krājumi). Stundas struktūra ir balstīta uz vienas pieejas principiem, uzdevumi veido vienu veselumu, un tas atvieglo valodas apguvi.

Stundās, kur ir vērojama divu pieeju izmantošana, atklājas sistēmas trūkums. No dažādiem avotiem ņemtie uzdevumi rada fragmentāru iespaidu, kas neliecina, ka skolotājs izprot, cik atšķirīgas pieejas ir šo uzdevumu pamatā. Skolēnu neizpratne, kas un kā jā dara, pildot dažādus atšķirīgus uzdevumus, ir vērojama galvenokārt stundās, kurās saskatāma nekonsekvence noteiktas pieejas izmantošanā.

Pieeju jaukšana it kā simboliski atspoguļojas arī skolēnu valodas kodu jaukšanā – nespējā pateikt iesākto domu vienā valodā. Pāreja no vienas valodas uz otru viena teikuma robežās (*viņa atteicās om этой мысли*) vai dialogā ar skolotāju stundas laikā (Skolotāja: *sasēdieties grupās!* Skolēni: *пусть он лучше ко мне сядит.*). 9. klases skolēniem vairs nebūtu vēlams. Lingvistisko kodu jaukšana ir raksturīga tieši klasēm, kurās skolotāja izmanto gan formālo, gan arī komunikatīvo pieeju.

Vērojot, vai skolēni stundā izsakās brīvi, prot izmantot kompensējošas stratēģijas vārda nezināšanas gadījumā (**8. parametrs**), atklājās, ka ir iespējams saskatīt korelāciju ar **7. parametru**. No 13 stundām, kurās valodas apguve balstīta uz komunikatīvo pieeju, 10 stundās varēja vērot, ka skolēni izsakās brīvi, spēj pabeigt iesākto domu vienā valodā. Tas pats bija vērojams arī stundā, kur skolotāja pamatā strādāja ar formālo pieeju. Tomēr 6 stundās no 17 (3 stundās ar komunikatīvo pieeju un 3 – ar kombinētajām pieejām), kas ir 35% no visām vērotajām stundām, skolēni nespēja izteikties adekvāti situācijai, kas norāda uz samērā zemu valodas līmeni.

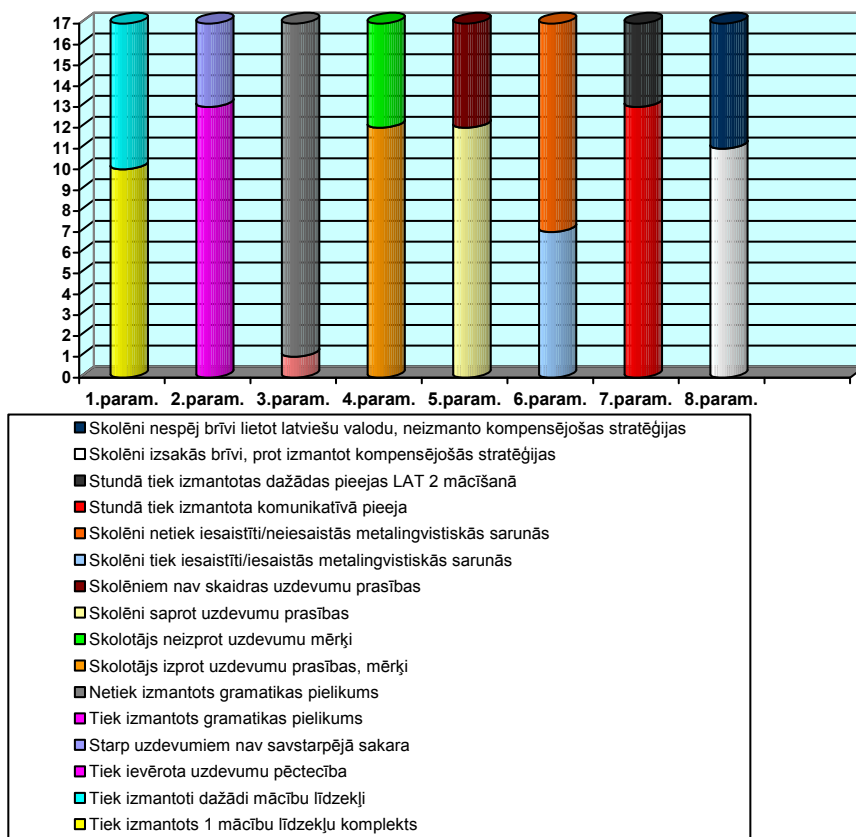
Vērojot stundas, varēja secināt, ka iemesli šādai situācijai ir vairāki:

- skolotājcentrēta stunda – skolotāja vēlme papildināt skolēnu teikto, vispārināt, veidot kopsavilkumu, neļaujot to darīt pašam skolēnam (nespēja sagaidīt, kad skolēns pateiks pats);
- skolēniem trūkst zināšanu par kompensējošām stratēģijām vārda nezināšanas gadījumā; ja skolotāja rosina pateikt domu citādi vai nezināmo vārdu aprakstīt, tad skolēns iemācās *iziet* no situācijas;
- klasē par maz tiek aktivizēts darbs ar vārdnīcām, skolēni tās vispār neizmanto, nezināmos vārdus lūdz skolotājai iztulkot, kas norāda uz mācīšanās stratēģiju trūkumu;
- tādu uzdevumu pārsvars, kas balstīti uz shēmu IAR (iniciatīva, atbilde, reakcija): skolotājs jautā, skolēns atbild, skolotājs komentē; šādas aktivitātes neprasa no skolēna izvērstu lingvistisko repertuāru;
- neplānotu, klases diskursa laikā spontāni radušos diskusiju ignorēšana; ne vienmēr grāmatu autori spēj paredzēt, par kuru jautājumu skolēni izrādīs interesi, tāpēc, ja šāda saruna izvēršas, tā skolotājam ir jāveicina, iesaistot diskusijā pēc iespējas vairāk skolēnu;
- trūkst plānveidīga darba ar jaunāko leksiku, īpaši tas attiecas uz leksikas nostiprināšanu, regulāru atkārtošānu, izmantošanu pēc iespējas daudzveidīgākos uzdevumos, kamēr tā tiek asimilēta esošajā vārdu krājumā (šim jautājumam būtu jāvelta nopietnāka uzmanība, veidojot mācību līdzekļus);
- kvantitatīva pieeja attieksmē pret stundā paveicamo; skaitliski daudzu uzdevumu *izņemšana* bieži nesniedz vēlamo efektu, jo skolēni netiek līdzī vai izpilda pavirši, neiedziļinoties;
- latviešu valodas skolotājam būtu jābūt principiālam attieksmē pret latviešu valodu, pieprasot to lietot, runājot gan par mācību saturu, gan stundas organizatoriskajiem jautājumiem.

Klases diskursa vērojumi, izmantojot kontroles lapās iekļautos parametrus, ir apkopoti 1. attēlā. Tā kreisajā pusē skaitļu skala norāda uz 17 vērotajām stundām. Katram parametram ir piemēroti 2 krāsu kodi, kas verbālā formā atšifrēti attēla apakšā. Raksta apakšnodeļas sākumā katrs parametrs tika aplūkots atsevišķi vai savstarpējā korelācijā, šai attēlā ir piedāvāts iegūto datu kopsavilkums.

1. diagramma *Klases diskursa laikā gūto datu kopsavilkums*

Diagram 1: *Summary of the data – 8 parameters – obtained during the class discourse*

Nobeigums

Lai arī latviešu valodas kā otrās valodas apguves problēmas tiek pētītas, tomēr trūkst sistēmisku pētījumu, kuros padziļināti tiktu analizētas grūtības, ar kurām saskaras skolēni, apgūstot latviešu valodu kā otro valodu un dažādus mācību priekšmetus bilingvāli vai latviešu valodā. Ir nepieciešami gan klases diskursa pētījumi, gan atsevišķu indivīdu valodas un tās apguves procesa izpēte, izmantojot intervijas, anketas, skolēnu verbālos ziņojumus par kādu kognitīvu vai lingvistisku uzdevumu izpildi, kā arī citas metodes.

Klases diskursa izpētes dati ir nozīmīgi reālās valodu apguves situācijas izpētei. Lietišķā valodnieka uzdevums ir būt par starpnieku starp valodniecības nozares teoriju un

valodas pedagoģiju (Ellis 1997). Teorētiskās idejas var tikt attīstītas konceptuālā līmenī, vēlāk tās pārbaudot praksē, piemēram, klasē; un otrādi: vērojumi klasē, to analīze var sekmēt jaunu koncepciju izstrādi vai esošo teoriju kritiskāku izvērtēšanu.

Arī pati *lietišķā valodniecība* var tikt aplūkota kā starpnieks starp diviem diskursiem jeb realitātes instrukcijām: no vienas puses – valoda ikdienas dzīvē, lingvistiskais izpildījums, no otras puses – valoda kā abstrakta sistēma, lingvistiskā kompetence (Cook 2003).

LITERATŪRAS SARAKSTS

- Applied Linguistics. What It Is and the History of the Discipline.
<http://www.docstoc.com/docs/2185533/APPLIED-LINGUISTICS>
- Blūma, Dainuvīte u.c. (2004). *Valodas prasmes pārbaudes terminu vārdnīca*. Rīga: LR Naturalizācijas pārvalde.
- Cook, Guy (2003). *Applied Linguistics*. Series Ed. H.G. Widdowson. Oxford University Press.
- Cook, Vivian (2008). *Second Language Learning and Language Teaching*. London: Hodder Education.
- Ellis, Rod (1997). *Second Language Acquisition Research and Language Teaching*. Oxford University Press.
- Hatch, Evelyn (1978). Discourse analysis and second language acquisition. *Second Language Acquisition. A Book of Readings*. Rowley: Massachusetts, p. 401–435.
- Krashen, Stephen (1981). *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Pergamon Press Inc.
- Latvijas zinātņu nozaru un apakšnozaru anotācijas. <http://www.lzp.lv/latv/nozares.htm>
- Majer, Jan, Salski, Lukasz. 2004. The Pragmatics of Classroom Discourse: Requests and Commands. *Pragmatics and Language Learning*. Ed. by J. Arabski. Krakow, p. 51–67.
- Mitchell, Rosamond, Myles, Florence (1998). *Second Language Learning Theories*. London: Arnold.
- Schmitt, Norbert, Celce-Murcia, Marianne (2002). An Overview of Applied Linguistics. *An Introduction to Applied Linguistics*. Ed. by N. Schmitt. University of Nottingham. London: Arnold, p. 1–19.
- Seliger, Herbert W., Shohamy, Elana (1989). *Second Language Research Methods*. Oxford/ New York: Oxford University Press.
- Skujiņa, Valentīna (atb.red.) (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Spada, Nina, Lightbown, Patsy M. (2002). Second Language Acquisition. *An Introduction to Applied Linguistics*. Ed. by N. Schmitt. University of Nottingham. London: Arnold, p. 115–133.
- Алефиренко, Николай (2005). *Современные проблемы науки о языке*. Москва: Флинта, Наука.
- Баранов, Анатолий (2007). *Введение в прикладную лингвистику*. Москва: ЛКИ.

MĪTISKAIS LAIKS UN TELPA ULDA BĒRZIŅA DZEJĀ

Ulda Bērziņa dzejā mijas vairākas laiktelpas, kuras sakausētas ar atsevišķu kultūrzīmju starpniecību vienotā diskursā, tādēļ ir svarīgi noskaidrot būtiskākās iezīmes, kas autora tekstus izceļ uz citu latviešu dzejnieku 20. gs. beigū fona. U. Bērziņš ar modernismam (dažkārt postmodernismam) raksturīgo tradīciju mīta un folkloras idejas aktualizē gan vēsturiskās vai psiholoģiskās laika un telpas robežās ar lingvistiskiem, stilistiskiem elementiem un mitologēmu, kultūras zīmju starpniecību, gan atsevišķu mītam raksturīgu pazīmju ietvaros. Pētījumā izmantota filoloģiskā un lingvokulturoloģiskā metode.

MYTHICAL TIME AND SPACE IN THE POETRY OF ULDIS BĒRZIŅŠ

One article describes the writings of Uldis Bērziņš, one of the most prominent Latvian poets and translators (and also a dissident) who made his debut in the 1960s. It focuses on the aspect of time and space. The 20th century is a time of re-evaluation of values and of a search for new ways of self-expression. Entrenched mythical notions experience transformation and renaissance. Hystorical myths as a source of instigation for Latvian literature (also in folklore) reach their climax in the 1920-40s and 1960-80s, i.e. in a period when problems of ethnic identity were emphasized more than ever.

Uldis Bērziņš in his poetry successfully blends trends of modernism (and some of postmodernism) with mythical reality. He thereby refreshes the message of Latvian life, as well as reinforces particular trends common for whole humankind, which the author accomplishes with the help of cultural signs densely introduced into the texts. The objective of the paper is therefore to identify and emphasize dominant details of mythical time and space in the following anthologies by the Uldis Bērziņš: „Pieminekļis kazai” („A Goat’s Monument”, 1980), „Poētisms baltkrievs” („The Poetism Belarussian”, 1984), „Nenotikuši atentāti” („Assassinations which never took place”, 1990), „Laiks” („Time”, together with Juris Kronbergs, 1994) and „Nozagti velosipēdi” („Stolen bicycles”, 1999).

For the more detailed description of the peculiarities of the author’s works and for understanding the connection between the linguistic elements and the ethnical specifics of thinking, it was decided to use methods which are new to Latvian literary theory and are not so commonly referred to. Namely, a philological method was used for the in-depth text analysis (Николина 2007), and a linguo-culturological one for researching the connection of language and culture (Хороленко 2006).

Speaking about U. Bērziņš’ notion of mythical time and space, it is referred to as an „eternal now” situation, which also includes details of historical and psychological time and space. However, mythical time and space is dominant: texts of the poems contain a very dense layer of mythologems (Odin, Odysseus, Thor), images (trees, mountains, wheels) and mythical concepts. This layer very often merges with the layers of folklore and religion which are introduced into the texts by means of stylization and reminiscences or allusions. The paper is organized according to the three dominant features of myths in the texts of Uldis Bērziņš –

dichotomy, cyclicity, and syncretism. These are revealed with the help of particularly rich micro details and cultural signs and the transformation of folklore motives.

Dichotomy as a disclosure of two aspects of one whole is carried out in the artistic space within the oppositions **here and there, on the top and on the bottom, center and periphery, or insider and alien.** These are characterized by symbolic notions of a mountain or a bridge, images of Riga and the Daugava, as well as the introduction of a mediator (a goat, bird or a ghost), which reach over the borders of time and space. Thereby the poet emphasizes fundamental ontological aspects which are concentrated in the semantic meanings of the notions of time, eternity and lifetime. In turn, by means of linguistic elements (not only senses, but also syntactical structure and pragmatic elements) Uldis Bērziņš pays attention to the multifunctionality and uniqueness of a language, and is trying to reach the level of a parent language. Within these dichotomies, the images, motives and signs also actualize a historic time and space. Thereby, a background for the disclosure of subtextual layers is organized, and simultaneously a point of view for several artistic chronotopes is expressed, which is interpreted as a symbiotic process in the poetry of Uldis Bērziņš.

The search of oneself in the context of eternity is expressed with the help of the cyclicity principle. This is at the same time a tool for the illustration of different time spaces, which creates a synthesized model of an artistic world with a polyphony of linguistic elements. The cyclicity indicators in the poetry of Uldis Bērziņš are the images of a **wheel, mill, and ball**, as well as the interaction of the change of cycles of nature and human life. Special attention is paid to the points of intersection of time, thereby marking the Latvian year and the course of human life. In addition, the acknowledgment that the cycle is never-ending and repetitive, makes us look for interconnections with the philosophy of existentialism and a possible fulfillment of the meaning of life.

Syncretism, on the contrary, as a combination of several different traditions, allows Uldis Bērziņš to emphasize features of cultural, linguistic and ethnic identity. In the united whole, i.e. in the interpretations of a sign, motive, image or myth, there is an accumulation of a few notions that create a peculiar effect of surrealism in a poetic text. For Bērziņš, syncretism is discovered in an **image of a city, a sound, personal names (Peteris, Juris), religious characters (Jesus Christ, Krishna), and myths of the creation of the world.** To find features of syncretism in a text, a reader does not only have to have some knowledge of mythology, religion, or culturology, but also needs associative thinking, since the poet often plays with phonemes and facts by linking them in rhythmically symbolic combinations.

To sum up Uldis Bērziņš' notions of mythical time and space, it can be concluded that the poet successfully uses the means of language, its meanings, its peculiar functions and associative nets in order to create a synthesized model of the mythical, historical, and psychological time space. This requires additional attention from a reader, because each poem is a subtextually dense discloser of a cultural heritage and an indicator of the search of oneself.

Mūsdienās ar jēdzieniem mītiskais (mitoloģiskais) laiks un telpa parasti saprot tādu telpu un laiku, kas atspoguļo mītam raksturīgās domāšanas īpatnības, strukturējot apkārtējo pasauli kā atkārtojumu kopumu. Kā apgalvo britu žurnāliste un rakstniece Kārena Armstronga, tad kopš pašiem pirmsākumiem cilvēki izdomā stāstus, kas palīdz ievietot mūsu dzīvi plašākā ainā, atklājot pamatlikumsakarības un radot ilūziju, ka par spīti nomācošajiem un haotiskajiem acīmredzamajiem pierādījumiem dzīvei ir jēga un vērtība (Armstronga 2007: 6). Un šāds stāsts ir mīts, kas ir ne tikai viens no kultūras vēstures fenomeniem, bet arī

ir pirmatnējais ideoloģijas modelis un sinkrētisks šūpulis dažādām kultūras izpausmēm (Мелетинский 1).

Dzejnieks Uldis Bērziņš neizdomā jaunus mītus, taču labprāt cenšas izzināt tos. Kā uzsver atsevišķi literatūrpētnieki (Hermanis Margērs Majeviskis, Māris Salējs, Janīna Kursīte), tad autoram piemīt spēja sakausēt vienotā veselumā gan realitāti, gan subjektīvismu, gan mitoloģiskai domāšanai raksturīgās iezīmes. Ar šādi rakstīto asociatīvo dzeju, kurā izvēlētie vārdi ir daudznozīmīgi un teksts pakļaujas vairāku slāņu lasīšanai, tiek radīts sirrealitātes efekts. Tā kā dzejas tekstā atsevišķas laiktelpas nav nošķiramas viennozīmīgi un to raksturojošās pazīmes ir attiecināmas arī uz citiem laika un telpas slāņiem, tad pētījuma mērķis ir noskaidrot Ulda Bērziņa dzejā būtiskākās mītiskās laiktelpas detaļas, par pamatu izmantojot dzejnieka no 1963. līdz 1999. gadam tapušos dzejas tekstus. Kopskaitā tie ir pieci dzejoļu krājumi – „Pieminekļis kazai” (1980), „Poētisms baltkrievs” (1984), „Nenotikuši atentāti” (1990), „Laiks” (1994), „Nozagti velosipēdi” (1999). Lai precīzāk varētu noskaidrot dažādu tautu kultūras mantojumu atklājošās detaļas un analizēt atsevišķu kultūrzīmju nozīmi dzejas tekstos, tiek lietotas filoloģiskā (Jurij Kazarins, Nataļja Nikolina) un lingvokulturoloģiskā (Anna Vežbitska, Vladimirs Vorobjovs, Valentīna Maslova) pētījuma metode, ļaujot meklēt kopsakarības starp valodas līdzekļiem, kultūras slāņiem un autora subjektīvās pasaules uztveri.

Ulda Bērziņa mītiskā laiktelpa ir saplūduši ar folkloras uzslāņojumiem, kas traucē viennozīmīgi apgalvot, ka dominējošās iezīmes ir tikai mīta „paliekas”. Folkloriste Jolanta Mackova norāda, ka pastāv atšķirības starp mitoloģisko un folklorisko pasaules uzskatu, kā būtiskāko atšķirību minot dabas un cilvēka vienotību pretstatā cilvēka kopības izjūtai kolektīvā (Mackova 1989: 153). Abi šie pasaules uzskati atklājas arī Ulda Bērziņa dzejā atsevišķu mitoloģēmu (piemēram, *Odins, Tors, Odisejs, Fenrīrs*) un tēlu (*koks, kalns, putns, rats, krusts*) veidā, kā arī pasaules radīšanas mīta interpretācijā, totēmiskajos priekšstatos. Ar kultūrzīmju palīdzību tiek veidotas sintezētas mītiskās laiktelpas kontūras, kurās vienkopus ir gan mītiskās domāšanas, gan folkloras tradīcijas iezīmes, par ko liecina šādi Ulda Bērziņa dzejas teksta elementi:

- 1) ar mitoloģiju saistītas kultūrzīmes,
- 2) atsevišķi ģeogrāfiski objekti, kam ir kultūrvēsturiski nostiprinājusies nozīme,
- 3) tautasdziesmu stilizācijas,
- 4) mitoloģisko un folkloras tekstu reminiscences.

Lai veidotu vienotu mītiskā laika un telpas analīzi, tiks izmantotas atsevišķas mītam raksturīgās pazīmes, kas atklāj gan temporālās, gan telpiskās dominantes Ulda Bērziņa dzejas tekstos.

Dihotomija kā viens no pasaules uzbūves modeļiem

Dihotomija ir viens no mītu veidojošiem struktūras modeļiem, kas parādās laika un telpas dalīšanā divās daļās (centrs – perifērija, sakrālais laiks – empīriskais laiks). Lai gan mītiskā poētiskā apziņa nenošķir telpu un laiku, definējot notiekošo kā „šeit un tagad”, tomēr izvairīties no dihotomijas tā nespēj. Ulda Bērziņa dzejas tekstos dihotomija parādās atsevišķu kultūrziņju (*Dievs, Velns, Daugava, Rīga*) un mitoloģisko tēlu (*kalns, tilts, kaza, putns, velis*) lietojumā, kā arī folkloras motīvu interpretācijā.

Vispārinātās attiecības starp laiku un telpu – *šeit un tur* – ir ļoti izteiktas Ulda Bērziņa mākslinieciskā hronotopa izveidē, esot par pamatu citu bināro opozīciju izspēlei (te – tur, augša – apakša u.c.). Viens no spilgtākajiem piemēriem ir saistīts ar Latvijas un Kaukāza kalnu salīdzinājumu, kas atklāj ne tikai ģeogrāfisko vietu fiziskās atšķirības, bet arī subjektīvo un kultūrvēsturisko nozīmi:

*Visur nāk ielejām kalni talkā,
sīceņi Piebalgā, milzeņi Balhā,
ei, Hindukuš, kuš, kuš, te –
laiks, tur – mūžība, te – mūžs,
te balss, tur kluss, tur nelaiks,
netelpa, te – jūs, te pasaules
skrējīnš (..) (Bērziņš 1994: 81)*

Citātā parādās vairākas iezīmes, kas norāda uz pāreju no konkrētā uz vispārīgo, kā arī no reālā uz fundamentalitāti. Piemēram, ar substantīvu *sīceņi* un *milzeņi* un toponīmu *Hindukuš* tiek aktualizēts *kalna tēls*, kas ir viens no centrālajiem pasaules uzbūves elementiem mitoloģijā, jo norāda uz vertikālo asi, proti, telpas trīsdimensionālo dalījumu debesis – zeme – pazeme. Turklāt kalna simboliskā nozīme ir saistīta ar vīrišķā un dievišķā izpratni, jo tas kā pacelšanās simbols virs ikdienības līmeņa norāda uz garīgu augšupeju un augstāku attīstības pakāpi, pārvarot grūtības (LME 2006: 221). Savukārt ar savu nekustīgo un lielo akmens masu kalns ir arī nesatricināmības simbols (LSE 2002: 67), kas ir ļoti būtisks faktors cilvēka apkārtējās pasaules uztverē, jo ikviena individuālās telpas transformācija var tikt uzskatīta par cilvēka (etnosa) fizisku iznīcināšanu (Šuvajevs 1990: 25).

Arī lingvistiski atklājas opozīcija *te – tur*, kur noteicošā loma ir attālumam no runātāja, vērotāja un objekta, tādējādi tiek norādīta telpas ietekme uz liriskā *es* koordinācijas sistēmu, ko var uztvert par psiholoģisko laiktelpu atklājošu elementu. Citētajā piemērā *te – tur* izpratnē analizējami substantīvi *nelaiks*, *netelpa*, kurus var saistīt ar pirmlaika un pirmtelpas iespējamajām interpretācijām, tādā veidā akcentējot fundamentālus ontoloģijas aspektus, kas meklēti jēdzienu *laiks*, *mūžība* un *mūžs* semantiskajās nozīmēs. Šāda risinājuma iespējamību

pierāda arī substantīvs *balss* un adjektīvs *kluss*, un pieturzīmju lietojums. Citējumā esošās domuzīmes veic vairākas funkcijas (verba *būt* aizstāšanu, robežu iezīmēšanu, substantīva emocionālu uzsvēršanu), kas spilgti raksturo liriskā *es* attieksmi pret ģeogrāfiskajām reālījām un asociāciju tīkla veidošanās iezīmes.

Lai arī kalna tēls ir universāls simbols, kas norobežo atšķirīgas telpas un laiku, tomēr tas nav nozīmīgākais simbols, kas atdalītu centru no perifērijas. Ulda Bērziņa gadījumā centrs ir *Rīga*, kur viņš ir uzaudzis, bet perifēriju veido visi pārējie ģeogrāfiskie un sociālpolitiskie objekti. Taču atšķirība ir tā, ka mītos perifērija ir ļaunumu nesoša, bīstama, bet mākslinieciskajā tekstā pati par sevi perifērija nav sveša literārajam *es*. Šo telpu bīstamu padara kādreiz notikušo vēsturisko kolīziju atskaņas, kas literārā *es* (arī etnosa) kultūratmiņā ir ieguvušas negatīvu vērtējumu. Kā piemērus var minēt *Jeniseju*, *Solovku salas*, *Altaju*, *Sibīriju*. Šādā veidā U. Bērziņš uzsver, ka ģeogrāfiskiem objektiem pašiem par sevi nepiemīt laba vai ļauna konotācija, bet to tādu veido cilvēks.

Ja runā par Rīgu kā centru, tad šis priekšstats dzejas tekstos ir ienācis no folkloras, kur tiek uzsvērta Rīgas kā pils sākotnējā nozīme (Konstantīns Karulis skaidro vārda pilsēta rašanos ar *pils* un *sētas* izpratni). Arī Ulda Bērziņa dzejas tekstos ir atrodama šī nozīme, taču tā ir saistīta ar pils kā ierobežotas, patvērumu veidojošas telpas izpratni, cietoksni. Īpaši tas atspoguļojas dzejoļu cikla „Daugavmala” tekstos, kur dihotomija tiek reducēta uz 1918. gada notikumiem. Piemēram, dzejolis „Kulaks priekšā”, kurā Bermonta karaspēkam Rīgu traucē ieņemt „kulaks”, kas ir metonīmisks strēlnieku apzīmējums. Vienu aizsardzības joslu veido karavīri, kuri gatavi cīnīties tur, *kur mums pasaules vidus* (Bērziņš 1999: 26), otru – dabiskie ģeogrāfiskie objekti, proti, Daugava, Lielupe kā savējās un svešās telpas, tā arī etnisko grupu norobežotāja (latviešu – vācu teritorijas puses). Līdz ar to upe iegūst sarga funkciju, bet tajā pašā laikā arī sadala centru, veidojot no mītiskās pasaules izpratnes atšķirīgu modeli [mītos centrs ir monolīts veidojums – L. A.]. Daugava veic arī šīs pasaules un viņsaules atdalošo funkciju, kura simboliskā nozīmē daļēji saskan ar mītisko dvēseļu upi Stiksu, tomēr Ulda Bērziņa variantā Daugava ir veidota kā vienota telpa – centrs kā pilnības, labā un ļaunā salikums, kā *in* un *jan*, tādējādi mēģinot sapludināt eiropisko tradīciju ar austrumniecisko (Kursīte 1994: 27). Mītiskās domāšanas pazīmju aktualizācija ar kultūrzīmju starpniecību raksturo arī vēsturisko un psiholoģisko laiktelpu, kas veido fonu zemtekstuālo slāņu atklāsmei. Tādā veidā tiek panākta vienlaicīga vairāku laiktelpas skatu punktu izmantošana vienas zīmes, tēla un motīva ietvaros.

Gan telpiskā, gan temporālā aspektā abus Daugavas krastus savieno *tilts*, kas veido vienotu Rīgas tēlu akcentējot arī *augšas* – *apakšas* opozīciju:

*Rīgas puikas tiltu taisa pagrabā aiz
miltu maisa nav vēl plintes naglā kārtas
plintēs asteres tiem sārtas (..)
iet pa pirmo trauslo ledu kritušie (pie
rokas vedu) mutes sātas dziesmas stā-
tas (..) (Bērziņš 1984: 45)*

Tādējādi tiek aktualizēta tilta simboliskā nozīme, kas izsaka ne tikai pāreju pāri ūdenim, kurš atdala šo pasauli no viņsaules, bet arī no ikdienišķā uz sakrālo telpu un no vienas esamības formas citā (LME 2006: 508). Cik draiski un nenopietni sākas dzejolis, atgādinot bērnu skaitāmpantu (to nodrošina trohaja pantmērs, pilnīgās atskaņas un leksikas izvēle), tik skaudri tas beidzas idejas atklāsmē. Turklāt autors apzināti izvairās no pieturzīmju lietojuma, ļaujot lasītājam pašam izvēlēties akcentēt atslēgas vārdus, kas nozīmīgi idejas atklāšanai.

Atsevišķi skatāmi ir katru laiktelpu raksturojošie (*Dievs, Velns, kaza*) un vienojošie tēli (*putns, koks, velis*), jo arī šeit vērojamas bināro opozīciju iespēles, kas galvenokārt saistītas ar savstarpējo cīņu starp metaforizētu labo un ļauno, gaismu un tumsu. Savukārt vienojošie tēli (mediatori) ir robežsimboli, kas fiziski spēj eksistēt divās telpās vienlaicīgi, tādējādi pārkāpjot stingri noteiktās robežas.

Viena no interesantākajām un tradicionālākajām ir Velna un Dieva cīņas interpretācija dzejas tekstos. Šeit var atrast norādes gan uz pasaules radīšanas mītu, gan kristīgajai mitoloģijai raksturīgo izpratni, jo tēlu pirmatnējās nozīmes ir savstarpēji saplūdušas, ko rāda abu tēlu ambivalentums dzejas tekstos. Piemēram,

*(..) Dieviņš auzas sēj, nāk velns
un bradā auzas. Velns mālus min, bet dieviņš
krūzes dauza. Viss top un zūd – pār malu
esme vārās (Bērziņš 1980: 37)*

Šī personificētā mītisko tēlu sāncensība iezīmē arī citu aspektu, proti, cikliskuma principu dabā – ja kaut kas rodas no jauna, kaut kas iet bojā, pazūd, un otrādi. Turklāt attiecības starp Dievu un Velnu ir drīzāk draudzīgas, rotaļīgas, jo dzejnieka dievs ir „*velna jaunākais brālis*”. (Bērziņš 1984: 35) Var izteikt hipotēzi, ka Dievs un Velns ir dvīņu kulta pamattēli, jo viens bez otra nevar iztikt kopīga darba veikšanas procesā un vispārinot pārstāv metaforizētu labā un ļaunā opozīciju.

Vērā ņemams ir *kazas* tēls, kurā ir saplūduši folkloriskie priekšstati (var vilkt paralēles ar tautas pasaku tēlu (cilvēks pārvēršas/tiek pārvērsts par kazu/āzi) un kristietības simbolu kā lētticības iemiesojumu) un kultūrvēsturiski fakti, jo U. Bērziņš ar šo tēlu raksturo 20. gadsimta 60.–70. gados izveidoto neoficiālo radošo apvienību, kas pulcējās Vecrīgas

kafejnīcā ar nosaukumu „Kaza”, kurā bija iesaistīti vairāki sabiedrībā pazīstami intelektuāļi – Viks, Knuts Skujenieks, Leons Briedis, Uldis Bērziņš, Uldis Leinerts u.c. Tādējādi ar viena tēla palīdzību dzejnieks raksturo gan laika un telpas relatīvo nozīmi filozofiskā skatījumā, gan 20. gs. 60.–70. gadu kultūrvēsturisko fonu.

Kā mediators Ulda Bērziņa dzejā, kas arī savieno zemi ar debesīm, ir *putna* tēls, kam ir vairākas nozīmes. Pirmkārt, putns ir Dieva ziņas nesējs (visbiežāk zīle), kas izredzētajiem paziņo par sociālās dzīves maiņu (karā iešana). Otrkārt, putns ir mirušo dvēseles, visbiežāk – tieši karā nogalināto. Treškārt, konkrēts putns ar savu semantisko nozīmi. Ulda Bērziņa tekstos tādi ir *lakstīgalas, cīruļa, vālodzes, zvirbuļa un gaiļa* tēls.

Atšķirīgs ir *veļa* tēls, ko Uldis Bērziņš izmanto kā mediatoru starp dažādiem laika punktiem un kas atklāj polifoniju kā vienu no dominējošām mākslinieciskās laiktelpas detaļām dzejas tekstos, apstiprinot tēzi par *mūžīgo tagad*, kas tiek aktualizēts visos trijos laiktelpas skatu punktos. Piemēram,

*Vecotant, kad tu meitiņa viena pārkonī skriesi
es par tevi Dieviņu lūgšu, nebaidies i
Kapteini Ozol, ja tu ar čekistiem nesapīsies
es tevi vedīšu naktī, kad tev pakaļ dzīsies
Klāv, ej uz staciju, bēdz! Re, smiltīs man celis
es esmu no nākotnes, zini, es tagad esmu velis* (Bērziņš 1994: 49)

Šāda pāreja no vienas realitātes otrā, no viena laika punkta uz citu ļauj autoram veidot tiltu no nākotnes uz pagātni un spēcīgi ilustrēt mītiskā laika būtību. Liriskā *es* vēlme mainīt vēstures gaitu sasaucas ar misijas apziņu, kas saistāma ar vārdu savienojuma *pārkonī skriesi* semantisko nozīmi, proti, kā dzīves, likteņa, Dieva izaicinājums un sava uzdevuma izpilde. Piemērā ar pāreju no viena laika punkta uz citu tiek aktualizēta arī cikliskā laika izpratne, kas saistāma ar paaudžu maiņu (uz to norāda uzrunas forma *vecotant*) un dzīves ritējumu (substantīvi *meitiņa, smiltis*), tādējādi vēršot ikdienišķus faktus par mūžīgu nāves riņķa danča atklājējiem.

Izmantodams folklorai raksturīgus tēlus, reminiscences un tautasdziesmu ritmiku (trohaju, daktilu), U. Bērziņš ne tikai “atdzīvina” latviešu senākos priekšstatus par pasaules kārtību, bet arī mēģina atrast savu vietu tajos, iekļaujoties sava laika raksturīgajā folkloras aktualizācijas tendencē, tajā pašā laikā padziļinot konkrētu leksēmu, simbolu nozīmi uz kultūrvēsturiskā fona (remitoloģizācijas tendence).

Cikliskuma princips laiktelpas modelī

Cikliskuma principu Uldis Bērziņš izmanto vairāku laiktelpu ilustrēšanā, kas liecina par viņa tieksmi no atsevišķiem elementiem un dažādiem skatu punktiem veidot sintezētu mākslinieciskās pasaules modeli, kurā ar valodas līdzekļu polifoniju atklātos tikai viņam raksturīgais pasaules skatījums. Šāda laiktelpu atklājošu elementu pārklāšanās skaidrojama ar kolektīvās bezapziņas dominanti mītiskajos priekšstatos un apziņas līmeņa kontroli. Tomēr ir spilgtas mikrodetaļas, kas raksturo cikliskumu mītiskajā laiktelpā ar mītam raksturīgām iezīmēm. Par tādām var uzskatīt *rata*, *dzirnavu*, *kamola* tēlu, kā arī konkrētus mūžīgā cikla atspulgus dabā – gadalaiku maiņu – un cilvēka dzīvē – paaudžu maiņu. Tā kā cikls ir nebeidzams un nepārraujams, tad tas ir saistāms ar mūžības izpratni, par ko dzejas tekstā liecina atsevišķas detaļas, kas pēc savas formas atgādina apli. Piemēram, *dzirnavas*:

Verieties, debespusēs

Malieties, aizsaules krusas

Liecieties, zilie gaisi

Pār miroņa kluso maizi (Bērziņš 1990: 104)

Lai arī tekstā nav leksēmas *dzirnavas*, *dzirnas*, toties verba imperatīva forma *malieties* norāda uz šīs leksēmas klātbūtni (*malties* – ‘tikt maltam; drūzmēties; grūstīties’ (LLVV 5. sēj.: 75)). Turklāt leksēmas *debespusēs*, *aizsaules krusas*, *zilie gaisi* ir jāsaista ar mītisko izpratni par pēcnāves pasauli.

Pārejot no vienkāršām priekšmetiskām detaļām uz abstraktāku un vispārinātāku ideju risinājumu, tiek atspoguļota arī paaudžu maiņa kā cilvēka dzīves cikls, kam pamatā ir laiktelpas trīsdimensionāla uztvere (piemēram, sapnis kā paaudžu vienotājs) un sevis kā starposma no iepriekšējās paaudzes uz nākošo aktualizācija, kas saistāma ar dzīves jēgas meklēšanu un sakrīt ar psiholoģiskās laiktelpas elementiem:

Es redzu, pliki ļaudis

Man gaisā prātā ienāk

Tu, kurš vēl neesi ieņemts

Tu, kurš jau iemīts plienā

Ar visiem pulkā melo

Kaut esat manī vienā (Bērziņš 1984: 62)

Tā kā mītiskās domāšanas pamatiezīme ir ciklisko procesu pārnese no dabas uz cilvēka dzīvi, tad īpaša uzmanība pievērsta laika krustpunktiem – Jūrģiem, Jāņiem, Miķeļiem vai Mārtiņiem, Ziemsvētkiem, jo tie ir robežas iezīmētāji latviešu gadskārtā. Kā viena no būtiskākajām un baltu tautu pasaulei raksturīgajām parādībām ir veļu kults, par ko liecina atsevišķas detaļas (*krusts*, *priede*, *dzenis*) un tēli (*nāve* – *klusā meitene*):

(..) *Veļu māt,*

ģērb savus meļus (Bērziņš 1990: 87)

Hipotētiski var pieļaut, ka kulta saglabāšanas tradīcijas ir saistāmas ar abu baltu tautu pamatnodarbošanos – zemkopību (folklorā – zeme kā maizes devēja un augumiņa ņēmēja). Līdzīgu apgalvojumu izsaka arī valodniece Ruta Veidemane, ka „Bērziņa dzejā gars ir neparasti vielisks un nekad neļauj šaubīties par tā materiālo pirmamatu [zemi – paskaidrojums mans L.A.]. Gars – neiznīdējams un pārvarīgs – savus spēkus smeļ no zemes, tur ir tā sākotne un turpinājums.” (Veidemane 2002: 73) Tādējādi Ulda Bērziņa dzeja sakūst eksistenciālisma filozofijas un mītiskās domāšanas vienotībā, kur noteicošā loma ir atziņai – būt saskaņā ar sevi.

Sinkrētisms kā senākais kultūras atspulgs

Sinkrētisms ir savdabīgs mītiskās domāšanas un kultūras apvienotājs, kas neļauj reliģiskos priekšstatus skatīt šķirti no mākslas un mitoloģijas. Būtiskākā sinkrētisma iezīme ir dabas, dabiskā pretstatījums kultūras, cilvēces sasniegumiem, citiem vārdiem sakot, mīta un mākslas savstarpējās attiecības (Стоянова 2007: 2), līdz ar to tiek analizētas tās mītisko laiku un telpu raksturojošās detaļas, kurās saplūst reliģiskie vai no citiem etnosiem aizgūtie priekšstati ar kultūras uzslāņojumiem, veidojot daudzveidīgu māksliniecisko pasaules redzējumu.

Viens no spilgtākajiem tēliem, kurā vērojamas sinkrētisma iezīmes, ir *pilsēta*, ko filozofs Igors Šuvajevs analizē kā kultūras fenomena interpretāciju, kura nav atdalāma no mīta, mītopoētiskā skatījuma, atrauti no dzīvības un nāves apjēgsmes (Šuvajevs 1990: 24). Ulda Bērziņa dzejā var saskaņot gan pilsētas kā apdzīvotas telpas, gan pilsētas kā kultūras simbola aktualizāciju. Par šādām pilsētām var uzskatīt *Jeruzalemi, Budapeštu un Rīgu*. Ja Jeruzalemi var uzskatīt par sievietes projekciju (kultūras kontekstā Jeruzalemi var uzskatīt par kristīgās reliģijas šūpuli), tad Rīga ir vīrišķā atspoguļotāja, uz ko norāda tās atsevišķie elementi. No vienas puses, Rīga tiek uztverta kā izomorfa attiecībā pret zemi un valsti, kurā tā atrodas (Rīga kā Latvijas galvaspilsēta), no otras puses, kā centrs, kas atveido pasauli (Rīga kā centra izpratne) un ir citu kultūru atspulgs. Piemēram,

O, Rīga-pīga, kanāls mans

Arāls, padzēros atzīšanas, -

cik avots anāls! Tik annālēs

lūko! – ik skaidrojums banāls,

pirmogs tik Tavāls, tulkojums

manāls, ovālā debess pār ies

un samals, lai jau: gads vēl

mums – veidīgs kā māls. (Bērziņš 1999: 30)

Par personīgu tuvumu liecina vietniekvārds *mans*, bet par pilsētas kā centra izpratni liecina substantīvs *avots*, kas savienojumā ar adjektīvu epiteta funkcijā *anāls* norāda uz neglītā estetizēšanas tendenci, ko vēl vairāk pastiprina iepriekšējā rindā minētais substantīvs *atzīšanas*, kas ļauj veidot asociācijas ar Bībeles atzīšanas koka simboliku. Turklāt vīriešu dzimtes substantīvu sablīvējums (Arāls, kanāls, tulkojums u.c.) rada papildus vīrišķā spēka akcentējumu. Īpatnējs ir okazionālisms *Tavāls*, kurš sevī apvieno divu adjektīvu *tuvs* un *tāls* nozīmes, veidojot metaforisku priekšstatu par subjektīvo attieksmi pret pilsētu – tālais tuvums. Līdzīgu attieksmi pauž arī dzejnieks Aleksandrs Čaks, kas pilsētas atveidē izmanto bināro opozīciju un neglītā estētikas principu. Otra versija *Tavāls* interpretācijā ir saistāma ar *savējā* un *svešā* pasaules uztveri, proti, liriskajam *es* ir distancēta attieksme pret *tavējo* pasauli, kas raisa asociācijas ar *katram savas debesis* izpratni. Lai radītu vēl lielāku efektu un vienā telpas punktā atklātu atsevišķu laiku iezīmes, tiek nosauktas vēsturiskas liecības – *annāles*. Tomēr visam pa vidu ir spēle ar vārdveidošanas morfēmu *-āl-*, kas latviešu valodā ir raksturīga tikai internacionālistiem. Iespējams, ka šajā gadījumā var vilkt paralēles ar vācu valodas ietekmi, vēl vairāk izceļot tās ietekmi uz latviešu kultūru, piemēram, *lielies, cik uziet, ka tu [vācieti] to Rīgu esi uzcēlis...* (Bērziņš 1990: 9).

Arī atsevišķas pilsētu raksturojošas detaļas norāda uz sinkrētismu. Tāds, piemēram, Rīgu, arī Prāgu, raksturojošais elements, kas sastopams gan folklorā, gan U. Bērziņa dzejā, ir *tornis*, kas pēc savas arhitektūras norāda uz telpas vertikālo izpratni, saistot zemi ar debesīm un esot par pasaules asi, līdz ar to agrīnajā kristietībā baznīca tika salīdzināta ar *pāri ūdeņiem izslietu augstu torni no krāšņiem tēstiem akmeņiem* un viduslaiku arhitektūrā tornis jau parādās kā neatņemama baznīcas sastāvdaļa (LME 2006: 511). Plaši izplatīts ir mīts par Bābeles torni, kas sākotnēji tika celts kā zikurāts, bet cilvēku pārdrošības dēļ tika nojaukts, iegūstot negatīvu konotāciju, bet Ulda Bērziņa tekstos tornis parādās kā brīvības simbols (asociācija – ja iznīcinās Doma baznīcas vai Pēterbaznīcas torni, Rīga tiks ieņemta). Tādējādi apstiprinās torņa simbolika, kas saistāma ar vīrišķo enerģiju, proti, tornis ir arī falliskā simbols (LSE 2002: 145), kas norāda uz vīrišķā spēka un varas pielūgsmi.

Fenomenoloģijas filozofijas idejas vienkopus ar mītiskajiem priekšstatiem atklāj cits piemērs, kas raksturo *skaņu* kā vienu no laiktelpas objektiem:

(..) plīka skaņa top par attieksmi un

pastāv, un, esmi atstaro-

dama, tā paveic dieva darbu (Bērziņš 1994: 14)

Skaņa fenomenoloģijā tiek skaidrota kā laikobjekts, jo tā satur laiku, tā ir ienākoša un aizejoša, tās intensitāti nosaka iepriekšējā skaņa, kas reizē ir vērsta arī uz nākošo (skaņu ilgstamība). Tā kā skaņas fenomens ietver divas līdztekus pastāvošas struktūras – apziņas un fenomena, tad lietas emocionālais un racionālais tvērums nav nodalāmi. Turklāt viena un tā pati skaņa iekļauta citā kārtībā, citā izpildījumā ir arvien jaunā skanējumā, tā arvien ir citu idealitāšu sakārtotā pasaule (Kivle 2008: 77–80). Līdz ar to skaņa pati par sevi ir sinkrētiska. Paralēles var vilkt arī ar valodas izcelšanās teorijām un muzikalitāti. Savukārt gan reliģiskajos, gan mītiskajos priekšstatos kaut kā nosaukšana vārdā bija ritualizēta darbība, kuras laikā vārdam un tā nesējam tiek piešķirtas kādas iekšēju būtību izsakošas un raksturojošas iezīmes. Īpaši tas attiecas uz personvārdiem.

Atsevišķu mītisko tēlu interpretācijā ir saskatāma mīta, reliģijas un kultūrtradīciju vienotība, piemēram, *Pēteris*, vai jaunu kultūrziņņu radīšana, piemēram, *Krišna Barons*. Ulda Bērziņa tekstos *Pēteris* latviskajās tradīcijās ir saistīts ar Pērkonu, kas tandēmā ar Jāni ir personificēti vasaras saulgriežu simboli un tādi tiek arī attēloti. Piemēram,

(..) *pāri bērzu galiem nāk lielais vīrs,
Brēc gaiļi svešās balsīs, koka karote
Tam rokā, siena kaudze galvā, mute rij
Un plītē, nezāles tam saaugušas pautos,
Putni bēg, nāk lielais vīrs, pa priekšu
Kviesis tek un ceļu rāda* (Bērziņš 1980: 51)

Līdzās tam ir sastopami teksti, kuros Pēteris parādās kā Bībeles tēls, piemēram, motīvs par Jēzus Kristus noliegšanu tiek attiecināts uz Rīgu (*trīs reizes tu Rīgu noliegsi*), tādējādi zaudējot daļu no savas pirmatnējās funkcijas. Daļēji Bībeles apustuļa Pētera nozīme folklorā ir transformējusies, īpaši motīvos par iekļūšanu debesu valstībā un Pēteri kā svēto atslēgu glabātāju, kas tiešā veidā tiek atspoguļota arī Ulda Bērziņa dzejā. Autors, balstoties uz kultūrvēsturiskajiem faktiem, arī toponīmos aktualizē svētā Pētera nozīmi, proti, Pēterbaznīcas uzrunā tiek izmantota reducētā forma, kas pakļaujas semantiskajām interpretācijām. Tādējādi ar vienas mitologēmas izmantojumu dzejas tekstā tiek realizēta daudzslāņaina struktūra, kas apvieno reālas telpas detaļas (Pēterbaznīca) un mītiskās iezīmes. Līdzīgu principu dzejnieks izmanto arī atsevišķu vēsturisku personu mītiskošanā, piemēram, Alfredu Ķempi, kā arī atsevišķu antroponīmu un tēlu atveidē, piemēram, *Jāņa, Jura* un *Dieva* atveidē, jo Uldis Bērziņš cenšas izziņāt pēc iespējas vairāk konkrēta vārda iezīmes. Šādu parādību viņa dzejā literatūrpētnieks H. Majevskis sauc par valodiskiem orientieriem, norādot, ka tikai ar to palīdzību var izprast Bērziņa tekstus (Majevskis 2002: 69), turklāt tā tiek atklāta

mitoloģiskās laiktelpas un kultūras uzslāņojumu aktualizācija ar valodas elementu palīdzību un atšķirīgu etnosu pasaules redzējuma saķausējums vienotā veselumā.

Mītiskās laiktelpas iezīmes ir nozīmīgas Ulda Bērziņa mākslinieciskās pasaules sastāvdaļas, kas ļauj atklāt daudznozīmīgu valodisko orientieru klātbūtni un 20. gadsimtam raksturīgu tendenci literatūrā, proti, remitoloģizāciju. Binārās opozīcijas, cikliskuma princips un sinkrētisms, kas ir mīta pamatiezīmes, apvieno būtiskākos un dominējošos motīvus, tēlus un noskaņas dzejas tekstā, kā arī etnosam nozīmīgākās pasaules uztveres detaļas. Arī leksēmu semantikā tiek realizēts sinkrētisms, kas atklāj valodas kultūrvēsturisko saistījumu un izcelšanās senumu.

SAĪSINĀJUMI

LME – Lielā mitoloģijas enciklopēdija.

LLVV – Latviešu literārās valodas vārdnīca.

LSE – Lielā simbolu enciklopēdija.

LITERATŪRAS SARAKSTS

- Armstronga, Kārena (2006). *Īsi par mītu vēsturi*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
- Bērziņš, Uldis, Kronbergs, Juris (1994). *Laiks. Dzejoļi*. Stokholma: Memeto. Rīga: Zinātne.
- Bērziņš, Uldis (1990). *Nenotikuši atentāti*. Rīga: Liesma.
- Bērziņš, Uldis (1999). *Nozagti velosipēdi*. Rīga: Mīnerva.
- Bērziņš, Uldis (1980). *Pieminekļis kazai*. Rīga: Liesma.
- Bērziņš, Uldis (1984). *Poētisms baltkrievs*. Rīga: Liesma.
- Čaklā, Inta (1991). Minūtes, gadi un citi Ulda Bērziņa dzejas laiki. *Avots*. Jūlijs/augusts. 24–27.
- Kivle, Ineta (2008). Skaņa fenomenoloģiskā skatījumā. *Vērotājs un sabiedrība: fenomenoloģiski risinājumi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 73–86.
- Kursīte, Janīna (1994). Uldis Bērziņš. *Latviešu rakstnieku portreti: 70.–80. gadi*. Rīga: Zinātne. 26–31.
- Laķis, Pēteris (1998). Laiks un eksistenciālā jēga. *Kentaurs XXI*. Nr. 17. 116–119.
- Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. (1972–1996). Rīga: Zinātne.
- Lielā mitoloģijas enciklopēdija* (2006). Rīga: Jumava.
- Lielā simbolu enciklopēdija* (2002). Rīga: Jumava.
- Mackova, Jolanta (1989). *Mūžīgie jautājumi. Raksti par literatūru un folkloru*. Rīga: Liesma.
- Majeviskis, Hermanis, Margers (2002). Uldis Bērziņš: misija un paradoksi. *Karogs*. Nr. 7. 66–72.
- Mitoloģijas enciklopēdija 2 sējumos*. (1993, 1994). Rīga: Latvijas enciklopēdija.
- Mitoloģijas vārdnīca: pasaules tautu mitoloģiskais raksturojums* (2004). Rīga: Avots.
- Muktupāvela, Ruta (2005). Senču kults Latvijā un Lietuvā. *Acta Baltica 2005*. Kaunas: AESTI. 106–118.
- Nastopka, Kęstutis (1997). Uldžio Bērziņio paminklai. *Vabzdžiu žingsniai*. Vilnius: Baltos lankos. 295–297.
- Salējs, Māris (2002). Kāds vārds par Uldi (un Heraklītu un ...). *Karogs*. Nr. 7. 75–80.
- Salējs, Māris (2007). Uldis Bērziņš. *Latviešu dzejnieku portreti. Robežu šķērsotāji, robežu sargi*. Rīga: Zinātne. 159–185.
- Šuvajevs, Igors (1990). Pilsēta kā kultūras simbols. *Grāmata*. Nr. 4. 24–30.
- Veidmane, Ruta (2002). „Dievs pārteicies .uz brīdi telpa mana.” *Karogs*. Nr. 7. 72–75.
- Левин-Брюль, Люсьен (1937). *Мифический мир*. <http://www.ruthenia.ru/folklore/levibrull1.htm>
- Мелетинский, Елеазар, Моисеевич. *Миф и двадцатый век*. <http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky1.htm>
- Мифы народов мира* (1998). Энциклопедия в 2-х. Москва: Научное издательство Большая Российская энциклопедия „Олимп”.
- Николина, Наталья, Анатольевна (2007). *Филологический анализ текста*. Москва: Издательский центр „Академия”. 122–156.
- Скандинавская мифология* (2006). Москва: Эксмо, СПб: Мидград.
- Стоянова, Елена (2007). *О некоторых свойствах сознания в контексте мифа*. <http://www.fancluberimea.info/2-stojan-mif.htm>
- Хороленко, Александр, Тимофеевич (2006). *Основы лингвокультурологии*. Учебное пособие. Москва: Издательство „Флинта”, издательство „Наука”.

PERSONVĀRDA FUNKCIONALITĀTE JAUNĀKAJĀ LATVIEŠU DZEJĀ

Dragunas, Līgas Rundānes, Andras Manfeldes.

Konkrētais pētījums atklāj to, ka personvārda izpētei dzejā ir pievēršama krietni lielāka uzmanība, jo īpaši 21. gadsimta pirmajā desmitgadē, kad dzejproza kļūst par vienu no vadošajām literāra teksta izpausmēm. Tas netieši veicina arī blīvāku interteksta, kultūrziņju, tāpat arī personvārda lietojumu. Personvārda lietojuma biežums, funkcionalitāte un nozīmes (kultūras, vispārīgās), tā vērtības simulakrā pētīta četru 20. gadsimta mijas debitanšu dzejā: Ingas Gailes, Agitas

FUNCTIONS OF PERSONAL NAMES IN LATEST LATVIAN POETRY

In the period of postmodern culture, a lot of importance is attributed to mythological thinking and to the decoding of myths and current cultural signs. Therefore, the use of „talking” personal names which are perceived symbolically becomes relevant. As semiotic research points out: „For the mythological conscience it is common to see the world as a book, where cognition equals reading, which is based on the mechanisms of decoding and identification”. (Lotmans, Uspenskijs 1993: 35) That means that for a better comprehension of prose, also in postmodern texts one has to pay attention to the choice of personal names, their frequency, and the presence and characteristics of cultural connotations. Bearing in mind that features of postmodern texts are the disregard of genre borders and marginalism, it can hypothetically be assumed that similar attitudes towards the use of personal names can be found in poetry. However, considering both recent studies of personal names and of poetry, it is possible to conclude that poetry pays little attention to the studies of personal names. Personal names are not very common in poetic texts, and poets use them quite precariously (unless they link it to the tendencies within postmodernism as mentioned above).

The objective of this article is to describe the functionality of personal names in latest Latvian poetry.

The methodological basis of the work was obtained by studying the works of semioticians (R. Jakobson, Y. Lotman, B. Uspenskiy, Y. Levin, etc.), using the practical experience of philological text analysis (O. Nikolina, J. Kazarin), as well as by studying the attitudes of particular authors towards personal names (V. Rudnev, P. Florensky, A. Losev, G. Frege).

The sources for the research for this article were anthologies of four young poetesses who were born in the 1970s and made their debut at the turn of the century, from which anthroponyms were taken for description: Inga Gaile's „Laiks bija iemīlējis” (Time was in love, 1999) and „Kūku Marija” (Pastry Maria, 2007), Andra Menfelde's „tranšējas dievi rok” (Gods dig trenches, 2005), Līga Rundāne's „Leluo atļaidys” (Great absolution, 2004), and Agita Draguna's „prāts” (Mind, 2004).

When analyzing the expressions of personal name in these anthologies, and thereby looking for mutual interconnections both within one anthology and from a comparative angle, a

cultural sight of the generation born in the 70s (or at least of the „reading” intellectual part of that generation) could be identified. It turns out that the frequency and the uniformity/diversity of the usage of personal names can reveal tendencies of a particular trend. Clear spatial and associative semantic borders are revealed in the poetry of Agita Draguna and Liga Rundane, although it should be mentioned that personal names are very rarely used in the poetry. In contrast, the poetry of Inga Gaile and Andra Manfelde features a diversity of personal names, a tendency of appellativization, and a variety of interpretations of personal names.

In the poetry of L. Rundane and A. Draguna it is possible to distinguish groups of personal names which unequivocally reveal the existence of their worlds, and mark the values of the lyrics.

In the poetry of these authors two groups of personal names can be distinguished:

- 1) Poets: Andryvs Yurdzhs, Rainis, Oskars Seiksts (in the poetry of L. Rundane), Anthony McCann, Fjodor Tjutchev, Omar Hayam, Arseny Tarkovsky (in the poetry of A. Draguna)
- 2) Mythical characters: Shiva, Isida, Zuhra, Djemshid (in the poetry of A. Draguna), Virgin Mary (Jumprova Marija, in the poetry of L. Rundane).

In the poetry of L. Rundane, one's world has a Latgalian identity. In contrast, in the poetry of A. Draguna the world is more sought for, whereas one's values seem to come from Eastern concepts of the mind and the meaning of a human life.

In the poetry of I. Gaile and A. Manfelde the use of a personal name is aimed at:

- marking one's space, but unlike in the poetry of the authors mentioned above, it is full of doubts and controversies not only on the emotional level, but also regarding the values that one is looking for. Therefore personal names serve to reveal these controversies, not just to acknowledge one's space;
- a self-extinguishment of personal names and their change into simulacra,
- or the process of mythologization of everyday life.

It can be concluded that the limited use of personal names, of separate names, and of phrases which start with a capital letter, such as the lack of persistence in changing pronouns and generic names into the status of personal names (Miracle, You, Father of Noise, etc), proves the intensity of the perception of the mythical world, an expression paradigm common for postmodernism. (L. Rundane, A. Draguna).

The relatively free and manifold use of personal names, their changes into generic names (contextual appellativization), the quest for general notions (lexical meanings), and the desire to create them (Barbie, harlequin, Aivazovskij, Lennon, Tanya, etc.) on the one hand create simulacra, and on the other hand emphasize a mythologization of everyday life and the possibilities of its use in literary texts (through the use of figures or palimpsests).

Levads

Personvārda (antroponīma) izpēte literatūrzinātnē vairāk ir saistīta ar prozu. Tajā personvārda izpratne ļauj runāt par autora konceptiem, atsevišķos literatūras virzienos (klasicisms, neomītisms (Руднев 1997: 182)) piešķirot tiem nozīmīgu lomu idejas, simboliskās jēgas izpratnē. Postmodernisma kultūras periodā liela nozīme ir mitoloģiskajai domāšanai, mīta, esošo kultūras zīmju dekodēšanai, tādēļ aktuāls kļūst arī „runājošo”, simboliski uztveramo personvārdu izmantojums. Kā atzīst atsevišķi semiotikas pētnieki: „Mitoloģiskai apziņai ir raksturīgs priekšstats par pasauli kā par grāmatu, izziņu pielīdzinot lasīšanai, kas pamatojas tieši uz atšifrēšanas un identifikācijas mehānismiem.” (Lotmans,

Uspenskis 1993: 35) Tas nozīmē, ka prozas teksta pilnīgākai izpratnei arī postmodernismā ir jāvelta uzmanība personvārdu izvēlei, to biežumam, kultūras konotāciju esamībai un raksturojumam. Atceroties, ka viena no postmodernisma teksta iezīmēm ir žanrisko robežu ignorēšana, marginālisms, hipotētiski varētu pieņemt, ka arī dzejā attieksme pret personvārda izmantojumu ir līdzīga. Taču, raugoties kā uz esošajiem personvārda pētījumiem, tā arī uz pašiem dzejas tekstiem, var konstatēt, ka personvārda izpētei dzejā uzmanība ir veltīta reti, un dzejas tekstos personvārds nav bieža parādība, dzejnieki to lieto visnotaļ uzmanīgi (ja vien to nesaista ar virzienu, kā tas minēts jau iepriekš).

Pirmkārt, to var skaidrot ar paša personvārda specifiku: „Atšķirībā no sugas vārda personvārdam nav leksiskās nozīmes tādā aspektā, ka tas neapzīmē kādu noteiktu priekšmetu, parādību kopu, bet nosauc tikai vienu priekšmetu. (...) Personvārds Ivans nenorāda uz cilvēku klasi, ko apvienotu kāda kopīga nozīme būt Ivaniem [„ivanība” – I. Š.] tāpēc, ka tādas nozīmes nav. (...) Taču tas ir saistīts ar mītu, kas savukārt ir cieši saistīts ar 20. gadsimta kultūru, kur noteicošā ir neomītisma poētika.” (Руднев 1997: 181) Šajā aspektā dzejniekus personvārds varētu interesēt, jo tas paver plašas iespējas jēgas piešķiršanā, ļauj izvairīties no šabloniskām nozīmēm. Taču, no otras puses, brīvā asociācija ir tikai šķītums, jo ir norādīts uz personvārda saikni ar mītu, vēl jo vairāk: „(...) telpas aizpildītība ar īpašvārdiem piešķir tās iekšējiem objektiem galēju, skaitāmu iedabu, bet pašai telpai – norobežotības pazīmes.” (Lotmans, Uspenskis 1993: 27) Tātad pati personvārda iedaba ir mānīga, jo, nemantojot leksisko nozīmi, tas tomēr saglabā samērā stingras kultūras, sociālās dzīves konotācijas. Tieši šī konkrētība, kas dzejas tekstā apstādina asociāciju, arī liek dzejniekam būt uzmanīgam personvārdu lietojumā.

Otrkārt, tas ir saistīts ar dzejas valodas īpašo statusu, kurā galvenokārt jau sintagmātiski daudzveidīgo attieksmju dēļ nepārtraukti var rasties un rodas jaunas kā kontekstuālas, tā arī valodas lietotāja apziņā nostiprinātas vārdu, ideomātisku izteicienu nozīmes. Dzejā kārtējo reizi var gūt apstiprinājumu atziņām, ka:

- 1) valodā viss var iegūt un iegūst jēgu, arī ārēji nesakarīgas, loģiski nesaistītas asociācijas,
- 2) dzejas analīze kā asociatīvās jēgas atklāsmē ir viens no optimālākajiem šī literatūras veida izpratnes modeļiem.

Šķiet, tieši šī dzejas valodas iezīme ir noteikusi, ka autori (līdz postmodernismam) personvārdus biežāk ir lietojuši virsrakstā, moto, veltījuma formulējumā, proti, tā sauktajos teksta rāmja elementos (Ламзина 1999: 94; Лотман 1970: 255), tādā veidā dzejas tekstam atstājot asociatīvā plūduma brīvību. Savukārt postmodernismā personvārda lietojuma biežums

un daudzveidīgums pieaug ne tikai prozā, bet arī dzejā, kā arī parādās vēl viena spilgta tendence – personvārdu rakstīšana ar mazo sākumburtu, kas var liecināt par tā:

- 1) pāriešanu sugas vārdā; tas nozīmē vispārīgās leksiskās nozīmes meklējumus,
- 2) vēršanos simulakrā, atsakoties no saiknes ar vienīgo šī personvārda nesēju.

Tā kā raksta autore ir pētījusi kultūrzīmes (personvārdu kā vienu no tās izpausmēm) Jāņa Einfelda, Sigita Paruļska (Šuplinska 2006), Zentas Mauriņas (Šuplinska 2007) prozā, tad saistoši šķita pavērot, cik aktuāls, kā funkcionē un ko varētu nozīmēt personvārds jaunākajā latviešu dzejā. Zināmas iestrādnes šādam pētījuma aspektam ir meklētas, pētot adresāta izpausmes jaunākajā latviešu dzejā (Šuplinska 2007). Konkrētā raksta mērķis – raksturot personvārda funkcionalitāti jaunākajā latviešu dzejā.

Darba metodoloģiskais pamats ir gūts, studējot strukturālo semiotiķu darbus (Romāna Jākobsona, Jurijs Lotmana, Borisa Uspenska, Jurijs Levina u.c.), izmantojot filoloģiskās teksta analīzes praktisko pieredzi (Olga Nikolina, Jurijs Kazarins), kā arī skatot atsevišķu autoru nostādnes attieksmē pret personvārdu (Vadims Rudņevs, Pāvels Florenskis, Aleksejs Losevs, Gotlobs Frēge).

Kā pētījuma avoti konkrētajā rakstā izmantoti četrus 20. gadsimta 70. gados dzimušo un gadsimtu maiņā debitējošo jauno dzejnieču krājumi, raksturojot tajos lietoto antroponimikonu:

- Inga Gaile (1976) *Laiks bija iemīlējies* (1999),
- Inga Gaile *Kūku Marija* (2007),
- Andra Manfelde (1973) *tranšejas dievi rok* (2005),
- Līga Rundāne (1970) *Leluos atlaidys* (2004),
- Agita Draguna (1970) *prāts* (2004).

Personvārda funkcionalitāte dzejā

Vērojot personvārda izpausmes minētajos dzejoļu krājumos, meklējot savstarpējās kopsakarības kā viena krājuma robežās, tā salīdzinošā aspektā, iezīmējas septiņdesmitajos gados dzimušās paaudzes kultūras aina (vismaz „lasītā” pasaule) un izrādās, ka personvārda lietojuma biežums, vienveidība/daudzveidība var atklāt arī noteiktam virzienam raksturīgas tendences. Skaidras telpiskās un asociatīvi semantiskās robežas atklājas Agitas Dragunas un Līgas Rundānes dzejā, tostarp jāatzīst, ka personvārds lietots dzejā ļoti reti. Savukārt Ingas Gales un Andras Manfeldes dzejā parādās personvārdu dažādība, apelatīvācijas tendence, interpretācijas variatīvuums.

L. Rundānes un A. Dragunas dzejā ir pamanāmas tādas personvārdu grupas, kas viennozīmīgi atklāj *savējās* pasaules esamību, iezīmē liriskas *es* tuvās vērtības. Izdalāmas divas personvārdu grupas:

- 1) dzejnieki: *Andryvs Jūrdžs, Rainis, Oskars Seiksts* (L. Rundānes dzejā), *Antonijs Makanns, Fjodors Tjutčevs, Omārs Haijams, Arsēnijs Tarkovskis* (A. Dragunas dzejā),
- 2) mītiskie personāži: *Šīva, Izida, Zuhra, Džemšids* (A. Dragunas dzejā), *Jumprova Marija* (L. Rundānes dzejā).

Lai arī abas autores izvēlējušās dažādus kompozicionālus risinājumus, tomēr personvārda lietojums abām norāda uz būšanas likumībām pasaulē. L. Rundāne personvārdu izvairās lietot tieši, to dara netieši ar centona (*antīkajā tradīcijā dzejolis, kas izveidots no citu dzejoļu (parasti vairāku aut.) rindām* (Kursīte 2002: 81); dažkārt arī no citu darbu virsrakstiem), citāta *LAI NŪTEIK TOVS PRUOTS* (Rundāne 2004: 93) palīdzību, izkārtējot *atslēgas* dzejoļus krājuma sākumā un beigās. Autore dzejā personvārda lietojums ir samazināts līdz minimumam gan tiešajās, gan netiešajās, ar perifrāzi izteiktajās (*Myužeigais kalendārs, atsaryučinoj seikšaltenis u.c.*) zīmēs, tādējādi sargājot un stiprinot latgaliskās identitātes robežas. Arī Rainis iezīmē piederību Latgalei, un tādā aspektā tas ir svarīgs liriskas *es*:

Par tovu i munu Latgolū

Par tovu i munu Raini

Pasalyudz ka muoki (Rundāne 2004: 18)

A. Draguna pirmās grupas personvārdus vispār *neielaiž* savā dzejā, bet viņas pašas teksti mijas ar autores tulkoto dzeju, ko tad pārstāv nosauktie dzejnieki, tai pašā laikā dzejniece arī piedāvā savā krājumā piezīmes, kur strikti raksturo katru no lietotajiem personvārdiem. Varētu šķist, ka literārā daudzveidība (četri dzejnieku tulkojumi – triju kultūru prezentētāji), kur skats tiek vērsts kā rietumu, tā austrumu mākslas pasaulē, aptverot arī dažādu gadsimtu kultūras tradīcijas, iezīmē postmoderno mainību un polifoniju, taču tas paliek modernisma rāmjos, piedāvājot eksistenciālas šaubas, sevis un Dieva meklējumus. Pievēršanās auglības kultam austrumnieciskajās mītu zīmēs pastiprina autores pausto nostāju attieksmē pret prāta kategoriju un tā apjautu krājuma robežās.

Par modernisma paradigmas dominanti liecina arī abu dzejnieču lirikā vērojamais antroponimizēšanās process, proti, sugas vārdu rakstība ar lielo burtu, tātad antroponīma statusa piešķiršana vismaz dzejas kontekstā. Atkal jāapliecina, ka tas nav tik izteikts, kā, piemēram, simbolismā, tomēr atklāj autoru vēlmi izcelt noteiktu jēdzienu simbolisko dziļumu. L. Rundāne ar lielo burtu raksta vārdu *Breinums*, kas ir asociatīvi ietilpīgs, taču dzejoļu krājuma kontekstā izkristalizējas tā simboliskā jēga – spēja mīlēt un visu ieraudzīt (sajust) kā

pirmoreiz. *Breinum*s ir uztverams kā liriskas *es* dziļākā iedaba, tā tieši saistāma ar mīlestības izpausmi. Savukārt A. Dragunes dzejā ar lielo burtu ir rakstīti personas vietniekvārdi *Tu* un *Es* (forma *Mani*), bet tulkojumos parādās citu autoru piedāvātie antroponimizēšanās varianti: *Trokšņa Tēvs, Rītausma, Nevainojama Brūce* (A. Dragunas tulkotais A. Makanns, Draguna 2004: 60, 13). *Tu* un *Es* neiegūst konkrētu personvārdu segumu, lai arī dzejas kontekstā un stilistiskajās konotācijās var saprast, ka tas ir dievs, dievišķais, kas tiek meklēts, ejot *Jēzum, Šivai, Izīdai, Tam Kungam* cauri un garām. Un ir skaidrs, kāpēc tas paliek vārdā nenosaukts – liriskas *es* skaidri apzinās vajadzību pēc dievišķā, bet neierobežo sevi vienai reliģijai pieņemamajā, tai pašā laikā: „To interesanti salīdzināt ar tabuizēto vietniekvārdu (*viņš, tas* u.tml.) izmantošanu, kas vērojama dažādos etnogrāfiskos areālos, piesaucot velnu, nelabo, mājas garu, vai, no otras puses, saucot sievu vai vīru (sakarā ar laulātajiem uzlikto aizliegumu lietot otra personvārdu) – tur vietniekvārds faktiski funkcionē kā īpašvārds.” (Lotmans, Uspenskis 1993: 27)

Krietni daudzveidīgāka ir personvārda funkcionalitāte Ingas Gailes un Andras Manfeldes dzejā. Pirmkārt, autore lieto vismaz četras personvārdu grupas:

- 1) literārie tēli, krietni retāk – citu mākslas veidu tēli (sk. 1. attēlu),
- 2) mākslinieki (sk. 2. attēlu),
- 3) mītiskie personāži, I. Gailei tikai kristietiskie (sk. 3. attēlu),
- 4) sieviešu personvārdi (sk. 4. attēlu).

Otrkārt, personvārda lietojums ir vērst uz:

- savējās telpas iezīmēšanu, taču atšķirībā no iepriekš raksturotās autoru dzejas, tā ir šaubu un pretrunu pilna ne tikai emocionālajā līmenī, bet arī meklētajās vērtībās, tāpēc arī personvārds kalpo šo pretrunu atklāšanai, nevis tikai savējās telpas apliecinājumam,
- personvārdu pašnodzēšanos, pārtapšanu simulakros,
- ikdienas dzīves mitoloģizācijas procesu.

I. Gailes dzejā savējā telpa (attieksmē pret implicīto adresantu un adresātu) ir samērā pretrunīga. To atklāj jau krājuma rāmja elementi:

- izsaka *paldies* – *Mārītei un Vilnim Muceniekiem, Mārītiņam, Agnesei K., Jānim Rokpelnim, Ritai D., maniem kursa biedriem, Istabai, Laurim, Katrīnai Gailei, Džekam Nikolsonam, Žannai Šibalo, Kristīnei Jurānei, Annai Volkovai, Vladimiram Svetlovam* (Gaile 2007: 5); sajaukums, viss ir viens principa apliecinājums – tuvie; tie, kas saprot; nav hierarhijas – pazīstamie un slavenie līdzās tikai autoriem nozīmīgajiem; arī telpa, kurai piešķirts personvārda statuss (sk. tālāk ikdienas mitoloģizēšana); adresāti var krustoties *J. Rokpelni, Dž. Nikolsonā, Istabā*; ja adresāts

ir kāds no tuvajiem, arī kursa biedriem šo saskares punktu (emocionalitātē, noteiktu vārdsavienojumu tvērumā u.tml.) noteikti ir vairāk,

- epiloga funkcijas meklējamas *ibiorio*; kaut kas no CV, autores maskām, sāpēm un prieka: *kad oskarus dalīja, aploksnēs vienmēr bija mans vārds; gribu atpakaļ meitiņu ingiņu* (Gaile 2007:73).

Savējā telpa noteikti ir saistāma ar krievu literatūru (sk. 1. un 2. attēlu), ar līdzinieku meklēšanu (*Majakovskis būs Strindberga bērns*, Gaile 1999: 66) un apsēsto tuvību nāvei: gan pārstāvētie literārie tēli, gan mākslinieki (mūziķi, sk. 1. un 2. attēlu) ir izvēlējušies pašnāvību vai nogalināti – aizgājuši jauni:

viņai [Valērijai, bufetniecei – I. Š.] ir apriekušies žūpas kafejnīcā, kas ir nākamais posms bezatbildīgajiem varoņiem, kas nespēj dot sakarīgus izskaidrojumus un nespēj laikā pasaukt Annu Kareņinu vai Sīmoru Glāsu un citus literāri izplūdušus tēlus (Gaile 1999: 66).

Lirikas es projekcijas I. Gailes dzejā:

*viņa šuj šineļus aizvērtām acīm (..)
viņa domā, ceļas, paguļas apakšā tankam
vienkārša sieviete it kā bez sejas
vienkārša sieviete tikai balta (..)
vēderā bērns runā ar sauli, (..)
viņa raksta aizvērtām acīm,
nav nekā vienkārša nav nekā velta* (Gaile 2007: 7),

vai arī –

*Heisā, smieties līdz debesīm,
raudāt līdz pāri plūst aka,
iemīlējusies, iemīlējusies,
smejoša, raudoša, traka* (Gaile 1999:18) –,

varbūt tieši tāpēc ir vitālas, enerģijas pārpilnas, ka nāve viņas vairs nespēj šokēt. Sievišķā pasaule var būt dažāda:

*Un mākoņi šonakt izrādās slimi,
Slimi no kukažinām un bārbijām,
Un lietus kumeļi auļo palsi
Tieši uz lūpu sārtajām pārmijām.* (Gaile 1999: 57)

Ir skaidrs, ka svarīgākais nav radīt tikumisku, ētiski skaidru vai modernu, mūsdienīgu sievietes tēlu, bet izaicināt ar sievišķā citādību, tādā veidā iebilstot pret debesu neaizskaramību, idejas perspektīvu, vīrišķo, jo arī konkrētā dzejoļa konteksts vairāk vedina domāt par auglības un mīļuma pārpilnību, nevis slimību (sievišķā noliegumu) tiešā nozīmē.

Uzsverot *kukažiņu* un *bārbiju* tipiskumu, autore norāda, ka pagājis kā altruistiskās ziedošanās, tā reklāmiskais narcisma laiks, bet sievietes sūtība mīlēt ir nepārejoša vērtība.

Tai pašā laikā krājumos nav daudz tādu personvārdu, kas atkārtojas vairākkārt, *Bārbija* ir viens no tiem, tas parādās kā A. Manfeldes, tā jau citētajā I. Gailes dzejā. Pamattattieksme pret šo „anatomiski perfektāko lelli” (daudzo Bārbijas mājas lappušu apzīmējums, <http://dolly.smtp.ru/index.html> u.c.) abām autorēm ir līdzīga, proti, ironiska:

Vai mana galviņa pieder Bārbijai vai Einšteinam? (Gaile 1999: 46)

Pretstatījums, kas komentārus neprasa, taču pamatakontu vērš uz sievišķā un vīrišķā stereotipiem. A. Manfeldes dzejā *bārbijas* jau vēršas sugas vārdā, uzsverot pārspīlēto ārieni un akcentējot traģismu, kas ar to ir saistīts, jo tā vairs nav vienkārši *blondīne* ar visām no tā izrietošajām sekām, bet gan –

(..) tilts sabrūk

un tu aizvien vairāk sāc līdzināties

irstošai blondīnei ar bārbijas klēpi (Manfelde 2005: XCIII),

proti, mātišķo komponentu, līdz ar to daļēji arī sievišķo neatgriezeniski zaudējoša būtne. *Bārbija*, līdzās tātad tēlam kā *Guļčītāja* vai *taņa, sveta, arī Anna Kareņina, Varjeņka* (sk. 1., 4. attēlu) rāda, ka sievišķais postmodernajā kultūrā tomēr zaudē savu būtību – spēju mīlēt, tas vēršas pašiznīcinošā enerģijā:

(palūko –

gurnos ierasti šūpodamās

aiziet Guļčītāja

piemiegdama vienīgo stikla aci

neizteikdama ne vārda)

jo ja nu vārdi ir radio

mēs kliežam klausulēs tiem kurus mīlam (Manfelde 2005: LVIII)

Tas nozīmē, ka savējā telpa visai nosacīti saucama par *savējo*, jo katru mirkli zināmais, tuvais var vērsties savā pretmetā, tai nav robežu un nav arī stigras pārliecības par prioritātēm. Tā ir pasaule, no kuras var sagaidīt visu un vairs negaida neko. Visspilgtāk to parāda I. Gailes atkārtoti lietotais personvārds *Jēzuliņš* (tāpat kā *Bārbija* lietots abos krājumos). Ja pirmajā dzejoļu krājumā tas iezīmē mīļuma, tuvuma semantiku:

Burbuļo ziema putnu būrī aiz loga,

Jēzuliņš piedzimst aizkrāsē –

Pūš elpu siltu uz rūts (Gaile 1999: 56);

tad dzejoļu krājumā „Kūku Marija” –

Tad, kad nabadziņš, tad, kad baznīca, tad, kad Jēzuliņš, tad, kad svecītes, tad, kad skumji, tad, kad vientuļi, tad, kad sāpīgi, tad, kad vecītis, tad, kad dzejoļi rakstīti nerakstās (..) ak, cik briesmīgi deminutīviņi, gar logu slāj ziloņi uz vārnu kājām (Gaile 2007: 13);

uzskaita reālijas, kas ir svētku atribūtika – skaitāma, pērkama, mākslīgi radāma.

A. Manfeldes konstruētā *savējā* telpa savā pretrunīgumā un identifikācijas principa izmantojumā noteikti ir līdzīga I. Gailes piedāvātajai marginālajai pasaulei, taču tajā, no vienas puses, ir vismaz fiktīvas ģeogrāfiskās robežas, jo daudzi personvārdi (*barona, čaka, oļgas, amālijas, elizabetes, marijas*) apzīmē Rīgas ielu nosaukumus. Bet fiktīvas tādēļ, ka ne tik strauji kā atsevišķas kultūras reālijas, bet arī tās vēršas simulakros:

liepas smarža drīkstējusi

piepildīt

aizklāt aiz sevis

vēl vakar tik ļoti

uzšķērsto

čaka un marijas ielu (Manfelde 2005: XXII)

A. Manfeldes dzejā lielāka uzticība noteikti pausta vizuāli redzamajai zīmei (*Šagāls, Pirosmānī, Monē, aivazovskis, van Gogs*), nevis vārdam – vienalga rakstītajam vai teiktajam. No otras puses, *arlekīni, pjēro, Dostojevska antiņš* ir āksta arhetipa projekcijas, kas autores implicītajam lasītājam apstādina jebkuru cerību, ilūziju par harmoniju un sevis atrašanu. Tie apzīmē gaidīšanas impulsus, kas lielāko sabiedrības daļu nemaz neinteresē, jo

Rīgā katrs trešais harijs poters dzer pienu

un kāda septiņpadsmit gadīga čiksa

rullē pa bruģētām ielām

kārdinot mani ilgoties pēc cigāriem (Manfelde 2005: LXII)

Personvārdu rakstīšana ar mazo sākumburtu (sk. 1. – 4. attēlus) vairs nav atsevišķu gadījumu līmenī, bet pārtop par noteiktu dzejas stilistisko iezīmi. Var vērot divas dažādas attieksmes, kas izraisa personvārda pārtapšanu sugas vārdā:

- 1) tipisko iezīmju meklēšana, apelatīvācijas process vismaz dzejas konteksta robežās,
- 2) personvārda pārtapšana lietā,

abos gadījumos notiek saiknes zaudēšana ar konkrēto personvārda nesēju, notiek oriģinālās zīmes pašnodzēšanās.

Pirmajā gadījumā var runāt kā par individuāliem autora leksiskās nozīmes (atsakoties no personvārda kā kultūrzīmes uztveres) meklējumiem personvārdā, kad tās ir būtiski svarīgas tikai konkrētai autorei, piemēram, A. Manfeldei *aivazovskis* (jūras stenogrāfs) vai I. Gailei

lenons (mūzikas dzīvā balss). Protams, ka šīs nozīmes ir asociatīvas, bet, piemēram, *bārbijas* gadījumā tā jau ir krietni vispārīgāka – ‘pārprasta mūsdienu sievišķība’, realizējas abu autoru dzejā. Vai arī A. Manfeldes dzejā *arlekīni*, *pjēro*, *antiņi* vairs tik lielā mērā neasociējas ar literāriem varoņiem, bet gan ar noteiktiem cilvēku tipiem vai temperamentiem: *antiņš* – ‘vientiesis’ (arī latviešu frazeoloģijā nostiprināta nozīme), *pjēro* – ‘skumjais’, *arlekīni* – ‘zaudētā spēja smieties’. Nez vai tā ir sagādīšanās, ka abu autoru dzejā līdzīgas nozīmes manto slāvu cilmes sieviešu personvārdi (*sveta*, *taņa*), abos gadījumos tiek uzsvērta lēta, pērkama mīlestība. Tātad šeit jau ir runa par tipiskiem sava laika zīmju pašnodzēšanās variantiem, kas iezīmē sava laika uztveres, vērtību sistēmas maiņas.

Arī otrajā gadījumā saikne ar konkrēto kultūrzīmi ir atsevišķu lasītāju apziņā, bet patērētājkultūras gadsimts draud iznīdēt arī šīs paliekas:

*telpā pirms paviljona
var nopirkt ahmatovas dzeju
sīkmantiņas sprādzītes skočs
bezgeluški blakus cvetajeva
higiēniskā lūpu krāsa un medus
sāls smiltis (Manfelde 2005: LIII)*

Ja *ahmatova* vēl ir nodalīta ar vārdu *dzeja*, tad *cvetajeva* ir viena no precēm, sīkmantiņām, ko piedāvā patērētājam. Līdzīgi šo procesu var vērot arī I. Gailes dzejā (*Skat, šodien Rainis tiešām viens* (Gaile 2007:23)), kur *Rainis* ir pieminēklis noteiktā Rīgas vietā un tikai tad dzejnieks.

„(..) mitoloģiskā apziņa parasti tiek saistīta ar atteikšanos no veciem priekšstatiem” (Lotmans, Uspenskis 1993: 31), tādā veidā tas realizējas arī abu minēto autoru dzejā. Vēl vairāk – ikdienas mitoloģizācija un jaunu simulāciju radīšana parādās arī pastiprinātā kvantitatīvo lielumu lietojumā. I. Gaile rāda šo cilvēka noslīkšanu informācijā, vērtību simulakros, cenšoties par nozīmīgu padarīt visu sev apkārt:

*Kad mēs visi esam bēdu apzīmogoti,(..)
pēc 102 pirmizrādēm, uz kurām tevi neuzlūdz, pat ja tu esi autors,(..)
pēc 112 pierakstītām burtnīcām, kuras var sadedzināt jau pirms uzrakstīšanas,
pēc 2584 tūristiem, kas fotografējās pie tavas mājas, jo tajā reiz dzīvojis Rūķis,
pēc 16 aukstajām jūrām,
pēc 3 tomātu kečupiem uz baltās kleitas utt. (Gaile 2007: 69)*

Sadzīves mitoloģizācijā personvārdu sāk iegūt tas, kas to nav mantojis (*Rūķis, katram kokam ir vārds*, Gaile 2007: 18), bet to zaudē „klasiskie” personvārdi un ierastie kultūras konotāciju nesēji.

Spilgts piemērs jaunu simulakru radīšanā ir arī A. Manfeldes dzejolis:

cilvēki=krājkasītes (..)
visi slidotāji=balerīnas
arlekīni=pēdējie sniegavīri
un pavasaris = laiks
kad mazpilsētu liepām
apzāgē zarus. (Manfelde 2005: LV)

Skaitļi, vienādības zīmes, saskaitāmie – patērētājkultūrā nosaka visu, arī to, ka I. Gailes un A. Manfeldes liriskas *es* ir daudzsejaini un apjukuši starp sevi (vēlamo, gaidīto, meklēto) un sevi (esošo, atļauto).

Secinājumi

Konkrētais pētījums uzrāda to, ka personvārda izpētei dzejā ir pievēršama krietni lielāka uzmanība, jo īpaši 21. gadsimta pirmajā desmitgadē, kad dzejproza kļūst par vienu no vadošajām literāra teksta izpausmēm. Tas netieši veicina arī blīvāku interteksta, kultūrzīmju, tātad arī personvārda lietojumu.

Personvārda lietojuma biežums un semantiskās uztveres daudzveidība vai viennozīmīgums kļūst par noteikta literārā virziena pazīmēm. Tā ierobežots personvārdu lietojums, atsevišķu vārdu, frāžu rakstīšana ar lielo sākumburtu, proti, sugas vārdu vai vietniekvārdu uzstājīga vēršana personvārda (*Brīnums, Tu, Trokšņa Tēvs u.c.*) statusā liecina par mītiskās pasaules uztveres dziļumu, modernismam raksturīgo izteiksmes paradigmu (L. Rundāne, A. Draguna).

Relatīvi brīvs, daudzveidīgs personvārdu lietojums, tā vēršana sugas vārdā (kontekstuāla apelatīvācija), vispārīgas jēgas (leksiskās nozīmes) meklēšana, vēlēšanās to radīt (*bārbija, arlekīni, aivazovskis, lenons, taņa u.c.*), no vienas puses, rada simulakrus, no otras, uzsver ikdienas dzīves mitoloģizāciju un tās izmantojamību literārā tekstā (skaitļa lietojums, palimpsests).

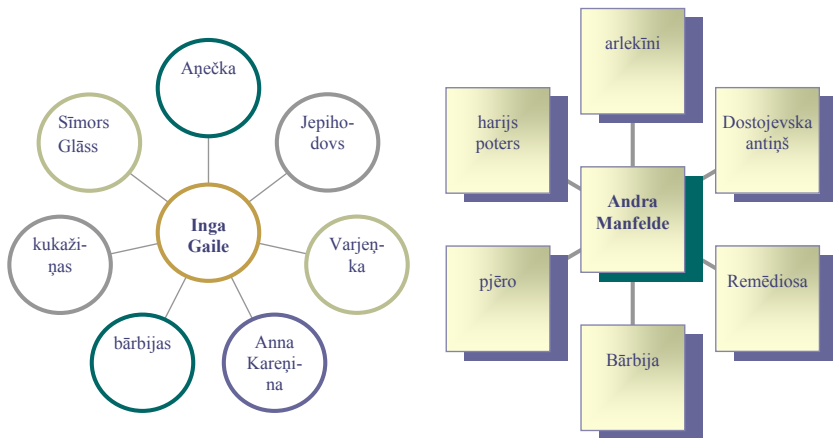
LITERATŪRAS SARAKSTS

- Draguna, Agita (2004). *prāts*. Rīga: Daugava.
 Gaile, Inga (2007). *Kūku Marija*. Rīga: Orbits.
 Gaile, Inga (1999). *Laiks bija iemīlējis*. Rīga: Pētergailis.
 Kursīte, Janīna (2002). *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
 Lotmans, Jurijs, Uspenskis, Boriss (1993). Mīts – vārds – kultūra. *Kultūra. Teksts. Zīme*. Rīga: Elpa. 23–41.
 Manfelde, Andra (2005). *tranšējas dievi rok*. Rīga: agb.
 Rundāne, Līga (2004). *Leluos atlaidys*. Rēzekne: LKCI.
 Šuplinska, Ilga (2007). Adresāta meklējumi jaunākajā latviešu dzejā. *Letonica*. Nr. 15. 35–53.
 Šuplinska, Ilga (2006). Kultūras zīmes funkcijas postmodernā tekstā. *Humanities in the New Europe. Humanitariniai mokslai naujoje Europoje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. 39–55.

-
- Šuplinska, Ilga (2007). Kultūrziņņu funkcionalitāte Zentas Mauriņas romānos. *Zenta Mauriņa Eiropas tautu kultūru dialogā*. Rīga: Drukātava. 91–103.
- Ламзина, Анна (1999). Заглавие. *Введение в литературоведение*. Москва: Высшая школа. 94–107.
- Лотман, Юрий (1970). *Структура художественного текста*. Москва: Искусство.
- Руднев, Вадим (1997). *Словарь культуры XX века*. Москва: Аграф.

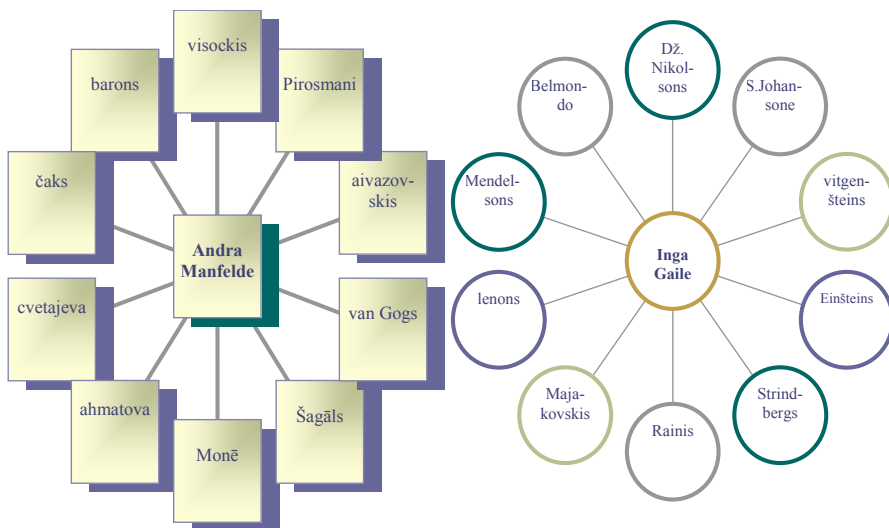
1. diagramma *Literārie tēli*

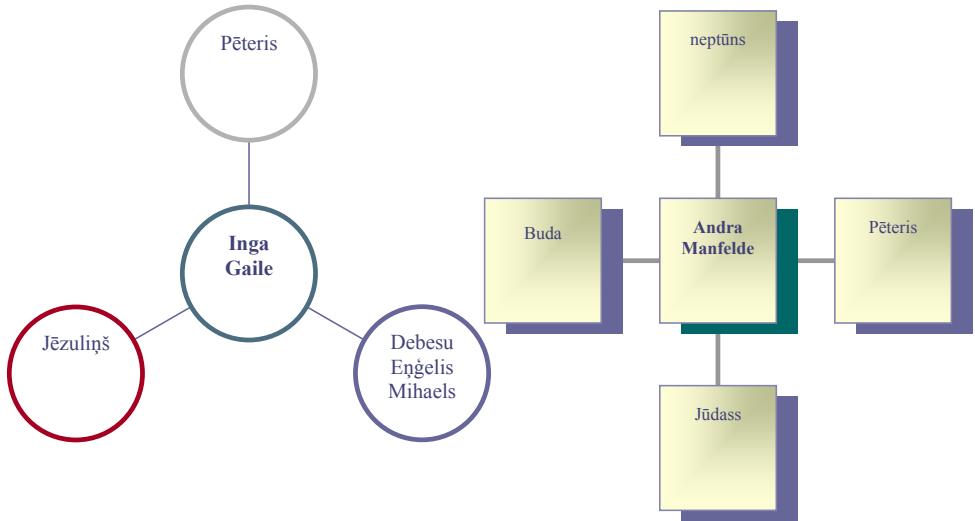
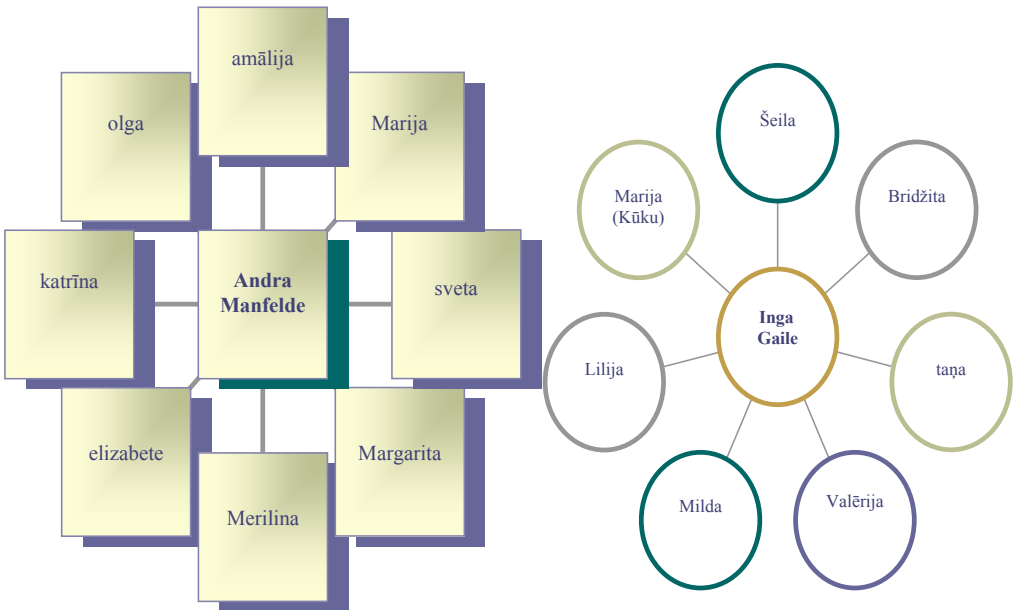
Diagram 1: *Literary images*

2. diagramma. *Mākslinieki*

Diagram 2: *Artists*

3. diagramma *Mītiskie personāži*Diagram 3: *Mythological characters*4. diagramma *Sieviešu vārdi*Diagram 4: *Female names*

Antra Kļavinska

ETNOLINGVISTISKĀ SITUĀCIJA KRĀSLAVAS RAJONA INDRAS PAGASTĀ

Pētījuma mērķis: izzināt Krāslavas rajona Indras pagasta etnolingvistisko situāciju, noskaidrot iedzīvotāju etnisko pašidentifikāciju, valodu prasmī, priekšstatus par valodu dominanti, funkcionalitāti mikrovidē un makrovidē, lai turpmāk varētu rezultātus salīdzināt ar citu Latgales pagastu datiem, plānot reģiona lingvistiskos procesus. Darbs veikts, izmantojot anketēšanas un kvantitatīvās analīzes metodi.

Pētījuma gaitā secināts: vērojama atšķirība starp oficiālajiem statistikas datiem, kas liecina, ka Indras pagastā dominējošais etnoss ir baltkrievi, un respondentu etniskās piederības apziņu: lielākā daļa aptaujāto sevi atzīst par krieviem. Indras pagastā kā mutiskā, tā rakstiskā saziņā gan mikrovidē, gan makrovidē dominē krievu valoda. Latgaliešu valodas loma pagastā ir nenozīmīga; latviešu valoda kā valsts valoda tiek respektēta pagasta administratīvajās iestādēs, taču ir vēlme kā oficiālās valodas atzīt latviešu un krievu. Nozīmīga ir skolas (latviešu valodas apguve) un baznīcas (lūgšanu valoda – poļu, dievkalpojumi krieviski un latgaliski) loma Indras pagasta lingvistiskās ainās izveidē.

THE ETHNOLINGUISTIC SITUATION IN INDRA MUNICIPALITY IN THE RURAL PART OF KRĀSLAVA REGION

The research is based on the processed questionnaire data gathered during the ethnolinguistic expedition to Indra municipality in the rural part of the region of Kraslava in June, 2007 (120 respondents). The paper analyzes the answers of the respondents regarding the ethnic self-identification of the people, their knowledge of languages, the dominance of languages, and their functions in the micro and macro environments of Indra municipality.

The most important conclusions are:

- There is a noticeable difference between the official statistical data and the notions of ethnic belonging of the respondents: the official statistics state that the dominant ethnic group in Indra municipality are Belorussians; however, the major part of respondents consider themselves to be Russians.*
- The Russian language dominates in verbal and written communication in both the micro and the macro environment. Many respondents admit that they speak „their own” language in the municipality - Russian with lexical, morphological and phonetical elements of Belorussian and Polish.*
- The role of the Latgalian language in the rural municipality is not important; the respondents do not see any perspectives for its use in the future.*
- The Latvian language as the official language is respected in the administration of the municipality; however, there is a wish to recognize both Latvian and Russian as official languages.*

- *The roles of the school (for the acquisition of the Latvian language) and of the Church (the language of praying is Polish, but masses are held in Russian and Latgalian) are important for the formation of the linguistic scenery of Indra municipality.*
- *In the polyethnic and multilingual environment of Indra municipality, there is a predominantly tolerant attitude towards different languages and ethnic groups.*

Rakstā izmantoti Rēzeknes Augstskolas Filoloģijas katedras un Centre d'études linguistiques pour l'Europe (Itālija, Milāna) realizētā projekta "Latgales etnolingvistiskās situācijas izpēte" dati. Projekta mērķis – veikt Austrumlatvijas etnolingvistiskās situācijas izpēti 89 teritoriālajās vienībās, aptaujājot 12000 respondentu, apkopojot iegūtos datus un izstrādājot ieteikumus valodas un izglītības politikas jomā valstī. Konkrētajā pētījumā analizēti Rēzeknes Augstskolas Filoloģijas katedras organizētajā ekspedīcijā Krāslavas rajona Indras pagastā 2007. gada jūnijā savāktie un apkopotie anketu dati, kas ļauj izdarīt provizorisks secinājumus par etniskā sastāva un lietoto valodu ziņā specifiska Latvijas austrumu pierobežas pagasta etnolingvistisko situāciju, iedzīvotāju priekšstatiem par to.

2007. gadā Krāslavas rajona Indras pagasta teritorijā dzīvo 1489 cilvēki. (..) Indras pagastā pēc nacionālā sastāva dzīvo 182 latvieši, 864 baltkrievi, 265 krievi un 178 citas nacionalitātes cilvēki. No kopējā iedzīvotāju skaita 61,1% ir pilsoņi (910 cilvēki), 37,9% ir nepilsoņi (565 cilvēki) un 1,0% ārvalstnieki (14 cilvēki) (Indras pagasts 2008).

Pēc oficiālās statistikas datiem Indras pagastam raksturīgs liels baltkrievu tautības iedzīvotāju īpatsvars (58% no visiem pagasta iedzīvotājiem). Iespējams, tieši tāpēc jau ir veikta šajā mikroareālā dzīvojošo baltkrievu nacionālās identifikācijas un lingvistiskās kompetences izpēte (Jankovjaks 2007: 193–211). Blakus esošajā Krāslavas rajona Kalniešu pagastā un citur Latvijā dzīvojošo lietuviešu sociolingvistisko situāciju ir pētījuši Lietuvas lingvisti (Garšva 2004).

Indras pagastā tika aptaujāti 120 dažādu tautību, vecuma un dzimuma respondenti. Trijās valodās (latviešu, latgaliešu un krievu) izstrādāto anketu jautājumu saturs ļauj atklāt respondentu etnisko un reliģisko piederību, valodu prasmi, attieksmi pret valodu/-ām, valodu lietojuma sfēru, noteiktu valodu lomu, nozīmi nākotnē. Rakstā galvenokārt analizētas respondentu atbildes uz jautājumiem, kas atklāj personu etnisko pašidentifikāciju, valodu prasmi, tiek analizēts, kādās situācijās kāda no valodām dominē. Atsevišķos gadījumos salīdzinājumam tiek piedāvāti projekta pirmajā posmā (2006. gadā) savākti 5802 anketu vidējās statistikas dati.

Etniskā pašidentifikācija

Indras pagasta iedzīvotāju etniskās piederības izjūtu joprojām ietekmē vēsturiskie notikumi, ilggadēja vairāku etnosu (latvieši, latgalieši, poļi, baltkrievi, krievi) un reliģiju draudžu (katoļi, pareizticīgie, vec ticībnieki, luterāņi) līdzāspastāvēšana.

Anketēšanas metodika paredz, ka intervētājs aizpilda titullapu, kurā tiek atzīmēta respondenta tautība. Personīgā pieredze rāda, ka respondenti parasti nosauc tautību, kura ir norādīta pasē, taču atsevišķi respondenti iesaistās diskusijā, norādot, ka viņi ir “internacionāli” vai vienlaicīgi vairākiem etnosiem piederīgi, lai arī pasē esot rakstīta tautība, piemēram, baltkrievs. Šis fakts liecina, ka iedzīvotāju etniskā pašidentifikācija nesakrīt ar formālo ierakstu pasē. Anketu saturā ir jautājums, kas rosina respondentu padomāt par savu etnisko piederību vai arī apliecināt etniskās apziņas trūkumu (*Q0205 Jūs sevi uzskatāt par...*). Atbilžu variantos piedāvāti ne tikai oficiālie tautību apzīmējumi, bet arī jēdzieni *latgalietis, padomju cilvēks*. Indras pagastā aptaujātie respondenti sevi identificēja kā (kopējais respondentu skaits – 120):

- 1) vienam etnosam piederīgus (krievu – 47, baltkrievu – 21, latvieti – 20, latgalieti – 13, poli – 5, ukraiņi – 2),
- 2) diviem etnosiem piederīgus (latvieti un latgalieti – 2, latvieti un krievu – 3, latgalieti un baltkrievu – 1, krievu un latgalieti – 1, baltkrievu un poli – 1),
- 3) nevienam no etnosiem nepiederīgus – 4.

Šāda etniskā pašidentifikācija nesakrīt ar oficiālajiem statistikas datiem, kas bieži vien neatspoguļo objektīvo realitāti. Arī Indras baltkrievu pētnieks Mirosļavs Jankovjaks konstatē, ka Krāslavas rajona iedzīvotāju “tautība tikusi mainīta atkarībā no valdošās varas. Līdz Pirmajam pasaules karam (cariskās administrācijas laikā) šajā apgabalā dzīvoja daudz baltkrievu katoļu. Starp Pirmo un Otro pasaules karu Polijas valdība katoļticīgos iedzīvotājus atzina par poļiem. Padomju Savienībai nākot pie varas, daudzi no tiem (..) tika atzīti par baltkrieviem. Personas, kas ieeļoja no BPSR, Latvijas administrācija reģistrē kā baltkrievus. Neatkarīgās Latvijas administrācija, izdodot jaunās pasas, balstījās galvenokārt uz iepriekšējās administrācijas datiem. Arī paši iedzīvotāji nereti mainīja savu tautību, lai izvairītos no represijām un atrastu darbu.” (Jankovjaks 2007: 201)

Anketēšanas rezultāti liecina, ka, pēc iedzīvotāju domām, dominējošais etnoss Indras pagastā ir nevis baltkrievi, bet krievi. Tas varētu būt padomju periodam raksturīgās rusifikācijas rezultāts (daudzi baltkrievi zaudējuši savu etnisko vitalitāti); jaunākās paaudzes respondenti, iespējams, sevi uzskata par krieviem, jo ikdienā gan mikrovidē (ģimenē), gan makrovidē runā krievu valodā. Par latgalieti sevi atzīst 13 respondenti, lai gan lielākā daļa no viņiem, iespējams, to uztver vairāk kā teritoriālo, nevis etnisko piederību. Salīdzinot ar

dažādos Latgales pagastos veiktās aptaujas vidējo statistiku, kur 1,6% respondentu atzīst sevi par diviem etnosiem piederīgiem (pēc projekta datu bāzes datiem, RA Filoloģijas katedra 2006), sevi par tādiem Indras pagastā uzskata krietni vairāk aptaujāto (6,6%), kas nāk no jauktām ģimenēm.

Polietniskums un līdz ar to arī daudzvalodība kļuvusi par daudzu mūsdienu Eiropas (un ne tikai) valstu būtisku pazīmi. Arī Austrumlatvijai raksturīgs vēsturisku apstākļu nosacīts polietniskums. Krāslavas rajona Indras pagasta iedzīvotāju etniskā daudzveidība tomēr ievērojami atšķiras no pārējo Austrumlatvijas respondentu etniskās piederības konstatējuma vidējās statistikas datiem, kas liecina, ka par latvieti sevi uzskata 41,6% respondentu, par krievu/-ieti – 24,6%, par latgalieti – 31,3%, par baltkrievu/-ieti – 1,3%, par poļu/-ieti – 1,1%, par ebreju/-ieti – 0,1%, par padomju cilvēku – 0,3%, par citas nacionalitātes pārstāvi – 1,3% (pēc projekta datu bāzes datiem, RA Filoloģijas katedra 2006). Tas ļauj secināt, ka dažādos Austrumlatvijas pagastos ir atšķirīga etniskā un līdz ar to arī atšķirīga lingvistiskā situācija: dažāda etnosu un valodu dominante.

Valodu funkcionēšanas sfēras

Valoda ir viena no etnosa pamatpazīmēm, taču „etniskuma un valodas saikne ir sociālu, kontekstuālu un vēsturisku apstākļu nosacīta”. (Fishman 2007: 330) Etniskā identitāte bieži ir saistīta ar nacionālo vai etnisko valodu, bet ir arī vērā ņemami izņēmumi. Piemēram, īri ir zaudējuši gēlu valodu, bet ne nacionālās piederības izjūtu. Daudzi Āfrikas aborigēni ir zaudējuši savas iezemiešu valodas, bet ne visos gadījumos zaudējuši savu etnisko identitāti vai kultūras vitalitāti (Malmkjær 2004: 482).

Uz jautājumu par dzimto valodu (*Q0301 Jūsu dzimtā valoda*) Indras pagastā saņemtas šādas atbildes: krievu – 87, latviešu – 11, latviešu un krievu – 4, baltkrievu – 4, krievu un baltkrievu – 3, latgaliešu – 2, ukraiņu – 1, vecmāmiņas – 1, nav atbildes – 7. Krievu valodu kā dzimto atzīst ne tikai tie respondenti, kas sevi uzskata par krieviem, bet arī baltkrievi, poļi u.c. 7 no 120 respondentiem atzīst divas valodas par dzimtajām; 7 vispār nav spējuši nosaukt dzimto valodu. Arī atbildēs par pagastā biežāk lietoto valodu (*Q 0302 Kā Jūs savā pagastā saucat valodu, kurā runājat visbiežāk?*) dominē krievu valoda: krievu – 81, jaukta krievu un baltkrievu – 9, vietējā – 4, dzimtā – 2, krievu un latviešu – 2, latviešu – 1, nav atbildes – 21. Fakts, ka 21 respondents nav vispār atbildējis uz šo jautājumu, liek domāt, ka iedzīvotājiem sagādā grūtības definēt pagastā biežāk lietoto valodu. Iespējams, tāpēc, ka tā ir “vietējā” krievu valoda ar baltkrievu un poļu valodu fonētiskiem, morfoloģiskiem un leksiskiem elementiem vai arī baltkrievu izloksnes (Jankovjaks 2007: 205).

Jautājumā par valodām, kuru prasme Indras pagasta iedzīvotājiem piemīt lielākā vai mazākā mērā, vērojama lielāka daudzveidība: krievu valodu prot visi 120 respondenti, latviešu – 85, baltkrievu – 56, angļu – 19, latgaliešu – 18, ukraiņu – 16, poļu – 13, vācu – 8, „savu” – 4, lietuviešu – 3, čigānu – 1, franču – 1. Atbildēs redzamas gan ikdienas saziņā lietotās, gan skolā apgūtās valodas; secināms, ka lielākā daļa respondentu ir bilingvāli vai pat multilingvāli. Īpatnēji, ka latgaliešu valodas loma šajā mikroareālā salīdzinājumā ar citiem Latgales pagastiem (anketēšanas 1. posmā konstatēts, ka latgaliešu valodu prot 67,9% no aptaujātajiem) ir niecīga.

„Atkarībā no vēsturiskajiem apstākļiem, laika perioda un administratīvās varas, katrai no valodām ir piedēvēts atšķirīgs prestižs un funkcionēšanas nosacījumi konkrētās dzīves sfērās.” (Jankovjaks 2007: 205) Viens no sociolingvistikas uzdevumiem ir atklāt, kuras valodas (valodu varianti) tiek runātas dažādās runātāju grupās dažādās situācijās. Anketēšanas rezultātā tika noskaidrotas Indras pagastā mutvārdu saziņā un rakstos lietoto valodu sfēras gan mikrovidē, gan makrovidē (apkopojumu sk. 1., 2., 3. tabulā).

Indras pagastā kā mutiskā, tā rakstiskā saziņā dominē krievu valoda. Daudzi aptaujātie atzīst, ka pagastā runā “savā” valodā (krievu valodā ar baltkrievu un poļu valodas elementiem). Liela daļa aptaujāto gan mikrovidē, gan makrovidē sazinās bilingvāli (vērojamas dažādas valodu variācijas: krievu un latviešu, krievu un baltkrievu, krievu un poļu u.c.).

Latviešu valodas kā valsts valodas loma tiek respektēta pagasta administratīvajās iestādēs, taču ir vēlme kā oficiālās valodas atzīt latviešu un krievu (88 respondenti). Sarunās daudzi pagasta iedzīvotāji piebilda, ka latviešu valodas nākotne pagastā būs atkarīga no jaunākās paaudzes, proti, ja latviešu skolu beigušie jaunieši paliks dzimtajā pagastā, latviešu valodas loma kļūs nozīmīgāka.

Indras pagasta lingvistiskās ainas izveidē nozīmīga ir baznīcas (lūgšanu valoda – poļu, dievkalpojumi krieviski un latgaliski) un skolas (latviešu valodas apguve) loma. Lielākā daļa aptaujāto (71) izteikuši vēlmi, lai bērni mācītos skolā ar latviešu mācību valodu; ja būtu iespēja, 20 aptaujātie atdotu savus bērnus mācīties divvalodīgā, 4 – daudzvalodīgā skolā, 19 – skolā ar krievu mācību valodu, pa vienam – poļu un baltkrievu skolās.

Latgaliešu valodas loma pagastā ir nenozīmīga, respondenti nesaskata perspektīvas arī tās lietojumam nākotnē. Indras pagasta polietniskajā un multilingvālajā vidē lielākoties raksturīga toleranta attieksme pret dažādām valodām un etnosiem.

LITERATŪRAS SARAKSTS

Clyne, Michael (2007). Multilingualism. *The Handbook of Sociolinguistics*. Ed. Coulmas F. Oxford, Cambridge, Mass: Blackwell Publishers. 301–313.

Fishman, Joshua Aaron (2007). Language and ethnicity: The View from Within. *The Handbook of Sociolinguistics*. Ed. Coulmas F. Oxford, Cambridge, Mass: Blackwell Publishers. 327–341.

Garšva, Kazimieras (2004). *Latvijos lietuviai: jų istorija, šnekėtos, telkiniai, kultūra*. (Puslapis parengtas pagal informaciją, skelbiamą žurnale *Žiemgala*. Nr. 2. http://www.baltu.lt/Kalbos/liet_kalb_telk.htm#Latgalos%20lietuviai

Indras pagasts. 2008. <http://www.kraslavasrajons.lv/index.php?id=44>

Jankovjaks, Miroslavs (2007). Krāslavas rajonu apdzīvojošo baltkrievu minoritāšu daudzvalodība. Valodas funkcionēšanas sfēras. *Linguistica Lettica*. 2007. Nr. 16. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 193–211.

Malmkjær, Kristen (ed.). (2004). *The Linguistics Encyclopedia*. London, New York: Routledge. 64–75.

Герд, Александр (2005). Полиэтничность и билингвизм как основные тенденции языкового развития в современных государствах. *Введение в этнолингвистику*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та. 34–45.

1. tabula *Valodu lietojuma sfēras Indras pagasta mikrovidē. Runā (120 respondenti)*

Table 1: *Areas of language use in Indra municipality (micro environment):*

Spoken (120 respondents)

<i>Sfēra</i>	<i>Krievu</i>	<i>Latviešu</i>	<i>Baltkrievu</i>	<i>Savā</i>	<i>Citā</i>	<i>Bilingvāli</i>	<i>Nav atbildes</i>
Ar māti	85	6	3	8	3	12	3
Ar tēvu	79	5	6	9	4	11	6
Ar brāļiem, māsām	79	4	4	7	3	18	5
Ar dzīvesbiedru,	80	3	-	4	-	23	10
Ar vecākiem radniekiem	73	3	2	4	1	36	1
Ar bērniem	67	6	-	3	1	18	25

2. tabula *Valodu lietojuma sfēras Indras pagasta makrovidē. Runā (120 respondenti)*Table 2: *Areas of language use in Indra municipality (macro environment): Spoken (120 respondents)*

<i>Sfēra</i>	<i>Krievu</i>	<i>Latviešu</i>	<i>Baltkrievu</i>	<i>Savā</i>	<i>Citā</i>	<i>Bilingvāli</i>	<i>Nav atbildes</i>
Ar kaimiņiem	93	1	1	4	-	19	2
Ar skolotājiem	55	10	-	5	1	39	10
Ar mācītāju	69	14	-	3	6	13	15
Veikalā	80	2	1	3	-	34	-
Darbā	67	5	-	3	-	34	11
Admin. iestādēs	57	20	-	-	-	41	2
Brīvajā laikā	92	-	1	5	-	20	2

3. tabula *Valodu lietojuma sfēras Indras pagastā. Sarakste (120 respondenti)*Table 3: *Areas of language use in Indra municipality: Written (120 respondents)*

<i>Sfēra</i>	<i>Latviešu</i>	<i>Krievu</i>	<i>Baltkrievu</i>	<i>Latviešu un krievu</i>	<i>Nav atbildes</i>
Privātā sarakste	4	93	1	19	3
Lietišķā sarakste	40	40	-	25	15

KULTŪRVIDI VEIDOJOŠIE FAKTORI INDRĀ PAGĀJUŠĀ GADSIMTA 20.–30. GADOS

Latgales novads, kurš robežojas ar lielo, eksplansīvo kaimiņu Krieviju, Poliju, Baltkrieviju un Lietuvu, ir piedzīvojis vissmagākos svešzemju pakļautības gadus. Gandrīz 300 gadu ilgā administratīvā nošķirtība no pārējiem novadiem ir veidojusi savdabīgu, daudznacionālu tautu valodas un sadzīves tradīciju kultūras attīstību. Šo jautājumu izpētei Rēzeknes Augstskola 2006. gadā izstrādājusi projektu „Lauka pētījumi Krāslavas rajona Indras pagastā – tradīcijas, valoda, kultūrvide”. Pētījums tika veikts ar socioloģiskās aptaujas palīdzību, intervējot Indras pagasta iedzīvotājus. Pētījuma gaitā tiek meklētas atbildes uz šādiem jautājumiem: 1) kāda ir šo iedzīvotāju vēsturiskā izcelsme, no kurienes un kad tie ienākuši šajā pagastā, lai apmestos uz pastāvīgu dzīvi, 2) kāda ir bijusi ienākušo iedzīvotāju ietekme un nozīme Indras kultūrvides veidošanā.

FACTORS IN CULTURAL ENVIRONMENT BUILDING IN INDRĀ IN THE 1920-30s

The region of Latgale, which borders the big, expansive neighbour Russia, Poland, Belorussia and Lithuania, has survived the most difficult years of subjection to foreign states. An almost 300-year-long administrative isolation from the other regions of Latvian culture has caused a specific development of language and social traditions in a multinational area. In 2007, the project „Field studies in the rural municipality of Indra in the region of Kraslava – traditions, language, cultural environment” was developed at Rēzekne University College for the research of this topic. It was based on ethnolinguistic data obtained through interviews with the population of Indra municipality. This article addresses the following questions:

- 1) What are the historic origins of this population, and when and from where did these people come to this rural municipality to settle permanently?*
- 2) How did the newcomers influence the formation of a cultural environment in Indra and why was that important?*

The objective of the paper is to reveal the specifics and the typical features of the cultural environment of Indra in the context of Latgale.

According to historical data and the memories of Benita Drozdova, the Latvian language was already in the 1930s the link that brought together different nationalities for common public work in Indra municipality.

State policies in the field of education, local training of Latgalian specialists in Rēzekne and Daugavpils, and the migration of specialists from other regions with no official language

problems were some of the reasons which contributed to a better education of society and an increase in prosperity, which made Latgale move closer to the other regions of Latvia. This is illuminated by the visual materials attached to the analysis, which show that the border station of Indra was a vibrant cultural environment in the end of the 30's where a local intelligentsia representing different professions had been formed.

Latvijas novadi, atsevišķi pagasti, ciemi un pilsētiņas glabā vēsturiski izveidojušās īpatnības, tradīcijas, valodas savdabības, kuras mūsdienu globalizācijas apstākļos pamazām transformējas. Līdz ar to aktualizējas jautājums par valsts reģionālo īpatnību izpēti, tiek publicēti dažādu zinātnes nozaru autoru novadpētnieciska rakstura darbi.

Latgales novads, kurš robežojas ar lielo, ekspansīvo kaimiņu Krieviju, Poliju, Baltkrieviju un Lietuvu, ir piedzīvojis vissmagākos svešzemju pakļautības gadus. Gandrīz 300 gadu ilgā administratīvā nošķirtība no pārējiem novadiem ir veidojusi savdabīgu, daudz nacionālu tautu valodas un sadzīves tradīciju kultūras attīstību.

Šo jautājumu izpētei Rēzeknes Augstskola 2006. gadā izstrādājusi projektu „Lauka pētījumi Krāslavas rajona Indras pagastā – tradīcijas, valoda, kultūrvide”. Pētījums tika veikts ar socioloģiskās aptaujas palīdzību, intervējot Indras pagasta iedzīvotājus.

Etnolingvistiskajā aptaujā ietvertos jautājumu padziļināta izpēte var sniegt atbildi uz vairākiem kultūrvēsturnieku, Latgales mentalitātes pētnieku (Pēteris Zeile, Augusts Milts, Kārlis Počs u.c.) izvirzītiem un neatbildētiem etniskiem jautājumiem Latgales vēsturē. Piemēram: *Kas mēs esam? Cik mūs, t. i., latviešu, latgaliešu, ir? Ko mēs ar savu latgaliešu mentalitāti gribam iesākt? Kādi jābūt attieksmei pret latgalisko/latvisko, eiropieško?*

Vērojot Indras apkārtnes iedzīvotāju aptaujās sniegtās atbildes, radusies zināma neizpratne par respondentu lietoto saziņas valodu. Ir norādīta gan literārā latviešu valoda, gan krievu valoda (ar baltkrievu valodas piejaukumu), bet netiek norādīts pārējā Latgalē izplatītais latgaliešu dialekts, ko atsevišķi valodnieki, arī kultūrvēsturnieki apzīmē par latgaliešu valodu (sk. Leikuma 2004, Wicherkiewicz 2001 u.c.).

Pētījuma gaitā tika meklētas atbildes uz šādiem jautājumiem:

- 1) kāda ir šo iedzīvotāju vēsturiskā izcelsme, no kurienes un kad tie ienākuši šajā pagastā, lai apmestos uz pastāvīgu dzīvi;
- 2) kāda ir bijusi ienākušo iedzīvotāju ietekme un nozīme Indras kultūrvides veidošanā.

Būtiska nozīme ir laikabiedru (kuru paliek arvien mazāk) atmiņām, viņu vēsturiskai pieredzei, kas palīdz atklāt ne tikai laikmeta faktoloģiju, bet spēj iezīmēt sociālpolitisko apstākļu veidoto sabiedrības garīgo un ētisko pasaules izpratni, ko nevar izpētīt arhīvu materiālos.

Stāstījums jāuzskata kā zināma veida dokumentējums, kā subjektīvs vērojums, kas ir brīvs no padomju laika uztiptajām deformācijām par Latvijas brīvvalsts vēsturi. Konfrontējot to ar arhīvos nonākušajiem dokumentiem, tā laika presi, oficiālo statistiku, autobiogrāfiskiem publicējumiem un citiem avotiem (fotogrāfijām, kartēm, vizuālām sadzīves detaļām u.c.) – veidojas virtuāli objektīva attiecīgā perioda vēstures aina.

Norādītās tēmas izpētes ietvaros autore izmantojusi kādreizējās Indras iedzīvotājas 1927. gadā dzimušās Benitas Drozdovas (meitas uzvārdā Šusteres) atmiņu stāstījumu¹ (Drozdova 2007) par savas ģimenes dzīves laiku (1927–1940) Indrā, kur tēvs strādājis par dzelzceļa ierēdni, māte Emīlija Drozdova – telegrāfisti dzelzceļa pastā.

Krāslavas rajona Piedrujas pagasts atradās pie Baltkrievijas robežas. Pagastu šķērsoja dzelzceļa līnija Rīga–Orla, uz kuras atradās robežstacija Indra. Te bija izveidojies neliels ciemats, kurā bez stacijas, skolas, pasta, aptiekas, ambulances, viesnīcas un citiem sadzīvei nepieciešamiem sīkiem uzņēmumiem atradās robežsardzes un muitas iestādes. Vietējie iedzīvotāji – galvenokārt baltkrievi, poļi, ebreji. Arhīva materiālos (LVVA: 5721) Daugavpils apriņķa Indras robežu apsardzības rajona iedzīvotāju reģistrs saglabājies nepilnīgs, tādēļ daudznacionālo tautību vidū 20. gados Indras apkārtnē dzīvojošo latviešu skaits nenosakāms. Ir dokuments – Daugavpils apriņķa policijas robežsargu nodaļas pārskats par 1922./1923. gadu, kas liecina, ka apriņķī dzīvojuši 100 poļu pavalstnieki, 282 krievi (nav uzrādīti baltkrievi), vācu pavalstnieku pasēs bijušas 21 personai, lietuviešu – 49, austriešu – 7, igauņu – 11 un nesakārtotais robežu jautājums veicināja to, ka tajā pastāvīgi ieplūduši citu tautu bēgļi vai caurbraucēji, līdz ar to 11 personas šajā laikā reģistrētas kā bezpavalstnieki (LVVA 5721, 823, 824 1p.). Jāatzīmē, ka pierobežas tuvums un pirmo pēckara gadu iedzīvotāju migrācija stipri ietekmēja iedzīvotāju nacionālo sastāvu. Tas ir nevienāds dažādos pagastos. Cits vēstures avots (Švābe 1932: 12816) norāda, ka, piemēram, 1925. gadā Indrai tuvākajos Pustiņas un Piedrujas pagastos latvieši bijuši 3–5%, turpretī Skaistas pagastā, kas atrodas nedaudz tālāk no robežas, vietējo iedzīvotāju skaitā – 42% latviešu.

Neliela vēsturiska atkāpe

1918. gada 18. novembrī nodibinājās Latvijas valsts. Tās teritorijā vēl divus gadus turpinājās Latvijas brīvības cīņas. Pēc Kurzemes, Vidzemes un Zemgales atbrīvošanas no

¹ Drozdovas Benitas atmiņu stāstījums pierakstīts 2007. gada oktobrī Krāslavā (Rēzeknes ielā 20 – 16). Atmiņu stāstījuma teksts izmantots referātā „Kultūrvidi veidojošie faktori Indrā 20. gs. 20.–30.gados.”, kas nolasīts seminārā *Lauka pētījums Krāslavas rajona Indras pagastā* Rēzeknes Augstskolā 2007. gada 2. novembrī. Teksts papildināts zinātniskās ekspedīcijas laikā Indrā 2008. gada 30. maijā. Atmiņu pieraksts atrodas RALI arhīvā.

ienaidniekiem 1920. gadā vēl padomju varas paliekas un Sarkanā armija atradās Latgalē. 1920. gadā no janvāra līdz augustam notika Latgales atbrīvošanas kaujas. Šajā laikā Latgalē atradās lielākā daļa Latvijas nacionālās armijas, ko vadīja ģenerālis Jānis Balodis. Janvārī Latgalē ieradās Kārlis Ulmanis ar Iekšlietu un Zemkopības ministriju pārstāvjiem, lai iepazītos ar Latgales iedzīvotāju noskaņojumu, vajadzībām, runātu par Latvijas neatkarības nozīmi, uzsāktu sarunas par zemes reformu, dotu ierosinājumus. Divu nedēļu laikā K. Ulmanis apmeklēja Ilūkstes apriņķi, Daugavpils un Krāslavas pagastus. Kā savās atmiņās stāsta ģenerālis J. Balodis (viņš pavadīja K. Ulmani šajos apmeklējumos): „Kārļa Ulmaņa Latgales apmeklējums bija liels un svarīgs solis uz saprašanos ar pārējiem Latvijas apgabaliem (...) modināja pašapziņu, lielāku pašāvēību un ticību nākotnei. Runas par zemes piešķiršanu tiem, kas to pelnījuši, radīja īstu, patiesu piekrišanu.” (Stranga 1997)

Jāatgādina, ka dzīves apstākļi Latgalē bija visai skarbi. 1920. gadā lasītpratēju bija 50,13%. Tas nozīmē, ka puse Latgales iedzīvotāju bija analfabēti, pārējā Latvijā bija 78,83% lasītpratēju (Balevica 1990: 80). Trūka skolu, maz bija pilsoņu, kas varētu pildīt skolotāja pienākumus. Valstij bija jāiegulda daudz līdzekļu un darba, lai veicinātu Latgales iedzīvotāju labklājību un kultūras līmeni.

Otrreiz K. Ulmanis apceļoja Latgali 1934. gada augustā, kad viņš devās divu nedēļu braucienā pa Latvijas novadiem. Šajā apmeklējumā Valsts prezidents Latgali nosaucis par „Latvijas trešo zvaigzni”, jo tās saimnieciskie un kultūras sasniegumi bijuši ievērojami, piemēram, skolu skaits divkārtšojies, pārbūvētas vecās un uzceltas jaunas, modernas skolu ēkas. Lasītpratēju skaits pieaudzis līdz 72,91% (pārējos novados šajā laikā 90% lasītpratēju). 1932./1933. mācību gadā darbojās 10 latviešu, 4 krievu, 3 ebreju, 2 poļu un 1 baltkrievu ģimnāzijas. Bija nodibināti 2 skolotāju institūti, komercskolas, tehnikumi (Švābe 1934: 20163). Strauji palielinājās vietējo skolotāju skaits, tika meklēti aizvien jauni ceļi, kā veicināt tautas izglītību.

Robežsargi

Ģenerālis J. Balodis savās atmiņās atceras, kā viņš 1932. gadā devis rīkojumu apriņķu priekšniekiem, lai, iesaucot jaunkareivjus aktīvā dienestā, tiktu ievērots, ka „turīgo vecāku dēlus, studentus, vidusskolu un augstskolu beigušos iedalītu tajos garnizonos, kas atrodas tālāk no lielām pilsētām, kultūras centriem, kur grūtāk sasniegt teātrus, kino, bibliotēkas un citas kultūras vērtības.” (Stranga 1997) Mērķis šim rīkojumam bija – šo daļu priekšniekiem, komandieriem, instruktoriem kā inteligences pārstāvjiem iesaistīties kultūras darbā savā dienesta vietā. Vajadzēja uzstāties ar priekšlasījumiem, organizēt sporta sacensības, veikt kārtības uzturēšanas un sabiedrības audzināšanas funkcijas. Kad 1935. gadā

izveidoja atsevišķu karaspēka daļu – robežsargu brigādi, tajā uzņēma izglītotos karavīrus, kas bija beiguši instruktora apmācības. Robežsargu un instruktoru pienākums bija piedalīties vietējās sabiedriskās vides sakopšanā un kārtības uzturēšanā.

Benita Drozdova stāsta: „Robežsargu inteliģence, viņu stāja, armijas formas tērpi (aizsargkrāsas tērpi ar zaļām zīmotnēm) un reglamentētā uzvedība (bez formas tērpa nedrīkstēja atrasties sabiedrībā, to varēja atļauties tikai atvaļinājuma laikā) izraisīja vietējos iedzīvotājos cieņu, jo viņi asociējās ar valsts varas pārstāvjiem. Robežsargi, kuri dzīvoja kordonos, rūpējās par sporta sacensībām, sporta spēlēm, kurās iesaistīja apkārtējos jauniešus. Robežsargi piedalījās vietējās Meža dienās (sk. 1. attēlu), stādīja kokus, izveidoja sporta laukumus. Sporta laukumā uzceltajā estrādē kopā ar ugunsdzēsēju orķestri rīkoja koncertus. Tā saucamajā „šķūnī” – ēkā pie stacijas (sk. 4. attēlu), kur saimniekoja ugunsdzēsēji un dzelzceļnieki, rīkoja balles, dažreiz demonstrēja kinofilmas. Stacijas ēkā (sk. 1. attēlu) darbojās bufete. Sevišķi skaisti bija iekārtota tā saucamā *Dāmu istaba* – ar spoguļiem, dīvēniem, adatām un diegiem, vārdu sakot, tur bija viss, kas nepieciešams dāmu tualetes sakārtošanai.” (Drozdova 2007)

Robežsargu rīkotajiem kultūras un sabiedriskiem pasākumiem bija milzu nozīme ne tikai vietējo iedzīvotāju pozitīvas attieksmes radīšanā, bet tie demonstrēja Latvijas kultūru arī ārzemniekiem, kuri šķērsoja valsts robežu.

Kultūrpolitika – izglītība

Valsts kultūrpolitikas rezultātā 30. gadu beigās Latvijas skolās bija ļoti augsts skolotāju skaits un pēc statistikas datiem Latvija ieņēma otro vietu Eiropas valstu vidū (Balevica 1990: 35). Uz vienu skolotāju pamatskolā bija 25,6 skolēni. Zviedrijā, kas ieņēma pirmo vietu, skolēnu skaits bija 20,9 uz vienu skolotāju.

Kārlis Ulmanis aicināja doties strādāt uz laukiem. Izglītības ministrija rūpējās, lai iekārtojot darbā inteliģentos bezdarbniekus, tos novirzītu uz Latgali valsts pašvaldību iestādēs kā ierēdņus, bet jaunos skolotājus aicināja darbā Latgales skolās, jo šajā reģionā strauji pieauga uzcelto tautskolu skaits (Indrā 1931. gadā uzcēla četrstāvu skolas ēku (sk. 2. attēlu)).

Šādas politikas rezultātā trijos mācību gados (1933./1934. m. g. un 1936./1937. m. g.) kopējais skolotāju skaits Latgalē bija palielinājies par 301 personu, salīdzinājumā Vidzemē šajā laikā tas pieaudzis par 169, Zemgalē – 142, Kurzemē – 105 skolotājiem, bet Rīgā samazinājies par 136 (Lendiņa, 1989: 6).

Pēc B. Drozdovas stāstījuma Indras skolotājas kopā ar skolas Vecāku komiteju un Dāmu komiteju, kurā darbojās gan robežsargu, gan muitnieku dzīvesbiedres, skolā organizēja dažādus sabiedrību audzinošus un izglītojošus pasākumus (sk. 5. attēlu).

Pēc 1934. gadā pieņemtā jaunā Izglītības likuma, kas noteica obligātu skolas apmeklējumu (kaut gan pēc iepriekšējā likuma bija noteikta obligātā izglītība, tomēr bija bērni, kas skolas bieži neapmeklēja gan ekonomisku, gan sociālu apstākļu dēļ), sevišķa vērība tika pievērsta trūcīgo ģimeņu bērniem. Lai visi skolas vecuma bērni varētu apmeklēt skolu, tiem bija nepieciešama materiāla palīdzība: „(..) bez pašvaldības palīdzības atbalstīt centās arī skola. Lai iegūtu līdzekļus, skolā rīkoja, tā saucamos, bazārus, loterijas, iestudēja teātra izrādes, rīkoja balles. Iegūtos līdzekļus, izmantoja skolēnu vajadzībām.

Kā skolā, tā apkārtņē sabiedrība bija daudz nacionāla, bet savstarpējā saziņas valoda latviešu. Nekādu domstarpību nebija, vide bija draudzīga. (*Piezīme:* valsts institūciju dokumentācija arhīvā tikai latviešu valodā.) Skolēni tāpat kā visā Latvijā nēsāja tumši zilas skolas formas. Meitenēm – tērps ar baltu apkaklīti un aprocītēm, melns priekšauts. Man šķiet, ka skolas formu nēsāšana ļoti disciplinēja skolēnus, radīja kopības sajūtu, tā norādīja piederību skolai. Disciplinējošs bija arī katrs skolas dienas rīts, kas iesākās ar baznīckunga rīta lūgšanu. Vienkāršs askētisks bija skolotāju apģērbs. Skolotājas nēsāja tērpu ar baltu apkaklīti. Tas it kā liecināja, ka darām vienu darbu, esam kolektīvs (sk. 3. attēlu).” (Drozdova 2007)

Sadzīves kultūra

B. Drozdova atceras, ka Indra 30. gados bija izveidojusies par ievērojamu ciematu. Bez jaunās skolas ēkas, kuras apkārtņē zaļoja jaunie stādītie koki un ziedēja puķes, bija izveidots plašs sporta laukums, uzcelta estrāde. 1930. gadā Indrā uzbūvēja jaunu katoļu baznīcu. Tā izlikās smagnēja ar diezgan neierastu arhitektūru. Baznīcas torņi it kā palikuši nepabeigti, tādēļ tās izskats raksta autorei nelikās pievilcīgs. (Tagad šī baznīca ir kultūras mantojuma objekts. Tās arhitekts nav zināms.) Ņemot vērā, ka Indrā bija ievērojami daudz ienācēju no citiem novadiem, kuri piederēja pie luterāņu konfesijas, 20. gs. 30. gados izveidojās luterāņu draudze. To apkalpoja mācītājs no Daugavpils (Rumpēteris). Dievkalpojumi notika skolas telpās. 30. gadu beigās netālu no sporta laukuma sāka celt luterāņu baznīcu. 1939. gadā baznīcas būve tuvojās nobeigumam, sākās iekšstelpu iekārtošana, baznīcas liturģiskiem rituāliem nepieciešamo regāliju iegāde, bet baznīcu darbam iesvētīt nepaspēja, jo 1940. gadā Latvijā ienāca krievu armija. Draudze centās iegādāties vērtības izvest, saglabāt. Tās pārveda uz Bērzupes baznīcu Zemgalē, kur vēlāk tās tika izlaupītas.

Viena no sabiedrības pulcēšanās vietām bija traktieris (dzērienuveikals), kas atradās netālu no kokzāģētavas. Te parasti rudenos, kad zemnieki pieveda bekonus pārdošanai (sk. 4. att.) un saņēma naudu par savu preci, dzērienu veikalā bija daudz pircēju un skaļas debates.

(Piezīme: bekonus audzēt zemniekiem bija izdevīgi, jo valsts piešķīra piemaksas. Bekonus eksportēja uz ārzemēm, tādējādi valsts ieguva valūtu.)

„Mans tēvs,” stāsta B. Drozdova, „strādāja par dzelzceļa stacijas dežurantu, vienmēr bija ģērbies dzelzceļnieka formas tērpā, centās skaļākos trokšņotājus savaldīt, aizrādīt. Zemnieki ļoti respektēja tēva aizrādījumus, uzskatīja viņu par valsts varas pārstāvi, tādēļ pretī nerunāja. Ierēdņus, kā robežsargus, tā arī muitniekus, vispār ļoti respektēja. Tā bija inteliģence, kuras audzināšanas manieres uzskatīja par paraugu. Mums, bērniem, bija jāievēro sabiedrībā pieņemtās uzvedības manieres: sasveicinoties ar pieaugušajiem, meitenēm bija jākniksē, svētkos lielākām meitenēm jāprot reveranss utt.

Viens no svarīgākajiem kultūras pasākumiem jāmin ikgadējie dzelzceļnieku bērnu svētki, kas notika Daugavpilī, kuriem mēs sevišķi gatavojāmies. Bija izdevība noskatīties arī profesionālo teātru izrādes, kas notika mūsu skolas telpās. Atceros, ka skatījos izrādi „Pūt, vējiņi”. Domāju, ka tā bija Daugavpils latviešu dramatiskā teātra izrāde (LVVA 1694: 12). Sabiedriskā dzīve bija aktīva.” (Drozdova 2007)

Ģenerāļa J. Baloža memuāros lasāmi arī citādi Latgales sabiedriskās dzīves vērtējumi. Bieži apmeklējot karaspēka daļas ārpus Rīgas, ģenerālim bija labi pazīstamas arī Latgales vienkāršo ļaužu vajadzības. Viņa vadībā darbojās Saeimas ievēlēta komisija, kura izskatīja Latgales iedzīvotāju sūdzības, piemēram, par poļu tieksmi pārpoļot vietējos iedzīvotājus u.c.

Ģenerālis atceras, ka vairākos gadījumos sabiedriskie darbinieki un partiju līderi atklāti uzsvēruši, ka „(..) baltiešiem (čiuljiem) mūsu Latgalē nav ko darīt, jo viņi nepazīst Latgales sevišķās īpatnības. Man likās, ka ļoti daudzi no Latgales inteliģences, pat cienījamas un iecienītas personas, aizmuguriski aizrādīja savu nelabvēlību administratīvi ieceltajiem darbiniekiem – baltiešiem (..) No 1932. gada līdz 1939. gadam ieskaitot, visi kara apriņķu priekšnieki baltieši, kas nodienējuši Latgalē divus trīs gadus, lūdz pārcelt viņus uz citiem apriņķiem, pat uz mazākām vietām, neraugoties uz ārējām laipnībām, apriņķu valdes, tāpat garīdzniecības uzmanību un atbalstu. Bija gadījums, ka, uzsverot šīs latgaliskās īpatnības, „kāds inženieris ar dažiem savas politikas piekritējiem gatavojies izsludināt „Latgales autonomiju”, ko novērsa pēdējā brīdī.” (Stranga 1997)

Kā norāda vēsturnieks Ojārs Niedre, pēc LVVA 3235 fonda materiāliem tā saucamā Latgales autonomistu grupa 1939. gada aprīļa otrajā pusē jau arestēta un pratināta (Niedre 2001: 128).

Indras sabiedrības optimistiskajā gaisotnē bija vēl kāds darvas piliens, par ko liecina B. Drozdovas atmiņās saglabājamie bērniības notikums. Noklausījusies mājās vecāku sarunas par to, ka kaimiņos dzīvojošais dzelzceļnieks Kārklīšs esot pagrīdnieks: „Kad reiz, spēlējoties

ar savu vienaudzi Kārkliņa dēlu Dzintaru, nonācām viņa mājā, ievēroju, ka virtuves grīdā pacelts liels vāks un zem grīdas dziļš pagrabs, tātad sapratu, šis kaimiņš ir pagrīdnieks.” (Drozdova 2007)

Bet, iespējams, ka B. Drozdovas toreizējā bērnišķīgajā secinājumā saskatāma zināma saikne ar padomju okupācijas laika 1967. gadā izdotajā *Latvijas PSR Mazaajā enciklopēdijā* rakstīto: „Buržuāziskās Latvijas laikā Indras pagastā darbojās LKP pagrīdes šūniņa. Caur pagastu veda nelegālais ceļš uz PSRS, pa kuru pēc LKP CK norādījuma devās daudzi buržuāziskās varas vajātie komunisti.” (Latvijas PSR Mazā enciklopēdija 1967: 657)

1938. gadā izdotajā Latvijas padomju enciklopēdijā šķirkļi *Indra* šādas ziņas vairs neuzrāda (Latvijas padomju enciklopēdija 1983: 266). Šī tēma plašāk saskatāma vēsturnieku pētījumos par pagrīdes organizāciju darbību Latvijas brīvvalsts laikā vai armijas štāba III (izlūkošanas) nodaļas Indras punkta vadītāja seržanta Edvīna Stalgēviča ziņojumā par PSRS spiegošanu, separātistu darbību, kuru aktivizēja PSRS aģenti Latgales robežsardzē (Niedre 2001: 166), lai veicinātu Latgales iedzīvotāju sanaidošanu, šķelšanos.

Nobeigums

Pēc Latvijas valsts nodibināšanas tās galvenais uzdevums bija saliedēt Latvijas novadus, īpaši Latgali, kura robežojās ar Krieviju, Baltkrieviju, Lietuvu un Poliju. Būdamā pakļauta šo valstu agrāko režīmu ekonomisko, politisko, militāri stratēģisko un bieži šovinisma (krievu, poļu) interesēm, Latgale ilgāku vai īsāku laiku bija atkarīga no šo valstu politikas. Šo vēsturiski nosacīto apstākļu dēļ Latgalē atradās minēto kaimiņvalstu iedzīvotāju minoritātes, kas nemaz nebija tik apmierinātas ar Latgales iekļaušanu Latvijas sastāvā. Tas radīja problēmas valsts konsolidācijas interesēm.

Pēc 1921. gada 21. novembra, kad jaunās valsts Satversme latviešu valodai piešķīra valsts valodas statusu, novadu apvienošanās process ieguva stabilu priekšnosacījumu konsolidācijai – kopēju valodu. Valsts politika izvirzīja stingras prasības latviešu valodas lietošanai skolās, Latvijas armijā un valsts institūcijās. Minoritātes, kuras bija lojālas (daļa krievu, baltkrievu, lietuviešu, ebreju) apguva latviešu valodu un iesaistījās valsts saimnieciskās un kultūras dzīves tālākā nostiprināšanā. Savu nacionālo, etnisko interešu attīstīšanai minoritātes organizēja dažādas biedrības, sabiedriskās organizācijas, dibināja atsevišķu tautību skolas.

Kā liecina izmantotie vēstures avoti un Benitas Drozdovas atmiņu stāstījums, latviešu valoda bijusi tā vienojošā saikne, kas saistījusi dažādas nacionalitātes kopējam valsts darbam arī Indras pagastā.

Realizētā valsts politika izglītības laukā, Latgales kadru lokāla sagatavošana Rēzeknē, Daugavpilī, to papildināšana ar speciālistiem no citiem novadiem, kuriem nebija valsts valodas prasmes problēmas, nodrošināja sabiedrības izglītības līmeņa paaugstināšanos, labklājības pieaugumu, pietuvinot Latgali pārējo novadu attīstībai.

To uzskatāmi apliecina pievienotais vizuālais materiāls, kas pārlicinoši stāsta, ka Indras pagasta robežstacijā 30. gadu beigās ir kulturāla, sakopta vide, izveidojies dažādu arodu inteliģences slānis. Minētais, savukārt, liecina par atbalstu pastāvošam valsts režīmam, kura idejas iedzīvinātas 1939. gada 8. septembrī Rēzeknē atklātajā pieminekļī „Latgales Māra” (autori L. Tomašickis, K. Jansons), tā marmora postamentā iekaltajos vārdos „*Vienoti Latvijai*”.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

- Balevica, Lida (pēcv. aut.). (1990). *Latvija citu valstu saimē: kulturāli saimnieciskais apskats*. Rīga: Zinātne. 35–80.
- Drozdova, Benita (2007–2008). *Atmiņu stāstījums*. Rokr. RALI, inv. Nr. 11.
- Lendiņa, Mirdza (1989). Eiropas valstu vidū. *Skolotāju Avīze*. 12. jūnijā. 6.
- Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 5721.f., 2.apr., 823, 824.
- Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 1694.f., 1.apr., 608.
- Švābe, Arveds (red.). (1927–1940). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 1.–21.sēj. Rīga: A. Gulbja apgāds.
- Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. 1. sēj. 1967. Rīga.
- Latvijas padomju enciklopēdija*. 4. sēj. 1983. Rīga.
- Leikuma, Lideja (2004). Divejis latvīšu rokstu tradicejis: kūpeigais un atšķirīgais. *Valodas politika un sociolingvistiskie jautājumi*: 1. sēj. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- Niedre, Ojārs (2001). *Latvijas izlūkdienesti 1919–1940*. Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds. 128., 166. lpp.
- Ostaszewska, Joanna & Wicherkiewicz, Tomasz (2001). Žemaitisch und Latgalisch als europäische Regionalsprachen. *Mvnera lingvistica et philologica Michaeli Hasivk dedicata*. Poznań: Katedra Skandynawistyki i Baltologii.
- Stranga, Aivars (1997). Ģenerāļa Jāņa baloža atmiņu burtnīcas. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 17., 24. maijs. http://www.historia.lv/alfabets/B/B/balodis_janis/memo/stranga.htm
- Stranga, Aivars (1997). Ģenerāļa Jāņa baloža atmiņu burtnīcas. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 7., 14. jūn.

1. attēls 1933. gads. *Gatavojoties meža dienām, uz Indras stacijas perona sapulcējušies talcinieki:* 1. rindā no kreisās: stacijas dežurants Arnolds Šusters (atmiņu stāstītājas Benitas Šusteres tēvs), feldšeris Bērzkalns, stacijas priekšnieks Briedis, robežsargs-policists Kalnozols, Siliņš. Otrā plānā stāvošie talcinieki – ugunsdzēsēji, dzelzceļnieki, ierēdņi. (Fotogrāfs Gassels, Indrā)

Picture 1: *1933. Getting prepared for days in the forest, helpers gathered on the Indra station platform:* 1st in line from the left: station-master on duty Arnolds Šusters (the father of the narrator of her memories Benita Šustere), paramedic Bērzkalns, station-master Briedis, border-guards policeman Kalnozols, Siliņš. Helpers in the background – firemen, railwaymen, officials. (Photographer: Gassels, in Indra)

2. attēls *Indras valsts pamatskola 1934./1935. gadā* (autors nav zināms)

Picture 2: *Indra State Elementary School in 1934/35* (photographer unknown)

3. attēls *Indras valsts pamatskolas 4.b klase 1940. gadā:*

pēdējā rindā no kreisās pirmais – skolotājs Skutāns, otrais – skolotājs Jānis Riekstiņš, trešais vidū – baznīckungs Lietavnieks, ceturtais – skolas pārzinis Dailons Zālītis, piektā – skolotāja Anna Kalnozola (dzimusi Gailīte). Pirmā rindā no kreisās: otrā – Benita Šustere. (Autors nav zināms.)

Picture 3: *Class 4.b of Indra State Elementary School in 1940:*

first from the left in the last row – teacher Skutans, second – teacher Jānis Riekstiņš, third in the middle – priest Lietavnieks, fourth – school superintendent Dailons Zālītis, fifth – teacher Anna Kalnozola (born Gailīte). First row from the left: second – Benita Šustere (photographer unknown)

4. attēls *Indras stacijā pie vagoniem rindā sastājušies pagasta zemnieku pajūgi ar atvestajiem bekoniem.* Aizmugurē lielais ugunsdzēsēju šķūnis (autors nav zināms)

Picture 4: *Carts of the municipality's farmers with bacon brought by them are queuing on Indra station near the wagons.* In the background there is a large firemen's shed (photographer unknown)

5. attēls *Rokdarbu stunda 1940. gadā. 4.b klase ar skolotāju Kalnozolu* (autors nezināms)

Picture 5: *Handicraft lesson (1940). Class 4b with the teacher Kalnozols* (photographer unknown)

INDRAS TRAKTIERIS VĒSTURISKĀ SKATĪJUMĀ

20. GADSIMTA 30. GADOS

Rakstā uz autores pieejamo avotu un literatūras bāzes¹, kā arī no intervijā iegūtām ziņām² aplūkota traktiera rašanās un funkcionēšana Indras ciemā 20. gs. 30. gados. Darba hronoloģiju nosaka iestādes izveide 1929. gadā un darbība līdz 1940. gadam, kad Latviju okupēja PSRS armija.

Darbs tematiski strukturēts trīs daļās: vispirms tiek atainota traktiera izcelsme, vide un laiks, kurā tas veidojas, un izsekots traktiera uzdevumu pildīšanai saimnieciskajā, kā arī kultūras dzīvē.

TAVERNS IN INDRA IN THE 1930s FROM A HISTORICAL POINT OF VIEW

Based on the sources and literature available to the author, as well as on data obtained during field study, the paper describes the origins and functions of a tavern in Daugavpils region (now Kraslava region) in the rural Indra municipality in the 1930s. The chronology of the paper is determined by the founding of the establishment in 1929 and its operation until 1940 when Latvia was occupied by the USSR army.

The paper is organized into three topical parts: first, the origins of the tavern are described, then the environment and its development over time, and finally the fulfillment of the tavern's objectives in the economic and cultural life.

The paper is based on the following:

- 1) documents of the Latvian State Historical Archives (hereinafter LSHA): The 1935 census materials of the State Statistics committee; Orders to the authorities issued by the head of the administration of Daugavpils County; Notices of the Indra rural municipality (until 1937 Piedruja rural municipality) to the head of the administration of Daugavpils Region; Lists of taxpayers (1929–1940); Population statistics (1941–1943),*
- 2) Audiotape-recorded narrations of the tavern building heir Anna Šiško obtained during Rezekne University College's (2007), as well as factual material obtained during the interview (2008).*

Judging by Jānis Šiško's family's purposeful construction of the tavern and its role in Indra's economic and social culture in the 30's of the 20th century, it can be considered that its main function was customer service. The operation and the use of the tavern was adjusted to the particular needs of the social life according to the conditions during that period.

¹ Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk LVVA) dokumenti: Valsts Statistikas pārvaldes 1935. gada tautas skaitīšanas materiāli; Daugavpils apriņķa vecākā rīkojumi pagastu valdei; Indras pagasta (līdz 1937. gadam Piedrujas pagasts) ziņojumi Daugavpils apriņķa vecākajam; Nodokļu maksātāju saraksti (1929–1940); Statistikas ziņas par iedzīvotājiem (1941–1943).

² Izmantots audio kasetē ierakstīts traktiera ēkas mantinieces Annas Šiško stāstījums, kas iegūts Rēzeknes Augstskolas ekspedīcijā (2007), kā arī publikācijas autores intervijā iegūtais faktoloģiskais materiāls (2008).

The location of the tavern within reach of the railway station and the market square provided advantageous lodging and recreation facilities. These were used by the buyers of agricultural goods and corners, called „uzkupči”, arriving on a regular weekly basis from far away, mainly from Riga, by the producers of these goods from the wide neighbourhood, as well as by local farmers in the periods of supply and sale of sugar-beet, flax, and live stock. Therefore, the operation of the tavern contributed greatly to the economic activity of the municipality.

Organized recreation – dances and open-air parties in the tavern yard on the playground and in the specially arranged spacious premises of a shed with the border guards brass band, and regular theatre performances and celebrations at the occasion of public holidays – introduced the tavern to the social life of Indra and made it a popular entertainment place in the finest sense of the word and thereby contributed to the enrichment of the county's cultural life.

Ievads

20. gadsimta 30. gados neatkarīgās Latvijas valsts iestāžu adrešu izziņas un cita veida informatīva rakstura literatūrā vēstīts, ka pēc adreses Daugavpils apriņķa Indrā, Dagdas ielā 4 atrodams viesu nams – I. šķiras traktieris, īpašnieks Jānis Šiško.³

Laika gaitā traktiera ēka, vienīgā celtne Dagdas ielā, šobrīd Nr. 2, labi pārdzīvojuši dažādus vēsturiskus notikumus – divkārtējo Padomju Savienības okupāciju, nacistiskās Vācijas okupāciju, kara gadus – un mūsdienās stāv joprojām ciemā turpat, gandrīz iepretim Indras dzelzceļa stacijai. Ārējā veidolā nekas neatgādina par kādreizējo mērķtiecīgi būvēto traktieri, par viesu namu, kurā uzņēma apmeklētājus, galvenokārt tirgotājus, uzpircējus un zemniekus. Tā ir dzīvojamā māja un tajā saimnieko mantiniece, bijušā īpašnieka meita Anna Šiško⁴ (sk. 4. attēlu), kuras stāstījums ļāva atgriezties vidē un notikumos, kur viņai nav bijusi aktīva loma, jo viņa bija vēl bērns, pusaudze. Tās ir atmiņas un dzīvē pieredzētais, pārdzīvotais un stāstījums no šodienas redzespunkta.

Aplūkojot ēku no arhitektūras viedokļa (sk. 1. attēlu), redzams, ka tā ir koka stāvbūve ar izbūvētu bēniņstāvu. Divslīpņu jumts ar jumta izbūvēm. Garajā fasādē četri slēgoti logi un ieejas durvis centrā. Var pieņemt, ka saglabājušās oriģinālas divviru koka rāmju – pildīņu durvis ar šauru virslogu. Pielietots fasādes dēlīšu apšuvums ar mainīgu virzienu: līdz pirmā stāva palodzei vertikāls, līdz jumta stāva logailu augšai horizontāls, tālāk – zelminī vertikāls. Spāru galiem un apšuvumam zelminī dekoratīvi piezāģējumi. Ēka labi uzturēta, šobrīd ar skārda jumtu. Tā ir tradicionāla koka apbūve, pilsētnieciskā tipa māja. Šis nams visos tā pastāvēšanas laikos ir bijis pats sakoptākais jebkurā gadalaikā (Roga 1998: 2).

---

³ Indras ciemā atradās arī otrs traktieris, īpašniece Jevdokija Kuļikovska 1941. gadā cieta no padomju varas, deportēta.

⁴ Šiško Anna, dzimusi 1928. gada Indrā, baltkrieviete, beigusi Līvānu ekonomisko tehnikumu, strādājusi par ekonomisti rūpnīcā „Rīgas apģērbs”, 2001. gadā atgriezies tēva mājās Indrā.

Traktiera rašanās

Vēsturiski pats Indras ciems veidojies dzelzceļa Rīga – Orla celtniecības rezultātā. 1861. gadā atklāja Rīgas – Daugavpils dzelzceļa līniju, kam bija liela ietekme uz saimniecisko dzīvi. 1866. gadā pabeidza Daugavpils – Vitebskas dzelzceļa būvi un Latvijas teritorijā esošais 76 km garais gabals veidoja Daugavpils – Indras līniju (Latvijas dzelzceļi 1918–1938, 498–499). Pie šīs līnijas, kur tā šķērso Indras upi, izvietoja robežapsardzes spēkus un atklāja dzelzceļa staciju Baļbinovo (1866). Kopš 1921. gada tās nosaukums ir Indra un tā ir pēdējais Latvijas dzelzceļa punkts, kas robežojas ar Baltkrieviju. Pirms Otrā pasaules kara Indras dzelzceļa ēka bija kļuvusi par vienu no skaistākajām robežstacijām, un, tā kā to vasarā apņēma rožu krūmi, nereti to sauca par „Rožu staciju”. Kara laikā tā tika pilnīgi nopostīta.

20.–30. gados neatkarīgās Latvijas valstī veidojās privātpašumā un privātā iniciatīvā dibināta saimniecība: atsevišķām privātpersonām un sabiedrībām drīkstēja piederēt kā tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumi, tā arī citi nekustamie īpašumi. Šādos apstākļos, sākot ar 1925. gadu, Indra sāka veidoties par bieži apdzīvotu vietu. Līdz 1934. gadam Indrā tika uzceltas apmēram 40 dzīvojamās ēkas, tai skaitā arī Jāņa Šiško ģimenes māja traktieris, bet līdz 1940. gada aprīlim – vēl 30 dzīvojamās ēkas Indrā (LVVA 2276: 14). Saimnieciskā ziņā šis posms Indrā, tāpat kā visā Latvijā, uzskatāms par uzplaukuma un labklājības augšanas laiku.

Visā Latgalē, arī Indras apkaimē, dažādās proporcijās līdzās latviešiem izsenis dzīvoja poļi, ebreji, vecticībnieki un pareizticīgie krievi, nedaudz lietuvieši, kā arī pareizticīgie un katoļticīgie baltkrievi. Pie pēdējās iedzīvotāju grupas piederīga bija Šiško ģimene. Jānis Šiško – lauku puisis no netālās Burzuku sādžas, tolaik patērētāju kooperatīva ierēdnis, vinnēja zemes placi, bet kādā sakarībā nav zināms.⁵ Būdams pēc savas dabas apdāvināts un rosīgs, tāpat uzņēmīgs, spējīgs un gudrs cilvēks, uz tā iecerēja būvēt māju, kas būtu diezgan labs mājoklis ģimenei, kā arī kalpotu par zemes ceļu un dzelzceļa braucēju, tāpat ceļotāju apstāšanās vietu. Iespējams, ka šādu mērķtiecīgu ieceri visciešākā veidā noteica Indras dzelzceļa stacijas un tirgus tuvums un līdz ar to saimnieciskās darbības izvēršanas iespējas perspektīvā.

Var teikt, ka Jāņa Šiško un viņa ģimenes pozicionēšanās Indras sabiedrībā lielā mērā saskan ar Franča Kempa pausto atziņu, ka baltkrievi ir pieslējušies latgaliešiem un ar viņiem jūtas kā vienas tautas locekļi un kārtīgi Latgales patrioti. Caur kopīgo katolisko baznīcu, presi, literatūru baltkrievi asimilējas ar latgaliešiem (Kemps 1991: 124–125).

Jāatzīmē, ka vēsturiskajā literatūrā sastopami dažādi viesu namu nosaukumi, to pienākumu un atšķirīgās darbības raksturojums. Nav striktas robežas starp kroga un traktiera

⁵ Šiško Jānis (1895–1939) dzimis Piedrujas pagastā, Burzuku sādžā, baltkrievs, beidzis 4 klases.

ARHĪVI, DOKUMENTI, LIECĪBAS

---

apzīmējumu viesu namam. 20. gs. sākuma viesu namu aprakstos par traktieriem (novecojis *kroga* apzīmējums, šķiet, vienkāršākas kategorijas iestāde), sāka saukt tādas iestādes, kurās bez viesu izmitināšanas varēja saņemt visnepieciešamāko – pieticīgu ēdienu un dzērienu patērēšanai uz vietas (Teivans 1995: 375–379).

Indras ciema traktieris jākvalificē kā parasta viesu apmešanās vieta, kas domāta pārnakšņošanai un īsai atpūtai, kur varēja nobaudīt tēju, alus kausu, arī stiprākus reibinošos dzērienus un gūt atspirdzinājumu. To nevar viennozīmīgi uzskatīt par krogu vai tikai kā alkoholisku dzēriena tirgotavu. Indrā atradās veikali, kur tos varēja iegādāties. Traktiera galvenais uzdevums bija gādāt par viesu drošību un apkalpošanu. Kavējoties atmiņās, traktiera īpašnieka meita stāsta, ka īstenībā to uztvēra gan kā viesnīcu, gan sākotnēji kā tējnīcu, vēlāk krodziņu – traktieri.

Skaisto un cildeno projektu Jānis Šiško īstenoja pamazām un pakāpeniski, baļķus, pat kliņķīšus un naglas, kā arī citus būvmateriālus pirka uz parāda. Lai iegūtu naudu, īpašnieks nereti gāja uz risku, rīkojās avantūristiski – spēlēja kārtis un bieži vien veiksmīgi. Māja tika būvēta pašu spēkiem, un 1929. gadā ģimene to sāka apdzīvot. No astoņām telpām trīs apdzīvoja ģimenes locekļi, piecas istabas tika iekārtotas un atvērtas viesu izmitināšanai.

Bērni dzīvoja apakšējā stāvā, tēvs ar māti – augšā. Tās bija maziņas, vienkārši, pieticīgi aprīkotas istabas un, kā tas ir raksturīgi ciemata saimniecību vairākumam šajā laikā un apvidū, bez tādām labierīcībām kā kanalizācija, ūdensvads, bet jau ar elektrības apgaismojumu (LVVA 2276: 138).

Jānis Šiško (sk. 2. attēlu) ieguva patentu, kas deva tiesības atvērt un uzturēt viesu namu (traktieri), kur alkoholu, reibinošus dzērienus drīkstēja patērēt uz vietas, nevis tirgot. Saimnieks maksāja ieņēmuma nodokli, kas bija atkarīgs no ieņēmuma lieluma un dažādos gados atšķīrās. Iekasētā nodokļa summu savstarpēji dalīja pagasta pašvaldība un valsts. Traktiernieks nodokļus tika nomaksājis atbilstoši noteikumiem, un viņa vārds līdz šim izskatītajos apriņķa policijas arhīva materiālos par nodokļu parādu piedzišanu nav atrasts (LVVA 2276, 6. lieta).

Traktiera vajadzībām daždažādus alkoholiskus un atspirdzinošus dzērienus saimnieks ar zirgu pajūgu veda no Krāslavas. Daudzējādie reibinošie dzērieni – šņabis, liķieris un vīns – bija pildīti skaidās, tonēta stikla dažādas formas pudelēs, pat ar spogulīti to ārpusē. Produktus iegādājās skārņos un tirgū. To uzglabāšanai ierīkotajā plašajā pagrabā (kas saglabājies mūsdienās un tiek izmantots), aukstumu uzturēja no ezera atvestie ledus bluķi, kurus vasarā apbēra ar skaidu kārtu.

Komisijas, kas pārbaudīja traktiera darbu, visbiežāk secināja, ka tas pelna pozitīvu vērtējumu. Aizrādījumi bijuši par to, ka, piemēram, gultas segas nolietotas un tās jānomaina,

lai patents būtu izlikts redzamā vietā, ka izejai no virtuves jābūt ar dubultām durvīm, kas gaisa plūsmai un trokšņiem no virtuves un viesu zāles neļautu iekļūt guļamistabās u.tml. (Šiško 2007). Tas tika ņemts vērā un cēla traktiera prestižu.

Mājas mantiniece Anna Šiško uzskata, ka viņi jutušies krietni vien pārāki par otro Indras traktieri, jo spējuši viesus apkalpot labāk. Saimnieks vienmēr bija gatavs atteikties no savām ērtībām un viesiem nereti atvēlēja savu spilvenu un siltāko segu.

Daudzos praktiskās dzīves jautājumos padomus, it īpaši saimnieciskās lietās, traktiernieks prasījis savai sievai Annai.⁶ Anna Šiško tiek raksturota kā enerģiska, patstāvīga un viesmīlīga, klusa sieviete, kura praktiski aprūpējusi gan ģimeni, gan pārzinājusi traktiera darbību. Mājas apkopšanā tika iesaistīti arī bērni, viņi tīrīja telpas, klāja gultas. Pēc vīra nāves Anna pilnīgi pārņēma traktiera vadīšanu. Indras traktieri zināmā mērā var uzskatīt par ģimenes uzņēmumu. Traktieris bija neliels un viesus apkalpoja tikai saimnieks un saimniece. Jāņa Šiško ģimene algoja vienu kalponi, kurai bija veicami gandrīz visi šīs mājas darbi bez darba laika ierobežojuma. Galvenokārt bija jāuzkopj un jāsakārto viesu nama telpas. Kalpones nāca no vietējām ģimenēm un dažādu iemeslu dēļ bieži mainījās.

Īpašnieks Jānis Šiško (sk. 2. attēlu), pēc meitas nostāstiem, bija cilvēks, kuram nebija svešas apsēstības, atkarības un nodošanās bohēmai: aizrautīgs mednieks, prata pelnīt un tērēt, „notriekt naudu”. Viņš arī nespēja turēties pretī kādas jaunas kalpones valdzinājumam. Viņu attiecībās pastāvēja ne tikai cieņa, bet arī radās savstarpējā patika, līdz pat kalpones statusa tikumības principu pārkāpšanai, ko var traktēt par pāri nodarījumu nostājā pret saimnieka ģimeni. Tas lielā mērā kļuva par cēloni alkohola pastiprinātai lietošanai un paātrināja traktiera īpašnieka aiziešanu no dzīves.

Padomju totalitārā režīma personības kulta ļaundarības Šiško ģimeni neskāra. Traktieri, tam laikam salīdzinoši nelielu īpašumu, tolaik pārzināja atraitne, politikā neviens nebija iesaistījies. Un, kā atzinusi īpašnieka meita savā stāstījumā, vecāki vienmēr pratuši sadzīvot ar vietējiem indriešiem un pie varas nākušiem komunistiem (piemēram, atbilstoši tā laika sadzīves praksei devuši tiem dzert), un tāpēc viņi tika pasaudzēti. „Dzīvīgs un bagāts bija pagasts. Ienāca krievi, nodibinājās sveša vara [t. i., sākās padomju okupācija, – O. K.], un viss beidzās”, saka Anna Šiško (Šiško 2007). Vērtējot salīdzinoši, paužot savu redzējumu uz notikumiem kara laikā, traktiera mantiniece atzīmē, ka nacistiskās Vācijas okupācijas laikā viņu dzīve ritējusi mierīgi, nekas ļauns ģimenei netika nodarīts.

⁶ Šiško Anna (1902–1993), dzimusi Erdmane, latviete, izglītību guvusi mājas apmācībā, 1922. gadā Piedrujas katoļu baznīcā salaulājas ar Jāni Šiško. Ģimenē dzimuši bērni: Viktorija (1924–2008), Anna (1928) un Jānis (1930–2003).

Viesmīlīgās naktsmājas

Mēdz teikt, ka latgalieša mentalitātes – domāšanas un izpratnes veida, uztveres, garīguma un dvēseles portreta, kā arī intelektuālā līmeņa – veidotāji faktori galvenokārt ir bijuši muiža, baznīca un krogs. Pirmām kārtām, nepārprotami te jāmin katoļu baznīca (Škutāns 1981: 331). Kas attiecas uz krogu, varētu iebilst, ka tam ne tikai Latgalē vien ir bijusi sava ietekmīga vieta gan pozitīvā, gan negatīvā nozīmē.

Arī Indras miesta rosīgajā saimnieciskajā un kultūras dzīvē, kas 30. gados kūsāt kūsāja, savu lomu spēlēja traktieris. To lielā mērā noteica un sekmēja pagasta valdes mērķtiecīgas rūpes par vides sakārtošanu saimnieciskai darbībai. Citu pasākumu vidū bija kļuvusi aktuāla Indras „tirgus noturēšanas” uzlabošana. Tika noteiktas tirgus (darbojās kopš 1931. gada) teritorijas robežas, sakārtotas īpašuma tiesības, plānota laukuma labiekārtošana un noteikta tirgus nodevas iekasēšanas kārtība. Pagasta valde kopā ar Lauksaimniecības kameras pārstāvjiem un Dzelzceļu virsvaldi atbilstoši Iekšlietu ministrijas noteikumiem izveidoja stacijas peronu lauksaimniecības preču transporta vajadzībām, ierīkoja rampu mājlopu iekraušanai vagonos, kas bija pietiekami plaša un ērta (LVVA 2264: 49).

Indrā cauru gadu regulāri katru nedēļu otrdienās notika plaši tirgi, gadatirgus – decembrī. Tirgus sekmēja ļaužu masas pieplūdumu, un tas saistāms gan ar viesu nama, traktiera nepieciešamību, gan tā attīstību un uzplaukumu. Te pārdevēji, pārsvarā zemnieki, sabrauca no visas apkārtnes ciemiem, bet uzpircēji („uzkupči”) ieradās no Krāslavas, Daugavpils un arī no Rīgas. Uzpircēji, pārsvarā vieni un tie paši ebreji, parasti atbrauca dienu iepriekš un naktsmitni pārgulēšanai atrada viesu namā – Jāņa Šiško traktierī. Par naktsguļu maksāja vienu latu diennaktī. Šeit viņi arī labprāt uzkavējās, kad tirgū bija iegādāti vēlamie lauksaimniecības produkti – sviests, olas, medus, dārzeņi – un dzīvas vistas, kas arī bija pirtākās preces, kā arī citi lauku labumi.

It īpaši traktiera pakalpojumi kļuva nepieciešami un ienesa pagastā dzīvīgumu rudenos, gadskārtējā gaļas lopu (bekonu) iepirkšanas laikā, arī linu un cukurbiešu transportēšanas reizēs. Šiem nolūkiem tika atsūtīti 2–3 vagoni vai pēc vajadzības speciālas platformas. Veidojās kilometriem garas zirgu pajūgu rindas ar pārdošanai atvestiem lauksaimniecības ražojumiem. Kavēdami laiku, laucinieki apmeklēja krodziņu, lai pasildītos un iedzertu karstu tēju ar līdzi paņemtiem lakatiņā ietītiem cukura gabaliem. Par glāzi tējas maksājot divus santīmus, viens otrs pasūtīja pat piecas glāzes. Par pārdoto cūku tika maksāts uzreiz, un dažs zemnieks tējnīcā nobaudīja arī stipri reibinošus dzērienus. Tāpēc dažkārt atgadījās kuriozi: „Pārdod cūku un pats kļūst par cūku (...) Kādu zemnieku iespundē kastē, un zirgs viņu aizved uz mājām,” atceras Anna Šiško (Šiško 2007).

Mājas priekšā vai apkārt tai nevarēja iekārtot puķu dobes un iestādīt krāšņuma krūmus, tā kā katru nedēļu atbraukušie zemnieki savu zirgu piesēja ne tikai pajūgu stāvvietā pie slitas balķīša, bet arī pie žoga.

Viesu nama apmeklētāji lasīja stacijas kioskā nopirktos laikrakstus, ieguva jaunākās ziņas, apsprieda dienas notikumus. Krodziņā patafons atskaņoja skaņu plates, kas bija lielā daudzumā, un viesi baudīja mūziku, dziesmas latviešu, krievu un ebreju valodā. Tas zināmā mērā arī radīja prieka un līksmības noskaņu. Kad mājā iestājās klusums, varēja labi dzirdēt stacijā pienākošo un aizejošo vilcienu riteņu dārdoņu.

Satikšanās ikdienā un atpūtā

Indrā Šiško ģimenes traktieris tika atzīts par pievilcīgu satikšanās vietu ciemā un tās apkārtnē esošām sabiedriskām un iespaidīgām (pirmā loka) personām, kuras vienoja saimniecisko interešu kopība, mantiskais stāvoklis un intelekts. Krodziņu nereti apmeklēja, lai pasērstu un viesmīlīgā gaisotnē labas savstarpējās attiecības un dzīvu draudzības garu uzturētu īpašnieka brālis zemes saimnieks Aleksandrs Šiško, pārtikas preču veikala un maizes ceptuves īpašnieks Jāzeps Marciļonoks, arī otra pārtikas preču veikala un maizes ceptuves, kā arī zemes gabalu īpašnieks Vladimirs Lapiņš, lielsaimnieki Nicetskis un Bulavskis, piena pārtraugs Matvejevs, robežsardzes vīri u.c. (LVVA 1308: 143, 149, 169).

Iespējams, ka te arī tika iezīmēti saimnieciska un sadzīviska rakstura veicamie pasākumi ciema sabiedrības interesēs, ieskicētas tālākvirzības vīzijas, pausta vēlēšanās kopdarbības ceļā veicināt savu attīstību un atbalstīts tam laikam raksturīgs aicinājums – stiprināt vienības garu un pacelt vietējās sabiedrības kultūras līmeni.

Iepretim traktierim Šiško ģimene iegādājās lielu šķūni ar plašām telpām (sk. 3. attēlu). Šī būve tika pielāgota atpūtas vajadzībām, īpaši deju vakariem nedēļas nogalē, tādējādi it kā veidojot ciema iedzīvotāju sabiedrisko centru un zināmā mērā arī pašu sabiedrību. Danči, kas līdz tam bija notikuši vienīgi pagalmā pie mājas, tika pārcelti uz šķūni, kur tika ieklāta koka grīda un iekārtota skatuve. Saimnieks to iznomāja, un tur notika arī teātra izrādes. Tās bija telpas izklaidei un vasarā vienmēr bija izpušķotas ar meijām, apgaismotas ar smalka papīra lukturīšiem, kuros, uz koka pamatiņa iestiprināta, atradās iedegta svece. Plašās zaļumballes apmeklēja arī Indras muitas kordonā dzīvojošie robežsargi. Viņi piedalījās daudzos sabiedriskajos un kultūras pasākumos un ar savu uzvedību noteica dzīves stilu un toni iedzīvotājiem.

Zaļumballēs bieži vien spēlēja gan robežsargu, gan ugunsdzēsēju pūtēju orķestris, skanēja arī no patafona platēm atskaņotā mūzika. Nav izslēgts, ka traktierī skanēja vai šķūnītī uz deju aicināja „Daugavpils Mocarta”, Eiropas tango karaļa Oskara Stroka skumjās un

ARHĪVI, DOKUMENTI, LIECĪBAS

---

aizrautīgās tango „Ak, šis melnās acis” melodijas, fokstroti un valši, kā arī tā laika populārās dejas – čarlstons un lambetvoks. Uz Šiško ģimenes traktieri gāja atpūsties un papriecāties, un tam bija sava pozitīva nozīme sabiedrībā.

Sadzīvīskā rakstura konfliktu risināšana iesilušo starpā ar dūru vicināšanu netika pieļauta. To novērsa vajadzības gadījumā izsauktais policijas iecirkņa kārtības dienesta vecākais kārtībnieks Pāvils Vasiļjevs,⁷ kura parādīšanās vien ar pletni rokās nomierināja iekarsušos un ieviesa kārtību. Protokolus sastādīt nebija nepieciešams.

Tā kā traktiera īpašnieku sauca Jānis, katru gadu tika svinēti Līgo svētki, dedzināti uguns kuri un dziedāts. Svētki parasti izdevās, jo ģimenē visi zināja skandēt tautasdziesmas un apkārtējiem, kuri te sanāca, labpatika dziedāt līdz cauru nakti. Arī robežsardzes orķestris spēlēja visu nakti, bet rīta pusē nāca apsveikt Jāni.

Svētdienās laicīga rakstura izpriecās viennozīmīgi neiederējās Indras sabiedrības vairākuma katoļticīgā vidē, tāpēc traktieris bija slēgts. Iedzīvotāji apmeklēja baznīcu un kopa garīgās vērtības.

Tieši 30. gadu otrajā pusē Indrā risinājās nozīmīgu sadzīves un kultūras vajadzībām paredzētu ēku celtniecība. 1934. gadā notika robežapsardzē ierīkotā sporta laukuma un paviljona – atpūtas objekta, kas kalpoja kultūras vajadzībām, pilnīgošana. Tas piesaistīja iedzīvotājus ar kultūras dzīves un sporta pasākumiem. Saviesīga dzīve notika arī 1938. gadā uzceltajā Indras pagasta namā, kur savu darbību izvērša dažādas sabiedriskās organizācijas. 1931. gadā uzbūvētajā skolā, īstā gaismas pilī, arī rīkoja pagasta vakarēšanas, ģimenes dienas, balles, tematiskus vakarus u.c. kultūras pasākumus (LVVA 2276: 1–10). Līdz ar to laika gaitā mazinājās traktiera nozīme Indras kultūras dzīvē. Pēc Padomju Savienības okupācijas Šiško ģimene Indrā traktiera darbību bija spiesta pārtraukt, bet to izdevās paturēt kā dzīvojamo māju.

Kopsavilkums

Vērtējot Jāņa Šiško ģimenes mērķtiecīgo traktiera būvi un tā nozīmi Indras saimniecībā un sadzīves kultūrā 20. gs. 30. gados, var uzskatīt, ka cilvēku apkalpošana bija tā galvenā funkcija⁸ (LVVA 2276: 22). Traktiera darbība un tā izmantošana vēsturiski nosacītā laika posmā tika pielāgota sabiedriskās dzīves konkrētām vajadzībām.

Traktiera atrašanās Indras dzelzceļa stacijas un tīrgaus laukuma tuvumā radīja izdevīgus apmešanās un atpūtas apstākļus no tālienes, vairākumā gadījumu no Rīgas, regulāri iknedēļas

---

⁷ Vasiļjevs Pāvils (1891–?), latvietis, policijas 3. iecirkņa vecākais policijas kārtībnieks. Pēc Anna Šiško teiktā, viņš mainīja uzvārdu un sauca sevi par Silu. Nāves gads nav zināms.

⁸ Var atzīmēt, ka *Sarakstā par Indras pagasta robežās esošiem uzņēmumiem 1943. gada 1. septembrī* Indras ciemā minēts *Šiško Annas 2. šķiras traktieris*. Iespējams, ka pirmajā stāvā turpināja pastāvēt krodziņš.

sabraukušajiem lauksaimniecības produkcijas pircējiem un uzpircējiem, sauktiem par „uzkupčiem”, un šo preču ražotājiem no plašas tuvējās apkaimes, tāpat arī zemniekiem cukurbiešu, linu un dzīvu mājlopu piegādes un pārdošanas laikā. Līdz ar to traktiera pastāvēšana un darbība sniedza īpašu devumu saimnieciskai rosībai.

Ar atpūtas organizēšanu – dančiem un zaļumballēm traktiera pagalmā uz plača, arī speciāli ierīkotājās šķūņa plašajās telpās, klātesot robežapsardzes pūtēju orķestrim, kā arī nereti notikušajām teātra izrādēm un svinamu dienu atzīmēšanām – traktieris aktīvi iesaistījās Indras sadzīvē, kļuva par patīkamu izklaides vietu labā nozīmē un ar to deva savu artavu ciema kultūrvides bagātināšanā.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

- Teivans, Arno (1995). *Latvijas lauku krogi un ceļi*. Rīga: Māksla.
- Maldups, Aleksandrs (1937). *Apriņķu un pagastu apraksti 1935*. Rīga: Valsts Statistikas pārvalde.
- Roga, Juris (1998). Laimējās visu mūžu tēva mājā nodzīvot. *Ezerzeme*. 1998. 21. aug. 2.
- Latvijas dzelzceļi 1918–1938*. (1938). Rīga: Latvijas dzelzceļu izdevniecība.
- LVVA 2276.f., 2. apr., 1. l., 14. lp.
- LVVA 1308.f., 12. apr., 14090.l., 138. lp.
- LVVA 2276.f., 2. apr., 6. lieta.
- LVVA 1308.f., 12. apr., 14095.l., 143., 149., 169. lp.
- LVVA 2264. f., 2. apr., 1.l., 44., 58. lp.
- LVVA 2276. f., 2. apr., 2.l., 49. lp.
- LVVA 2276. f., 4. apr., 3.l., 1.–10. lp.
- LVVA 2276. f., 4. apr., 8.l., 22. lp.
- Kemps, Francis (1991). *Latgales likteņi*. Rīga: Zinātne.
- Škutāns, Staņislavs (1981). Latgaļu mentalitātes veidotāji faktori. *Acta Latgalica*: 7. Mīnhene: P/S Latgaļu izdevniecība. 331–340.

1. attēls *Indras traktieris, 2008* (autores fotogrāfija)

Picture 1: *Tavern building, 2008* (photo belongs to the author)

2. attēls *Traktiera īpašnieks Jānis Šiško* (fotogrāfijas autors nezināms)

Picture 2: *Tavern owner Jānis Šiško behind the counter*. Second half of the 1930s
(photographer unknown)

3. attēls *Šķūnis, kas tika piemērots atpūtas vajadzībām*, 2008 (autores foto)

Picture 3: *A place of recreation and entertainment – the tavern's playground and shed*. On the left the cellar, 2008 (photo belongs to the author)

4. attēls *Anna Šiško*, 2008 (autores foto)

Picture 4: *Anna Šiško*, 2008 (photo belongs to the author)

Iveta Dukaļska

„ĪŠONA GRADZĒS” – SOCIĀLO ASPEKTU IZPAUSMES MASKOŠANĀS RITUĀLOS LATGALĒ

„Īšona gradzēs” – savdabīga maskošanās tradīcija Latgalē Ludzas rajonā, kas līdz pat 20. gadsimta 70. gadiem paralēli pastāv jau zināmajai un pētītajai maskošanās tradīcijai – iešanai čigānos, kaladņikos, kaitēs, igrūs. Sākotnēji „īšonai gradzēs” ir bijusi sociāla nozīme, jo šo rituālu veikuši trūcīgā slāņa iedzīvotāji, tā iegūstot ēdienu Ziemassvētku svinībām. Kopš 20. gadsimta 60. gadiem „īšona gradzēs” kļūst par maskošanās rituālu, ko galvenokārt veic gados vecākas sievietes. Raksta autore uzskata, ka no šī rituāla tieši jaunākā maskošanās slānī ir radusies maska „ubags”, „nabags”.

Pētījuma mērķis ir noskaidrot maskošanās tradīcijas „īšona gradzēs” izcelsmi un rituālus. Pētījums balstās uz Latviešu folkloras krātuvē atrodamajiem materiāliem un lauka pētījuma intervijām, ko veikusi raksta autore Ludzas rajonā 2005.–2007. gadā. Tradīcijas izpētei ir izmantotas lauka pētījumu strukturētās intervijas. Rakstā izmantota salīdzinošā metode, kur avotu informācija ir salīdzināta ar publicēto materiālu par Ziemassvētku maskošanās tradīcijas rituāliem un to sociālo nozīmību cilvēka dzīvē 20. gadsimtā Latgalē.

ĪŠONA GRADZĒS – THE EXPRESSION OF SOCIAL ASPECTS IN MASKING RITUALS IN LATGALE

Īšona grjadzēs (gradzēs) (an expression used in Latgalian to describe a specific masking tradition) is a unique masking tradition in Latgal in the district of Ludza. It existed until the 1970s parallel to the better known čigānos iešana (literally ‘going as gypsies’). Originally, these rituals had a social meaning as an activity of the poorer classes, thereby obtaining food for the Yule festivities. Since the 1960s it has been a masking ritual performed mainly by older women. I assume that it is this particular ritual that has given rise to the mask of a beggar in a more recent masking tradition.

A narrator, when asked what a gradze is, usually answers that it is a poor person, a beggar, and gradzes is a ‘group of poor people’. Groups of poor people are usually associated with filth, which is also confirmed by the looks of the gradzes through their dirty faces. In turn, one of the ritual activities of the masked groups is frightening, making noise, and attracting attention, which can be explained as a function of the frightening of evil spirits.

This tradition could take place during Christmas night on December 24, whereas other groups of masked people could begin their activities only on December 25. Today, it is not possible to connect these traditions to the Catholic Church, but according to the materials of a field study which has been carried out in the region of Ludza since 2005 it is possible to conclude that īšona gradzēs was allowed by the Catholic church because this ritual was performed on the most Holy holiday night. Gradzes were considered to be the first Christmas messengers, or messengers of the birth of Christ.

Until the 1960s, testimonies of the narrators and available research material relating to the masking ritual allow the conclusion that people sang the Lord's songs when going for gradzēs, and only when asking for a treat they sang traditional Christmas songs and carols. Later, as the traditions changed, different songs were sung. Singing was accompanied by slow dancing, which mostly resembled the „standing pat”. In the 1970s, sometimes a village musician, who played harmonica or violin, would join the gradzes. Gradzes were not invited in and did not enter the rooms. The treats (sausages, pies, etc.) were offered through the windows or doors.

*It is possible to assume that the mythical origins of the gradzes' image could be found in Slavic mythology, where the Slavic God Kolyada (коляда) is a child of the Sun as an image of the beginning of the new year's cycle and festivities. In Slavic mythology, there is an image similar to the gradzes, called **деды, дуды, дзяды** – „old men” or „greybeards”. The **Ded** (old man) is a guardian of the family and its children. This image was also worshiped as a giver of welfare and a master of hidden fortunes. An old man with red fiery eyes and a red beard would walk around dressed as a beggar and endow the poors he would meet. Sometimes they would say that the fortune was hidden in the old man's dirty shredded clothes. The story goes that souls of the departed relatives would walk in the form of old men, and that these souls would be treated on a Christmas evening, taking the meals out below the window. A long-term study of the tradition of *īšona grjadzēs* (gradzēs) was started only in 2005. At present, the work is not yet completed and research will therefore continue to be carried on by the author of the paper.*

Ikvienā sabiedrībā valda noteikta kārtība, kas nepastāv mūžīgi, tā mainās, noveco, sabrūk un cilvēku darbības ietekmē arī atjaunojas. Sabiedrības ekonomika, sociālā un kultūras dzīve attīstās nevienmērīgi. No vienas puses, tajā ir modernisma iezīmes, bet, no otras puses, kaut kas mītisks un arhaisks: „Ikviena tauta ik mirkli savā pastāvēšanā dzīvo dažādos laikos un dažādos gadsimtos.” (Бердяев 1990: 68) Divdesmit pirmā gadsimta cilvēks dzīvo daudz kultūru sabiedrībā, kur, mijiedarbojoties dažādām tradīcijām, rodas jaunas vai arī jau tradicionālajos svētku rituālos tiek ieviesti jauni elementi. Ziemassvētkus un Jāņus var uzskatīt par latviešu nozīmīgākajiem svētkiem gada ritumā, kam raksturīgi daudzveidīgi rituāli, kuros mijiedarbojas mītiskais, arhaiskais ar mūsdienīgo, kuros simboliski nomirst vecā pasaule un piedzimst jaunā. Ziemassvētki ir viens no svarīgākajiem posmiem gada aprītē (Olupe 1992: 8).

Šī raksta mērķis ir apskatīt vienu no Ziemassvētku tradīcijām – maskošanos, jo Latvijā, tāpat kā daudzviet pasaulē, masku gājieni ir saistīti ar svētku laiku vai svinamām dienām (Rancāne 2008: 217). *Īšona gradzēs* ir viens no maskošānās veidiem Latgalē Ludzas rajonā, ko raksta autore atceras no bērnības un kas funkcionēja kultūrvidē līdz pat 20. gadsimta 70. gadiem.

Pētījuma gaitā ir pievērsta uzmanība maskošānās tradīcijas *īšona gradzēs* izcelsei un rituāliem. Pētījuma pamatā ir Latviešu folkloras krātuvē atrodamie materiāli (sk. nepublicēto avotu sarakstu) un lauka pētījuma intervijas, ko veikusi raksta autore Ludzas rajonā 2005.–2007. gadā. Jāpiebilst, ka teicēju atmiņu stāstījumi aptver informatīvi blīvu laika

periodu: 20. gadsimta 30.–70. gadi. Tradīcijas izpētei ir izmantotas lauka pētījumu strukturētās intervijas, bet datu apkopojumā arī salīdzinošā metode, kur avotu informācija ir salīdzināta ar publicēto materiālu par Ziemassvētku maskošānās tradīcijas rituāliem un to sociālo nozīmību cilvēka dzīvē 20. gadsimta garumā Latgalē.

Latvijā lielākais pētījums par maskām veikts 1933. gadā. Tas ir Jāņa Alberta Jansona pētījums „Latviešu masku gājieni” (Rancāne 2008: 228). Nozīmīgus pētījumus par maskošānās tradīcijām Latvijā ir veikusi folkloriste Aīda Rancāne, latviešu svētkus un svinamās dienas pētījuši ir Osvalds Līdeks, Edīte Olupe, Janīna Kursīte, Māra un Margērs Grīni u.c. folkloristi.

Kā jau minēts, pētījums par tradīciju *išona gradzēs* ir inovatīvs, jo izmantoti lauka pētījuma materiāli, kā arī aptver šīs tradīcijas izpēti Latviešu folkloras krātuves (LFK) nublicētajos materiālos. Meklējot šīs tradīcijas izcelsmes skaidrojumus, ir izmantota literatūra par slāvu mitoloģiskiem tēliem, ko raksta autore uzskata par pirmavotu *gradzju* (arī *gradzu*) maskas tēlam.

Ziemassvētku (Ziemas saulgriežu) svinēšanas laiks ir bijis nozīmīgs daudzām tautām, jo līdz ar „gadalaiku miju, dabas cikliskumu visciešākajā veidā ir saistīts arī zemkopja gads, kur rūpju pilni un saspringti darba posmi mijas ar atelpas un gandarījuma brīžiem svētkos, nosakot šo svētku agrāro raksturu” (Olupe 1992: 3) un šos svētkus svinēja vairākas dienas (Līdeks 1991: 5). Tāpat kā daudzu svētku norisēs, arī Ziemassvētku gaitā ir izdalāmi trīs galvenie posmi: gaidīšana jeb gatavošanās, svinēšana un pavadīšana. Svētki „(..) pārvērš vienmuļo, rūpēm pilno ikdienas laiku brīvākā un bezrūpīgākā kultūras laikā. Citādu ēdienu svētkos ēd, citādi ģērbjas, citādi dzied un citādi izturas. Laiks ir citāds un telpa citāda, norobežota no ikdienas ar meijām, ar eglītēm un svētku galdiem (..) Svētki vieno, jo to līdzdalībnieki pārzina īpašo svētku valodu un iesaistās svētku norisēs.” (Lasmane 2005: 3)

Par vienu no nozīmīgākajām Ziemassvētku tradīcijām ir uzskatāma maskošānās tradīcija: „Latvijas novados masku gājienu tradīcijas ir krietni atšķirīgas, atšķirīgi ir arī maskoto ļaužu nosaukumi. Pavisam zināmi septiņdesmit šādi maskās gājēju nosaukumi. Populārākie no tiem – čigāni, budeļi, ķekatas, tatarī, spiekstiņi, kurciemi un citi. Katrā no šīm masku grupām ir gana dažādu personāžu, kas saistīti ar senču kultu, gan animisma un totēmisma priekšstatiem, gan jaunākiem aizguvumiem.” (Rancāne 2008: 12) Ļaudis ticēja, ka maskoto grupu ierašanās nes mājai, laukiem un cilvēkiem svētību un auglību. Maskoto ļaužu grupām Latvijā ir dažādi nosaukumi, bet Latgalē visbiežāk iet *čigānos* (izplatīts visos Latvijas novados), iet *kaitēs* (visā Latgalē; no *kaitēt* – ‘spēlēties, blēņoties, niekoties’), iet *kaļaduos*, *kaļadnīkūs* (Rēzeknē, Nīrzā un citur Latgalē; no refrēna *kaladō, kaladū*) (Olupe 1992: 16), kā arī iet *igruos* (Kārsavā, Salnavā; LFK, 5677). Iešanu *igruos* var uzskatīt par analogu iešanai

kaitēs. Igri – slāvisms latgaliešu valodā, kura nozīme ir saistāma ar krievu valodas darbības vārdu *успать*, latviešu valodā analogs darbības vārds ir *spēlēties*, latgaliešu – *kaitēt*.

Pēc lauka pētījumu interviju materiāliem var secināt, ka Ludzas rajona Ciblā, Pušmucovā, Mērdzenē un Blontos, bet pēc Latviešu folkloras krātuves materiālos atrodamajām ziņām arī Ludzas rajona Kārsavā un Salnavā, Ziemassvētkos tika iests *gradzuos*: „*Zīmassvātku vokorā pi lūgim dzīduoja nabadzeigi dzīduotuoji – gradzi. Tī dzīdūt, lyudzuos svātku duovonas: dasu, kilbasu, dasu, kilbasu, gradzin, gradzin.*” (LFK 1940, 5677)

Uz jautājumu, kas ir *gradze*, teicējas parasti atbild, ka tas ir ‘nabags, ubags’, kur, savukārt, *gradzes* (arī *gradzis*) – ‘nabadzīgu ļaužu grupa’. Nabadzīgu ļaužu grupas parasti asociējas ar netūrību, ko apliecina arī *gradzes* izskats – netīras sejas. Savukārt viena no maskoto ļaužu grupu rituālajām darbībām ir baidīšana, trokšņošana, uzmanības pievēršana, kur „galvenā funkcija ir ļauno garu atbaidīšana.” (Olupe 1992: 20) Raksta autore no bērniības atceras, ka mājās bērniem Ziemassvētku vakarā tika atgādināts, ka jāaizslēdz durvis, jo “*atnuoks gradzis, nūsabeisīs*”.

Var pieļaut, ka vārda *gradze* cilme ir slāviska (*грозить* – ‘draudēt, baidīt’ (Darbiņa 2004: 78)), kur latgaliešu valodā ir citas vārdšķiras vārds *groznys* – ‘dusmīgs’ (Cibuļs, Leikuma 2003: 28), lietuviešu valodā ir vārds *atgrasus* – ‘atbaidošs’ (Balkevičs 1995: 12); kā arī krievu valodā *грязный* – ‘netīrs’ (Darbiņa 2004: 75); kas izriet no maskas izskata.

Kā uzsver teicējas, tad *tīsona gradzēs* notikusi tieši klusajā Ziemassvētku vakarā 24. decembrī, bet citas maskoto ļaužu grupas varējušas darboties, sākot tikai ar 25. decembri. *Gradzis* uzskatīja par pirmajiem Ziemassvētku vēstnešiem jeb Kristus dzimšanas vēstnešiem:

– *Kod guoja gradzēs?*

– *Zam svātkim, zam Zīmassvātkim... Gradzis guoja pa vokoram, čiguoni pa dīnu varē tīt...*” (Kazinika 2007)

Raksta autore uzskata, ka *gradzes* (*gradzis*) tēla mītiskā rašanās varētu būt meklējama slāvu mitoloģijā, kur slāvu dievs Koļada (*коляда*) ir Saules mazulis – jaunā gada cikla sākuma un svētku tēls. Koļadu svinēja Ziemas saulgriežos no 25. decembra līdz 6. janvārim. Senāk Koļada bija ietekmīgs dieva dēls, kuru Ziemassvētku vakarā sauca, aicināja, par godu šai dievībai rīkojot jautras svinības. Pēdējais aizliegums rīkot svinības par godu šai dievībai tika izdots 1684. gada 24. decembrī (Вагурина 1998: 36).

Lauka pētījumos Ludzas rajona Pasiēnē (2008) un Krāslavas rajona Indrā, Robežniekos (2007) līdzīgas rituālas darbības teicēji apraksta, stāstot par Ziemassvētku tradīciju *uđtu коледовать* (iet kaladniekos, kaļaduos). Šo kaladnieku rituālas darbības ir analogas *gradzēm*, taču, lai veiktu pārliecinošākus secinājumus, vēl ir jāsalīdzina iegūtie izpētes materiāli.

Vēl vienu līdzību slāvu mitoloģijā *gradzēm* var atrast, apskatot slāvu mitoloģisko tēlu *dedys* arī *дуды, дзяды* – ‘vecīši, vectēvs’, latgaliski – *deds, dzeds*. *Дед* (vectēvs) – slāvu mitoloģijā dzimtas sargātājs, bērnu sargātājs, arī vecākais vīrietis, dzimtas vecākais, kas seko līdzī morāles normām dzimtā. Savukārt baltkrievi un ukraiņi ar šo nosaukumu saprata mājas garu, kas sargāja mājas uguni. Šo tēlu pielūdza arī kā bagātības nesēju un apslēptās mantas pārzinātāju. *Vecītis* ar sarkanām, ugunīgām acīm un sarkanu bārdu staigāja nabaga izskatā un, satiekot nabadzīgus cilvēkus, apdāvināja tos. Dažreiz tika stāstīts, ka bagātība slēpjās *vecīša* saplēstajās, netīrajās drēbēs. Uzskatīja arī, ka *vecīšu* izskatā staigā nomirušo radnieku dvēseles, kuras tika cienātas Ziemassvētku vakarā, iznesot ēdienu ārā zem loga (Вагурина 1998: 131).

Raksta autore piekrīt uzskatam, ka analogi slāvu mitoloģiskiem tēliem ir maskas *ubags, nabags* (Straupē, Talsos) un *vecīši* (Garkalnē, Krimuldā, Pabažos, Skultē) (Olupe 1992: 16, 17). Kā liecina lauka pētījumi, tad *nabagu, ubagu* maskas ir arī Latgalē, kur visbiežāk visi maskotie ļaudis, neizdalot katra izskatu, tiek saukti par *čigāniem*.

Gradzēs iet tikai vidējās un vecākās paaudzes sievietes, apmēram no 40 gadu vecuma: „*Kod gradzim īdeva svātku iedīņus – dasas, sīru, olu, boltmaizi, tod tī guoja otkon toluok, gradzis beja tikai sīvītes.*” (LFK, 5677)

Teicējas atceras galvenokārt bērnībā un jaunībā piedzīvoto, arī pašu dalību šajā rituālā 20. gadsimta 50.–60. gados. *Gradzēs* iet tikai sava pagasta vai vienas sādžas robežās. No iegūtajiem lauka pētījumu materiāliem var secināt, ka:

- 1) līdz 20. gadsimta 40. gadiem (līdz Otrajam pasaules karam) *gradzēs* gāja nabagmāju iemītnieki vai nabagi, kas ar šī rituāla palīdzību ieguva tradicionālos ēdienus Ziemassvētku svinībām,
- 2) pēc Otrā pasaules kara šī tradīcija transformējas un *gradzēs* iet trūcīgi ļaudis, iegūstot tradicionālos ēdienus Ziemassvētku svinībām: „(..) *sazalasio buobenis (..)guoja pīgradzuot iedīņa (..)*” (Kazinika 2007),
- 3) 20. gadsimta 60.–70. gados *gradzēs* iet vecāka gada gājuma sievietes un galvenā ideja šim rituālam ir vēstījums par Ziemassvētku atnākšanu un atgādinājums par šīs tradīcijas eksistenci – zūd sociālais aspekts un tradīcija kļūst par maskošāns rituālu,
- 4) ap 20. gadsimta 80. gadiem *gradzēs* iešanas rituāli netiek veikti, bet šobrīd par šo tradīciju zina stāstīt teicējas vecumā no 60 gadiem. Vecākā teicēja Lūcija Lipstova (dz. 1917) dzīvo Ludzas rajona Pušmucovā.

Ja vārda *gradzes* (arī *gradzis*) nozīmi saista ar noteiktu sociālu grupu – ‘trūcīgi ļaudis’, tad var skaidrot arī šīs maskas izskatu:

- skrandains, trūcīgs – „(..)*gradzis beja apgierbtys vīnkuoršuos drēbēs...kulis beja leidza, lai dūtu dasu, kilbasu....*” (Lipstova 2007);
- pār plecu lielas kules – ēdiena salikšanai;
- netīras sejas – speciāli nosmērētas: 1) lai neatpazīst, 2) lai baidītos un atšķirtos (20. gs. 60.–70. gadi).

Gradzēs, kā jau iepriekš minēts, sāk iet 24. decembra vakarā, kad satumst. Skrandainu ļaužu grupa netīrām sejām un kulēm pār plecu ierodas pie mājas loga vai durvīm, trokšņo un dzied dziesmas, lai pievērstu māju saimnieku uzmanību. Raksta autore pieļauj, ka līdz 20. gadsimta 60. gadiem tiek dziedātas Dieva dziesmas un tikai, prasot cienastu, tradicionālās Ziemassvētku dziesmas ar piedziedājumu *kaladō*, bet vēlāk, tradīcijai transformējoties, tiek dziedātas dažādas dziesmas, arī *kaladnīku dzīsmis*, kur galvenais teksts ir:

*Dasu, dasu,
Kilbasu, kilbasu,
Kaladō, kaladō.* (Ulase 2006)

Teicējas uzsver, ka „(..) *gradzuo kilbasys, dasys(..) pi lūga, juos ustobā nago. Pīt pi lūga i suok raspevats* [dziedāt – I. D.], *nu saimnīks tod i starajetsja* [cenšas – I. D.]. (..) *gaidiem muoti, ka atīs i vysa kuo pīness. I tai i beja – ašņa dasys i vyss kas. Nivīns napalaide gradzis ar tukšom rūkom.*

– *Tod izīt, ka gradzis gaidie?*

– (..) *gaidie, tys taidis kai privyčejs* [paraža, tradīcija – I. D.]” (Kazinika 2007)

Dziedāšanu pavada arī lēna dejošana, kas vairāk atgādina “mīcīšanos uz vietas”. 20. gadsimta 70. gados *gradzu* grupai dažkārt pievienojās arī kāds sādžas muzikants, kurš spēlēja ermoņikas vai vijoli. *Gradzes* netiek aicinātas un neiet istabā, cienasts (desas, pīrāgi utt.) tiek iedots pa logu vai durvīm. Kā stāsta teicējas, tad rituāla ilgums ir atkarīgs no māju saimniekiem – pēc cik ilga laika tiek iznests Ziemassvētku cienasts. Diemžēl teicējas neatceras, kādas konkrētas dziesmas tika dziedātas, bet piedziedājumā ir skanējis gan tradicionālais refrēns *kaladō*, gan – *gradzi, gradzi* (Golubeva 2005, Kalvāne 2005, Lipska 2005). Folkloras krātuves materiālos atrodams ieraksts, ka „(..) *pirms kara gradzi veļ dzīduoja, bet kara laikā jom aizlīdzze staiguļot pa muojom un nu tuos raizis tī vaira nadzīd*” (LFK, 5677), kas neatbilst patiesībai. Raksta autore pieļauj, ka pēckara periodā mainījās dziesmu teksti un padomju vara aizliedza svinēt Ziemassvētkus, līdz ar to arī šī tradīcija mainījās, bet saglabājās transformētā veidā atsevišķās detaļās līdz pat 20. gadsimta 70. gadiem.

Šobrīd nevar izskaidrot šīs tradīcijas saistību ar katolisko baznīcu, bet pēc lauka pētījuma materiāliem var secināt, ka *īšonu gradzēs* katoliskā baznīca pat pieļāva, jo šo Ziemassvētku rituālu izpildīja klusākajā svētku vakarā 24. decembrī, kur, savukārt, *iešana čigānos* varēja sākties tikai ar 25. decembri – pirmo Ziemassvētku dienu. Var piekrist apgalvojumam, ka „katolicisms Latgalē (..) ir pieļāvis folkloras un kristietības sintēzi, un mēs varam vien minēt, kā tautas dziesmas, folkloras vispār Latgalē pamazām kristianizējās, vai arī otrādi – kristietiskais folklorizējās.” (Kursīte, Stafecka 2003: 21) Vai arī šāds atzinums: „Latgales Kūčas dīna, Kūču vokors ar kaladošonu mūsdienās ir nogājuši ēnā, dominante ir baznīca ar Kristus bērniņu.” (Reidzāne 2008: 236)

„Tradīcijām ir liela loma sabiedrības dzīvē. (..) raksturīgs rituālisms un atkārtošanās. Tradīcijas nostiprina zināmas patiesības, kas ir spēkā noteiktās sociālās grupās.” (Rungule, Laķe 2008: 243) *Īšona gradzēs* ir viena no maskošanās tradīcijām, kas izzuda 20. gadsimta 70.–80. gados, jo:

- 1) izzuda šīs tradīcijas sākotnējā sociālā nozīme, kur rituālu veica konkrēta ļaužu grupa svētku sajūtas radīšanai gan sev (iegūstot ēdienu), gan citiem (nesot vēsti par Ziemassvētkiem),
- 2) padomju varas gados mazinājās kristīgo un tradicionālo Ziemassvētku svinēšanas iespējas,
- 3) 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā, transformējoties daudzām tradīcijām un mijiedarbojoties dažām kultūrām, *īšona gradzēs* (arī *čigānos*) vairs nav aktuāla mūsdienas kultūrvidēi.

Taču raksta autore pieļauj, ka šī maskošanās tradīcija var atdzimt kā unikāla un savdabīga tradicionālās kultūras sastāvdaļa.

NEPUBLICĒTIE AVOTI

Teicējas:

- Golubeva Austra (dz. 1941). Intervija Ludzas rajona Mērdzene, 2005. gada novembris.
Kazinika Helēna (dz. 1928). Ludzas rajona Pušmucova, 2007. gada septembris.
Kalvāne Leontīne (dz. 1921). Intervija Ludzas rajona Mērdzene, 2005. gada novembris.
Lipska Zoļa (dz. 1921). Intervija Ludzas rajona Mērdzene, 2005. gada novembris.
Lipstova Lucija (dz. 1917). Ludzas rajona Pušmucova, 2007. gada septembris.
Ulase Valentīna (dz. 1927). Ludzas rajona Cibla, 2006. gada decembris.
Latviešu folkloras krātuve (LKF) 1940, 5677.

LITERATŪRAS SARAKSTS

- Balkevičs, Jons. u.c. (1995). *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
Cibuļš, Jurs, Leikuma, Lidija (2003). *Latgaliešu valodas mācība: Vasals!* Rīga: N.I.M.S.
Darbiņa, Alda (sast.). (2004). *Krievu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Avots.
Kursīte, Janīna, Stafecka Anna (2003). Kristietiskā folkloras. *Latgale: valoda, literatūra, folkloras*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība. 21–22.
Līdeks, Osvalds (1991). *Latviešu svētki. Latviešu svinamās dienas*. Rīga: Scientia.
Olupe, Edīte (1992). *Latviešu gadskārtu ieražas*. Rīga: Avots.

- Rancāne, Aīda (2008). Latviešu tradicionālās maskas – laika atjaunotājas pārejas ritos. *Letonica*. Rīga: LFMI. 215–231.
- Reidzāne, Beatrise (2008). Latviešu svētku un svinamo dienu nosaukumu etimoloģijas, to problemātika. *Letonica*. Rīga: LFMI. 232–246.
- Rungule, Rīma, Laķe, Anda (2008). Tradīciju loma identitātes veidošanā. Kursīte, J. Stauga, J.(sak.) *Vārķava. Tradicionālā kultūra un mūsdienas: rakstu krājums*. Rīga: Madris. 243–251.
- Rancāne, Aīda (2008). Starptautiskais masku tradīciju festivāls. *Jaunais Inženieris*. Nr. 12. 31. janv. 12.
- Бердяев, Николай. (1990). *Духи русской революции. Вехи. Из глубины*. Москва: СП "Ост-Вест корпорейшин".
- Вагурина, Людмила (1998). *Славянская мифология: словарь-справочник*. Москва: Линор@Совершенство.

Notikumi

11. jūnijā Latvijas Universitātē RA Vēstures un filozofijas katedras lektors *Vladislavs Malahovskis* aizstāvēja **promocijas darbu „Agrārā reforma Latgalē 20. gs. 20. gados”**. Tēmas aktualitāte ir saistīta ar vairākiem faktoriem. Pirmkārt, agrārās reformas norise Latgalē 20. gs. 20. gados historiogrāfijā bija maz pētīta tēma. Otrkārt, jebkura tēma, kas saistīta ar Latgales vēstures izpēti, ir svarīga ne tikai Latvijas vēstures labākai izpratnei, bet ir arī viens no veidiem, kā mainīt jau vēsturiski izveidojušos stereotipus par viena vai otra novada tradīcijām, cilvēkiem u.tml. Treškārt, lai labāk izprastu agrāros procesus mūsdienu Latvijas vēsturē, jāpēta arī agrāko laiku pieredze. V. Malahovskis atzīst, ka promocijas darba atziņas ir izmantojamas Latvijas un Latgales vispārējās vēstures, kā arī agrārās vēstures pētīšanā. Uz pētījuma bāzes, paplašinot tā saturiskos un hronoloģiskos rāmjus, iespējams izveidot spekursu RA vēstures programmas studentiem „Latvijas (Latgales) agrārā vēsture”.

RA Filoloģijas katedra septembra mēnesī kā ziedojumu saņēma Stenlija Gorsvāna mantojuma daļu. Filoloģijas katedras vēsturē tas notiek pirmo reizi. Amerikā dzīvojušais Stenlijs Gorsvāns novēlēja daļu sava mantojuma RA Filoloģijas katedrai, tādējādi vismaz daļēji piepildot savu mūža sapni. S. Gorsvāns bija uzsācis studijas Rēzeknes Valsts Skolotāju institūtā un vēlējies studēt valodas. Karš izjauca viņa nodomus, un viņa mūžs saistīts ar sociālajām zinātnēm. Mantojuma naudu ir paredzēts lietot Filoloģijas katedras grāmatu izdošanai, kā arī iedibināt vienreizēju stipendiju vienam gada labākajam studentam 100 latu apmērā. Stipendijas piešķiršanai tiks izstrādāti speciāli nosacījumi.

12. novembrī akadēmiskās maģistra studiju programmas „Filoloģija” absolvente *Laura Avotiņa* par maģistra darbu „Laika un telpas kategorija Ulda Bērziņa dzejā” (vadītāja asoc. prof. Ilga Šuplinska, kons. doc. Sanita Lazdiņa) kļuva par ikgadējā Kārļa Dziļlejas fonda laureāti. Darba novitāte ir saistīta gan ar metožu izvēli (filoloģiskā, lingvokulturoloģiskā), gan Ulda Bērziņa dzejas analīzi, sintezējot lingvistisko, literatūrzinātnisko un mītisko aspektu.

Grāmatas

2008. gada novembrī izdotojā krājumā „**Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi**” ir apkopoti 2007. gada 24.–26. maijā notikušās konferences (ar tādu pašu nosaukumu kā krājums) dalībnieku zinātniskie raksti. Krājumā ir trīs sadaļas: valoda, literatūra un kultūras vēsture. Rakstu autori ir valodnieki, literatūrzinātnieki un vēsturnieki no Somijas, Itālijas, Vācijas, Lietuvas un Latvijas.

Monogrāfija „**Latviešu valodas apguve mazākumtautību izglītībā: tendences, attīstība, ietekmes**” ir divu autoru – *Sanitas Lazdiņas* un *Arvila Šalmes* – kopdarbs, kas ar Latviešu valodas apguves valsts aģentūras atbalstu nācis klajā 2008. gadā. Tas ir pirmais darbs, kurā ir apkopots materiāls par latviešu valodas kā otrās valodas (LAT 2) – mācību priekšmeta un zinātniskas disciplīnas – izveidošanos. Grāmatā ir ietverta plaša bibliogrāfija, kurā nosaukti nozīmīgākie darbi un zinātniskās publikācijas par otrās valodas apguves jautājumiem gan Latvijā, gan ārpus tās.

16. decembrī literāri muzikālā pasākuma „Andrejdienas” ietvaros tika prezentēta latgaliešu **mūdienu dzejas antoloģija „Susātivs”** (grāmatas sakārtotāja *Ilga Šuplinska*, redaktore – *Ilze Sperga*, vizuālā noformējuma veidotājs – *Māris Justs*). Grāmatā ir ietverta 17 autoru dzeja, tie ir aktīvākie latgaliski rakstošie autori: Anna Rancāne, Ontons Slišāns, Emīlija Kalvāne, Ingrida Tārauda, Vaļentins Lukaševičs u.c. Katrs no autoriem līdzdarbojies savas dzejas kopas sakārtošanā. Jāpiebilst, ka atšķirībā no līdzīga satura grāmatām šajā ir atsevišķas novitātes. Pirmkārt, autors tiek prezentēts dzejā, literārajā CV, rokraksta un emociju izpausmēs. Tiek dota arī būtiskāko publikāciju bibliogrāfija. Bet, otrkārt, grāmatā ir interpretācijas lapa, kurā raksturota un lasītājam vēl raksturojama autora dzejas pasaule, un lasītāja komentāriem, izjūtām, paša tekstiem atvēlēta lapa. Grāmata tapusi ar Valsts Kultūrkapitāla fonda un LU Latviešu valodas institūta finansiālu atbalstu.

Konferences

19.–20. septembrī Sanktpēterburgas Valsts universitātē notika **pirmā starptautiskā latgalistikas konference „Ontona Skryndys Latgalīšu gramatikai – 100”**. Konferenci organizēja trīs augstskolas: Sanktpēterburgas Valsts Universitāte, Latvijas Universitāte (LU) un Rēzeknes Augstskola (RA). Konferencē piedalījās zinātnieki no Latvijas, Polijas, Vācijas, Baltkrievijas un Krievijas, kā arī Latgales kultūras un izglītības sfēras pārstāvji. RA pārstāvēja Filoloģijas katedras docētāji: doc. S. Lazdiņa, doc. I. Šuplinska, doc. H. F. Marten, lekt. A. Kļavinska, lekt. L. Bernāne, arī filoloģijas maģistrantūras studenti: I. Ločmele, E. Dervinieks, R. Naglis.

Konferencē zinātnieki un kultūras jomas praktiķi ne tikai demonstrēja savu pieredzi un jaunākās atziņas Latgales pētniecībā, bet arī pieņēma rezolūciju, kurā uzskaitīti būtiskākie pasākumi latgaliešu literārās valodas pētniecībā, saglabāšanā un attīstīšanā. Ir iecerēts, ka starptautiskās latgalistikas konferences būs ikgadējās, mainot tās norises vietu, tad šobrīd jau ir zināms, ka 2. starptautiskā latgalistikas konference „Centrs un perifērija: perspektīvu maiņa” notiks RA 2009. gada 15.–17. oktobrī (sīkāk sk.

<http://www.ru.lv/index.php?lang=lv&p=4&p2=401>).

2008. gada 28. novembrī Rēzeknes Mākslas vidusskolas Mākslas namā notika RA Letonikas institūta organizētā konference „**Reliģijas un politikas mijiedarbe mūsdienu Latvijā Eiropas kontekstā**” (organizatore O. Senkāne).

Konferencē piedalījās RA Letonikas institūta pētnieki, Vēstures un filozofijas katedras docētāji, Rīgas Stradiņa universitātes un Daugavpils Universitātes mācībspēki, kā arī pārstāvji no Tieslietu ministrijas Reliģisko lietu pārvaldes.

Konferenci finansiāli atbalstīja Konrāda Adenauera fonds, tādēļ to ievadīja fonda pārstāves *Ievas Sprogēs* uzruna, kurā tika uzsvērts konferences tēmas nozīmīgums, jo par reliģiju un politiku tradicionāli tiek runāts atsevišķi. RALI konference aktualizēja valsts un baznīcas mijiedarbības zinātnisko pētniecību Latvijā.

Zinātnieku lasījumos daudzkārt tika aktualizēts jautājums par valsts un baznīcas attiecību modeļiem Eiropas Savienībā un Latvijā. Referentu uzstāšanās rosināja plašas diskusijas par atsevišķo konfesiju privileģēto stāvokli, par valsts un baznīcas attiecību vēsturisko attīstību, par baznīcas funkciju juridiskajiem aspektiem Latvijā un tās reģionos. Konferences referāti tiks publicēti RALI periodiskā zinātniskā žurnālā “Via Latgalica” 2. numurā ar Konrāda Adenauera fonda līdzfinansējumu.

Baltu dienu ietvaros 21.–22. septembrī Aglonā un Rēzeknē notika **Latvijas un Lietuvas foruma trešais kongress**. Tas bija simbolisks, jo saistīts ar vēsturisko baltu tautu krustpunktu noskaidrošanu jau kopš Mindauga valdīšanas laikiem. Foruma darbs ritēja trijās sekcijās: *Latvijas un Lietuvas vēstures interpretācijas*, *Latvijas un Lietuvas kultūras lauks*, *Klusums žurnālistikā starp Latviju un Lietuvu*. Foruma darbībā piedalījās abu valstu vēstnieki, zinātnieki, mediju un kultūras jomu pārstāvji. Viens no būtiskākajiem foruma uzdevumiem – abu valstu sadarbība zinātnisko un tautsaimnieciski aktuālo projektu rakstīšanā un realizēšanā. Foruma darbā piedalījās RA Vēstures un filozofijas katedras profesors *Kārlis Počs*, Filoloģijas katedras docente *Ilga Šuplinska*, klausītāju un organizatoru pulkā bija arī filoloģijas maģistrantūras studenti.

Anastasija Stikāne
(23.02.1927.–22.01.2008.)

2008. gada 22.janvārī mūžībā aizgājusi RALI vadošā pētniece, pedagoģe, literatūrzinātniece, filoloģijas doktore Anastasija Stikāne.

Anastasija Stikāne nāk no Latgales, viņa dzimusi Preiļu pagasta Adamovās zemnieku ģimenē. 1946. gadā beigusi Preiļu 1. vidusskolu, 1951. gadā – studijas LVU Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļā, kur kopš 1955. gada strādājusi par vecāko pasniedzēju, vēlāk docenti (1968). A. Stikāne no 1985. gada līdz 1990. gadam vadījusi LVU Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras katedru. 1992. gadā iegūts filoloģijas doktora grāds.

Līdzās darbam akadēmiskajā sfērā A. Stikāne turpinājusi arī pedagoģisko darbību: 1995./1996. gadā strādājusi Rīgas Klasiskajā ģimnāzijā, 2006. gadā – Rīgas 49. vidusskolā.

A. Stikāne ir arī to docētāju vidū, kas, veidojoties LU filiālei Rēzeknē, uzņemas literatūras docēšanas pienākumus, lasa lekcijas filoloģijas specialitātes studentiem mūsdienu latviešu literatūrā sākotnēji filiālē, vēlāk jau RA Humanitārajā fakultātē. RA filoloģijas studentu atmiņā palicis spraiģi aizrautīgs, uz dialogu ar klausītājiem vērstais A. Stikānes stāstījums par Ojāra Vācieša, Imanta Ziedoņa, Bruno Saulīša un citu latviešu dzejnieku daiļradi. Pārsteidzoša bija pasniedzējas spēja savās nodarbībās savienot sirsnīgu atklātību un pieredzējuša pedagoga distanci. Docētāja atbalsta jaunos zinātniekus, piedalās RA organizētajās konferencēs, bet 2006. gada 5. decembrī A. Stikāne ir klāt, kad notiek RA Letonikas institūta dibināšanas sapulce. Viņa kļūst par jaundibinātā institūta vadošo pētnieci, regulāri publicējot savus pētījumus, prezentējot tos starptautiskajās zinātniskajās konferencēs.

Ievērojams ir A. Stikānes publicēto zinātnisko rakstu, mācību līdzekļu un grāmatu klāsts latviešu bērnu literatūrā. Viņa ir mācību līdzekļu “Latviešu bērnu literatūra” (1971, 1977) autore un grāmatas “Pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1890. gadam” (1991) līdzautore. Pēdējās A. Stikānes publikācijas veltītas latgalešu autores Naaizmērstules pasaku izpētei.

Anastasijai Stikānei aizejot mūžībā, RA Letonikas institūts ir zaudējis ne tikai ievērojamu literatūras pētnieci, atbildīgu kolēģi, bet arī gaišu, atvērtu un labestīgu cilvēku.

RALI institūta vārdā Olga Senkāne

Jāzeps Brolišs

(13.10.1928.–18.04.2008.)

Rēzeknes Augstskolas pasniedzēji un studenti sēro par sava ilggadējā profesora un aktīva augstskolas veidotāja profesora Jāzepa Broliša nāvi. Cēlies no Latgales, viņš pēc iespējas vairāk centās būt dzimtajā pusē, neskatoties uz neārstējamo slimību, kas viņu pēdējos gados saistīja pie gultas. Arī savu pēdējo stundu viņš sagaidīja savās lauku mājās netālu no Ludzas. 2008. gada 18. aprīlī 0.15 minūtēs pārstāja pukstēt viņa nemierīgā un darbīgā sirds.

Jāzeps Brolišs dzimis 1928. gada 13. oktobrī Rēzeknes apriņķa Kaunatas pagastā. 1951. gadā absolvējis Rēzeknes Pedagoģisko skolu, iegūstot pamatskolas skolotāja kvalifikāciju. Studējis Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Vēstures nodaļā, kuru beidzis 1963. gadā, iegūstot vēstures un sabiedrības mācības skolotāja kvalifikāciju. Strādājis dažādu novadu skolās par skolotāju, Rīgas Politehniskajā institūtā par asistentu, vecāko pasniedzēju. 1972. gadā ieguvis filozofijas zinātņu kandidāta grādu, 1975. gadā kļuvis par docentu, bet 1984. gadā – par filozofijas doktoru un 1988. gadā – par profesoru.

Kopš 1991. gada strādājis Latvijas Universitātes Rēzeknes filiālē. Pēc Rēzeknes Augstskolas izveidošanas J. Brolišs vadīja Sociālo zinātņu katedru (1993–1997), aktīvi piedalījās augstskolas kā patstāvīgas institūcijas izveidē un nostiprināšanā, bija RA Senāta priekšsēdētājs.

Pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas viņš aktīvi iesaistījās Latgales Pētnieciskā institūta darbā. Jāzepa Broliša zinātniski pētnieciskās intereses bija saistītas ar nacionālo procesu teorijas un prakses problēmām. Viņš ir publicējis par šiem jautājumiem vairāk kā 700 zinātniska, publicistiska un metodiska rakstura grāmatu, brošūru un rakstu. Viņš bija aktīvs konferenču organizators un dalībnieks, piedalījies vairāk kā 200 zinātniskās konferencēs, t.sk. vairāk kā 50 starptautiskās, ne tikai bijušās PSRS teritorijā, bet arī Parīzē, Lisabonā u.c.

Rēzeknes Augstskolā J. Brolišs lasīja lekcijas un vadīja studentu pētnieciskos darbus par nacionālajiem procesiem un starpnacionālajām attiecībām, kas bija ļoti aktuāli Latvijā 90. gados. J. Brolišs ir publicējis vairākus darbus par nacionālajiem procesiem, kas arī šobrīd ir noderīgi studentiem: „Nacionālie procesi. Nacionālā politika: īsa terminu vārdnīca” (1999), „Nacionālie procesi: Būtība, tipi, veidi, pretrunas, izpausmes” (2000). Kā sevišķi nozīmīgs viņa pētījums jāatzīmē „Latgales latviešu likteņi Sibīrijā”, ko izdevusi Latgales Kultūras centra izdevniecība 2000. gadā.

Jāzepa Broliša darbs ir ticis attiecīgi novērtēts gan Latvijas Izglītības ministrijas līmenī ar atzinības rakstiem, gan arī augstākā līmenī. 2002. gadā Jāzeps Brolišs tika apbalvots ar Latvijas valsts Triju Zvaigžņu ordeņa Zelta goda nozīmi.

Jāzeps Brolišs paliks Rēzeknes Augstskolas pasniedzēju un studentu atmiņā kā aktīvs, iniciatīvām bagāts, sabiedriska cilvēks, savas zemes patriots.

Rēzeknes Augstskolas vārdā prof. K. Počs

Aloizs Strods

(20.06.1924.–31.10.2008.)

2008. gada 31. oktobrī aizsaulē aizgājis RALI vadošais pētnieks, pedagogs, filozofs, ilggadējs Latvijas Lauksaimniecības universitātes profesors, habilitētais doktors filozofijā Aloizis Strods.

Aloizis Strods dzimis Rēzeknes apriņķa Varakļānu pagasta Solā, kur viņa tēvam par piedalīšanos Latvijas brīvības cīņās tika piešķirta jaunsaimniecība. A. Strods audzis daudz bērnu ģimenē, vecākiem nācās sūri strādāt, lai visiem bērniem nodrošinātu labu izglītību. Pēc vietējās pamatskolas beigšanas Aloizis mācījās Aglonas ģimnāzijā (1936–1943), kur viņa tēvabrālis Francis Strods (1907–1999) strādāja par grieķu un latīņu valodas skolotāju. Otrā Pasaules kara laikā A. Strods dienējis leģionā, 1944. gada rudenī pedagoga trūkuma dēļ tika pieņemts darbā par vietējās Lielstrodu septiņgadīgās skolas direktoru. Laika posmā no 1946. gada līdz 1950. gadam viņš studēja vēsturi LVU neklātienēs nodaļā un strādāja par vēstures skolotāju Varakļānu vidusskolā, kur, vadot vēstures novadpētniecības pulciņu, rosina interesi par vēsturi vairākiem skolēniem, vēlāk ievērojamiem Latvijas vēsturniekiem (A. Gruduls, Ē. Mugurēvičs, K. Sondors u.c.). Par kritisku padomju varas (1918/1919) vērtējumu 1950. gadā A. Strods atbrīvots no skolotāja darba un izslēgts no LVU, tādēļ spiests skolotāja darbu meklēt Ilūkstē, Valmierā, kur viņa pedagoga un izglītības darbinieka aktivitātes tika augsti novērtētas.

1962. gadā A. Strods pieņēma darbā LLA Marksisma-ļeņinisma katedrā par vecāko pasniedzēju, kur līdzās pedagoga darbam viņš pastiprināti interesējās par filozofiju. 1967. gadā Maskavas universitātē viņš aizstāvēja zinātņu kandidāta disertāciju „Atsvešināšanās problēma un vispusīgi attīstītas personības veidošana”, bet 1985. gadā – zinātņu doktora disertāciju par tēmu „Vācu personālisms”. Kopš 1980. gada A. Strods bija profesors un Filozofijas katedras vadītājs (1987–1991) LLU. Viņš ir publicējis vairāk kā 100 zinātnisku rakstu, monogrāfiju un brošūru.

A. Strods bija Jelgavas Latviešu biedrības priekšsēdētājs (1990–1993) un valdes loceklis (kopš 1993. gada), LLU Konventa loceklis (kopš 1991. gada), LZA Promocijas un habilitācijas padomes loceklis (kopš 1992. gada).

2006. gada decembrī, kad Rēzeknes Augstskolā tiek nodibināts Letonikas institūts, A. Strods kļūst par jaunizveidotā institūta vadošo pētnieku. Viņš vāca materiālu un gatavoja plašāku publikāciju par vecniecību draudzēm Varakļānu apkaimē. Taču šis tāpat kā virkne citu iecerētu zinātnisku darbu paliks nepabeigti.

Rēzeknes Augstskolas Letonikas institūta kolēģi atcerēsies Aloizu Strodu kā atbildīgu zinātnieku, galantu un sirsniņu cilvēku. Cilvēku, kurš ir pratis paust un aizstāvēt savu viedokli.

RALI institūta vārdā Olga Senkāne

AUTORI

Avotiņa Laura (dz. 1982) –

Mag. philol. RA Humanitāro un juridisko zinātņu fakultātes metodiķe.

laura.avotina@inbox.lv

Belasova Inga (dz. 1981) –

RA Filoloģijas maģistrante, arhivāre.

ingabela@inbox.lv

Bernāne Līga (dz. 1973) –

Mag. philol., valodniece. RA Filoloģijas katedras lektore.

lbernane@inbox.lv

Dukaļska Iveta (dz. 1970) –

Mag. philol., folkloriste. RA Letonikas institūta pētniece.

Iveta.Dukalska@ru.lv

Hanovs Deniss (dz. 1977) –

Dr. art., kulturologs. RA Letonikas institūta vadošais pētnieks.

hanovs@inbox.lv

Juško-Štekele Angelika (dz. 1968) –

Dr. philol., folkloriste. RA Filoloģijas katedras asociētā profesore.

Angelika.Jusko-Stekele@ru.lv

Kļavinska Antra (dz. 1972) –

Mag. philol., LU doktorante, valodniece. RA Filoloģijas katedras lektore.

antraklavinska@inbox.lv

Krēgere Olga (dz. 1933) –

Dr. hist., vēsturniece. RA Letonikas institūta pētniece.

ilzekalvele@inbox.lv

Lazdiņa Sanita (dz. 1969) –

Dr. philol., valodniece. RA Filoloģijas katedras docente.

Sanita.Lazdina@ru.lv

Lendiņa Mirdza (dz. 1929) –

Dr. hist., vēsturniece. RA Letonikas institūta pētniece.

mirdzalendina@inbox.lv

Malahovskis Vladislavs (dz. 1965) –

Dr. hist., vēsturnieks. RA Vēstures un filozofijas katedras lektors.

Vladislavs.Malahovskis@ru.lv

Počas Kārlis (dz. 1936) –

Dr. hab. hist., vēsturnieks. RA Vēstures un filozofijas katedras profesors.

karlispočas@tvnet.lv

Skrivļa-Čevere Jana (dz. 1982) –

Mag. etmol. RA Filoloģijas katedras lektore.

jana2002@inbox.lv

Šuplinska Ilga (dz. 1970) –

Dr. philol., literatūras vēsturniece. RA Filoloģijas katedras asociētā profesore.

Ilga.Suplinska@ru.lv

Avotiņa Laura (born 1982) –

Mag. philol., administrative Assistant in the Department of Humanities and Law at Rēzekne University College.

laura.avotina@inbox.lv

Belasova Inga (born 1981) –

Master's student of Philology at Rēzekne University College, archivist.

ingabela@inbox.lv

Bernāne Līga (born 1973) –

Mag. philol., linguist. Lecturer in the Department of Philology at Rēzekne University College.

lbernane@inbox.lv

Dukaļska Iveta (born 1970) –

Mag. philol., folklorist. Researcher in the Institute of Letonica at Rēzekne University College.

Iveta.Dukalska@ru.lv

Hanovs Deniss (born 1977) –

Dr. art., cultural scientist. Senior Researcher in the Institute of Letonica at Rēzekne University College.

hanovs@inbox.lv

Juško-Štekele Angelika (born 1968) –

Dr. philol., folklorist. Associate Professor in the Department of Philology at Rēzekne University College.

Angelika.Jusko-Stekele@ru.lv

Kļavinska Antra (born 1972) –

Mag. philol., PhD student at the University of Latvia, linguist. Lecturer in the Department of Philology at Rēzekne University College.

antraklavinska@inbox.lv

Krēgere Olga (born 1933) –

Dr. hist., historian. Researcher in the Institute of Letonica at Rēzekne University College.

ilzekalvele@inbox.lv

Lazdiņa Sanita (born 1969) –

Dr. philol., linguist. Senior Lecturer in the Department of Philology at Rēzekne University College.

Sanita.Lazdina@ru.lv

Lendiņa Mirdza (born 1929) –

Dr. hist., historian. Researcher in the Institute of Letonica at Rēzekne University College.

mirdzalendina@inbox.lv

Malahovskis Vladislavs (born 1965) –

Dr. hist., historian. Lecturer in the Department of History and Philosophy at Rēzekne University College.

Vladislavs.Malahovskis@ru.lv

Počas Kārlis (born 1936) –

Dr. hab. hist., historian. Professor in the Department of History and Philosophy at Rēzekne University College.

karlispoecs@tvnet.lv

AUTHORS

Skrivļa-Čevere Jana (born 1982) –

Mag.etmol., lecturer in the Department of Philology at Rēzekne University College.

Šuplinska Ilga (born 1970) –

Dr. philol., literary historian. Associate Professor in the Department of Philology at Rēzekne University College.

Ilga.Suplinska@ru.lv

IZDOŠANAS PRINCIPI

Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls, kas publicē pētnieciskus darbus literatūrzinātnē, valodniecībā, folkloristikā, vēsturē, kultūras vēsturē, kulturoloģijā, filozofijas vēsturē, kā arī starpnozaru pētījumus, ja to tematika ir saistīta ar Latgales reģiona izpēti, novatoru teorētisku vai metodoloģisku koncepciju humanitāro zinātņu attīstībā.

Iesniegtajiem **materiāliem jābūt oriģināliem**, t.i., tie nedrīkst būt publicēti iepriekš vai paredzēti publicēšanai citos izdevumos. Raksta valoda – latviešu, latgaliešu, angļu. Katru manuskriptu **anonīmi pārskata zinātniskā rakstu krājuma divi vai vairāki redkolēģijas eksperti**, kas akceptē zinātniskās terminoloģijas kvalitāti un iesniegto materiālu oriģinalitāti. Manuskripts pēc publicēšanas autoram netiek atdots.

Manuskriptus publicēšanai krājumā iesniedzams latviešu, latgaliešu vai angļu valodā. Tas jānoformē atbilstoši izvirzītajām prasībām un jāiesniedz elektroniskā formātā, pievienojot raksta izdruku.

Manuskripta struktūra: autors (vārds, uzvārds), iesniedzēja institūcija, valsts, raksta virsraksts, anotācija raksta valodā, kopsavilkums, kas paredzēts tulkošanai, raksta struktūrā jāievēro šāda secība: ievads, darba mērķis, materiāls un metodes, rezultāti, secinājumi un literatūras saraksts.

Anotācijas struktūra, apjoms: darba mērķis, izmantotā metode, būtiskākie secinājumi (500 zīmes).

Kopsavilkuma (tulkošanai) struktūra, apjoms: raksta nosaukums angļu (vai latviešu valodā, ja raksts iesniegts angļu valodā), ievads, darba mērķis, materiāli un metodes, rezultāti, secinājumi (4000–6000 zīmes).

Raksta beigās minami: autora akadēmiskais amats, zinātniskais grāds, vārds, uzvārds, iesniedzēja institūcija, kontaktadrese, tālruņa numurs, elektroniskā pasta adrese, pievienojams autora foto.

Noformējuma prasības: raksta apjoms – līdz 15 lappusēm (kopā ar literatūras sarakstu un kopsavilkumu, kas paredzēts tulkošanai angļu vai latviešu valodā). Rakstam jābūt sagatavotam A4 formātā, izvietotam vienā kolonnā, ievērojot šādus parametrus: attālums no augšas, no apakšas, no labās malas – 2 cm, no kreisās malas – 3 cm, teksta redaktors – *Word*, burtveidols – *Times New Roman*, burtu lielums – 12 pt, atstarpes starp rindām 1,5.

Tabulas, diagrammas un kartes pievienojamas uz atsevišķām lapām melnbaltā variantā ar nosaukumiem latviešu un angļu valodā. Tabulu arābiskās numerācijas atsauce tekstā ir obligāta. Tabulu izmēri nedrīkst pārsniegt A4 formāta lapu. Piemēri tekstā ir dodami kursīvā,

kam nepieciešamības gadījumā seko tulkojums vai skaidrojums, kas rakstāms starp apvēršiem komatiem.

Teksta daļu parametri:

Autora vārds, uzvārds	12 pt, Bold
Iesniedzēja institūcija, valsts	12 pt, Normal
Raksta nosaukums (latviešu un angļu valodā)	14 pt, Bold, All Caps
Anotācija	12 pt, Italic
Kopsavilkums tulkošanai	12 pt, Italic
Raksta teksts	12 pt, Normal
Literatūras saraksts	10 pt, Normal
Ziņas par autoru	10 pt, Normal

Atsauces tekstā ir jānorāda, ierakstot apaļajās iekavās autora / redaktora / sakārtotāja uzvārdu, darba publicēšanas gadu un vajadzīgo lappuses numuru, piemēram, (Valeinis 1991: 101). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gada skaitļa jāpievieno burti *a*, *b* utt. Literatūras sarakstā ir norādāmi visi darbi, uz kuriem ir atsaucies autors. Literatūras saraksts ir kārojams alfabēta secībā pēc autoru vai redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Tas attiecas arī uz elektronisko resursu izmantojumu. Piemēri:

Atsevišķs izdevums:

Omārova, Santa (1996). *Cilvēks dzīvo grupā*. Rīga: Kamene.

Край, Георгий С. (2000). *Психология развития*. Санкт-Петербург: Питер.

Rakstu krājums:

Lazdiņa, Sanita (sak.). (2008). *Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi: starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

Hatton, Roger (ed.). (1999). *Louis XIV and Absolutism*. Plymouth: Macmillan Press.

Raksti žurnālos, avīzēs un rakstu krājumos:

Pučure, Indra (2003). 5–6 gadus vecu bērnu fiziskās aktivitātes. *Es gribu iet skolā: rokasgrāmata skolotājiem*. Rīga: SIA Puse plus. 93–103.

Millers, Tenis, Cimmermanis, Sigurds (2003). Skolotājs un novadpētnieks Arnolds Štokmanis. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 57 (3/4). 58–68.

Huston, Tony, Levinger, Georg (1978). Interpersonal Attraction and Relationships. *Annual Review Psychology*. No. 17. 116–124.

Kočāne, Inta (2001). Psiholoģija vecākiem. *Diena*. Nr. 23. 1.

PUBLISHING PRINCIPLES AND GUIDELINES FOR SUBMISSIONS

Via Latgalica is a journal of the humanities which publishes research papers in literature, linguistics, folklore studies, history, cultural history, cultural studies, history of philosophy, as well as in borderline sciences, if their topics concern the region of Latgale, or if they deal with innovative theoretical or methodological concepts in the development of the humanities.

Materials for publication have to be original works, i.e. they should not have been published before and they should not be intended for publication in other titles. The languages of publication are Latvian, Latgalian, and English. Each manuscript will be reviewed **anonymously by two or more experts of the editorial board for the collection of scientific articles**, who will verify the quality of the scientific terminology and the originality of the suggested materials. The manuscript shall not be returned to the author after publication.

Manuscripts intended for publication in the collection shall be written in Latvian, Latgalian or English. They have to correspond to the requirements mentioned above and shall be submitted electronically. In addition, a printed version of the paper shall be submitted.

Structure of the manuscript: the author's name and surname, the institutional affiliation, the country, the title of the paper, an abstract in the language of the paper, and a summary intended for translation. The paper shall be structured in the following order: introduction, objective of the work, materials and methods, results, conclusions, and a list of references.

Structure and length of the abstract: objective of the work, methods, important conclusions (*500 characters*).

Structure and length of the summary (for translation): title of the paper in English (or in Latvian if the paper is submitted in English), introduction, objective of the work, materials and methods, results, conclusions (*4000–6000 characters*).

At the end of the paper the following should be mentioned: the author's academic position, his/her scientific degree, name and surname, institutional affiliation, a contact address, telephone number and e-mail address, and a photo of the author.

Design requirements: volume of the paper shall be up to 15 pages (including the list of literature and summary intended for translation into English or Latvian). The text shall be organized on an A4 sheet of paper in one column and meet the following parameters: margins from the top, from the bottom, from the right – 2 cm, from the left – 3 cm, text redactor – *Word*, font – *Times New Roman*, font size – 12 pt, line spacing 1,5.

Tables, diagrams and charts shall be made available on separate sheets of paper in black and white with titles in Latvian and English. Reference of the tables in the text using Arabic numeration is compulsory. The size of a table shall not exceed an A4 sheet of paper. Examples within the text shall be given in italics, followed where necessary by translations or explanations, which shall be written in inverted commas.

Parameters for the parts of the text:

Author's name, surname.....	12 pt, Bold
Institutional affiliation of an applicant, country	12 pt, Normal
Title of the paper (in Latvian and English)	14 pt, Bold, All Caps
Abstract	12 pt, Italic
Summary for translation	12 pt, Italic
Text of the paper.....	12 pt, Normal
List of references	10 pt, Normal
Information about the author	10 pt, Normal

When including **references** in the text, it is necessary to put the author's/editor's/compiler's surname, the year of publication, and the corresponding page number into round brackets, e.g. (Valeinis 1991: 101). If there are references to more than one publication by the same author in one year, the letters *a*, *b*, etc. shall be added after the year. The list of references has to contain all the sources the author has referred to. The list of references shall be arranged in alphabetical order of the authors' or editors' surnames and has to contain complete bibliographic information. The same shall apply to electronic resources.

Examples:

Monographs:

Omārova, Santa (1996). *Cilvēks dzīvo grupā*. Rīga: Kamene.

Край, Георгий С. (2000). *Психология развития*. Санкт-Петербург: Питер.

Collections of articles:

Lazdiņa, Sanita (sak.). (2008). *Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi: starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

Hatton, Roger (ed.). (1999). *Louis XIV and Absolutism*. Plymouth: Macmillan Press.

Articles in magazines, newspapers and collections of articles:

Pučure, Indra (2003). 5–6 gadus vecu bērnu fiziskās aktivitātes. *Es gribu iet skolā: rokasgrāmata skolotājiem*. Rīga: SIA Puse plus. 93–103.

Millers, Tenis, Cimmermanis, Sigurds (2003). Skolotājs un novadpētnieks Arnolds Štokmanis. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 57 (3/4). 58–68.

Huston, Tony, Levinger, Georg (1978). Interpersonal Attraction and Relationships. *Annual Review Psychology*. No. 17. 116–124.

Kočāne, Inta (2001). Psiholoģija vecākiem. *Diena*. Nr.23. 1.

VIA LATGALICA
Humanitāro zinātņu žurnāls
I 2008
Iespiests SIA „Latgales druka”

Letonikas institūts
Rēzeknes Augstskola
Atbrīvošanas aleja 115
Rēzekne, LV 4600, Latvia

RĒZEKĻNES AUGSTSKOLA
WWW.RU.LV

